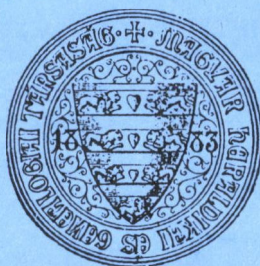

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
A Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

HATVANKILENCEDIK KÖTET
1996/1-2. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MCMXCVI

E számunk szerzői

Gyulai Éva, múzeológus (Herman Ottó Múzeum, Miskolc)
Horváth Lajos dr., főlevéltáros (Parlamenti Levéltár)
Kállay István dr., tanszékvezető egy. tanár, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság elnöke (Budapest)
Kolthay István, vállalkozó (Keszthely)
Kóta Péter dr., levéltáros (Vas megyei Levéltár, Szombathely)
dr. Makra Zsigmond, tudományos kutató (Budapest)
Nyulásziné Straub Éva dr., fősztályvezető (Magyar Országos Levéltár)
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtárgya (Budapest)
Radácsi Imre, könyvtárigazgató (Jezsuita Könyvtár, Budapest)
Rainer Pál, régész, múzeológus (Jósa András Múzeum, Veszprém)
Reisz T. Csaba, tudományos ösztöndíjas (ELTE BTK)
Szovák Kornél, tudományos munkatárs (MTA Ókortudományi Tanszéki Kutatócsoport, Budapest)
Zana Tamás, tanár, a Kecskeméti Lokálpatrióta Egyesület tagja (Szentkirály)

E számunk a Soros Alapítvány támogatásával jelent meg.

TURUL

LXIX. évfolyam

1996/1–2. füzet

Szerkesztik: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg és nem küldjük vissza.

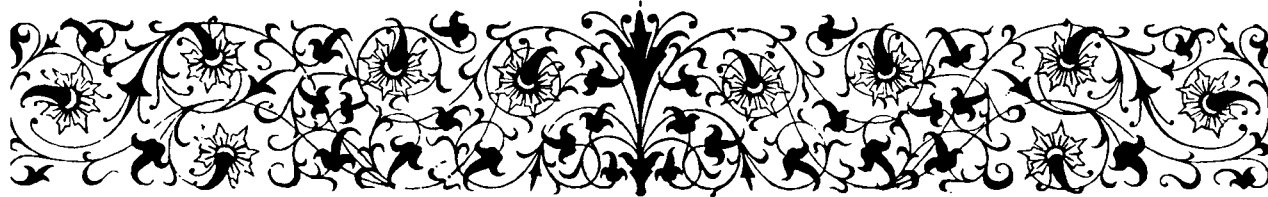
Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai előkészítő munkák: Garai Péter
Nyomdai kivitelezés: Neotipp Bt, 1025 Budapest, Vöröstorony lejtő 5.
Felelős vezető: dr. Naszályi Gábor
ISSN 1216-7258

1. ÉRTEKEZÉSEK ÉS ÖNÁLLÓ CIKKEK

A LIPSZKY CSALÁD ÉS CÍMERE

A Trencsén vármegyében élő kismemes Lipszky családot (IV.) János nevű tagja tette országosan ismertté. Az általa szerkesztett és nevével fémjelzett térkép¹, valamint az ahhoz készült mutatókönyv² nemcsak a kortársak véleménye szerint volt kitűnő munka, de napjaink történészei, régészei és nyelvészei is nagy haszonnal forgatják, a térképek kedvelői pedig becses darabként tartják számon példányait. Milyen családból származott János, mit tudhatunk őseiről?

Nagy Iván nevezetes családtörténeti munkájában szerepel ugyan a család néhány tagja, de a leszármazási sorok hiányosak és hibásak is.³ Nagy a családi címert is leírta, de a címer képét csak Siebmacher Wappenbuchja adta meg.⁴ A Lipszky János huszártiszt életével és tevékenységével foglalkozó későbbi cikkek is csak a szülőket és az első név szerint ismert „őst” említették.⁵ Sajnálatos módon a megfelelő forrásokhoz közelebb levő – és azokat ismerő – szlovákiai szakírók sem szenteltek nagy figyelmet a kérdésnek, sőt az ősi szlovákságot hangoztatva még téves következtetésre is jutottak a család eredetét illetően.⁶ Csak legújabban került sor arra, hogy a források adatainak megfelelő rendszerezésével egy pontosnak tekinthető – bár helyenként kiegészítésre szoruló – családtörténeti összefoglaló született. Erre az alkalmat Lipszky János születésének 225. évfordulója szolgáltatta, amit a szlovák történészek a katona-térképész szülőhelyén, a Trencsén megyei Szedlicsnán (ma Trenčianske Stankovce része) rendezett tudományos üléssel ünnepeltek. A szeminárium résztvevői számára kiadott antológia mindössze 40 példányban készült, könyvárusi forgalomba nem került, így a tanulmányok (elsősorban is Milan Šišmiš két dolgozatának) alapvetően újszerű adatai nem épülhettek be a hazai (és talán az ottani) tudományos irodalomba sem.⁷

Jelen tanulmány a magyar és szlovák szakirodalmi és levéltári adatok összesítésével igyekszik felállítani a családfát, illetve a pecséthasználatból a család eredetére vonatkozó adalékkal szolgál.⁸

Nagy Iván és ennek nyomán Siebmacher a családot lengyel eredetűnek tartotta, akiknek hazájukból protestáns vallásuk miatt kellett menekülniük. A régebbi szlovák szakirodalom (Fojtík, Prikryl és nyomukban mások) a család ősi szlovák nemességét hangoztatta, bizonyítékul az egyes családtagok (pl. János és apja) szlovák nyelvű iratait hozta fel. E megállapítások azonban mellőzték ugyanezen személyek német, latin és esetenként magyar nyelvű dokumentumait. Az újabb Szlovák Életrajzi Lexikon már szakít az addigi felfogással, és szintén lengyel eredetűnek vallja a családot,⁹ ezt a felfogást támasztja alá a családi hagyomány is, mely szerint Lipszk városából származnak.¹⁰ Az említett évfordulós kiadványban Šišmiš teljesen új gyökereket tárt fel: a család ősei a fehérhegyi csatavesztést (1620. november 8.) követően száműzött csehek voltak, akik Trencsénben letelepedve idővel összeolvadtak a szlovák nyelvű környezettel.¹¹

A Lipszky család első¹² név szerint ismert tagja Dániel volt, aki 1623-ban született Németbródban (Deutsche Brod, ma Havlíčkův Brod, Csehország), 1642-ben érkezett Trencsénbe, és 1643. október 9-én már felvették a városi polgárok közé. Ekkor jegyezték fel a városi jegyzőkönyvbe: „IX Octobris. Receptus est in consortiu[m] conciviu[m] et vicinoru[m] Ci[vi]-t[a]tis isti[us] Honest[us] et L[itte]rat[us] vir do[minus] Daniel Lipskj, qui de facto Juramentu[m] fidelit[at]is et obedientiae sole[m]niter p[rae]stitit, et etiam L[itte]ras suas natalitias Teuto Brodae, Anno 1623 in festo B. Matthiae Ap[osto]li emanatas, et in pargame-

na extradatas, Senatui quoq[ue] cedens donariu[m] grata mente deposuit”, vagyis a tiszteletre méltó és művelt férfiú, Lipszky Dániel úr – aki az odaadás és hűség esküjét ténylegesen ünnepélyesen letette, és a Németbródban 1623-ban Mátyás apostol ünnepén [február 24.] kiállított, pergamenre írott születési levelét a szenátusnak kegyes lélekkel ajándékot is adva bemutatta – ezen város polgárai és szomszédai közösségébe felvétetett.¹³ Az erőszakos Habsburg rekatalizáció elől arról a cseh vidékről is többen menekültek ide, pl. az ugyancsak németbródi Lipszky Márton. Mikor Dentulin Tamás cseh száműzött 1643-ban születési bizonyítványt kér fia számára, Trencsén város bírása és esküdtjei olyan tanúkat küldenek ki, akik ugyanerről a tájról érkeztek: az öt tanú közül kettő Németbródból (az egyik „Lipszky Márton úr, egykor ugyancsak németbródi polgár, most pedig közöttük él”), két másik a közeléből származott.¹⁴ Hogy a két Lipszky a névrokonságon túl szorosabb családi kötelékben állt-e, nem tudni, Márton további sorsa ismeretlen.

(I.) Dániel Trencsén város társadalmi életében gyorsan haladt előre, ő és később utódai is a városi nemesség és a polgárság gazdag, a helyi hatalomban részt vevő családjaival kerültek házasság útján szoros rokoni kapcsolatba. Ebből arra következtethetünk, hogy a család bizonyára már Csehországban is tekintélyes, esetleg nemes lehetett, ezért fogadhatta be Trencsén vezető rétege Dánielt oly gyorsan. 1649-ben III. Ferdinánd őt és általa feleségét, Melczer Annát, György fiát, valamint Judit és Rozália lányait a nemtelenség állapotából kiemelte, és a Magyar Királyság és a hozzácsatolt Részek igaz és kétségtelen nemeseinek társaságába soroltatta, felruházva őt és utódait a régi nemesség által bírt jogokkal és kiváltságokkal. A nemeslevél az adományozott címet lefestve és részletesen leírva is magában foglalja: „Amely irántuk tanúsított kegyünk, kegyelmünk és jóindulatunk bizonyosságára az igaz és kétségtelen nemesség jelét, ezen címet vagy nemesség jelvényét [adományozzuk], tudniillik álló vörös színű pajzsot, a pajzsmező alja zöld, melyből egy hársfa törzse [nő ki, amely] középen elvágott és kétoldalt zöld ágakkal díszített, melyek fölött egyrésztől vöröslő nap, másrésztől pedig félhold láthatók. A pajzson rostélyos sisak nyugszik, királyi koronával, és ebből egy természetesen ábrázolt oroszlán, nyakát érintő álló kétágú farokkal, feje hasonlóan királyi koronával díszítve, szája nyitva, vörös nyelve kinyújtva, mellső lábával hársfaágot tart előrenyújtva. A sisak tetejéről vagy csúcsáról a foszladék vagy sisaktakaró egyrésztől

arany és égszínkék, másrésztől pedig fehér és vörös, a pajzs széleire helyenként ráborul és a pajzsot magát illően ékesíti, miként mindez jelen oklevelünk kezdetén vagy elején a festő keze és ügyessége által saját tulajdon színeivel világosabban lefestve látható.”¹⁵ A leírás igazolja e sorok írójának már korábban hangoztatott, de az oklevél szövegének hiányában megdönthetetlenül igazolni nem tudott azon állítását, hogy a címer „beszélő”, vagyis a pajzson nem egyszerűen egy fatörzs, hanem egy hársfa (latinul *tilia*, a szláv nyelvekben *lipa*) látható. A címer – melynek fekete-fehér képét 1977-ben közölte Prikryl már idézett könyvében – leírása Nagy Iván szerint: „... a paizs udvarában egy vastag, derékon eltört élőfa, melynek mindkét oldalán egy-egy fris hajtású ágacska zöldellik. A fa fölött jobbról arany nap, balról ezüst félhold ragyognak. A paizsfölötti sisak koronájából kétfarkú oroszlán emelkedik ki, első jobb lábával zöld ágacska tartva. Foszladék jobbról arany kék, balról ezüst-vörös”.¹⁶ Ez jóval szegényesebb és elnagyoltabb címerleírás, mint az eredeti, de mentségére szolgál, hogy az oklevél szövegéhez közelebb levő Šišmiš sem pontosabb.¹⁷ A Siebmacher Wappenbuchjában közölt címerrajzot az 1. ábra mutatja. Az április 10-én kelt oklevelet 1649. augusztus 31-én mutatta be és hirdette ki nyilvánosan Trencsén megye mágnásai és nemesei egyeteme előtt Huszár György jegyző, ekkor került be Dániel és családja Trencsén megye nemeseinek katalógusába és albumába.¹⁸

(I.) Dániel ez évtől, 1649-től jut szerephez a városi vezetésben: június 18-án Koys Johann helyére lépett, így bekerült a hivatali ranglétra legalsó fokát jelentő választott polgárok (*Electi Domini*) közé, 1650-ben már a hetedik a választott polgárok sorában, és ez évben városi kamarás (*Camerarius*) is, évi 16 arany fizetéssel. 1651-ben a negyedik választott polgár, 1652-ben pedig Lesseney Mihály szenátor öregkori gyengesége és betegsége miatt a maga helyére állítani Schelmetzey Mihály szenátort, annak helyére Lipszky Dánielt ajánlotta, amit társai elfogadtak. 1653-ban Dániel a 10. szenátor, és egyben a harmincadpénz beszédője (*Perceptor Tricesimalis Pecuniae*) is. A következő évben (1654) már a legfőbb méltóság, a városi bíró lesz, e funkcióra később is megválasztják (1657–1658, 1665–1666 és 1670–1673 között igazolhatóan a város bírója volt).¹⁹ Több alkalommal megválasztották a városi bíró helyettesének:²⁰ első szenátor volt 1655–1656., 1659–1660., 1667. és 1674–1675. években. A város legszűkebb irányító szervének más években is tagja maradt: szená-

tor volt 1662–1664 és 1668–1669 között is. 1662–1663 és 1668–1669 között pedig a templomfelügyelő (*Inspector Templi*) feladatát is ellátta. 1649-től 1675-ig, 27 éven át különféle tisztségekben folyamatosan részt vett a város irányításában.²¹ 1663 nyarán mint a város szenátora felügyelte a városi sáncok építését és karbantartását, melyre a Vág középső vidékén közelgő török támadás miatt volt szükség. Talán emiatt gondolta úgy Braneczky Jozef történelmi regényében, hogy Dániel a kőműves céh mestere volt.²² Ez a mű, a Fráter Johannes, Trencsén egyik legszomorúbb időszakáról, az 1663–1664. évi török veszedelemről szól. Az író a történelmi hitelesség érdekében kutatásokat végzett a városi és megyei jegyzőkönyvben, a városi plébánia feljegyzéseiben és a jezsuiták iratai között is. A regény eseményeit az ezekből vett eredeti (latin nyelvű) idézetekkel is igyekezett alátámasztani. Az írói fantáziát korlátok között tartó valódi adatok alapján az események viszonylag hiteles képét kapjuk. 1663. július 10-én hallott a város a török veszedelemről. A tanács Lipszky Dániel és Bohus Jakab szenátorokat bízta meg a város védelmének irányításával, ők szemléljük után két sánc építését javasolták. A városi tanács július 15-én megbízta Lipszkyt az építés vezetésével. Az erődítési munkálatokon 1200 ember dolgozott, két csoportban, éjjel-nappal. A munka három és fél hónap alatt elkészült: a felső sánc a város kapujától 525 lépésre volt, hossza 620 lépés, a Brezina nevű erdőtől a Vágig terjedt. Az alsó sánc a felsőtől 640 lépésnyire készült, hossza 925 lépés, ugyancsak a Brezínától a Vágig húzódott. A sáncok alul 4,5 öl, felül 2,5 öl szélesek és 2,5 öl magasak voltak, mindegyik sáncnak 1,5 öl széles kovácsolt kapuja volt, szintén 2,5 öl magas.²³ Az esetleges ostrom alatt megrongált védművek kijavítását többek között Lipszky Dánielre bízta a város.²⁴ 1663. október 2-án, éppen mikor a sáncokra kijelölt őrség tagjai elfoglalták volna a helyüket, váratlan török támadás érte őket. A török pusztítást leíró korabeli krónika így számolt be erről: „*Időközben 5000 török katona felkészült a harcra. Egy részük az említett Árok átjáróban a földsáncnál megállt, a másik, nagyobb rész megtámadta az ott összpontosított gyalogosokat, megfutamította és leöldöste őket, a fennmaradó rész átment a sáncon készített nyíláson, sőt magányos majorokat is folyújtott Trencsén városánál. A törökök ezután felperzselték a községeket Beckó és Trencsén között és Trencsén városa fölött a Vág mindkét partján. Az emberek nagy tömege esett fogságukba, többek között Lipszky Dániel szenátor is, Burján Mátyás és Uhliarik István tanácstagok, csaknem az*

egész szolganép, és a marhák nagy tömegét elhurcolták. A földeken és másutt lemészárolt keresztények meztelen testeit hagyták szétszórva maguk után, és még azon a napon, a mieinkkel való két összecsapás után az Árok átjárón ismét visszafordultak.”²⁵ Trencsénben a csapatokat és a városi sáncot szemlélő Lipszky szenátor a törökök fogságába esett az evangélikus lelkész, Chalupka Sámuel feleségével együtt. Ez utóbbi kiváltására a város később 30 forintot adott a papnak. A következő évben szabadultak ki és tértek haza.²⁶ Az 1663-ra megválasztott tisztviselők névsorában Dániel neve mellé később feljegyezték, hogy „*Per Tartaros abductus*”, vagyis a tatárok elhurcolták, de ennek ellenére a következő évben is megválasztották szenátornak, feltüntetve, hogy fogoly (*Captivus*). Kiszabadulása utáni bejegyzés a neve mellett: „*redyt ex Captivitate circa festum Paschale An[no] 1664*” a fogságból 1664 húsvéti ünnepe körül tért vissza.²⁷

(I.) Dániel szorgalmas munkával jelentős birtokot szerzett, így a Sary Ratusnak nevezett házat szántóföldekkel, egy majort, sörfőzöt.²⁸ az 1657. április 28-án kelt irat szerint, melyet „Trencsén város bírása és esküdt polgárai” nevében adtak ki, ő és felesége, az iratban Meltzl Anna, Nedabol polgártól előző év január 14-én 595 forintért megvették Stetina János házat negyed szántófölddel és tartozékaival együtt, melybe január 20-án beiktatták őket.²⁹

A trencsényi protestánsok megtörésére 1671-ben került sor: december 16-án a rekatolizált Illésházy György főispán visszafoglalta a templomot a katolikusok számára, a protestáns iskolamestert és a papot eltávolíttatta. Másnap az elővárosi templomot, és azal együtt az evangélikus temetőt is elvették a gyülekezettől. Az uralkodó a hozzá intézett városi panaszt nemhogy orvosolta volna, de még a város tulajdonában levő kegytárgyakat is a katolikusoknak átadni parancsolta, melyeket 1672. május 20-án a város ki is szolgáltatott. Ugyanaznap Lipszky Dániel bíró a protestáns polgárságot összehívta, és kijelentette, hogy mivel a templomokkal együtt a temetőt is elvették, ő a saját kertjét ajánlja fel protestáns temetőnek.³⁰ Később őt is ide temették el.³¹

(I.) Dániel felesége szintén a fehérhegyi vereség után Csehországból elvándorolt családból származott. Ősei 1638–39-ben érkeztek Új-Jičinből Trencsénbe, ahol a leggazdagabb polgárok közé számítottak. Apja János a kiterjedt Melczer kereskedőcsalád tagja, több magyarországi városban is lakott. 1659-ben a trencsényi városi iskola konrektora lett, itt, majd Selmechányán és Késmárkon irodalmi tevékenységet

folytatott.³² Felesége halála után (I.) Dániel ismét megnősült, Šišmiš szerint valamikor az 1669. év előtt, aki ezt nyilván arra alapozta, hogy a második házasságból származó fiú, István 1669-ben született.³³ Azonban az e házasságból született leánygyermek 1677-ben már férjezett, így Dániel korábban vette el második feleségét. Az új hitves Schleiferin Katalin volt, e házasságban született (I.) István 1669. június 3-án (keresztzülei voltak Rajman János szenátor, városi jegyző és neje, továbbá Nigrini János és felesége),³⁴ valamint Katalin, aki Demján István felesége lett. Amikor 1673-ban a trencsényi városi tanács a lány születéséről szóló megerősítést adott ki, a birtokügyekkel összefüggésben megemlítették mostohatestvérét, Györgyöt is. Šišmiš szerint (I.) Dániel 1673 körül halt meg.³⁵ A már említett városi jegyzőkönyvek szerint 1675-ben még első szenátor, azonban az év végén (december 27.) tartott tisztújító gyűlésen minden előző évi tisztségviselőt újraválasztottak, „kivéve a néhai Lipszky Dánielt, aki meghalt”.³⁶

Második feleségét, Schleiferin Katalint már özvegyként említette az 1677. április 24-én kelt okirat, melyben Újhelyi Jakab gyermekei eladták neki 1200 forintért a városfalakon belül levő egykori polgárházat, akkor már „*domus censualis*”-t, 2 negyed szántóval együtt. (I.) Katalin ekkor már ifj. Demján István felesége volt.³⁷

(I.) István ugyancsak kiváló trencsényi polgár volt. Többször szembeszállt a városi tanáccsal Blazius János városi evangélikus prédikátor hivatalának betöltéséről folytatott vitában. Felesége a gazdag trencsényi polgár, Kotucs György köznemes Erzsébet nevű lánya lett. E házasságban született (I.) János, Sámuel és Julianna. Megözvegyülés után (I.) István Omaszta István trencsényi és környéki (Szoblahó, Rozvadze, Szedlicsna) ingatlanok tulajdonosának lányát, az ugyancsak Erzsébetet vette feleségül. Közös gyermekeik voltak (II.) István, és Éva.³⁸

A család földbirtokot szerzett, 1688-ban Nagy Iván szerint már Szedlicsnán mint földbirtokosok kerültek be a megyei lajstromba, később Nozdrokócon és Szoblahón kaptak birtokot.³⁹

Az 1700. június 18-i irat szerint id. Lipszky György 1699. december 19-én házát és egyéb birtokait 900 rajnai forintért átadta Lipszky Istvánnak és feleségének, Kotucz Erzsébetnek, valamint utódaiknak. A dokumentumban szerepelt ifj. Lipszky György és ifj. Lipszky Dániel is,⁴⁰ őket az adatok elégtelen volta miatt nem lehetett egyértelműen a családfába illeszteni.

A Magyar Kancellária iratai között többször felbukkant Ottlik Mária, Lipszky György feleségének

neve. Először 1666-ban Ottlik Miklóssal szemben pereskedett,⁴¹ 1685-ben Kerek Mihállyal és Gáspárral volt vitás ügye, melyben a kancelláriának is részt kellett vennie.⁴² Az évszámok alapján az idősebb György felesége lehetett.

1710. február 20-án került sor a testvéri-anyai örökség megosztására Lipszky (I.) István és unokahúga Demján Judit (Demján István és Lipszky Katalin lánya, Gyarmathy Ádám felesége) között.⁴³

A kuruc blokádnak és az 1708. május 14-i tűzvész pusztításait a városi tanács 1711–1712-ben összeírta. Lipszky Istvánnak háza, sörfőzői, majorja lett a tűz martaléka, 10.450 forintos kára keletkezett.⁴⁴

(I.) István valószínűleg 1729-ben halt meg, örökösei ekkor intézkednek a javak megosztásáról. Először 1729. október 7-én (I.) István és Kotucs Erzsébet gyermekei, (I.) János, Sámuel és Julianna (Palló Dánielné) osztják meg apjuk halála után az apai és anyai örökséget.⁴⁵ Ez ellen fellebbezett és új osztályt kért Omaszta Erzsébet, (I.) István özvegye, vagyis második felesége, aki egyben tutora és kurátora volt közös gyermekeiknek, Évának és (II.) Istvánnak. Az új megosztást október 15-én szentesítették.⁴⁶ (Omaszta Erzsébet még 1736. november 16-án is mint (I.) István felesége szerepelt.)⁴⁷

Sámuel elsősorban birtoka igazgatásával törődött. 1729/30-ban háza volt a külvárosban, ahol 3 bérlője volt, azonkívül sörfőzőt és más ingatlanokat is bírt.⁴⁸ Julianna, aki a köznemes Palló Dániel kézműveshez ment hozzá, 1735/36-ban már özvegyként élt.⁴⁹

A legtöbb adat Jánosról és családjáról maradt fenn. Felesége, Helena az osztrák menekültek utódának, Knogler Dániel köznemesnek volt a lánya. Dániel nagyapja, Miksa és apja, Kristóf is trencsényi gyógyszerész volt, ő maga pedig gazdag ingatlantulajdonos. Helena 1697. november 14-én született.⁵⁰

(I.) János feleségével, Knogler Helenával 1724. november 17-én 1000 forintért megvásárolta karancsberényi Berényi Péternek a trencsényi városfalon belül levő Szilágyi-féle házát.⁵¹ A trencsényi ingatlanokon kívül Zablatiban szőlőhegye volt. János emellett festőként is dolgozott. 1727-ben Dubnicán megfestette Nepomuki Szt. János képét, 1733-ban pedig az ismert jogtudós, Prileszky Pál fiának portróját készítette el Nemes Pohragyon (Zemjanské Pohrady, Trencsén megye). Az 1741. évi városi adóösszeírás szerint öregkora és munkaképtelensége miatt mentesítették az adófizetés alól.⁵²

(I.) Jánost az 1732. évi nemességvizsgálat – melyben „Trencsén vármegye kétségbe nem vett, kétség-

telen nemességű, birtokos nemes kurialista és armalista nemesei, akik a megye régebbi lajstromai és köztudomás alapján” írtak össze – megemlíti az alsó járás armalista nemesei között.⁵³ Az 1733. január 26-án Belluson tartott megyei közgyűlésen készített regesztrumban, mely ugyancsak a birtokos, curialis és armalista nemes családokat és személyeket tartalmazta, szintén szerepelt János az alsó járás kétségbe nem vett armalistái között: nemességét a folyamatos nemesi joggal való élés és a megye régi lajstromai bizonyították.⁵⁴ 1741. január 24-én keletkezett (I.) János végrendelete, aki még ez évben meghalt.⁵⁵

1742. március 30-án Knogler Helena is végrendeletet készített. Ebben szerepeltek gyermekei: (II.) János, Pál és Zsuzsanna, akiknek tutora volt, illetve (II.) Dániel és (II.) Katalin, ekkor már Árossy Jánosné. Négy év özvegyesség után hozzáment özvegy Herschl Jánoshoz, a trencsényi külvárosi evangélikus iskola tanárához és rektorához. 23 évi házasság után, életének 71. évében, 1768. február 21-én hunyt el. (Halálának közelségét érezve Helena előző nap, február 20-án készített újabb végrendeletet.⁵⁶) Temetésén 22 unoka és dédunoka kísérté végső útjára. Második házassága gyermektelen volt, az elsőben 9 gyermeket szült. Halálakor (II.) Dániel, (II.) Katalin, Zsuzsanna és Pál, 1740 körül (I.) József említették.⁵⁷

1740. augusztus 12-én (I.) István özvegye, Omaszta Erzsébet birtokosztást tett, az erről készült iratban a már említett Éva és (II.) István nevű gyermekein kívül Lipszky Zsuzsanna lánya is szerepelt,⁵⁸ aki (I.) István halálát követő vagyonmegosztás iratában nem fordult elő.

(II.) Dániel apja foglalkozását folytatta, 1749/50-ben mint festőt említik a trencsényi városi adóösszeírásban.⁵⁹ 1766-ban mint jelenlévő tanú szerepelt egy kiadásokat tartalmazó listán.⁶⁰

1768. április 15-én (I.) János és Knogler Helena gyermekei anyjuk halálával vagyonmegosztást tettek. Pál és (II.) Zsuzsanna mint ifjabbak a Berényi-féle házat kapták megosztva, 1500 forint értékben. (II.) Dániel a 750 forint értékű Knogler-házat kapta, mely Trencsényben az alsó kapu előtt, a külvárosban volt. (II.) Katalin (Árossy Jánosné) ugyancsak 750 forint értékben az ún. Sary Ratus házat kapta meg, tartozékaival együtt. Felosztották a család tulajdonában levő földbirtokokat is. Az aláírók közül Pál a Dr. Med., vagyis orvosdoktor címet írta neve mellé.⁶¹ Legkisebb gyermekként 1740. február 24-én született. Ordenburgban, Pozsonyban, majd négy évet az erlangeni egyetemen tanult medicinát, itt szerzett

1764-ben orvosi diplomát.⁶² Hazatérése után Trencsén és Nyitra megye orvosaként működött, 1775–76-ban a nagyszombati egyetem orvosi karán tanult, ahol újabb disszertációt nyújtott be. Nógrád megye orvosa lett.⁶³ Nagy Iván szerint gyermekei (III.) János, Péter és (II.) József voltak.⁶⁴ Pálnak 1810. augusztus 15-én Szécsényben kelt végrendeletéből felesége nevét is megtudjuk: Valla Katalinnak hívták.⁶⁵

Zsuzsanna helyett férje, Lehoczky Imre írta alá a dokumentumot.

(II.) István felesége id. Demján István evangélikus egyházi felügyelő, gazdag trencsényi nemes családjából származó Éva volt, aki 1721. február 9-én született. Gyermekeik Imre és Zsuzsanna volt, ez utóbbi ifjúkorában meghalt.⁶⁶

Lipszky Imre 1741-ben született, mint írta, „Imre, a néhai Lipszky István fia, aki Erzsébet fia, aki a néhai Omaszta István lánya, aki néhai Beniczky Magdaléna fia, aki Hrabovszky Katalin lánya”.⁶⁷ Imre első felesége Pettey Borbála (Pettey Ferenc és Rutkay Anna leánya⁶⁸) volt, akitől három gyermeke született: (IV.) János, a hírnévhezó családtag (kereszt-szülei voltak Dubniczky András és felesége⁶⁹), majd Sándor és Magdolna.

(IV.) János életéről, mint a család legismertebb tagjáról tudjuk a legtöbbet. 1766. április 10-én született Szedlicsnán, 1776–82 között Losoncon, Trencsényben és Pozsonyban tanult. 1782-től katonaként szolgált, de a tényleges katonai szolgálat helyett vagy mellett különféle katonai-térképészeti munkálatoknál segédkezett. 1799–1805 között folyamatosan Pesten tartózkodott, elkészítette Mappa Generalis című fő művét, és mellékesen Pest és Buda szabad királyi városok térképét is.⁷⁰ 1813-ban nyugdíjaztatását kérte, birtokára vonult, ahol a teljesen leromlott családi birtokot virágzó gazdasággá alakította.⁷¹ 1826. május 2-án hunyt el „forró betegségben”⁷² a családi birtokon, Szedlicsnán. Jórészt ő gyűjtötte össze és rendezte a családi iratokat, melyek aztán a családi pereskedés nyomán erősen megfogyatkozva, de bekerültek az állami levéltárba. Nem nősült meg, de fennmaradtak egy pesti „tisztelőnőjétől” (talán Koller Eleonóra) kapott német nyelvű levelei 1810–1813-ból.⁷³ Végakarata szerint kertjében, két hársfa közé temették el, az utólagos anyakönyvi bejegyzés szerint valószínű, hogy a kis-stankóci pap, Pohradzky Ádám és a trencsényi pap, Dolezsal Sámuel búcsúztatta.⁷⁴ Lipszky János családi kúriája a leányági örökösök birtokában maradt. Leromlott állapota és a felújításhoz szükséges pénzügyi fedezet hiánya miatt 1980-ban lebontot-

ták. A házhoz tartozó kertben még ma is megtalálható (IV.) János családi kriptája, melyet szlovák részről kegyelettel ápolnak. A sírt még ma is őrzi egy „korabeli” hársfa.

Sándorról kevés adat ismert. Bátyja, János végrendeletében ifjabb testvéreként említette őt,⁷⁵ Memoriale címen írott emlékiratának egyik másolati példányában pedig az szerepel, hogy Sándor 1797. február 22-én Itáliában a Piave vizénél esett el mint katona.⁷⁶ (IV.) János unokaöccsének, Machula Imrének kezeihez került iratok jegyzékében a vegyes iratok (Miscellae) között 1787. január 16-i dátummal szerepelt Imre és fiai, János és Sándor keresztlevele. Mára ebből csak a jegyzék maradt meg a nagybicsei levéltárban.⁷⁷

1786. szeptember 24-én Ruttkay Anna (Imre anyósa) hagyatékának felosztásakor Imre úgy írta alá az okiratot,⁷⁸ mint néhai Pettey Borbála három árvájának, az ő gyermekeinek: Jánosnak, Sándornak és Mancikának tutora és kurátora. Ezek szerint felesége 1786 előtt meghalt, és lányuk még igen fiatal lehetett. Imre 1814. március 24-én végrendelkezett, halála után 1816. október 13-án gyermekei ennek alapján osztották meg a szülői vagyont.⁷⁹

Pettey Borbála nővére Pettey Klára volt, aki Ondrus Jánoshoz ment feleségül, és egy Anna nevű gyermekkel ajándékozta meg őt.⁸⁰ Lipszky Imre első felesége halála után ezt az Ondrus Annát (aki akkor már Machula Péter három gyerekes özvegye volt), vagyis felesége unokahúgát vette el, és közös gyermekük is született, a gyermekkorában elhunyt Ferenc és Franciska.⁸¹ Utóbbit aztán Machula László vette el, gyermekük Imre volt, akinek kezéhez kerültek a család egyes iratai. Ondrus Anna első házasságából született Machula Karolina (Thuránszkyné), Machula Josepha, illetve Machula Anna (Nagy Györgyné).⁸² Machula Josepha, aki egyébként (IV.) János végrendeletének egyik fő kedvezményezettje volt, az örökséggel elégedetlenkedve, közel három évtizedes pereskedésbe kezdett, és bár végül közös megegyezéssel 1856-ban véget ért a per, Lipszky János katonatérképész hagyatéka (ingóságai, értékei, iratai és könyvtára) az utókor nagy veszteségére szinte teljesen megsemmisült.⁸³

(IV.) János húga, Magdolna, Lehoczky Ferenc⁸⁴ Turóc megyei nemesember felesége lett, gyermekeik voltak Katalin, Zsófia, Pál, Karolina, Zsigmond és a fiatalon elhunyt Ferenc.⁸⁵ Zsófiát Seldenreich Mihály patikus vette feleségül, gyermekeik voltak: György Rudolf (született 1827. május 9-én), József Sándor

(sz. 1837. március 10.) és Gyula Pál (sz. 1839. február 2.).⁸⁶ Ők 1867-ben névmagyarosítási kérelemmel fordultak a Belügyminisztériumhoz, azon indokkal, hogy „magyar származásunk idegenek előtt a mostani német hangzású »Szeldenrey« névvel kétségbe helyeztetik”.⁸⁷ A családi hagyomány szerint a házasságból öt gyermek született: Pál († 1889, egy vadászat alkalmával lelőtték), Gyula († 1889, szélütésben halt meg), György, József († 1878) és István († 1889).⁸⁸ A család neve ezidőtől Zsolnay. Ők örökölték Lipszky (IV.) János családi házát, és a végrendelet szerint azal együtt a családi levéltárat is.⁸⁹ Ezért kutatta Janovszky László 1892-es tanulmányához a Zsolnay István tulajdonában levő iratokat, és ezért van ma is a Zsolnay család fondjában a Lipszky családra vonatkozó iratok többsége.

Franciska Machula Lászlóhoz ment nőül, 1854-ben még élt. E házasságból született a már említett Machula Imre.

A család történetéhez érdekes adalékot szolgáltat az iratokon található pecsétek vizsgálata. Amikor a család tagjai saját pecsétjüket használták hitelesítésre, azon az (I.) Dániel által kapott nemesítő oklevélen szereplő, és Nagy Iván és Siebmacher által is leírt és közölt címer látható. A ránk maradt iratok tanúsága szerint Lipszky Pál, Imre, (IV.) János, Magdolna és Franciska és használt ilyen pecsétet. Siebmacher három másik Lipszky (Lipski) családot is ismertetett: Galíciában, Rigában és Poroszországban.⁹⁰ Közös vonás, hogy kisebb heraldikai módosítást leszámítva, mindhárom család címe azonos: arany mezőben vörös gereblye (zöld halmon vagy anélkül, 2-4. ábra). Elképzelhető, hogy a csehországi Lipszky is ehhez a nagy családhoz tartozott. A Magyarországra került családrész azután nemességet szerezve, új – beszélő – címet választott magának, melyben a kettőtört hársfa (szláv nyelvekben: lipa) az erőszakos katolizáció előli menekülésre, az oldalt sarjadó ágak pedig a több ágon való újjáéledésre utalhatnak. E merésznek tűnő gondolatot igazolhatja a nagybicsei levéltár néhány iratának megpecsételése. 1816-tól ugyanis Lipszky (IV.) János megváltoztatta addigi pecsétjét⁹¹: a kettőtört fa, a nap és a hold a címer alsó felébe került, a felső részben pedig kettő egymás felé forduló és ágaskodó kétfarkú oroszlán szerepelt. Erre a címerre egy szív pajzs került, amin „új” motívum – egy gereblye látható. Hogy ez a valódi családi összetartozás kifejezése, vagy Lipszky esetleg csak az utazásai során (pl. Galíciában) szerzett ismereteit és a benne felsej-

lő rokon szálakat kívánta így megjeleníteni, ez további családtörténeti kutatásokat igényel. Az adatok alapján ma pontosnak tekintett eredet az első ismert családtag, Dániel származása alapján Cseh-

országban keresendő, ennek azonban ellentmond a családi hagyomány, és az említett pecsétcímer is.

Reisz T. Csaba

JEGYZETEK

1. Mappa Generalis Regni Hungariae etc. Pest, 1804–1808.
2. Repertorium locorum objectorumque in XII. tabulis map-pae regnorum Hungariae etc. Buda, 1808.
3. *Nagy Iván*: Magyarország nemes családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VII. Pest, 1860., 142–143. pp. (A továbbiakban: *Nagy i. m.*) Adataiban teljességgel Szontagh Dániel gyűjtésére és közlésére hagyatkozott, vö.: Szontagh Dániel M. Családtörténeti Gyűjteménye, nagobbára Árva és Trencsén vármegyék és magán levéltárakból gyűjtve, és Nagy Ivánnak elküldözve, 1858–1864. években. I. köt. 317–318. pp. (fol. 156). Kézirat. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Fol. Hung. 1340.
4. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn mit den Nebenländern der St. Stephans-Krone. Bd. IV. 15. Abt. (Összeáll.: *Csergheő Géza*) Nürnberg, 1893. 372. p. és Tafel 279. (A továbbiakban: *Siebmacher i. m.*)
5. *Janovszky László*: Lipszky János. In: A Trencsén vármegyei természettudományi egyesület XV. évkönyve. 1892., 119–134. pp. A későbbi hazai szakírók a könyvészeti anyagot használták fel munkáikban, így a családra vonatkozó adatokat csak megismételték: *Csendes László*: Lipszky János huszártiszt életútja és térképei. Hadtörténelmi Közlemények XXIX. (1982./3. sz.) 464–481. pp. és *Bartha Lajos, ifj.*: Újabb adatok Lipszky János életéhez és munkásságához. (A továbbiakban: *Bartha i. m.*) In: Hadtörténelmi Közlemények XXX. (1983./4. sz.) 624–636. pp.
6. *Fojtík, Juraj*: Príspevok k životopisu Jána Lipského. In: Historické štúdie, (1957.) 3. sz. 354–367. pp. (A továbbiakban: *Fojtík i. m.*) *Prikryl, Ľubomír Viliam*: Ján Lipský a jeho mapa Uhorska. In: Dějiny věd a techniky. 1969. 2. sz. 85–101. pp. és *uő.*: Vývoj mapového zobrazovania Slovenska. Bratislava, 1977.
7. Život a dielo J. Lipského. Spomienka na kartografa Jána Lipského (Seminar k 225. výročiu narodenia). Trenčianske Stankovce, 9. apríla 1991. Ebben: *Šišmiš Milan*: O pôvode slovenského kartografa Jána Lipského zo Sedličnej. 5–11. pp. (A továbbiakban: *Šišmiš*: O pôvode.) és *uő.*: O osudoch knižnice kartografa a vojenského odborníka Jána Lipského zo Sedličnej. 21–25. pp.
8. A kutatásban felhasznált iratok többségének lelőhelye: Nagybicsei Állami Területi Levéltár (Štátny Oblastný Archív v Bytči, a továbbiakban: ŠOA, Bytča), a *Zsolnay* család fondja (Fond Zs.)
9. Slovenský Biografický Slovník. Zv. III. Martin, 1989.
10. Lipszky János többszörös leányági rokonai még ma is élnek Trencsénben. Egyikük, Miroslav Maxon 1968. március 11-én interjút készített Hofman (szül. Zsolnay) Adéllal, anyósával és az ekkor elhangzott családtörténeti adatokat írásban is rögzítette. 1994. novemberi trencsényi látogatásom alkalmával Maxon úr több Lipszkyre vonatkozó cikkel együtt e feljegyzést is előzékenyen rendelkezésemre bocsátotta, szívességét ezúton is köszönöm. Hofman (Zsolnay) Adél a családfán is feltüntetett Zsolnay István unokája volt. A Lipszky család eredetére vonatkozó hagyományt e jegyzetből merítettem.
11. *Šišmiš*: O pôvode. 5. p.
12. 1644-ben a lengyel Lipszky Mihály (*Michael Lipsky Polonus*) kérvénye ügyében Illésházy Gáspár főispánnak adott utasítást a Magyar Kancellária. Magyar Országos Levéltár (A továbbiakban: MOL), A 35. Magyar Kancelláriai Levéltár, Conceptus expeditionum. Az 1644. évi 72. sz. A családhoz való tartozás nem mutatható ki, ez az adat nem igazolja az esetleges lengyel eredetet; az első családtag a folyamatos családfa csúcán álló Dániel lett.
13. Štátny Okresný Archív v Trenčíne (Trencsényi Állami Járásí Levéltár, Szlovákia. A továbbiakban: ŠOKA, Trenčín), Magistrát Trenčín, Mestský protokol (Trencsén város Tanácsa, Városi jegyzőkönyv) 1637–1643. fol. 171'. Ennek lényegi részét idézi: *Macúrek, Josef*: Česká země a Slovensko (1620–1750). Brno, 1969., 179. p., (A továbbiakban: *Macúrek i. m.*) és őt nem egészen pontosan: *Šišmiš*: O pôvode. 5. p.
14. *Macúrek i. m.* 49. p. (29. jegyzet: Kiküldték többek között: „...dominum Martinum Lipsky, olim concivem pariter Teutobrodensem, nunc autem in medio nostri cohabitantem...”) és *Šišmiš*: O pôvode. 5. p.
15. Az iratokhoz készült levéltári segédlet szerint özv. Zsolnayné 1953-ban adta állami kezelésbe a családi iratokat. (Egy másik szlovákiai szerző szerint a Lipszkyk mai utóda, a Szedlicsnán lakó 70 éves Zsolnay Ludmilla ajándékozta a Trencsényi Mezőgazdasági Levéltárnak a családi iratokat, amit a Városi Múzeumban helyeztek el. *Purgina, Ján*: Účast' Slovákov na kartografii Uhorska od XVI. do XX. storočia. In: Geografický časopis IX. (1957./1. sz.) 18–19. p.) Az anyag először a Trencsényi Levéltárban volt, Fojtík itt kutatta. Később ő rendezte és látta el segédlettel az akkor már Nyitrán őrzött irategyüttest. A 12 doboznyi dokumentum 1990-ben került Nagybiccsére, ahol a Zsolnay család fondja (Fond Zs.) c. alatt található. A címeres nemeslevél Prikryl szerint (1977) Lipszky (IV.) János lánytestvérének utócai birtokában volt. Ma a Trencsényi Járásí Levéltár (Štátny Okresný Archív v Trenčíne) okleveles anyagában található, mérete 73,5×49,5 cm. Az oklevél függő pecsétet réztok védi, melyen a felirat DL 1649. Az oklevél szövegét ld. e tanulmány végén.
16. *Nagy i. m.* 143. p.
17. *Šišmiš*: K pôvodu slovenského kartografa Jána Lipského. In: Krásy Slovenska, 1977. 8. sz. 375. p. (A továbbiakban: *Šišmiš*: K pôvodu). A címer leírásakor ő is csak fatörzsről beszél.
18. Trencsén vármegyei közgyűlési jegyzőkönyv. 1649. 949. p. (Štátny archív v Bratislave, pobočka Nitra /A Pozsonyi Állami Levéltár Nyitrai fiókja/). Mikrofilmen: MOL, 43084. sz. Az oklevél plikáján is olvasható a végzés kivonata.
19. Nem az összes évet megadva ír Dániel tisztségeiről: *Šišmiš*: O pôvode. 6. p. és *Macúrek i. m.* 228. p. Bíróként említik 1666-ban: ŠOA, Bytča, Fond Zs. Inventárne číslo 15. A Lipszky stb. család iratai. (A továbbiakban: Inv. č. 15.) 1666. évi irat és MOL E 199. Magyar Kamara Archivuma, Archivum familiae Wesselényi. IV. tétel/5. „Judicaria” (10. cs.) No. 366. Az adatot Pálffy Gézának

- köszönöm. 1672-ben viselt bírói tisztségéről: *Károlyi János*: A trencsényi vár. Trencsén, 1910. (A továbbiakban: *Károlyi i. m.*) 109. p.
20. *Fojtik i. m.* 354. p., *Šišmiš*: O pôvode. 6. p.
21. Lipszky Dániel tisztségeit legpontosabban a városi jegyzőkönyvbe is bevezetett tisztújító gyűlések jegyzékéből lehet rekonstruálni: *ŠOKA*, Magistrát Trenčín, Mestský protokol. 1644–1650. (1649: 253. p., 1650: 321. p.) 1651–1654. (1651: 6. p., 1652: 145. p., 1653: 219. p., 1654: 291. p.) 1655–1660. (1655: fol. 2., 1656: fol. 36., 1657: fol. 72., 1658: fol. 142., 1659: fol. 195., 1660: fol. 259.) 1661–1664. (1661: hiányzik, 1662: 109–110. pp., 1663: 253–254. pp. 1664: 393. p., 1665: 513. p.) 1665–1675 (1665: címlap, 1666: 179. p., 1667: 319. p., 1668: 495. p., 1669: 585. p., 1670: 697. p., 1671: 785. p., 1672: 849. p., 1673: 905. p., 1674: 991. p., 1675: 1093. p.)
22. *Šišmiš*: O pôvode. 6. p. és *Braneczky József*: Fráter Johannes. H. n. 1936. (A továbbiakban: *Braneczky i. m.*) 17. p.
23. *Braneczky i. m.* 48–51. pp., 77–83. pp.
24. *Károlyi i. m.* 93. p.
25. A latin nyelvű krónika „*Descriptio Tartaricae depopulationis in anno 1663*” címen a Rakovszky család levéltárában található a Szlovák Állami Központi Levéltárban Pozsonyban. Szlovák fordítását közli *Horváth, Pavel*: Rabovali Turci... Výber z kroník a listov zo 16. a 17. storočia. Bratislava, 1972. Az ebből idézett hely: 67. p. A Jarcki- (Árok-)szoros a báni völgyből Trencsénnek a szoroson vett vágvölgyi részébe vezető útján lévő átjáró. Védelmére 440 embert állítottak, az itteni sáncokat kerülte meg az a kb. 5000 fős török csapat, mely a forrásban említett kegyetlen mészárlást végrehajtotta. *Károlyi i. m.* 94–95. pp.
26. *Braneczky i. m.* 82–83. pp., 198–200. pp., 266–267. pp. és *Šišmiš*: O pôvode. 6. p. valamint Wegweiser in der Trencsiner Burg-Ruine und Umrisse der Geschichte der kön. Freistadt und Burg Trencsin. Trencsín 1881. 45. p. (A továbbiakban: *Wegweiser*). *Šišmiš* helytelenül Dániel feleségének fogságáról ír: *Šišmiš*: K pôvodu. 375. p.
27. *ŠOKA*, Magistrát Trenčín, Mestský protokol. 1661–1664. 253. p. és 393. p.
28. *Šišmiš*: O pôvode. 5. p.
29. *ŠOA*, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 15. 1657. április 28.
30. *Károlyi i. m.* 108–109. pp. A temető a Felső sánc (ma: Horný Šianec) utca végében a hegyoldalon van.
31. *Šišmiš*: O pôvode. 6. p.
32. *Horváth, Pavel*: Humanisti z českých krajín v pobelohorském exíle v Trenčíne. In: Zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica. XXVI. (1975.) 163–164. pp. és *Šišmiš*: O pôvode. 6. p.: Wegweiser. 45. p.
33. *Šišmiš*: O pôvode. 6. p. A Zsolnay család fondjához készült jegyzék szerint 1661-ben született. *ŠOA*, Bytča, Fond Zs. Inventar.
34. *ŠOA*, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 15. A Trencsén város által 1673. november 3-án keltezett születési levelet az apa, id. Lipszky Dániel kérésére adták ki fiacskája (*filiolus*) születéséről.
35. *Šišmiš*: O pôvode. 6. p.
36. *ŠOKA*, Magistrát Trenčín, Mestský protokol. 1676–1679. „*Electi Anni praeteriti omnes expecto con[dam] Danielem Lipskj demortuo est.*”
37. *ŠOA*, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 15. 1677. április 24.
38. *Šišmiš*: O pôvode. 7. p., ill. *ŠOA*, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 15. 1729. október 15.
39. *Nagy i. m.* 142. p.
40. *ŠOA*, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 15. 1700. június 18.
41. *MOL A 35*. Magyar Kancelláriai Levéltár, Conceptus expeditionum, 1666. Nr. 61. és 174. Mikrofilm: 11 915. sz.
42. *MOL A 35*. Magyar Kancelláriai Levéltár, Conceptus expeditionum, 1685. Nr. 171. Mikrofilm: 11927. sz.
43. *ŠOA*, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 15. 1710. február 20. A Demián családhoz: *Brťáň, Rudo*: Ján Demian. In: Trenčín 1972. Vlastivedný zborník trenčianskeho múzea v Trenčíne. Bratislava, 1973., 26–34. pp.
44. *Štibrány, Peter*: Aké škody utrpeli trenčania za poslednej kuruckej vojny (Súhrn škôd v meste Trenčíne). In: Trenčín 1970. Vlastivedný zborník trenčianskeho múzea v Trenčíne. Bratislava, 1971., 137. p.
45. *ŠOA*, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 15. 1729. október 7.
46. *ŠOA*, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 15. 1729. október 15.
47. *ŠOA*, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 15. 1736. november 16.
48. *Šišmiš*: O pôvode. 7. p.
49. *Uo.* 7. p.
50. *Šišmiš*: O pôvode. 7. p. és *uő.*: K počiatkom lekárnicej činnosti v Trenčíne. In: Vlastivedný časopis XXXVII. (1986/2. sz.) 93. p.
51. *ŠOA*, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 15. 1724. november 17.
52. *Šišmiš*: O pôvode. 7. p.: *Horváth, Pavel*: Výtvarní umelci a stavební remeselníci na Slovensku v posledných storočiach feudalizmu. (A továbbiakban: *Horváth*: Výtvarní...) Vlastivedný časopis. (1978./3. sz.) 143. p.: „*ab arte pictoria ob infirmitate relaxatur*”.
53. *Schneider Miklós*: Trencsén vármegye 1725–1732. évi nemességvizsgálatai. Szombathely, 1938.; *MOL C 30*. Acta Nobilium. Comitatus Trencsinensis. ff. 1–10. 1732. Registrum.
54. *MOL C 30*. Acta Nobilium. Comitatus Trencsinensis. ff. 43–83. 1733. A bellusi megyei közgyűlés regestruma.
55. *ŠOA*, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 15. 1741. január 24. és Trencsén szabad királyi város jegyzőkönyvéből készült másolat, 1741. november 18.
56. *ŠOA*, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 15. 1768. február 20.
57. *Šišmiš*: O pôvode. 6. p.
58. Lipszky Imre 1805. évi másolata. *ŠOA*, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 15. 1740. augusztus 12. (1805. április 2.)
59. *Horváth*: Výtvarní... 143. p.
60. *ŠOA*, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 15. 1766. május 27/28.
61. Minden bizonnyal ő a *Szinnyei József* által (Magyar írók élete és munkái. Bp., 1900.) említett Lipszky Pál, aki Trencsén megyei származású, Nógrád megye főorvosa volt, két munkája: *Dissertatio inaug. medica de febre asode* (1764) és *Dissertatio inaug. de phthisi* (1776), ez utóbbi a Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattárában. Ehhez vö. *Hausel Sándor*: Orvosok a 18. századi Nógrád megyében. In: Nógrádi történeti évkönyv 1989. 85–98. pp. Lipszky Pálról: 92–94. pp. Weszprémi István orvosbiográfijában jelezte ugyan, hogy Lipszky Pál Nógrád megyei orvost felveszi a következő kötetekben (Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Második száz. Első rész. Bécs, 1778. /Reprintben: Bp., 1962., 464. p./, *Uo.* Második száz. Második rész. Bécs, 1781. /Reprintben: Bp., 1968., 976. p./), azonban később is csak annyi szerepel róla, hogy Nógrád megye tisztiorvosaként 544 rajnai forint volt a fizetése: *Uo.* Harmadik száz. I. és II. tized. Bécs, 1787. (Reprintben: Bp., 1970. 591. p.) Lipszky Jánosnak a *Mappa Generalis* készítéséről vezetett kimutatásai szerint bácsikájától (von Onkel) 1799-ben 500, 1802-ben 500 majd 1500, 1803 októberben 1000, 1804 februárjában 1000 forintot kapott munkájához (1804 május-júniusában a bevétel rovatban 1600 forintot tüntetett fel, és azt, hogy mindkét hónapban kapott pénzt a bácsikájától, de hogy tőle mennyit, az a sérült iratból nem tudható meg.) Mint a

felállított családfán is látható, Lipszkynek nagybátyja nem volt, ezért az Onkel csak valamely idősebb rokona lehetett. Azért valószínű, hogy Pál a támogató, mert a kész példányokból ő rendszeresen kapott!

62. MOL C 37. Helytartótanácsi Levéltár. Acta sanitatis. Lad. A. fasc. 33. No. 28. Lit. F. alatt található az egyetemi diplomája.

63. *Szinnye*: i. m.; *Šišmiš*: O pôvode. 8. p.

64. *Nagy*: i. m. 143. p.

65. ŠOA, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 27. A Lehoczky család iratai. (A továbbiakban: Inv. c. 27.)

66. *Šišmiš*: O pôvode. 8. p.

67. ŠOA, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 27. 1791. Lipszky Imre összeállította a család leszármazási tábláját is. Egy jegyzék „a Lipszky család genealógiájának és joginak leszármazása” iratait sorolta fel, az 5. pont: a Lipszky család töredékes leszármazása c. dokumentum volt. Fojtík idézett cikkében ezt az iratot szlovák nyelvűnek mondotta. Az általa rendezett anyagban 1993-ban a jegyzéken szereplő más családi leszármazások megvannak, ez a tétel viszont nem volt a helyén, sem másutt az anyagban: ŠOA, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 30. A Lipszky stb. családok genealógiája. (A továbbiakban: Inv. č. 30.)

68. ŠOA, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 12. A Dióssy család Ondruss és Lipszky családokkal kapcsolatos vagyonjogi iratai. (A továbbiakban: Inv. č. 12.) Filiatio Genealogiae Diosio-Lipszkyanae.

69. *Šišmiš*: O pôvode. 8. p. és a Turnai katolikus plébánia anyakönyvi bejegyzése, fényképe: Trencsényi Múzeum, 46 622. sz.

70. Ez utóbbi térképhez vö. *Holló Szilvia Andrea*: Budapest régi térképeken 1686–1896. Bp., 1994.

71. Életré ld. az 5–7. jegyzetben megadott irodalmat, illetve *Reisz T. Csaba*: Egy elveszettnek hitt önéletírás – Lipszky János emlékirata. Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok). (1994./1. sz.) 52–78. pp. (A továbbiakban: *Reisz* i. m.)

72. Magyar Kurir 1826. I. 26. sz. 366. p., Vereinigte Ofner-Pester Zeitung 1826. 45. sz. 686. p.

73. ŠOA, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 20. Lipszky János levelei pesti tisztelőnjétől.

74. *Šišmiš*: O pôvode. 9. p.

75. ŠOA, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 22. Lipszky János katonatiszt iratai.

76. ŠOA, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 24. Lipszky ezredes hagyatéki perének iratai. (A továbbiakban: Inv. č. 24.)

77. ŠOA, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 15. és Inv. č. 30. Filiatio Genealogiae et Iurium Familiae Lipszkyanae. 14. sz. (Nincs az anyagban.)

78. ŠOA, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 12. 1786. szeptember 24.

79. ŠOA, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 16. A Lipszky család vagyonjogi iratai trencsényi stb. birtokairól. (A továbbiakban: Inv. č. 16.) Lipszky János emlékiratai szerint 1816-ban költözött vissza apjával Szedlicsnára, de ott bérelt szálláson kellett először lakniuk, mert ősi tulajdonuk zálogban volt, amit csak peres úton sikerült – még az évben – visszaszerezni. Lipszky Imrének „nem adatott meg a szerencse, hogy saját tulajdon házában haljon meg”, vagyis 1816-ban hunyt el. *Reisz* i. m. 67. p.

80. ŠOA, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 12. Filiatio Genealogiae Diosio-Lipszkyanae.

81. *Šišmiš*: O pôvode. 9. p.

82. A családi kapcsolatok a hagyatéki per irataiból ismertek: ŠOA, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 24.

83. A veszteség mértéke a könyvtár nagyságán is érzékelhető: közel 500 kötetes gyűjtemény enyészett el a perlekedés alatt.

84. *Šišmiš* szerint Lehoczky Pál. *Šišmiš*: O pôvode. 8. p. Ugyan-
ezt írja ŠOA, Bytča, Fond Zs.-hez készült Inventar, 2. p.

85. *Šišmiš*: O pôvode. 8. p. és ŠOA, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 24.

86. A Zsolnay család fondjához készült Inventárium szerint szintén gyermekük István. ŠOA, Bytča, Fond Zs. Inventar. ill. Inv. č. 43. Seldenreich-Zsolnay Mihály utódainak vagyonjogi iratai és levelezése.

87. ŠOA, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 43. A Belügyminisztérium engedélyezte: MOL K 150. Általános iratok 1867-VI-18.730

88. A családi hagyományra vö. a 10. jegyzetet.

89. ŠOA, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 24.

90. *Siebmacher* i. m., Bd. IV. 14. Abt. Tafel 192. 157. p. (2. ábra); Bd. III. 11. Abt. 2. Tl. Tafel 76. 112–113. pp. (3. ábra); Bd. III. 2. Abt. 1. Tl. Tafel 291. 241. p. (4. ábra).

91. Először 1816. március 13-án használt ilyen pecsétet, mint Lipszky Franciska tutora. Ugyancsak ezzel pecsételte meg az apja halála után tett vagyonosztás dokumentumát (1816. október 23.) ŠOA, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 16.

1649. április 10. III. Ferdinánd nemességet adományoz címerrel Lipszky Dánielnek, és általa feleségének, Melczer Annának és György, Judit és Rozina nevű gyermekeiknek.

Štátny Okresný Archív v Trenčine, Listiny, Armales Daniela Lipského, 1649.

Trencsényi Állami Járás Levéltár, Oklevelek, Lipszky Dániel armálisa 1649.

NOS FERDINANDVS TERTIVS DEI GRATIA Electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae Hungariae Bohemiae Dalmatiae Croatiae, Sclauoniae Ramae Seruiae, Gallitiae Lodomeriae Cumaniae Bulgariaeq[ue] [et]c Rex, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae Carniolae, Marchio Moraviae Dux Lucemburgae, ac superioris et inferioris Silesiae Wierhembergae ac Thecae Princeps Sueviae, Comes Habsburgi, Ferreti, Kiburgi, Tyrolis & Goritiae, Landtgravius Alsatiae, Marchio Sacri Romani Imperij supra Anasum Burgouiae, ac superioris & inferioris Lusatae, Dominus Marchiae Sclavonicae, Portus Naonis & Salinarum & c. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit uniuersis. Quod nos cum ad nonnullorum fidelium n[ost]rorum humillimam supplicationem Nostrae propterea factam Maiestati, tum uero attentis et consideratis fidelitate ac fidelibus seruitijs fidelis nostri Danielis Lipsky quae ipse Sacrae primum Regni nostri Hungariae Coronae, et deinde Maiestati nostrae pro locorum et temporum uarietate fideliter exhibuit et impendit, ac imposterum quoq[ue] pari fidelitate se se exhibiturum et impensurum uelle pollicetur. Cum igitur ob id, tum uero ex gratia et munificentia nostra Regia, qua quosq[ue] de nobis, ac Republica Christiana benemeritos Virtutisq[ue] colendae Studiosos Antecessorum nostrorum Diuorum quondam Hungariae Regum exemplo prosequi, eisq[ue] certa uirtutum suarum monumenta, quae ad maiora quoq[ue] praestanda eos incitare possent decernere consueuimus. Eundem itaq[ue] Danielelem Lipsky, ac per eum Annam Melczer Consortem, Georgium uero filium, ac Juditham et Rosinam filias eiusdem e statu et conditione ignobili in qua hactenus perstitisse dicuntur, de Regiae nostrae potestatis plenitudine & gratia speciali eximendo in coetum et numerum uerorum & indubitatorum Regni nostri Hungariae, & partium ei subiectarum Nobilium duximus annumerandos, cooptandos, et adscribendos. Annuites et ex certa n[ost]ra scientia, animoq[ue] deliberato concedentes, ut ipsi a modo

imposterum futuris et perpetuis semper temporibus, omnibus illis gratijs, honoribus, indultis, priuilegijs, libertatibus, iuribus praerogatiuis et immunitatibus, quibus caeteri, ueri, antiqui et indubitati Regni nostri Hungariae, partiumque ei annexarum Nobiles hactenus quomodolibet de iure uel consuetudine usi sunt et gauisi, utunturque et gaudent, uti, frui, et gaudere possint ac ualeant, haeredesque & posteritates ipsorum utriusque sexus uniuer[sis] ualeant atque possint. In cuius quidem nostrae erga ipsos exhibitae gratiae et clementiae ac liberalitatis testimonium, ueraeque et indubitatae Nobilitatis signum haec arma seu nobilitatis insignia SCVTVM uidelicet militare erectum rubri coloris, funduplicanie uirenti occupante, e quo Tiliae truncus, in medio resectus et bicipiti fronde ornatus, in superficiebusque earundem hinc rutilanti sole, illinc uero hemisphaerio Lunae conspicuus uisitur. Scuto incumbentem galeam militarem craticulatam, Regio Diademate ex eoque Leonem naturaliter effigiatum, cauda bifurcata collotenus erecta, Regio itidem Diademate capite cohonestante, ore hianti, lingue rubicunda exerta, anterioribus pedibus frondem Tyliae gestantem, profertentem ornata. A summitate uero siue cono galeae lacinjs seu lemniscis hinc flauis et coeruleis, illinc uero candidis et rubris in Scuti extremitates se se passim diffundentibus, Scutumque ipsum decenter exornantibus, quemadmodum haec omnia in principio seu capite praesentium literarum nostrarum, Pictoris manu et artificio proprijs suis coloribus claruis depicta esse conspiciuntur. Eidem Danieli Lipsky ac Annae Mellczer Consortis, dictisque ipsorum haeredibus et posteritatibus utriusque sexus uniuer[sis] gratiose danda duximus et concedenda. Decernentes et ex certa n[ost]ra sciencia aminoque [sic!] deliberato concedentes ut ipsi a modo imposterum futuris et perpetuis semper temporibus eadem arma seu Nobilitatis insignia more aliorum uerorum et antiquorum dicti Regni nostri Hungariae, partiumque ei subiectarum Nobilium, sub eisdem iuribus, praerogatiuis indultis, libertatibus et immunitatibus, quibus ydem uel natura uel antiqua consuetudine usi sunt et gauisi utunturque et gaudent ubique in praefatis, certaminibus, hastiludjs, torneamentis, duellis, monomachjs ac alijs omnibus et singulis ac quibusuis exercitijs militaribus et nobilitaribus, necnon sigillis, uelis, cortinis, Aulaeis, annulis, uexillis, clypeis, tentorjs domibus et sypulchris, generaliter uero in quarumlibet rerum et expeditionum generibus, sub merae, uetustae et syncerae Nobilitatis titulo, quo eos ab omnibus cuiuscunque status, dignitatis, conditionis, et praeminentiae homines existant insignitos et ornatos dici, nominari haberi que et reputari uolumus et mandamus, ferre, gestare illisque in aeuum uti frui et gaudere possint ac ualeant, haeredesque et posteritates ipsorum utriusque sexus uniuer[sis] ualeant atque possint. Immo nobilitatem damus et concedimus praesentium per uigorem. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras Priuilegiales secreto sigillo n[ost]ro quo ut Rex Hungariae utimur impendenti communitas. Eidem Danieli Lipsky ac Annae Mellczer Consorti, ipsorumque superius nominatis haeredibus et posteritatibus utriusque sexus uniuer[sis] iam natis et deinceps nascituris gratiose dandas duximus et concedendas. DATVM per manus fidelis nostri nobis dilecti Reuerendi Georgij Szelepcheny electi Episcopi Ecclesiae Nitriensis, Locique eiusdem Comitatus perpetui, Consiliarij nostri, ac per dictum Regnum n[ost]rum Hungariae Aulae Cancellarij in Arce n[ost]ra Regia Posonien[sis] die decima Aprilis, Anno Domini Millesimo sexcentesimo quadragesimo nono. Regnorum n[ost]rorum Romani decimo tertio, Hungariae et reliquorum uigesimo quarto, Bohemiae uero Anno uigesimo secundo. R[euere]ndissimis ac Venerabilibus in Christo Patribus

Dominis Georgio Lippay Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis, Joanne Püsky Collocensis et Bachiensis Ecclesiarum canonice unitarum Archiepiscopis, Benedicto Kisdy electo Agriensis, praefato Georgio Szelepcheny electo Nitriensis, Sigismundo Zongor Vardiensis, Petro Petretich electo Zagradiensis, Stephano Simandy electo Translyuaniensis, Georgio Szecheny electo Vesprimiensis, Paulo Hoffman electo Quinq[ue]ecclesiensis, Georgio Draskouith de Trakostyan Jaurien[sis], dicto Joanne Püsky electo Vacziensis, Petro Mariani electo Sirmiensi, Fratre Mariano Marouith Bosznensis, Georgio Bielauith electo Triniensi, Matthia Tarnoczy electo Chandiensi, Fratre Joanne Christostomo de Sancta Petronilla electo Rosonensis, ac itidem Fratre Andrea Francisci electo Segnensis et Modrusien[sis] Ecclesiarum Episcopis Ecclesias Dei feliciter gubernantibus. Item Spectabilibus ac Magnificis Comite Paulo Palffy ab Erdöd dicti Regni n[ost]ri Hungariae Palatino, officio Iudicis Curiae Regiae uacante, Comite Nicolao a Zrinio, dictorum n[ost]rorum Regnorum, Dalmatiae Croatiae et Sclauoniae Bano, Comite Stephano de Chyak Tauemicorum, praefato Comite Nicolao a Zrinio Agazonum, Comite Georgio Erdödy de Monyorokerek Cubiculariorum, Comite Ladislao de Chyak Janitorum, Comite Adamo de Battyán Dapiferorum, Comite Adamo Forgach de Ghymes Pincernarum, Comite Francisco de Nadasd Curiae n[ost]rorum Regalium in Hungaria Mag[ist]ris, ad dicto Comite Paulo Palffy de praefata Erdöd Comite Posoniense. Caeterisque quam plurimis Regni nostri Hungariae Comitatus tenentibus & HONORES.

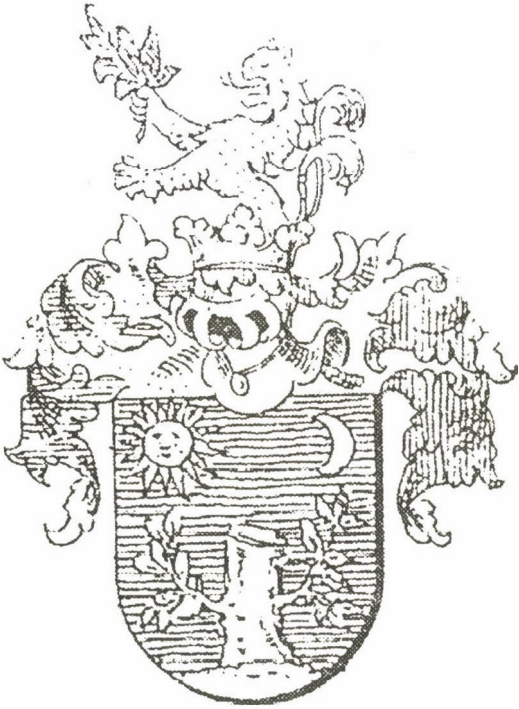
Ferdinandus

Georgius Szelepchény
Ecclesiae Episcopus Nitrien[sis]

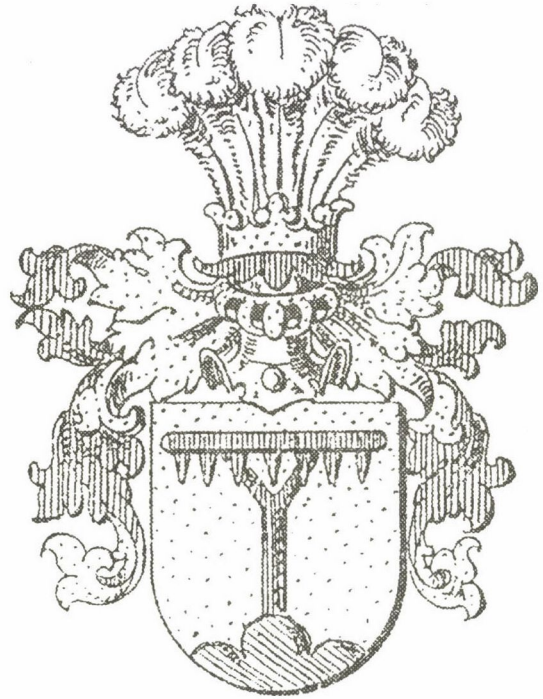
Georgius Orosy

Az oklevél felhajtott szélén:

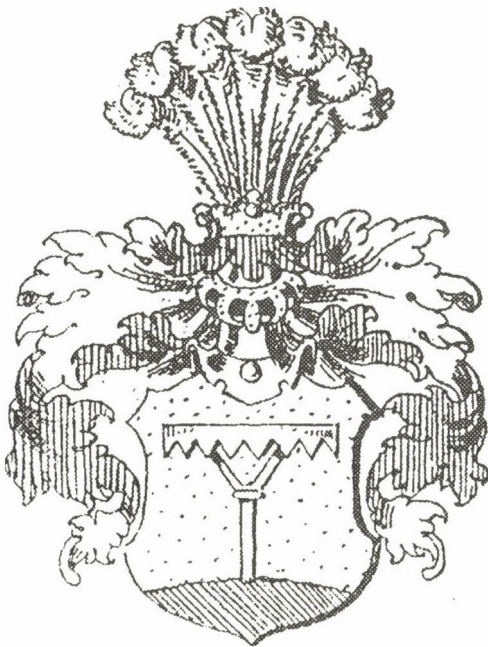
Anno Domini Mill[esi]mo Sexcent[esi]mo Quadrag[esim]o Nono Feria tertia post Festum Decolationis B[eat]i Iohannis Baptistae termino celebrationis Sedis Iudicariae in frequenti praesentia Uniuersitatis Minorum Magnatum et Nobilium Comitatus Trinchinien[sis] praesentes litterae Sacratissime Caesar[um] Regiaeque Ma[gi]stratus Domini Dno n[ost]ri clementissimi super Nobilitate Armale et Priuilegiales Nobili Danieli Lipsky ac per eum Annae Mellczer consorti, Georgio filio ac Judithae & Rosinae filiabus eiusdem gratiose datae et collatae per Egr[egium] Georgium Huszar exhibitae, ac coram eadem Uniuersitate n[ost]ra publice promulgatae et publicatae sunt. Tandemque idem Daniel Lipsky et per eum praefati Anna Mellczer consors Georgius filius ac Juditha et Rosina filiae eiusdem condonarij ipsius in hoc Comitatu et alibi per totum Regnum Hungariae virtute praescriptarum litterarum Suae Ma[gi]stratus Imperatoris et Regiae pro ueris et indubitatis Regni membris et hospitibus recogniti ac praerogatiuis Nobilitaribus adinstar aliorum Regni Nobilium uti frui et potiri publice denunciati, in Albumque et Catalogum Coeterorum Nobilium praedicti Comitatus huius Trinchinien[sis] asciti extiterunt et cooptati Sacratissime Imperatoris et Regiaeque Ma[gi]stratus speciali clementia hac in parte ydem pralucente ac factum huiusmodi publicationis et cooptationis praesente scriptura Iurati Notary annotati Comitatus idipsum attestante. Datum in Civitate Trinchinien[sis] die et Anno ut supra. Andreas Rudnyanszky Juratus Notarius Comitatus Trinchinien[sis]

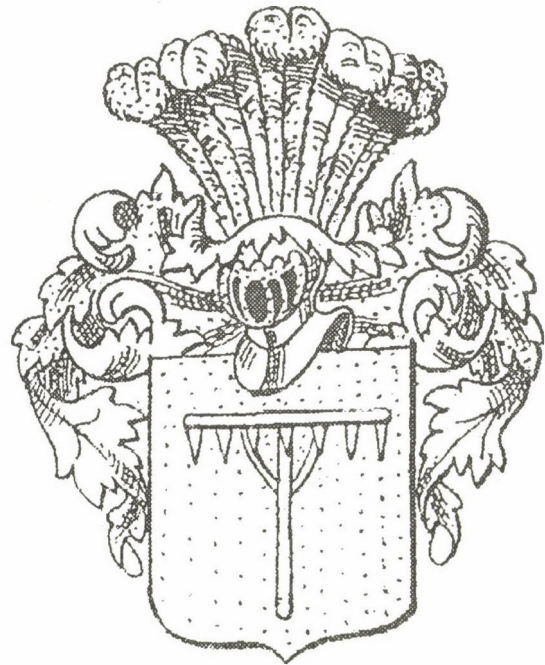
1. ábra

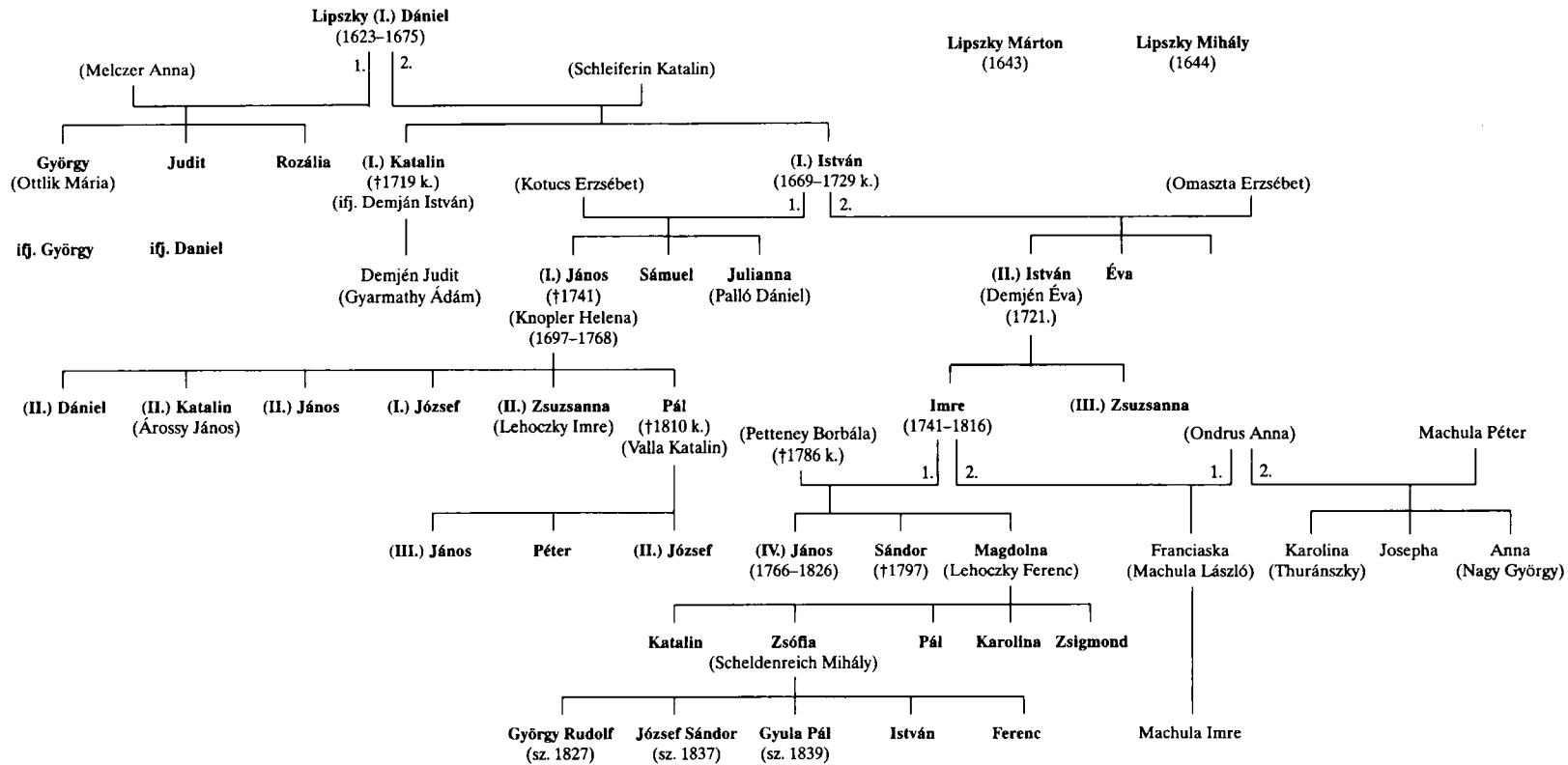
2. ábra

3. ábra

4. ábra

MISKOLCI KOWACH ISTVÁN CÍMERESLEVELE 1479-BŐL

Adalékok a patkót harapó strucc és a folyók címerszimbolikájához

A középkor végére Miskolc Eszakkelt-Magyarország egyik legnépesebb és legjelentősebb mezővárosa lett.¹ A kedvező földrajzi helyzet – az Alföld és Felföld találkozási pontja –, a szőlőtermesztésre kiválóan alkalmas klíma és domborzati viszonyok, mint természetföldrajzi tényezők mellett a város különleges feudális birtokjogi státusza is; jelesül, hogy 1356 óta az uralkodó – mint földesúr, egyben a diósgyőri vár tulajdonosa – joghatósága alatt állt, a dinamikus mezővárosi fejlődés irányába hatottak. A város lakossága jórészt jobbágyi státuszú, feudális járadékokra kötelezett lakosokból állt, akik ugyanakkor a királyi mezővárosi közösségét, univerzitását alkották, saját tanácsal, választott tisztviselőkkel és – főként a pezsgő ingatlanforgalom: a szőlő-adásvételek jogi dokumentálására létrejött, a hiteleshelyek funkcióját átvett – oklevélkiadó tevékenységgel. A saját magukat polgár (*civis, concivis*)² jogi minőségben meghatározó miskolciak között a későközépkorban kisszámú nemesi jogállású élt, bírt miskolci ingatlanokkal, akiknek miskolci jelenléte, ingatlanai jórészt összefüggtek a diósgyőri vár mint erősség, uradalmi központ és királyi rezidencia közelségével, s a város feletti királyi-királynéi földesúri joghatósággal. A királyi szolgálatot teljesítő hivatalnokok, katonák, valamint a vár tisztviselői, katonái, servitorai hűségükért, szolgálatukért gyakran kaphattak jutalmul a közeli mezővárosok, Diósgyőr és Miskolc ingatlanait (ház, szőlő stb.).

Miskolc mezőváros társadalmában az első, bizonyosan helyi címernyerő a XV. század utolsó harmadában nyeri el nemesi jelvényét: miskolci Kowach Istvánnak I. Mátyás ad címeradományt Budán, 1479. június 4-én kelt címeres levelében. Az oklevél nemcsak koraisága okán került a miskolci nemesi heraldika történetének élére, hanem, mert Mátyás címereslevele az egyetlen olyan ismert későközépkori-kora újkor armális Miskolc helytörténetében, amely *csak címer* adományoz a már meglévő nemességhez. A címereslevelet K. Kovács László közölte 1972-ben korábbi kutatásai alapján.³ K. Kovács László kutatásai nemcsak Miskolc későközépkori történetére vonatkozóan fedtek fel új forrásokat, hanem a magyar családi levéltárak újabb kori szomorú sorsát is dokumentálják. A kutató 1994-ben így emlékezett vissza egy emberöltővel előbbi kutatásaira:

„1941 augusztus közepe tájától 1941 november végeféléig mint a Kolozsvári Egyetem tanára és az Erdélyi Tudományos Intézet néprajzi részlegének a vezetője hivatalosan kölcsön kértem a *Berkesz-i* központi, *Vay* családok levéltárából az említett család (ti. a Kowách) egykori jószágigazgatójának, Keszi Kovács Istvánnak az iratait: *Litterae Stephani Kovács de Keszi G. D. sive provisoris in poss. Chege*. Ebben az iratcsomóban található az a genealógia, amit 1750 körül *Genealogia Familiae Kovacs de Chaba et de Keszi utriusque sexus címen Hegyi Gábor Heves és Külső-Szolnok megyék jegyzője* írt, és amit Keszi Kovács István vezetett tovább és fejezett be 1783-ban: *Series rerum gestarum inclityi generis nostri nobilis Kovács de Keszi címen*. Mindketten oklevelekből dolgoztak. Ezekben az írásokban van említés arról, hogy csabai Kovács István 1488-ban a parochiális templom északi fala mellé Miskolcon kápolnát épített. Ezek nagyrészt gazdasági iratok voltak, de közöttük egy sereg személyi, családi okirat és feljegyzés is. (Meg kell itt jegyezni, hogy a *Vay familiae congregatio* úgy határozott az 1780-as évek elején, hogy létrehozzák a család központi levéltárát, s azt *Berkesz-i* birtokukon helyezik el. Kötelezték a család ágazatait és azok rokonságát, hogy minden eredeti oklevelüket, vagyontbiztosító iratokat, térképeket, periratokat, gazdasági iratokat stb. be kell adniuk a központi levéltárba. Az egyes ágak csak másolatokat őrizhettek saját levéltáraikban. Az említett Kovács István provisor, az ócsai Balogh család, a kiscécsi Géczy család stb. révén rokonságban volt a *Vay* családdal, de mint a család csegei birtokának a provisor is, szintén kötelezett volt, hogy okiratait, családi leveleit a közös *Vay* levéltárban helyezze el. Engem az említett Kovács István-féle iratok gazdasági anyaga érdekelt elsősorban, mert mind Csegén (Tiszacsege), mind az erdélyi ún. közös fejős juhászat [kutatása] során, lépten-nyomon talákoztam az 'olaj purzások Csegén, a *Vay* birtokán való rendszeres teletetésével'. A Kovács István-féle iratköteggben bőséges gazdasági adatot találtam. De külön fascikulusokban rengeteg családi oklevelet és egyéb iratot, feljegyzést. Így került a kezembe a csabai és miskolci *Kowách* István-féle címeradományozó oklevél is, amit lefényképeztünk ... Az eredeti címereslevelet sajnos, már senki sem találhatja, mint-

hogy a II. világháború idején, 1944-ben a Berkeszi Központi Levéltárat az ellenség és a 'honi kozákok' (a nép) teljesen feldúlták és nagy részét felégették. 1945-ben Esze Tamás csak vagy 80 folyóméternyi anyagot tudott összeszedni és elhelyezni az Országos Levéltár családi iratok osztályán. Hogy köztük volt-e az említett oklevél, Esze Tamás nem emlékezett rá. Mi sem kutathatunk utána, hiszen 1956-ban, – mint a Levéltári Közlemények hírül adja, az OL-ban a Vay Lt. maradék anyaga is elhamvadt.”⁴

Az oklevél nincs meg az Országos Levéltár gyűjteményében, így K. Kovács László említett kutatása, fényképe és közlése az egyetlen forrás, amely ezt a korai címerlevelet megőrizte az utókornak.

Az oklevél szövege:

Nos Mathias dei Gratia rex Hungariae, Bohemie etc. memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit universis, quod nos attentis et consideratis fidelitate et multimodis servitiis fidelis nostri egregii Stephani Kowach de Myskolcz, magistri rotarum peditum nostrorum, per cum primum sacre hujus regni nostri Hungarie corone, tandemque maiestati nostre sub locorum et temporum varietate cum omni fidelitatis constantia et sollicitudine indefessa exhibitis et impensis, quorum intuitu volentes cum favore nostro regio prosequi gratioso,

hec arma seu nobilitatis insignia, videlicet scutum seu clipeum rectum celestini coloris fundum illius fluuiolo interfluente, in quo strutio naturalibus suis coloribus effigiata, cruribus pedibusque rubeis, uno pede in fluuiolo stare altero vero unionem eleuasse, rostro rubeo quippe soleam ferream deaureatam tenere atque ad dextram scuti latus conuersa esse cernitur. Supra scutum galea argenteo fulgore radians, quibusdam floribus aureis lazureo et argentei rubeo colore mixtis ex utraque parte scuti a cervice galee in modum aulee defluentes et quasi fortis ventis agitatione hincinde sparsim supra deque ipsum vibrati. Supra vero galeam pro crista regio aureo diademate strutionem alii per omnia conformem proferenti ornatam, prout in principio harum nostrarum litterarum arte pictorata figurata clarius existunt distinctiusque expressata,

animo deliberato et ex certa nostra scientia eidem Stephano Kowach de Myskolcz et per eum Gregorio et Stephano filiis eiusdem, necnon discreto Nicolao presbytero fratri Stephani Kowach de Myskolcz carnali, ipsorumque heredibus posteritatibus masculini sexus uniuersis, de novo et ex novo dedimus, donauimus et

*contulimus, ymmo ex habundantiori nostre regie potestatis plenitudine et gratia speciali concedimus et presentibus elargimur, ut ipsi pretacta arma seu nobilitatis insignia a modo inantea ubique in preliis, duellis, hastiludiis, tornamentis ac aliis exercitiis nobilibus militibus, necnon in sigillis, velis, annulis, cortinis, tentoriis et auelis, generaliter vero quarumlibet rerum et expeditionum generibus sub mere et sincere nobilitatis titulo ferre, gestare, omnibusque singulis gratiis, honoribus, privilegiis, libertatibus, immunitatibus et prerogativis illis, quibus ceteri nobiles regni nostri armis utentes, quomodolibet, consuetudine vel iure freti et gavisus sunt, gaudentque et fruuntur, uti, frui et gaudere in eum valeant, atque possint. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras secreti sigilli nostri, quo ut rex Hungariae utimur, appensione fecimus communici. Datum Bude, in feria sexta proxima ante festum Trinitatis anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo nono, regnorum nostrorum anno Hungarie etc. vigesimo secundo, Bohemie vero undecimo.*⁵

A címerleírás fordítása:

Ezt a címert vagyis nemesi jelvényt adományozzuk: kék színű egyenes pajzsot, a pajzstalpon keresztülfolyó folyócskával, melyben természetes színű, vörös lábú struccot ábrázoltak, mely egyik lábával a folyócskában áll, a másikkal pedig egy gyöngyöt emel, vörös csőrében aranyozott vaspatkót tart a pajzs jobb oldala felé fordulva. A pajzs fölött ezüstös fényel ragyogó sisak áll, a pajzs mindkét oldalán a sisak nyakától arany-azúrkék és ezüst-vörös színű bizonyos virágok keverednek, mintha erős szél mozgatásától ide-oda lengenének, kárpit módjában terülve szét a pajzs fölött és mellett. A sisak fölött sisakdisz gyanánt arany királyi korona tartja a másikhoz teljesen hasonlóan felszerelt struccot.

Mátyás oklevelében egregius-nak nevezi a címernyerőt (*fidelis nostri egregii Stephani Kowach de Myskolcz*), ami egyértelműen igazolja annak nemesi jogállását. Kowach István ősei a Miskolc melletti Besenyő (ma: Szirmabesenyő) faluból származtak, apja Mátyás idejében kamarai tisztviselő, később szebeni, dési, széki, nagybányai kamaragróf és budai bíró. István nevű fia csabai (ma: Hejőcsaba Miskolc mellett) Szuhay Erzsébettől (csabai Szuhay Vince és csabai Chabay Anna lányától) született. Ő pedig sóvári Soós Annát (sóvári Soós Miklós és Segnyey Apollónia lányát), majd gönyüi Gönyü Zsófiát, harmadszor Berczely Ilonát vette nőül. Gönyüi Zsófiától született lánya japriczai Horváth Gergely csabai birtokos felesége lett.⁶

Miskolci Kowach István, mint a címeradományo-

zó oklevélből is kiderül Mátyás katonája volt, mégpedig egyik gyalogos rotájának kapitánya, rotamestere (*magistri rotarum peditum nostrorum*), vagyis magas rangú gyalogostiszt, aki örökölt és szerzett birtokaival – melyek Miskolcon és környékén: Mályiban, Csabán, Zsolcán, Szirmán, Besenyőn és Bábonnyban voltak – a kevés számú miskolci donációs nemes képviselője. Az uralkodói tulajdonban ill. a királynék földesúri joghatósága alatt lévő diósgyőri uradalom területén ingatlanokat bírván, Kowach István Mátyáshoz nemcsak mint uralkodóhoz, hanem mint az uradalom földesurához is kötődött. Nemcsak katonai karrierje, hanem családi-házassági kapcsolatai révén is a későközépkori középnemesi réteg tipikus alakja.

Társadalmi-katonai-rangbeli emelkedése, sőt házasságai segítségével is egyre gyarapodtak birtokai, melyek feletti földesúri birtokjoga, donációs nemesi jogállása szinte követelték, hogy presztízsiének megfelelő nemesi címer tulajdonosa legyen. Mátyás címeradományában nem részletezi az adományozott hadi érdemeit, de hogy a címert ezeket jutalmazandó adja, kitűnik a címernyerő katonai rangjának megnevezéséből: a mi (*nostrarum*) (ti. királyi) gyalogos rotáink mestere.

Az oklevélben az általános középkori és újkori gyakorlatnak megfelelően a fő címernyerőn keresztül mások is részesei az adománynak: Kowach István fia: Gergely és István, valamint fivére Miklós, aki plébános (*bresbyteri*). Miklós 1478-ban miskolci plébános, 1488-ban pedig a miskolci templom Szent Katalin oltárának igazgatója, aki fivérével, csabai Kovach István királyi rotamesterrel (*magistro rotarum peditum regaliū*) együtt zálogba veszi a Miskolc melletti *Zyrmahomoka* földet.⁸ A miskolci főbíró, esküdtek és polgárok szerepelnek annak oklevélnek az intitultiójában 1489. június 26-án, amellyel őfelsége gyalogos rotáinak mestere, vitézlő csabai Kowach István úr (*Egregio Domino Stephano Kowach de Chaba Magistro rotarum peditum Regie Maiestatis*) a miskolci Szent István plébániaegyház oldalához épített Szűz Mária Mennybemenetele kápolnát megalapítja és javadalmazza.⁹ A kápolnát két értékes, 116 forintot érő csabai szőlejevel és egy csabai mézszárszékkal, valamint egy miskolci malom felével dotálja a csabai-miskolci nemes, vagyis a későközépkori gazdálkodás fontos, igen jövedelmező ingatlanaival. Az adományozott ingatlanok is jelzik: Kowach István nem csekély vagyont szerzett, melyek egy részét királyi donációval nyerte el, mint Miskolc főutcáján állt nemesi kúriáját is, melyből 1493-ban kecskeméti Pataki Mi-

hály (*Patachy de Kechkemeth*) diósgyőri várnagy néhány familiárisával, a ház pincéjének zárját feltörvén előbb 2 majd 8 hordó bort vitetett el.¹⁰ Hogy honnan volt ennyi bor kúriája pincéjében? Nemcsak Miskolc környéki szőlőiből, hiszen Bakócz Tamás egri püspök számadáskönyve feljegyezte, hogy Kovách István 1492-ben kibérelte a miskolci dézsmakerület bortizedét 125 forintért, 1493-ban pedig a sajószentpéteri 130 forintért.¹¹ Mátyás vitéz katonája társadalmi és anyagi emelkedését nem bírta csupán kardjára és vitézségére, hanem a borforgalomba való bekapcsolódásával az egyik legjövedelmezőbb, legnagyobb jövőjű üzletágnak lett tevőleges részese.

A címert miskolci előnévvel nyeri el a gyalogostiszt. Ha az oklevél leírását összevetjük a fényképen fennmaradt címerképpel és a fénykép alapján rajzolt rekonstrukcióval, a választékos latinságú, plasztikus megjelenítő erejű leírás megfelel a keretbe szerkesztett elegáns ábrázolásnak. (1–2. kép) A csőrsisak és az eredeti, jobb oldalán bemélyesztett tárcsapajzs formája a heraldika fénykorának nyugati, Magyarországon az Anjoukkal meghonosodott címerattribútumait idézi. A címerkép és a sisakdísz struccalakja az egzotikus madár valószerű, gyakorlott címerfestőre

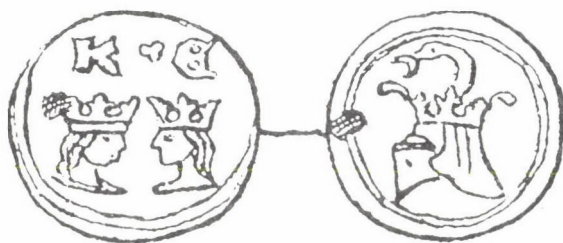
1. ábra. Miskolci Kowach István címere (I. Mátyás, Buda, 1479) (K. Kovács László i. m. 3. kép alapján reprodukció: Kulcsár Géza)

2. ábra. Miskolci Kowach István címerének rekonstrukciója.
Rajz: Homola Krisztina

valló ábrázolása, a sisaktakarónak a keretmezőt kitöltő kompozicionális elrendezése is kvalitásos mestert jelez.

Ami a címer elemeinél még erőteljesebben mutat az Anjou heraldika irányába, az maga a címerkép: a *patkót harapó strucc*. A Nagy Lajos – sőt a korabeli nyugati közvélemény előtt: Magyarország – címereként ismert sisakcímer-alakhoz Vajay Szabolcs a lovat patkójáig elfogyasztó strucc mondáját kapcsolja, amely így a belső ellenségen győzedelmeskedő uralkodó, Károly Róbert jelképe lehet.¹² A legelőször 1326-ban, Károly Róbert pénzén feltűnt sisakdísz (3. kép) azzal a középkori szimbolikus magyarázattal fejthető meg, hogy a „strucc elfogyasztja a lovat”, ill. „a strucc mindent lenyel”, természetesen még az ellenséget is, akinek lovából már csak a patkó látszana. Ez a középkori jelkép az antikvitásba visszanyúló középkori mondán alapulna a „strucc és a ló párharcáról”, amely a numídiái háborúk afrikai hadszínterén valóságos küzdelem volt, hiszen a római lovasok ellen Jugurtha struccra ültette katonáit, és a hatalmas futómadarak felülkerekedtek súlyos négy lábú ellenfeleiken. Vajay Szabolcs hivatkozik a közmondásra is, mely szerint „a strucc mindent felfal és elemészt” il-

3. ábra. Károly Róbert pénze (1326)
(Vajay Szabolcs i. m. 1. ábra alapján)

letve arra a kifejezésre: „valakinek struccgyomra van”.¹³

Gelre herold címerkönyvében 1380 körül Nagy Lajos egyesített címere és sisakdísz, a patkót harapó strucc Magyarország királyának címere (4. kép), de számtalan helyről ismeretes még, nem egyszer csak sisakdíszként, pajzs nélkül. Nagy Lajos itáliai kapcsolatainak szép emléke a magyar királyi (vágásos és ketőskeresztes) tárcsapajzsos címere fölötti struccos si-

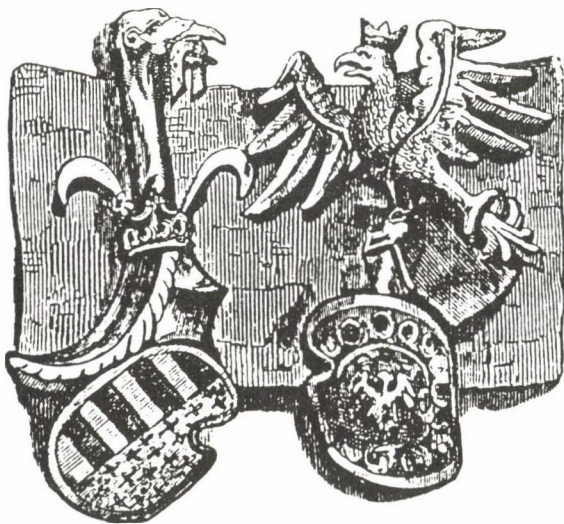

4. ábra. Nagy Lajos címere Gelre Herold címerkönyvében
(Brüsszel, Királyi Könyvtár. 1380 körül)
(Bertényi Iván: Új magyar címertan. Bp., 1886. 56. p. alapján
reprodukció: Kulcsár Géza)

sakdísz kőbe faragva Padovában, vagy a Nagy Lajos székesfehérvári sírjáról való domborműves címer, nemkülönben a svédleri keresztelődmedencén ábrázolt sisakdíszes pajzs,¹⁴ vagy a pozsonyi városháza zárókövén lévő struccos címer.¹⁵ De megjelenik iparművészeti emlékeken is, mint az aacheni csatokon (5. kép), vagy a 1882 óta Dublinban őrzött kínai kancsón, melynek eredeti foglatát szintén strucc-sisakdíszes magyar királyi címer díszítette, s mely I. Johanna nápolyi királynő számára készült.¹⁶

Az Anjou uralkodókon kívül azonban mások is éltek ezzel a sisakdíszsel, így Zsigmond király lánya, Albert felesége Erzsébet, akinek zálogba tett ékszerei között 1440-ben szerepelt két strucc alakú zománcozott bross is.¹⁷ De ábrázolták feltehetően Zsigmond királyt is, mint Magyarország királyát (Roy de Ongherie) patkót harapó strucc-sisakdíszsel tornaöltözetben az Aranygyapjas Rend párizsi címerkönyvében a XV. század elején.¹⁸ (6. kép) A strucc szeggel a csőrében Csehországi Annának, Zsigmond nővérének, II. Richárd angol király első feleségének is jelvénye volt, sőt II. Richárd második felesége, a francia királylány is kapott 1396-ban, Angliába érkeztek rozmarinnal és struccal díszített arany nyakláncot.¹⁹

A struccos sisakdísz, mint Magyarország királyának (Kynq of Hongrie) címere még a XVI. század elején is feltűnik egy angol címerkönyvben (Prince Arthur's Book), jelezve, hogy a középkor végén a patkót harapó strucc, mint sisakdísz még mindig a ma-

5. ábra. Patkót harapó strucc az aacheni csatokon
(Nyáry Albert: A heraldika vezérfonala
Bp., 1886. 56. p. alapján)

gyar királyt idézi az európai heraldikai közvélemény előtt.²⁰ (7. kép)

Kovács Éva a magyar patkós struccot nem tekinti valódi címernek, „sokkal inkább jelvénynek, az egy-

6. ábra. A magyar király tornaöltözete az Aranygyapjas Rend párizsi címerkönyvéből (XV. század eleje)
(A Magyar Nemzet Története. III. kötet. Szerk.: Szilágyi Sándor.
Bp., 1895. színes táblája alapján)

Kynq of Hongrie

7. ábra Magyarország királyának címere
a Prince Arthur's Bookban (1502)
(Vajay Szabolcs i. m. 7. kép alapján)

korú francia szóhasználat, *devise* értelmében, vagy az angol *badge* szerint. A sisakdísz is, a *devise* is lehet heraldikus eredetű, de nem feltétlenül és nem mindig az; megjelenítése meg gyakran nem a heraldika előírásai szerint történik, hanem naturalisztikus stílusban. A patkós strucc családi, dinasztikus, sőt végső soron magyar uralkodói embléma.”²¹

A patkót harapó strucc leginkább Anjou uralkodóinkhoz kapcsolható, és Bertényi Iván az Anjouk címerváltozatai között szerepelteti.²² A Képes Krónika Károly Róbert hadiöltözékén ábrázolja a struccos sisakdísz, Nagy Lajos második felesége, ifjabb Erzsébet királyné kisebb, (sisak) pecsétjén szerepelteti, nemkülönben Nagy Lajos is, aki titkos pecsétjére is rávésette. „Nagy Lajos korára az uralkodó család három heraldikai jelvényt tekintett a magáénak: a vörös ezüst sávozott mezőt a kék mezőben arany liliomokkal kombinálva, az ekkor már leginkább hármassívvá talapzattal ábrázolt kettőskeresztet és végül az arany koronából két struccot toll közt növekvő, csőrével arany patkót tartó struccfejet. Ez utóbbi azonban ... sohasem fordul elő címerpajzsban. Így természetesnek tekinthető, hogy e fő szimbólumok kerültek a Nagy Lajos uralmának utolsó szakaszában festett Képes Krónika első oldalának (az 1a fóliónak) díszes alsó keretébe is.”²³

Bár az ismert királyi jelvényeken a strucc sohasem fordul elő pajzsban, az Anjou sisakdísz és miskolci Kowach István 1479-ben elnyert címere között nem lehet véletlen a szembetűnő egyezés. Akár jelvény, akár királyi címerváltozat a patkós strucc, Kowach István nemesi címerében valódi, pajzsba foglalt, sisakdíszrel ellátott címer lett belőle. Források híján csak feltételezni lehet, hogy Nagy Lajos sisakcíme ihlette a Mátyás királyi szolgálatában állt tisztet, hogy egy előző uralkodó (uralkodók?) jellegzetes címeralakját válassza nemesi jelvényéül. Nagy Lajos címerábrája nem lehetett teljesen ismeretlen a miskolciak előtt, hiszen ő az az uralkodó, aki 1365-ben az időközben királyi tulajdonba került diósgyőri vár mellé birtokcserével megszerzi a Miskolc feletti földesúri joghatóságot is. Ő építi ki nagyszabású, európai rangú királyi rezidenciává Diósgyőrt, ahol okleveleket is kiadja, s ahol a királyi reprezentációt az uralkodói címer szerepeltetése is elősegíthette. Korabeli címeres emlékek főként a kályhacsempék között kerültek elő a diósgyőri várátadások során, ezek váltakozva a vágásos-liliomos ill. kettőskeresztes címerpajzsot ábrázolják, struccos emlék nem maradt fenn.²⁴ Különösen érdekes az a kályhacsempe, amely a ket-

tőskeresztes pajzsos sisakdíszként is a kettőskeresztet viseli. (8. kép)

Kowach István címeres levelének *crista* (sisakdísz) kifejezése is az Anjou címerészet szóhasználatát idézi, bár az eredeti sisakcímerből 1479-ben már a kor heraldikai követelményeinek megfelelően pajzsba foglalt jelvény lett, amely változatlan formában ismétlődik sisakdíszként is. Talán az sem lehet véletlen, hogy a gyalogos kapitány éppen egy lovat (lovast?) elemesztő struccot választ armálisába, de Nagy Lajos lovagi eszményképe sem tűnhetett idegennek a katonai pályán jeleskedett férfiúnak. Ha címerszimbólika és az adományozott nevének összefüggését tekintjük, a rotamester *családi neve: Kovács* könnyen aludál a patkóra, mint a kovácsmesterség vitathatalan szimbólumára, főként egy olyan korban, amikor a családnév erőteljesebben őrizte viselője eredetét.

A címerszimbólika *in concreto* is tetten érhető az armális szövegében. A pajzsstalpat képező, az oklevélben meg nem határozott színű vágások a címerleírásban *folyócska (fluuiolo)* megjelenítői. A heraldikában döntő fontosságú színekről a fényképfelvétel nem ad felvilágosítást, de K. Kovács László emlékei erre is eligazítást adnak: még 1941-ben „Keöpeczi Sebestyén József – az ismert kitűnő genealógus és heraldikus – tüzetesen tanulmányozta az oklevelet, megállapítván, hogy a magyar heraldikában nem gyakori a strucc és

8. ábra. Nagy Lajos címerével díszített kályhacsempe a diósgyőri vár átadásából (reprodukción) (Czeglédy Ilona i. m. XXXIX. tábla alapján rajz: Kárpáti László)

az, hogy a folyót két ezüst pólya közé fogott fekete pólyával ábrázolják. Ilyen például a Szirmay család esetében fordul elő, ahol a rák lép ki egy ugyanígy ábrázolt folyóból. Sebestyén József és Kelemen Lajos, az Erdélyi Levéltár főigazgatója úgy vélték, hogy a strucc az a csoda madár (főleg a nyugati szimbolikában), amely futásban a lovat is megelőzi [gondoljunk csak a numidiai struccokra a római lovasok ellenében! – Gy. É.] (vö. Kowach István, rotarum peditum regis magister – azaz a Miskolc kerületi fekete-sereg feje volt). Kelemen Lajos szerint a strucc és a folyócska ilyen ábrázolása nagy valószínűséggel utal a gyors (szekerész) gyalogosokra és az ezüst-fekete-ezüst pólya pedig a Kowach István vezette fekete-seregegység, mint önálló dandár zászlájának, bannerének a színe lehetett.”²⁸

Ha a színek szimbolikájáról vitatkozhatunk is a heraldika kiváló művelőivel, kétségtelen, hogy a címerleírás magyarázata az armálisban a magyarországi heraldikában az egyik első példája, hogy a vágásokat folyó(k) jelképeiként értelmezik. Az országcímern új kori címerszimbolikájában oly fontosságra emelkedett vágások/négy folyó megfeleltetés első írásos dokumentumai későbbiek az 1479-ben kiadott Kowach oklevélnél. A magyarországi folyókat először II. Ulászló jeleníti meg Budán, 1496. december 11-én, Szlavónia főpapjai és főrendjei kérésére kiadott oklevelében, melyben Szlavóniának új címet ad, mégpedig a nyest és csillag helyett két folyó közt futó nyestet és egy csillagot.²⁹ Az oklevél arengájában a két folyó (a két ezüst pólya), a Száva és Dráva illetve a közük eső ország rész Szlavónia, a keresztény Magyarország integritásának jelképeivé lesznek.

Nam Regnum hoc inter Savum et Dravum constitutum contra et adversus Turcas Christianitatis perpetuos hostes et inimicos sibi proxima loca tenens continua bella exercet, et ita se armis tutatur et conservat, ut vix eam Regionem Turcus unquam ingreditur, quin accepta gravissima clade et calamitate, ex eodem Regno nostro recedat. (Ugyanis a Száva és Dráva közé eső ezen ország[rész], a legközelebbi földrajzi hely lévén [a törökhöz], a kereszténység állandó ellenségei és ellenfelei, a törökök ellen és ellenében folyamatos harcot folytat, és úgy védi és őrzi meg fegyverével magát, hogy a török erre az országrészre soha ne léphessen be támadó szándékkal, sőt országunkból is távozzék, mivel ez az országrész felfogja a legsúlyosabb csapást és szerencsétlenséget).

A címerleírásban is szerepel a török elleni harc szimbolikája:

... in uno scuto triangulari, duo flumina superius denominata per transversum directe depicta in eorum medio superstitio campo scilicet penitus rubicundo praedictum mardurem antiquum eorum insigne coloris naturalis et proprii, reliqui autem duo campi eiusdem scuti duas partes exteriores praedictorum fluminum occupant, sunt penitus colore depictus coelestino, in quorum superiore unam stellam, quod propter continuas bellicas exercitationes, in quibus praefatum Regnum nostrum Sclavoniae, et eiusdem incolae adversum praedictos Turcas continuo agitantur sydus Martis volumus appellare (háromszögű pajzsban a fentebb megnevezett két folyó keresztben egyenesen van megfestve, a közöttük fennmaradó teljesen vörös mezőben a fent mondott régi címerüket, a saját természetes színében ábrázolt nyestet festették meg, a pajzsban a fent mondott két folyón kívüli két részét két mező foglalja el, melyeket teljes egészében kékre festettek, a felsőben egy csillagot ábrázoltak, s ezt a csillagot az állandó harci események miatt, melyekben fent nevezett országunk, Szlavónia és lakói a törökök ellen forgolódnak, Mars csillagaként kívánjuk megnevezni).

Kassa város sokat idézett negyedik címeradómányozó levele 1502-ben II. Ulászló nevében „Magyarországot földrajzi értelemben fogja fel, s a vörös mezőben található ezüst ‘pólyákat’ a négy legjelentősebb folyóval azonosítja. Az 1502-es címerleírásra vonatkozó szavai szerint a pajzs középső része csaknem egészen az aljáig vörös mező, amelyben a négy legnevezetesebb folyó: a Duna, a Tisza, a Dráva és a Száva ... húzódik, ez ennek az országnak a legelső, különleges, saját színével festett címere, amelyet nekik mint ezen ország védelmezőinek és előharcosainak elődeink, a magyar királyok kegyesen adományoztak (... in medietate autem scuti pene usque ad infimum est campus ruber, in quo fluunt stagnandoque labuntur quatuor flumina nominatissima, Danubius, Tibiscus, Dravus, Savus primaria specialiaque huius regni nostri insignia, suo colore depicta, que ipsis tamquam defensoribus et propugnatoribus eiusdem regni nostri per predecessores Hungariae reges graciosae collata existunt).”³⁰

Hogy Kowach István címerének folyócskájában mely folyót kell látnunk, az armális címerleírása nem árulja el. A csabai és miskolci előnevet viselő nemesnek azonban ingatlanai révén nem is egy miskolci-csabai vízhez volt köze, hiszen mind a csabai Hejő, mind a miskolci Szinva folyón jól jövedelmező malmai voltak,³¹ s ha a patkós struccban viselője királyi gyalogos katonai szolgálata jelképét ill. a Kovács név

allúzióját látjuk, a folyócskában értelmezhetjük a birtokain átfolyó, és malmait hajtó folyókat is. Bár a címerleírás csak egy folyót említ, az ezüst-fekete-ezüst vágásokban véleményünk szerint inkább az ezüst jelölheti a vizeket, mint a fekete, bár ez feltételez némi (a heraldikában egyébként nem szokatlan) diskrepanciát a címerleírás és a miniatúra között.

K. Kovács László szerint már Keöpeczi Sebestyén Józsefnek és Kelemen Lajosnak is feltűnt a Kowach-oklevél és a Szirmay család címeres levele közötti hasonlóság a (pajzstalpban ábrázolt) ezüst-fekete vágások okán. Az Országos Levéltárban őrzött 1417-ben, Konstanzban kelt, Zsigmond által adományozott Szirmay címereslevelében (MOL DI 67416) nincsen címerleírás, csak címerábra, de a rák, mint fő címeralak, alapján már Varjú Elemér, a Szirmay címer első kommentálója is vízre asszociált: „A czimer motivuma érdekes és szokatlan. Egy virágos koszorút tartó főtt rák, a mint kiemelkedik a vízből, (mert ezt jelképezi az alsó, fekete pólyával megrakott ezüst mező).”²⁶ A Kowach címet több mint hatvan évvel megelőzőtt Szirmay armális rák címeralakján csak az csodálkozhatott, aki soha nem járt Szirmán. A Sajó és a meleg vizű Hejő (!) folyó összefolyásánál fekvő Szirma határában, Csaba és Szirma határa mentén még 1759-ben, Miskolc első kéziratós térképén²⁷ is óriási mocsaras területet regisztráltak *Csabai nád* megnevezéssel, amely a rákok, csíkok, halak legjobb tenyésző helye. Kevéssé ismert, hogy a szirmai rákokat meg is verselték. 1616-ban Miskolczi Csulyak István, a miskolci református egyház prédikátora, költő, későbbi esperes, apósának, Szikszai Baláznak Zomborba szirmai rákokat küldött latin nyelvű alkalmi költemény kíséretében (*Cum Miskolcino Zomborinum Cancros Soceri meo misissem. Georgio Szixovio*)²⁸

*Accipe quos tellus genuit Sirmensia Cancros,
Clare Socer, generi rustica dona tui.
Et siste hem, ni Turca ferox, vel perfidus Haido,
Praesentem nobis, Teque Tuosque, vetent.
Auratos, piscesque citae bona, fercula Szinvae,
Ilicet accipies, cum meus hospes eris.
Det Deus ut Cancri sapiant, sic auguror, ori,
Tu bene cum gnatis et Catherina vale.*

*(Vedd eme rákot, amelyet a szirmai föld nemz,
Drága ipam, falusi meglepetésem ez itt.
Ó, de vigyázz, nehogy orv hajdú vagy vad török tiltsa,
Itt légy újra velünk, gyermekeid, magad is!*

*Gyors Szinvának arany halait kapod asztalon étkül,
Nyomban amint nálunk, vendégségbe' leszel.
Adná Isten a rákot élvezné is az ajkad,
Ég a Tiéiddel, drága Katádat is óvd.)*

Miskolczi Csulyak István a XVII. század elején – s mások is a későközépkorban és kora újkorban – valószínűleg úgy tekintett a Miskolccal szomszédos Szirma és Besenyő birtokosának címerére, mint amely a táj egyik legjellemzőbb „termékét” hordozza ábráján.

A XV. század végén a Szirmay és Kovách család Miskolc környéki birtokaikkal egymás birtokszomszédai voltak (gondoljunk csak a Szirmahomoka földre, melyet Kowach és fivére zálogba vett 1478-ban),²⁹ sőt a Kowach család éppen Besenyőről, a Szirmay család ősi birtokáról származott. Nem csodálkozunk, ha Kowach István éppen a Szirmay címet tekintette volna nemesi jelvénye egyik előképének, hiszen a pajzstalp vágásai és a címerábra állatábrázolása akkor is rokonítanak a két címet, ha nem birtokszomszédok viselnék.

Kowach István címerén azonban nem a „rusztikus” rák (gondoljunk csak Miskolczi Csulyak István versére, aki a rákokat mint vidéki/falusi ajándékokat: */rustica dona/* említi), hanem a királyi strucc díszleg, amely nemcsak címerállatként uralkodói, de a valóságban is a fejedelmi menaszériák egzotikus állata a későközépkorban,³⁰ talán a diósgyőri fényűző udvartartás is ismerte.

A korabeli címerábrák közül a vágásos pajzstalp-álatos címerkép körébe – a kompozíció hasonlósága okán – bevonhatjuk Han János osztrák származású pozsonyi kanonok korabeli névcímerét, melyet az általa illumináltatott (egyébként korábbi) esztergomi Miskolcra festettek be 1480 körül, mégpedig egy előző, az Anjouk címerét ábrázoló kép helyére.³¹ (9. kép) Han János allúziív címere arra is int bennünket, a középkor embere sokszor a legkézenfekvőbb címerképet igényelte jelvényéül, de legalábbis nem volt véletlen a címerkép választása, melynek jelentése is megfeythető.

Kowach István fejedelmi madara nemcsak egzotikuma miatt érdemel figyelmet, hanem éppen amiatt, hogy egyik lábával a folyócskában áll (*uno pede in fluuiolo stare*), mint egy vízi madár, a másikkal pedig egy gyöngyöt tart (*altero vero unionem eleuasse*). A lábával követ tartó *ördaru*, mint címerkép az egyik legismertebb, mondával is magyarázott címerábra a heraldikában, és úgy tűnik, a strucc ikonográfiája Kowach István címerében követi az őrdaruét, talán az éber-

9. ábra. Han János pozsonyi kanonok címere az esztergomi Missáléban (1480 körül. Gyulafehérvár, Batthyaneum) (A Magyar Nemzet története, III. kötet. Szerk.: Szilágyi Sándor. Bp., 1895. színes táblája alapján)

sége való figyelmeztetés okán, ami a katonai gyakorlatban is fontos erény. A „pedigré” (daruláb) helyett azonban struclábat látunk, amely nem is követ, hanem *gyöngyöt* tart. Ez utóbbi pedig éppen K.Kovács László megfigyelése szerint akár Szűz Mária-szimbólum is lehet, s ne feledjük, Kowach István éppen Szűz Mária Mennybemenetele tiszteletére építtetett kápolnát Miskolcon 1488-ban.³⁵

Hogy a címerelemek képi világa mögé a kortársak képzelete naturális ábrákat vetített, igazolja miskolci Kowach István címereslevelében a sisaktakarók leírása is. Ezeknek burjánzó sallangjaiban szél lengette színes virágokat lát a kancellária költői képzeletű oklevélszerkesztője, melyek kárpit módján keretezik a pajzsot (*quibusdam floribus aureis lazureo et argentei rubeo colore mixtis ... quasi fortis venti agitatione hincinde sparsim supra deque ipsum vibranti*).

Az oklevél címerképe (méret: 9,2 cm×10,5 cm), melyet a miniátor halványzöld, arannyal damaszkolt mezőbe helyezett el 7 mm-es aranykerettel,³⁶ a korabeli címerfestészet, miniatúraművészet jeles darabja, melynek még a fotómásolatán is átsüt a művész természetűsége és -szeretete, ugyanakkor a reneszánsz udvarok reprezentációját idéző díszítőkedve és eleganciája.

Kowach István presztízst nemcsak a királyi címerkép, katonai rangja, kápolnaépítő és -adományozó tevékenysége mutatja, hanem az is, hogy 1501-ben írt végrendeletében a diósgyőri vár mellett állt diósgyőri pálos kolostort rendeli végső nyughelyéül,³⁷ melynek Nagy Lajos és Mátyás is bőkezű támogatója volt. Sajnos síremléke együtt pusztulhatott el a rendházzal a XVI. század közepén, így csak sejtethetjük, hogy azon is a patkót harapó, vízben álló, gyöngyöt tartó strucc őrizte éberen és jelölte tulajdonosát.

A patkót harapó strucc újkori recepciója is méltó lehet a figyelmünkre, igazolva, hogy ez a királyi mádar vándormotívum lett a magyarországi heraldikában. 1699-ben I. Lipót Bécsben ad címereslevelet Alexius Dávidnak és feleségének, Ekker Rebekának, testvérének Mihálynak, melyet Göncön hirdettek ki 1669. december 16-án. A címer: kékben, zöld alapon nyugvó, vasgolyón álló strucc, csőrében patkót, jobb-jában görbe kardot tart. Sisakdísz: a strucc, takarók: kék-arany, veres-ezüst.³⁸

A nógrádi nagyréti Darvas család, bár őrdarut viselt címerében, az őrdaru a szokásos kő mellett *patkóval* is fel van szerelve. Címerleírása: a pajzs kék mezejében zöld halmon álló daru, mely fölemelt lábában mint az éberség jelvénye, egy kövecset tart, csőrében pedig arany patkót mutat. Ugyanez az alak ismétlődik a pajzs fölötti sisak koronáján. Foszladék: jobbról arany-kék, balról ezüst-kék.³⁹

1714-ben pedig éppen Kovács Mihály nyert el III. Károlytól nemesség- és címeradományt, melyben szintén patkót harapó struccot kapott nemesi jelvényként.⁴⁰

A címerszimbolika a heraldika egyik igen nagy körültekintést és önfegyelmet kívánó ága, de Varjú Elemér szavai, melyeket éppen a Szirmay címer kapcsán vetett papírra, jelezve, hogy már száz évvel ezelőtt is voltak ellenzői a címerek jelképi vizsgálatának, úgy vélem, ma is érvényesek mentségünkre:

*Vannak sokan, a kik a czimer-szimbolikát az úgynevezett czopf-heraldika találmányának tartják. De nagyon tévesen. A czimer maga is szimbolum, s alakjainak, ábráinak magyarázata, jelentéssel való felruházása ép oly régi, mint az egész intézmény. A középkor embe-re mindig bizonyos okból vett fel valamely képet czimerébe, a mint azt a sok beszélő-czimeren kívül a minnesängerek dalaiból bőséges adatokkal bizonyítjuk.*⁴¹

Gyulai Éva

JEGYZETEK

1. *Kubinyi András*: A középkori Magyarország középkeleti része városfejlődésének kérdéséhez. Borsodi Levéltári Évkönyv V. (1985.) 7–82. pp. és *Tóth Péter*: Szempontok a borsodi mezővárosok középkori és kora újkori történetének vizsgálatához. Különnyomat a Studia Miskolcinsia 1. kötetéből. Miskolc, 1994.
2. Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjtemény: MOL DI 14674, DI 15547, DI 83665, DI 83780, DI 83828, DI 107799, DI 107804 stb.
3. *K. Kovács László*: Adatok a miskolci Avasi templom történetéhez. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XI. (1972.) 55–69. pp. (A továbbiakban: *K. Kovács* i. m.)
4. *K. Kovács László* levele Gyulai Évának. Budapest, 1994. július 23. A Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Adattára (a továbbiakban: HOM HTD) leltári száma: 95. 2.
5. *K. Kovács*: i. m. 65–66. pp.
6. *K. Kovács*: i. m. 64. és 66. p. és 26. jegyzet
7. *K. Kovács*: i. m. 23. jegyzet
8. MOL DI 83894 (Bárczay cs. lt.)
9. MOL DI 83949 (Bárczay cs. lt.)
10. MOL DI 83963 (Bárczay cs. lt.)
11. *Kandra Kabos*: Bakócz-codex vagy Bakócz Tamás egri püspök udvartartási számadáskönyve 1493–96 évekről. Adatok az Egri Egyházmegye történetéhez IV. füzet. Eger, é.n. 334. és 339. p.
12. *Szabolcs de Vajay*: L'héraldique, image de la psychologie sociale. Estratto dagli Atti dell'Accademia Pontiniana. Nuova Serie – Volume XVI. Napoli 1967. (A továbbiakban: *Vajay*: i. m.)
13. *Vajay Szabolcs*: i. m. 8. p. és 15. jegyzet
14. *Dercsényi Dezső*: Nagy Lajos és kora. Bp., é.n. (1942) (A továbbiakban: *Dercsényi*: i. m.) fényképes ábrái: 31, 110, 117. p.
15. A magyar nemzet története III. Szerk.: *Szilágyi Sándor*. Bp., 1895. 384. p.
16. Magyarországi művészet 1300–1470 körül I. Szerk.: *Marosi Ernő* Bp., 1987. 217. p. A kancsóról 1711-ben készült rajzot (Bibliothèque Nationale, Párizs), melyen külön is ábrázolták a struccsisakdíszes magyar királyi címert, közli: *Dercsényi Dezső* i. m. 163.p.
17. *Kovács Éva*: Hattyú és strucc – Lancaster és Luxemburgi? „Építés-Építészettudomány” XII. (1980. 1–4.) 231–239. pp. (a továbbiakban: *Kovács*: i. m.)
18. *Vajay*: i. m. 10. p. és 6. ill.
19. *Kovács*: i. m. 236. p.
20. *Vajay*: i. m. 10. p. és 7. ill., *Ghiczy Pál*: A magyar király sisakdísze egy XVI. századbeli angol címerkönyvben. „Genealógiai Füzetek” VIII. Kolozsvár, 1910. 1–2. pp.
21. *Kovács*: i. m. 236. p.
22. *Bertényi Iván*: Címerváltozatok a középkori Magyarországon. sz. Levéltári Közlemények, LIX./1. sz. (1988.) 12–13. pp.
23. U.o. 13.p.
24. *Czeglédy Ilona*: A diósgyőri vár. Budapest, 1988. 42. ábra és XXXIX. tábla
25. HOM HTD 95.2.
26. *Ivánfi (Jancsik) Ede*: A Magyar Birodalom vagy Magyarország részeinek címerei. Pest, 1869. 45–47. pp.
27. *Bertényi Iván*: A vörös-ezüst sávozat funkciója néhány városunk címerében. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Székely György. Bp., 1984. 44. p.
28. MOL DI 83958, DI 84008 (Bárczay cs. lt.)
29. *Varjú Elemér – Borovszky Samu*: A Szirmay család címeres levele. Turul 17. (1899. 2. füzet) 74.p. (A továbbiakban: *Varjú*: i. m.)
30. HOM HTD II. 326.
31. Régi magyar költők tára XVII. század 2. Szerk.: *Klaniczay Tibor és Stoll Béla*. Bp., 1962. 381. p.
32. MOL DI 83894
33. Magyarországi művészet 1300–1470 körül. I. Szerk.: *Marosi Ernő*. Bp., 1987. 217. p.
34. *Hoffmann Edith*: Henrik csukárdi plébános miniátor. Az Országos Szépművészeti Múzeum Évkönyve. IV. (1924–26.) Bp., 1927. 74–90. pp.
35. MOL DI 83949
36. HOM HTD 95.2.
37. *K. Kovács*: i. m. 63. p.
38. *Csoma József*: Abauj-Torna vármegye nemes családjai. Abauj-Torna vármegyék monographiája I. Kassa, 1897. pótlékok a címertáblákhoz 1.
39. *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedéki táblákkal. Pest, 1858. 3. kötet 247. p.
40. *Siebmacher J.*: Wappenbuch. Der Adel von Ungarn II. Nürnberg, 1894. 334. p.
41. *Varjú*: i. m. 1. jegyzet.

Egy nemesített városbíró:

A HIEMER CSALÁD TÖRTÉNETE

Nemcsak a török utáni korszak, hanem az egész 18. század egyik befolyásos családja a Hiemer, amelynek a Magyar Országos Levéltárban őrzött levéltára 1291-ig nyúlik vissza. A Hiemer név először 1689-ben bukkan fel, amikor nem egészen egy évvel a török után *Hiemer Mihály* városi kamarás lett Székesfehérvárott. Ez a hivatal nagy befolyással járt, hiszen kezében tartotta a város összes javait és jövedelmeit. Hiemer Mihály e mellé 1693-ban megszerezte a sörfőzés felügyelői, majd a következő évben az adószedői hivatalt is.¹

Hiemer Mihály állatkereskedő–mészáros igazi pályafutását az 1691-ben elnyert belső tanácsosság jelentette. Ezt a funkciót haláláig, 1726-ig megtartotta. 1692-ben bíróvá választották: az esküt a budai kamarai adminisztráció előtt április 21-én tette le. A párt harcok azonban úgy hozták magukkal, hogy csak egy évig maradt a város bírója. 1699-ben két évre, 1702-ben és 1712-ben egy-egy évre viselte ismét a tisztséget. 1714-ben, amikor Schinigin Mihály bíró meghalt, 65 szavazattal az egész polgárság bíróvá választotta. Ezt követően a hivatalt 10 évig be is töltötte.²

Mint állatkereskedő hasznot húzott a Bécs felé menő kereskedelemről. Nemcsak szerencséskezű kereskedő, hanem erőskezű, határozott városi vezető is volt. E két területen szerzett érdemeit, valamint sok helyen és különböző időkben tett szolgálatait Lipót 1702. július 17-én Bécsben kelt címereslevelében nemességgel jutalmazta. Az adományt Mihály nejére, Orsolyára és két fiára (Mátyásra és Sebestyénre) is kiterjesztette. Lányáról, Anna Máriáról, nem szól az armale.³

Hiemer Mihály jelentős vagyont hagyott az örököseire. Ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen a kereskedésen túl kiterjedt hitelügyleteket is folytatott. 1724-ben kelt végrendeletében egyik házat feleségére, a másikat Sebestyén fiára hagyta. Székesfehérvárott a budai külvárosi majort két fia, a Turóságban lévő szőlőt összes gyermekei közösen kapták. Vejére, Döblerre, hagyta egy bécsi kereskedőnél lévő hihetetlenül magas (4666 Ft-os) követelését. Ez is mutatja az általa folytatott kereskedés kiterjedtségét és nagyságát. Szerepel még a testamentumban 1118 Ft készpénz és a bögödi malom. Azt kérte, hogy az Anna-kápolnában temessék el, címer nélkül.⁴

Hiemer Mihály városbíró fia, *Mátyás* szintén fontos szerepet játszott a város életében. Előbb külső tanácsstag – szószóló is –, majd belső tanácsstag volt. 1735/36-ban tizedszedőként, ezt követően a háramlási pénztár felügyelőjeként működött. Foglalkozása mészáros, a belvárosi mészáros társaság tagja. A szarvasmarhán kívül juhot is tartott. 1747-ben halt meg; végrendeletét özvegye és lánya jelenlétében hirdették ki. 700 Ft értékű belvárosi házát az özvegy kapta, budai külvárosi majorját eladták.⁵

Hiemer Mihály városbíró másik fia, *Sebestyén* apja mesterségét folytatta. 1722-ben nyert polgárjogot; ugyanebben az évben vette nőül Gindly Erzsébet Máriát, egy Győr vármegyei táblabíró lányát. A Gindly család Lipóttól Tolna vármegyei birtokokat (Medina, Hidvég) kapott, a hadseregnek végzett élelmiszerszállításért. A Gindly család Fehérvárott is tovább élt: 1852-ben a Belváros 144. szám alatti házuk, 241 öl telekkel, 9178 Pft-ot ért.⁶ Sebestyén igen élénk hitelügyleteket folytatott. Nevével 1735–45 között gyakran találkozunk a betáblázatok között. 1745-ben bekövetkezett halálakor öt gyermekére (Ignác, Mária, Mihály, Erzsébet, József) az 5000 Ft értékű Hiemer-házon kívül egy budai külvárosi és egy hidvégi házat, medinai, iszkai és fehérvári szőlőt, 326 ökröt, 226 tehenet, 34 borjút, 40 disznót, 45 lovat és 10.000 Ft készpénzt hagyott. A fehérvári karmelitáknál évi 75 mise mondására 750 Ft-os alapítványt tett.⁷

Mátyás fia *Imre* előbb írnok, majd aljegyző, 1771–1782 között jegyző volt. 1771-ben kapott polgárjogot. 1782-ben bekövetkezett halála után örökösei eladták atyai örökségüket, a palotavárosi házat. 1786-ban az özvegy házat kétszer is felgyújtották, de mindkét alkalommal sikerült a tüzet eloltani. Kevesebb szerencséje volt 1794-ben, amikor az özvegy komolyabb tűzkárt szenvedett, amiért hadiadó-elengedésben részesült. Fia, *József* 1795-ben városi actarius. Hiemer Imre özvegye, Baldt Teréz, a palotai sorompón kívül, a Sóstóval szemben fekvő majort *Ferenc* fia *Ferenc* nevű fiának (unokájának) adta, aki az ulánusoknál volt kadét. Az özvegy magának követelt egy bárándi kaszálot és 27–28.000 Ft értékű ezüstneműt keresett a levéltáron, amelyet férje halála előtt ott helyezett el. 1799-ben a Rondella tövében lévő Hiemer Imre-ház Hübner János kezén volt; szomszédja Khor Ferenc városi főorvos.⁸

Sebestyén fia *Ignác* 1752-ben vette nőül Ferberth János, Savolyai Jenő provisorának lányát, Katalint. Az 1754–55. évi nemesi összeírásakor Fejér és Tolna vármegyében egyaránt szerepel. 1756-ban anyja, Gindly Erzsébet Mária ráhagyta a belvárosi Hiemer házat. Erről még Hiemer Mihály rendelkezett úgy, hogy az a fiú kapja meg, aki a legtöbb vigaszt nyújtja anyjának és képes a gazdaság folytatására.⁹ Ignác 1757-ben nyert polgárjogot. 1762-től Fejér vármegye hadiadó perceptora. Ő bérelte a fehérvári prépost Somogy, Tolna és Zala vármegyei javait, előbb évi 2000, később 3000 Ft-ért. 1769-ben a majorságában vendégfogadót akart létesíteni, de a tanács ezt nem helyeselte, mert a budai külvárosban lévő városi fogadó bevételeit csökkentette volna.¹⁰ Ignác 1773-tól Tolna és Fejér vármegyéek táblabírája, 1779-től Fejér vármegye helyettes alispánja. 1781-ben József császártól a bajor háborúban szerzett érdemeiért udvari tanácsosi (Hofrat) rangot kapott. 1766-tól kezdve élénk hitelügyleteket folytatott. A budai kapunál lévő majorságát 1792-ben 5000 Rft-ért adta el egy pesti ácsmesternek. Ugyanekkor 1400 Rft-ért megvette a 7. számú háztelek egy részét. Ebben az évben kapott fia (ifjabb Ignác) városi polgárjogot. 1801-ben eljár, hogy a család által a karmelita templomnak adományozott harangokat a budai külvárosi templomnak adják át. A városi kórháznak 1500 Ft-ot adott azzal a feltétellel, hogy őt és mindkét nemű utódjait ingyen kezeljék.¹¹ 1802-ben 222 750 Ft készpénzről, fehérvári és győri házról, külvárosi majorról, szőlőkről és Tolna vármegyei birtokokról végrendelkezett.

Sebestyén fia *Mihály* 1757-ben nyert polgárjogot. Belvárosi házat 1781-ben 12 000 Ft-ért özvegy Zichy Jánosnének adta el. A József-kori felméréskor vármegyei kormánybiztos, majd táblabíró lett. A többi családtaghoz hasonlóan ő is kiterjedt kölcsönügyleteket folytatott. 1794-ben a fertálmesterek útján kihirdette: minden adófizető tartózkodjék, hogy fiával, Sebestyénnel akár cserét, akár valamilyen szerződést kössön. 1801-ben özvegye a városnál elhelyezett pénzét az árvapénztárba tette át kamatra. 1805-ben halt meg, a városi szegényházra 10 Ft-ot hagyott.¹³

Sebestyén harmadik fia *József* 1758-tól győri jezsuita; 1773, a rend feloszlatoja Budán. Esztergomi kanonokként halt meg 1779-ben. Irodalmi műveit Szinnyei is említésre érdemesnek tartotta.¹⁴

Ignác fia *János* 1810-ben 161 262 Ft értékű vagyronról végrendelkezett. Özvegye, született szalgári Szalgari Anna, 1831-ben halt meg. Ifjabb János péklegény ebben az évben az örökös tartományokban

három évre vándorlási engedélyt kapott. Az ő örökösei 1850-ben az Uri utca 16. számú házat, 416 öl telket, réteket, és búzaföldeket becsültettek.¹⁵

Ignác lánya *Borbála*, második férje Jeszenszky Sándor Tolna vármegye alispánja volt. A Hiemer család ezen az ágon, a Jeszenszky családon belül élt tovább. A Jeszenszky család 1893–1895 között igazoltatta a saját és ezen keresztül a Hiemer család nemességét.¹⁶

A Hiemer család más nőtagjai is előkelő házasságot kötöttek. Így pl. Hiemer Mihály városbíró szépunokája *Éva* báró Drost János kapitányhoz ment feleségül. Anyagi helyzetére utal, hogy a városnak 2000 Ft-os kölcsönt nyújtott. Egy másik *Éva* nemes Trasmashausen József kapitány hitvese volt.¹⁷

Hiemer Imre háza ügyében az özvegy, Baldt Teréz 1795-ben bíróilag tiltakozott az elidegenítése ellen. A város 1801-ben kapott engedélyt a megvételére; az eredeti terv szerint kórház céljára. Hogy a ház árát ki tudják fizetni, 1620 Ft-ért elárverezték a városi kórházhoz tartozó réteket és szántókat.¹⁸

A megvásárolt házzal kapcsolatban a tanács és a választott község véleménye megoszlott. Voltak, akik a plébániát a kórházba, a kórházat a Hiemer-házba akarták telepíteni. Ebben az esetben a plébánia egy épületben lett volna az iskolákkal. A vitát végül is a pozsonyi kamara döntötte el: a házat plébánosi lakásként kell hasznosítani.¹⁹

A belvárosi Hiemer-ház *János* kezén volt; 1820-ban az utcát is az ő neve után Hiemer János utcájának emlegették. 1826-ban János örökösei közölték a várossal, hogy a rájukmaradt házat a hozzátartozó felsővárosi telkekkel 20 000 Vft-ért eladnák (az összegből 14 000-et készpénzben). A tanács és a választott község együttes ülése úgy látta, hogy ahol a ház fekszik, három szöglet már a városé. Így a többi városi épületet is jobban lehetne használni; el lehetne ott helyezni például az iskolákat. Az alkura a polgármestert, a szószólót és egy választott polgárt küldtek ki. A kamara utasítására a házat megbecsültették és kikérték a kerületi iskolaigazgató véleményét. A választott község írásbeli nyilatkozatot tett arról, hogy meg akarják venni a házat, a tanács pedig a város vagyoni helyzetéről és adósságairól.²⁰

A pozsonyi kamara engedélye 1828 júliusában érkezett meg. Ez az alábbi feltételeket szabta a 20.000 váltóforintos vásárláshoz: a városi házakban tervezett változtatások terveit fel kell terjeszteni; a régi iskola-házat és a Hiemer-házhoz tartozó telkeket el kell adni; a befolyt pénzt az átalakításokra kell fordítani. A város a vételár kifizetésére kölcsönt vett fel. A telkek

eladására 1828–29-ben került sor. A Hiemer házban lévő bolt bérlőjét, Ybl Miklóst évi 300 Ft-ért meghagyták. A házat 1828 októberében vette át a város; adóját azonnal törölték.²¹

Ezután került sor a ház javítására, ami maga után vonta a szomszédos házak (Font-ház, oskolaház és plébániaház) átalakítását is. A város 1829-től szorgalmazta a plébánosnak az átköltöztetését, amit ő vonakodott megtenni. Attól félt ugyanis, hogy kényelmetlenebb szállást kap. A tatarozási munka 1832-ig húzódott el. Puretits Ignác plébános ez év novemberé-

ben közölte többszöri sürgetésre, hogy a napokban elkezdje a „hordozkodást”.²²

1839-ben a belvárosi házi telkek egyike (Fridetzky Ferenc kanonok birtokában) még mindig a Hiemer nevet viselte. 1849-ben halt meg örökösök nélkül Hiemer Mária, a 16. számú belvárosi házat, szántókat és réteket hagyva maga után. 100 év sem telt el és a fehérvári polgármesteri hivatal egy Amerikába települt magyar kérdésére azt válaszolta: a Hiemer családról semmit sem tudnak. Így múlt el egy tekintélyes család dicsősége.²³

Kállay István

JEGYZETEK

1. Kállay István: Hiemer Mihály. Fejér Vármegyei Történeti Évkönyv 6. Székesfehérvár 1972. 313. p., (továbbiakban: Kállay i.m.) A Hiemer család megtalálható volt Bécsújhelyen is. Hiemer Ferdinánd számadó tárgyalta Rákóczi fogvatartási költségeinek a csökkentéséről. (Katzner, Ernst: Die Flucht des Fürsten Rákóczi aus der Wr. Neustädter Burg. Wiener Neustadt 1981. 4. p.)

2. Székesfehérvár város Levéltára. (továbbiakban: SzVL.) Protocollum sessionae 1714. máj. 30., jún. 27., Kállay i. m. 313. p.

3. Kállay i. m. 314. p.

4. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) P 707. Zichy család. 65 NB. No 4. Székesfehérvár 1719–23., SzVL Acta politica et juridica 1724. máj. 22. No 5.

5. Kállay i. m. 314. p., SzVL Protocollum sessionale 1746. febr. 23., 1747. márc. 15., szept. 26.; U.o. Protocollum judiciale 1747. jan. 5.

6. Kállay i. m. 314. p., Holub József: Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–1703. In.: Tanulmányok Tolna megye történetéből V. Szekszárd 1974. 17. p., SzVL Aestimationsprotocoll 1852. dec. 23.

7. SzVL Acta politica et juridica 1746. aug. 17. No 11.; U.o. Protocollum judiciale 1742. jan. 12.; U.o. Intabulationsbuch 1734. máj. 14., 1741. okt. 6., 1742. máj. 25., 1743. ápr., 1744. dec. 23., 1747. márc. 26.

8. SzVL Protocollum sessionale 1782. jún. 14., 1786. máj. 9. No 726., 1787. márc. 2. No 187., 1791. jún. 6. No 677., 1794. ápr. 12. No 527., U.o. Protocollum judiciale 1799. ápr. 15. No 376.; U.o. Intabulationsbuch 1795. márc. 21., No 198., MOL E 210. Misc. No 2. Civitatensia No 47. Székesfehérvár 1788. nov. 6., Hiemer Terézia fia, Ferenc, 1798-ban Konstantinápolyban volt fogságban. (Protocollum sessionale 1798. nov. 27. No 1590.)

9. Kállay i. m. 314. p.

10. SzVL Protocollum sessionale 1757. márc. 4., 1765. febr. 1., 1769. aug. 7., U.o. Correspondenzbuch 1762. ápr., 1769. aug. 11., Hofkammerarchiv Camerale Ungarn Fasc. 3/27. 46/1768. jan. 13.

11. SzVL Protocollum sessionale 1777. máj. 23., okt. 24., 1779. ápr. 23., 1792. márc. 19. No 361., nov. 9. No 1506., 1796. szept. 5.

No 1206., 1801. jan. 16. No 80., ápr. 27. No 562.; MOL E 210. Misc. No 144. 1799. jún. 25.

12. Kállay i. m. 314. p.

13. SzVL Protocollum sessionale 1757. márc. 18., 1781. márc. 26., 1786. máj. 15., No 758., 1794. okt. 10. No 1189., 1801. szept. 11. No 1171., 1805. jún. 14. No 824., 1811. jan. 21. No 101., U.o. Protocollum judiciale 1790. júl. 19. No 375., okt. 8. No 460.

14. SzVL Protocollum sessionale 1777. szept. 26., 1778. ápr. 11., 1779. jan. 29.; MOL P 314. Hiemer család. 3. fiók No 4. 1773., Szinyei József: Magyar írók élete és munkái IV. Bp. 1896. 868. p.

15. SzVL Protocollum sessionale 1808. ápr. 1. No 401., 1821. aug. 14. No 1294., 1829. szept. 25. No 1513., 1831. júl. 18. No 1361., 1832. márc. 30. No 628., 1835. júl. 3. No 1284., 1836. szept. 9. No 1811., 1840. jan. 31. No 194., U.o. Protocollum judiciale 1823. márc. 14. No 313., U.o. Aestimationsbuch 1831. aug. 16., 1850. márc. 2.

16. Kállay i. m. 314. p.

17. SzVL Protocollum sessionale 1769. máj. 6., 1816. júl. 8. No 1144., Correspondenzbuch 1769. szept. 15.

18. SzVL Protocollum judiciale 1795. júl. 7. No 465., Protocollum sessionale 1801. ápr. 24. No 526., ápr. 27. No 561., máj. 8. No 638., del. 1. No 1584.

19. SzVL Protocollum sessionale 1802. márc. 21. No 504., 1803. szept. 4. No 1189., 1805. márc. 10. No 350.

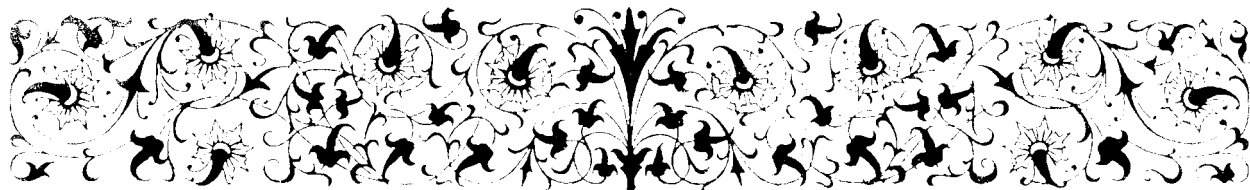
20. SzVL Protocollum sessionale 1820. szept. 2. No 1529., 1826. okt. 11. No 1518., 1827. júl. 10. No 200., nov. 20. No 1892.

21. SzVL Protocollum sessionale 1828. júl. 4. No 1184., 1829. jan. 12. No 43., márc. 20. No 443., máj. 8. No 734.

22. SzVL Protocollum sessionale 1829. máj. 9. No 775., máj. 11. No 743., 751., jún. 1. No 889., 1830. jan. 22. No 137., 1830. jan. 22. No 137., jan. 25. No 147., máj. 14. No 794., okt. 4. No 1620., 1831. máj. 19. No 1003., okt. 28. No 1821., 1832. ápr. 30. No 844., aug. 1. No 1527., aug. 13. No 1627., nov. 2. No 2133., nov. 16. No 2231.

23. Protocollum judiciale 1839. márc. 15. No 384., Cs. kir. Törvényesék 1849. dec. 29. No 230., Polgármesteri hivatal No 20393/1938.

SZEGEDY RÓZA VÉGRENDELETE¹

A költő Kisfaludy Sándor felesége, Szegedy Róza 1832-ben hunyt el Sümegen.² Halála előtt tizenegy évvel, 1821. szeptember 21-én papírra vetette végrendeletét, melyben – egyéb ingóságain kívül, melyeket férjére hagyott³ – egy 830 darabból álló gyöngysorról, illetve annak eladási árából nyert összegről rendelkezik. Mivel Szegedy Róza ennek az összegnek a nagy részét jótékony célra kívánta fordíttatni, halála után sógora, Bezerédy György alnádor⁴ mintegy „megtámadta” a végrendeletet és megakadályozta az értékes családi ékszer⁵ eladását. Ezért Kisfaludy Sándor 1833-ban, egy évvel Róza halála után magára vállalta a nemeslelkű végrendeletben foglaltak ékszerre vonatkozó anyagi kötelezettségek teljesítését oly módon, hogy saját maga bocsátotta rendelkezésre a gyöngysor becsült értékének megfelelő összeget. Ezt dokumentálандó lemásolta Szegedy Róza eredeti testamentumát és egy hozzáfűzött záradékban vállalt kötelezettséget a végrendeletben foglaltak teljesítésére, de mivel most már ő biztosította a szükséges összeget – beleszólási jogra is igényt tartott annak felhasználását illetően.

A négyoldalas dokumentum szövege:

„Istenben boldogult néhai Tek. Kisfaludi Kisfaludy Sándorné, született Mező-Szegedi Szegedy Rozália Asszonyság 1821 diki September 21 kén tett végrendelesének foglalattya, melly ezennel privilegyiált Sümegh Mező Város Lakossainak, a'mennyire őket illeti, Köz Adomány, és biztos ahhoz tarthatás végett kihirdettetik, Következendő:

Minckutánna életemben magamat megvonván, arra törekedtem, hogy azon helyben, mellyben életemnek nagyobb részét töltöttem, magam után jó emlékezetet hagyjak,- e' következendőit intézem és rendelem, és ezen Intézetemet mint Testamentomot tekintetni kívánom, úgy mint:

Napkeleti gyöngyömet, melly most nyolczszáz harminc darabból áll, egy ezer ezüst forintokra becsülöm, és itt ezen 1000 ezüst

forintból álló Summáról teszem rendelésemet. Ezen *gyöngyeim* halálom után adattassanak-el, és a'mennyire ezen 830 darab gyöngynek árrából az 1000 ezüst forint talán ki nem kerülne, azt Férjem Kisfaludy Sándor Ur, a' magáéból pótollyá-ki; a'mint, hogy erre ő magát ezennel le is kötelezi. Ellenben c'végre minden meglévő osztálybéli csekély ingó javaimnak egy harmad részét, mellyet Kedves Testvérem, Méltóságos Mező Szegedi Szegedy Ferenc Ur, egymással tett atyafiságos egygyességünk szerint szóban rendelésemre engedett, Kedves Férjemnek, Kisfaludy Sándor Urnak hagyom. – Ezen 1000 forint örökre elidegeníthetetlen tőkepénz maradjon, úgy mint jóságos intézet a' Tek. Veszprimi Káptalannak gondviselése alatt, és csupán ennek esztendei hatvan ezüst forint törvényes kamattya fordíttassék az itt alább meghatározott végekre, úgy mint:

1. Három, az az 3 ezüst forintot hagyok esztendőnként Requiemre, melly a' Sümeghi Plébánia templomban esztendőnként halálom napján érettem tartassék. Ebből két forint a' misét szolgáló Papé, egy forint pedig a' mesteré.

2. Három, az az 3 ezüst forint esztendőnként ugyan halálom napján a' Requiem után érdemes Szegények között osztassék-el a' Tiszt. Sümeghi Plébános Ur által.

3. Három, az az 3 ezüst forintot hagyok ismét Requiemre, melly esztendőnként 3 dik Novemberben a' megholt Hívekért tartassék a' Sümeghi Plébánia templomban. Ebből is két forint a' Misét szolgáló Papé; egy forint a' Mesteré.

4. Három, az az 3 ezüst forint esztendőnként 3dik November, a' Requiem után, osztassék-el az érdemes Szegények között a' Tiszt. Sümeghi Plébános Ur által.

5. Hat, az az 6 ezüst forint esztendőnként a' leg elhagyottabb Szegény Betegnek segítségére fordíttassék. Ezt a Tiszt. Sümeghi Plébánosnak lelki esmeretére és ítéletére bízom.

6. Tizenkét, az az 12 ezüst forint, minden iskola esztendőnek végével a' Sümeghi oskolát jártt, legjobb tanuló, és legerkölcsebb gyermekeknek adattassék jutalombúl, akár nemesek, akár nemtelenek legyenek azok. Ezen pénz úgy osztassék-fel, hogy az Elsőnek hat forint, a' Másodiknak négy forint, a Harmadiknak két forint legyen jutalma. Ezen jutalmaknak megítélése és kiosztása a' helybéli Iskola Directorra, vagy Plébános Urra bizattatik; de mind az Intézetnek nagyobb tekintetére, mind a tanuló gyermekeknek nagyobb ösztönére nézve kívánom, hogy ezen jutalom osztásra a Sümeghen lakó Urak közül is némelyek meghívattassék. Végre

7. Tizen nyolc, az az 18 ezüst forint esztendőnként a' Sümeghi Ispotálybéli Szegényekre osztattassék, úgy, hogy fele, az az 9 forint mindenkor Mártiusnak 18kán, másik fele, az az 9 forint pedig Septembernek 4dikén adattassék könnyebb élelmekre.

Az emberi hívságnak ezen hiú tárgyait jóságos lelki és erkölcsi Intézetekre fordítván, kérem a' Tekintetes Veszprémi Káptalant legyen fontos hívatallya szerint, nyomos tehetsége, és hathatos eszközlése által ezen csekély de jó és tiszta szándékból származó Intézetemnek és rendelkezésnek Tellyesítője, Gondviselője, és Felvigyázó arra, hogy a' meghatározott Summának a' meghatározott végekre fordításáról esztendőnként, körülállásosan szám adattassék. – A'minek nagyobb hitelességére és bátorságára adom ezen Saját kezem aláírásával, és szokott petsétemmel erősített kötelező levelemet. Költ Sümeghen 4dikén 1821-dik esztendőben. – Mező Szegedi Szegedy Rozália. m.k.P.H. A'mennyire engem illet, annyira én is magamat lekötölezem.

Kisfaludy Sándor m.k.P.M. -

Minekutánna Mélt. Bezerdély György Ur ezen végrendelet meg nem akarván állani, boldogult Feleségemnek gyöngyeit vissza kívánta; én azokat vissza adtam, és ezen végrendeletnek terhét, tisztelvén mind a' jószívű Rendelőt, mind a' jóságos és hasznos rendelést, én vállalom magamra és örökösöimre. Ennél fogva ki nyilatkoztatom, hogy az egy ezer pengő forintnak törvényes 6 f Kamattya esztendőnként általam fog kifizettetni, és ugyan ez itt fellyebb rendelt és határozott idő pontokban; fenntartom mind-azonáltal magamnak nem csak úgy, mint végrehajtó, hanem úgy is, mint most már ezen terhet magamra vállaló, azon just, hogy a' pénz-kiosztás a' Tisztelendő Sümeghi Plébános Urak által történék ugyan, de míg élek, az én hozzájárulásommal; halálom után pedig annak hozzájárulásával, kit a'végre kinevezendek; – Ez által egyedül azt vévén Czélba, hogy az itt lakókok közül azon elnyomorodottakra legyen különös tekintet, kik engem is jó szolgálattok, vagy erántam tapasztalt jó akarattok által magokhoz jobban lekötöleznék, mint esmeretlenek és idegenek.

Sümeghen Május 7dikén 1833.

Kisfaludy Sándor"

A fentebb ismertetett okirat fedőlapiján nyomon követhető a Szegedy Róza jótékony végrendeletének további sorsa, rövid, múlt századi utóélete is:

„1845*-e Január 7^{kn} T.N. ZalaVármegyének Zalaegerszegi mező Városában tartatott Közgyűlésében ezen rendelkező és Elváló levél betáblázás végett bemutatattván és nyilván felolvastatván a törvény értelme szerent betábláztatott, párban a jegyzőkönyv mellett fentartatván, k.m.f.

Zoby János Zala megye hites

Első Aljegyzője által

1856 Évi Május hó 7dikéig az Kamatok ki vannak fizetve

Ezen kötelezvényben van az Ispitának 300 pforintja. Az Iskolának 400 pf.

4 darab Kötelezvény 2163/o.é. ennek 864 évi okto.31dik napig esendő kamatokból restál még.

Érk: Április 12-én 1866 igt.sz.4621.

Jelen végrendelet alapján betáblázott 300 pfl. vagyis háromszáztizenöt fl. u.e. alapítványi tőke a Sümegi kórház javára. 300 pfl. vagyis háromszáztizenöt fl.u.é. alapítványi tőke a Sümegi szegények pénztára javára; 400 fl. vagy is négy száz húsz fl.u.é. alapítványi tőke a Sümegi iskola javára az 1866 évi Január 1sőtől járó 6% kamataival, az 1800 negyvenöt évi Január 7iki elsőbséggel tekintettel az 1866 évi Március 27 én kiállított nyilatkozatra a Bodorfai 26. számon egészben felvett A I 1-6 sor számig terjedő fekvőségekre és a Bodorfai 25. számon egészben A I 1-sor számú fekvőségekre Hamar Bélát és nejét Molnár Erzsébetet illető részére mint mellékjelzálogra C.1.2.3./A sor számok alatt jelzálogilag átkelteztetett Zala Vármegyének Z.Egerszegen 1866 évi Július 27-én tartott telekkönyvi törv.széke üléséből.

P.H. Zala Vármegye Telekkönyvi Hivatal

Pauliny Zsigmond

Telekk. igazgató"

Kolthay István

JEGYZETEK

1. Az eredeti, Kisfaludy Sándor kézírását is tartalmazó négy oldalas, halványkék papírra írt okirat a szerző tulajdonában van.

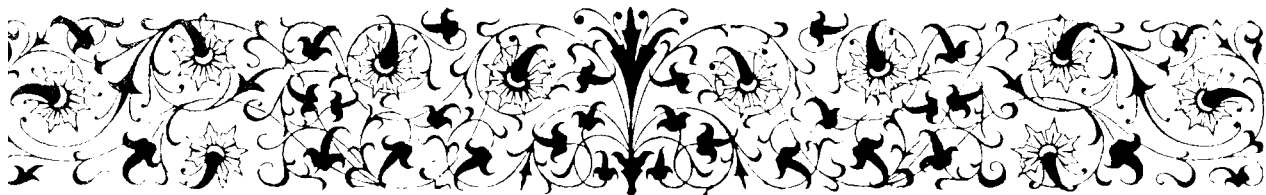
2. *Nagy Iván*: Magyarország Családai Czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest 1857–1866. X. 549. p.)továbbiakban: Nagy I. m.) Az 1831-es kolerajárvány idején Szegedy Róza is megbetegedett, de halálát mégsem ez okozta, mert később Kisfaludy Sándor egy barátjának ajánlotta azt a gyógyszert, amelynek a segítségével felesége is felépült. (*Hőgyész László*: Sümeg évszázadai. Veszprém, 1989. 127–128. pp.)

3. Ingó örökségének negyed részét. Lásd a forrasszöveget.

4. Nagy I. m. I. 97. p.

5. A végrendelet megtámadásáról nincs közvetlen dokumentum (talán csak szóban történt), de Kisfaludy Sándor szavai gyakorlatilag ezt jelentik. A gyöngysor eredete szintén nem dokumentálható, de a forrás szavai azt a feltételezést erősítik meg, hogy az ékszer a Bezerdély családtól származott. E feltételezés mellett szól, hogy szintén a forrásban említett Szegedy Róza minden meglévő osztálybeli ingó javai között sem szerepel a nyakék, de testvérével, Szegedy Ferenczel tett *atyafiságos egygyezségben* sincs szó a gyöngysorról.

CÍMERINSPEKTORI HIVATAL A XVIII. SZÁZADBAN

A címerfelügyelet előtörténete

A nemességért folyamodók általában nem támasztottak nagy igényeket a címerrel szemben, és heraldikai ismereteik sem voltak alaposak. Ez korántsem jelenti azt, hogy ne lettek volna különleges kívánások, vagy éppen érdemek, amelyeket vagy respekálni illett, vagy elutasítani. Volt rá példa, hogy komoly jelvényhasználati hiba miatt utasítottak el címerképet. Ez történt Bellavics Gáborral 1709-ben. Illéssy János konstatálja a különbséget a folyamodvány és az armális képe között,¹ okát azonban nem adja. A birodalmi udvari kancelláriának kellett közbelépnie a mainzi érsek kérésére. Az történt ugyanis, hogy Bellavics, ki tudja miért, talán Hugo érsekkel fennálló barátságára hivatkozva, felvette címerébe annak jelvényeit: a kereket és a fejedelmi sapkát. A birodalmi kancellária utal arra a szabályra, hogy állami jelvényeket nem viselhetnek privát személyek, a kerék és a sapka pedig a választófejedelemség, s így közvetve a birodalom jelképei közé tartozik.² Felkéri a magyar kormányservert, hogy ügyeljen a heraldikai szabályokra.

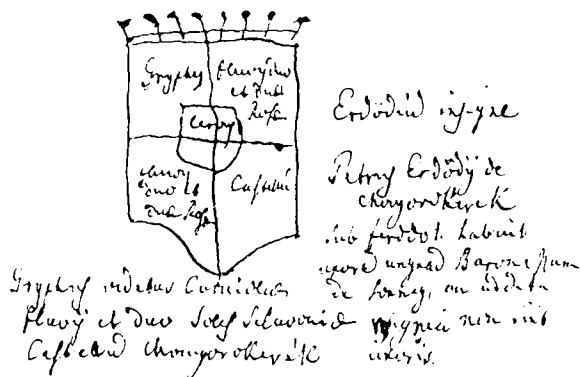
1721-ben Szatmár város kérelmét utasították el: nem engedélyezték a régi címer kétfejű sassal történő bővítését.³

A birodalmi sas védelme persze nem jelentette azt, hogy ne kaphatta volna meg nemcsak jogi, de magánszemély is, amint erre több példát idézhetek. A császár, teljhatalmánál fogva adományozhatott akármit, sőt magyar királyi minőségében a német birodalmi szabályok tulajdonképpen nem is vonatkoztak rá. Mégis különleges kegy, és ritka kitüntetés volt, ha valaki sast viselhetett. Elsőként mindjárt az Erdődy család. 1580-ban kelt címerbővítő grófi oklevelük erősen hangsúlyozza az adomány rendkívüliségét, és

hogy itt nem akármilyen sasról van szó. Az esemény jelentőségét csak kiemeli, hogy bár a szövegben expressis verbis a birodalmi sasról van szó, a mellékelt vázlat készítője, talán hitte is, meg nem is a dolgot, biztonság kedvéért „gryphus”-t írt a megfelelő helyre. (1. ábra)

Az Erdődy-féle sas emlékezetes volt még negyed századdal később is: precedensként hivatkoztak rá, amikor Thurzó György folyamodott ugyanazért.⁴ Míg az Erdődy-féle arany sas többféleképpen jelenik meg: fekete, vagy vörös mezőben, sisakdíszként is, addig Thurzóé szív pajzson arany mezőben fekete. A XVII. század közepétől, de még inkább a végétől kezdtek sűrűbben osztogatni a sast: gróf Thököly István 1654-ben kapta meg, Kismarton városa III. Ferdinándtól (ennek feje fölött glória van). A XVIII. században pedig már számos család, mint például a somoskői Péterffy (1712), de Zwenkau József,⁵ Mariassevich (1755), Pichelstorf, Toussaint, Mitrovcszky, Petrovics, stb., hogy csak néhányat említsek.

Testületek közül egy kérelmének elutasítását már

1. ábra. Az Erdődy család címerének vázlata

bemutattam. Álljon itt ellenpéldaként Sopron esete, amely az 1622. évi országgyűlés alkalmával bővíthette címerét a sassal.⁷

Valószínű, hogy a Bellavicséhoz hasonló hibák, visszaélések is motiválták a címervizsgálat bevezetését.

A címerinspektori hivatal története

A címerfelügyelő (hol inspector-nak, hol revisor-nak mondják) hivatalának rövid történetét összefoglalja az a „Demissa informatio”, amelyet 1775. április 3-án készített el a tisztség akkori viselője, Bisztriczey László az akkor felmerült kérdésre válaszolva, hogy vajon kell-e a címerinspektornak esküt tennie.⁸ Ez az összefoglaló jelentés tulajdonképpen minden lényegeset elmond, és sajnos nem is nagyon lehet kiegészíteni, legföljebb néhány részletadattal, vagy a működés tényleges bizonyítékaival. Mindenesetre ez a kevés ismeret több annál, amit az irodalomban – báró Nyáry Albertnél⁹ – olvasni lehet.

A címerinspektori intézmény kezdete 1711-ből datálódik. Ekkor pályázott William O’Kelly ab Aghrim, aki a német birodalmi kancellária inspektora volt,¹⁰ a magyar királyi kancelláriában létesítendő hasonló állásra. Mellékelte árjegyzékét is, amely a birodalmi kancelláriában szedett taksák alapján rangtól függően az újdonsült lovagtól a birodalmi hercegi státuszig 10-től 36 tallérig terjedő illetéket szabott ki az ellenőrzés munkadíja gyanánt.¹¹ Kérelmét¹² azonban ismeretlen okból kifolyólag elfektették egészen 1725-ig. Közben 1716-ban újra folyamodott ugyanezért, ezúttal a magyar kancellárhoz, akitől az év augusztus 17-én megkapta a jóváhagyást, Forintban adva meg a taksákat:

gróf címer (ellenőrzése)	24 Ft
báró címer (ellenőrzése)	18 Ft
nemesi címer (ellenőrzése)	12 Ft

A legfelsőbb határozat 1725. január 14-én érkezett meg, amely némileg csökkentve az összegeket, jóváhagyta O’Kelly címerügyi működését, amelyet az haláláig, 1751 februárjáig folytatott, azután pedig a kancelláriai alkalmazottak vették át ezt a funkciót. O’Kelly ab Aghrim működésével kezdődött a hivatalos címerfelügyelet Magyarországon, ami egyúttal a legmagasabb színvonalat jelentette az intézmény fennállása során. Utódaitól eltérően nem csupán a gyakorlati munka során szerzett tapasztalataira, ha-

nem komoly elméleti tudásra is támaszkodhatott. A bécsi lovagi akadémia tanára volt, több könyvet írt a heraldikáról.¹³ Működésének értékelésére sajnos nem vállalkozhatom, hiszen ezek a könyvek alig hozzáférhetőek, magáról O’Kellyről pedig (amint általában az érdektelennek tartott kancelláriai heraldikáról) a szakirodalom is vajmi keveset tud. Annyit mindenesetre meg lehet állapítani, hogy a kancelláriai gyakorlaton kívül, szélesebb körben nem gyakorolt hatást. A tudományos heraldika, amelynek oktatása hazánkban a XVIII. században kezdődött, nem használta O’Kelly művét, hanem Gatterer munkásságát vette alapul.¹⁴

O’Kelly közvetlen utóda Jaszvitz János Ferenc volt,¹⁵ aki ugyanazon díjszabással dolgozott, kiegészítve azzal, hogy a címer megtervezéséért is kapott bizonyos összeget. Ez grófi címer esetén 10, bárói címer esetén 7, nemesi címer esetén 2 Ft-tal növelte a szakvéleményezés árát. Jaszvitz 1763 októberéig látta el ezt a tiszteletet.

Utóda, Bisztriczey László pályázatára nem kapott írásos választ, csupán szóbeli utasítást a személynőktől, hogy a szokott gyakorlatot folytassa. 1785-ben nyugdíjba vonulása dicstelenül végződött: Hatalmas összegre rúgó kasszahiányt hagyott maga után,¹⁶ amit hiába fizetett ki apósának, Bernáth kancelláriai ágensnek a segítségével néhány napon belül, a vizsgálatot, s főként a király haragját így is kihívta maga ellen. II József felháborodottan követelte a lazaságok megszüntetését, s a tettes példás megbüntetését: a nyugdíjmegvonást. A kancellária nem győzött öreg alkalmazottja védelmére kelni. Nem ismerem az ügy végét, lehet, hogy ezzel kapcsolatos a kancellária személyzeti listájának bejegyzése: „In arresto mortuus 1788. X. 16”.¹⁷

1786-ban Pavics József „mittels-expeditor”¹⁸ vette át a hivatal, legalábbis annak gyakorlati tevékenységét, hivatalos kinevezése azonban csak 1790-ben történt meg. 1790-ben a koronázási ünnepekre sürgőssé vált egy Magyarországot képviselő herold kinevezése. Starhemberg főudvarmester és Pálffy kancellár levelezéséből tudjuk meg, hogy az udvar fontosnak tartotta magyar nemzetiségű, nemesi származású személy kinevezését. Két pályázó volt a kancellária kebeléből: Torkos József és Pavics József, aki aztán hosszabb szolgálati idejére való tekintettel el is nyerte az állást.¹⁹

(A kancellária személyzeti listája említést tesz egy bizonyos Scultety Ferdinánd „herold”-ról, aki 1765-ben „secretarius supernumerarius”-ként kezdte, fo-

2. ábra. Majerszky János kérvénye

kozatosan jutott el a tanácsossáig, és 1790-ben jubilált, azonban sehol máshol nem található róla említés.)

Pavics halála (1801. október 18.) után Palocsay János kapta meg a tisztséget. Ő eredetileg nem erre pályázott, hanem hogy népes családja anyagi helyzetén javítson, a kiadóhivatali igazgatói posztra (és azzal járó kisebb taxákra). A tanács véleménye szerint azonban az összegegyeztetetlen lett volna az ő állásával, ezért aztán följajnlották neki a fix fizetéssel járó heroldságot,²⁰ amit 1808-ig viselt.

1808. jún. 12-én Jaszvitz József lett herold, aki valószínűleg fia (vagy unokaöccse) volt a már említett János Ferencnek.²¹

1825-ben Jaszvitz József és Stettner József nevével találkozunk.²²

A magyar herold a neki járó taksák mellett még 200 Ft fizetést is húzott a központi kasszából, (Scultety 500-at. Valószínűleg nem csak – vagy egyáltalán nem – a heroldi javadalmazásból). Jaszvitz József azonban már 500 Ft-ot kapott.²³ Jóllehet a „Demissa informatio” arra a megállapításra jutott, hogy a címerinspektoroknak addig soha nem kellett esküt tenniük, mégis Pavics estében először, majd ugyanígy Jaszvitz József kinevezésekor ismét szóba került az eskü letétele. Meglehet, hogy az információt éppen azért kérték, mert akkor szándékoztak bevezetni ezt a szokást.

A címerinspektorok/heroldok eljárását az 1716. VIII. 17-i utasítás szabályozta: a revideált címerterveket láttamozva a kancelláriai titkárhoz kell továbbítani, amennyiben pedig valamilyen hiba vagy probléma merül föl, azt a kancellárnak kell jelenteni, aki intézkedik. Az 1725-ös utasítás a taksáló-hivatal alá rendelte az inspektort. E szerint a taxator a benyújtott cí-

merkérelmeket neki adja, az felülvizsgálat után, amennyiben semmi heraldikai fogyatkozást nem észlelt, ugyanoda visszajuttatja, ha viszont hibát talál a címer művészi kivitelezésében, vagy a kérelmező rendi állásához nem illőnek ítéli, akkor írásbeli véleményével kísérve a tanácshoz kell felterjesztenie.

Ezeket a rendelkezéseket annak bizonyítására is felhasználhatjuk, hogy a heraldika nem volt lényeges szempont a magyar nemesség számára. Feltűnő, hogy a címertani helyesség mellett a rendi szabályok betartását mindig kihangsúlyozzák. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ez utóbbi volt a fontosabb.

Ha már nem sikerült azokat a műveket tanulmányozni, amelyek elméleti alapot szolgáltatnak az ellenőrzéshez, lássuk legalább néhány példán, milyen is volt az inspektor munkája!

A csekély számban fennmaradt folyamodványok között még kevesebb az olyan, amelyik magán viseli a heroldok javításait, vagy akár kézjegyét. Nem tudni, mi volt az a szempont, amely alapján a kérelmek levéltárba kerültek (pl. milyen alapon sorolták az egyes darabokat a két állag valamelyikébe?), és azok közül miért nincs mindegyiken címerterv.²⁴

Ahhoz viszonyítva, hogy – ismereteim szerint – a tervezeteket is a kancellária festője készítette, a stílusuk és kidolgozottságuk mégis egyenetlennek tűnik. Vannak köztük egyszerű tollrajzok is, de többsége festmény, a legkülönbözőbb méretekben és kidolgozásban. (2. ábra)

Jóllehet O’Kelly megjegyzései szűkszavúak, mégis tőle származik a legtöbb és a legjobban használható információ. A magyar kancellária anyagában mindössze egyetlen 1725 előtt kelt megjegyzését találtam,²⁵ talán ő maga sem tekintette működését egészen hivatalosnak. Attól kezdve azonban látványosan beleavatkozott a címeradományozásba, amint az az első két legérdekesebb esetből kiderül.

1725. február 20-án Ballestrazy Jakab Ágost folyamodványára a következőket vezette rá: „Átalakítottam a művészet és a státusz szabályai szerint, mert hogy magánszemély nem vehet föl a királysághoz hasonló címet. Ezenfelül az (egész) oroszlán a kipróbált és bizonyított bátorság jele, azért (helyesebbnek tartottam) (derékban) elvágni.”²⁶

Alig három héttel később hasonló esettel akadt dolga, itt a dokumentálás még jobb. Megvan ugyanis az eredeti címerkérő folyamodvány a ráfestett tervvel, rajta az inspektor megjegyzése: érvénytelen (istud insigne non valet), továbbá a javított változat „istud insigne valet”-tel, és az indoklás: „A

kérelmező terve nem felel meg a művészet szabályainak színei miatt, amelyek mesterkéltek, továbbá, mivel sólymot és kecskét visel (címerében), ez az elrendezés alkalmasabb.²⁷ Hasonló pregnáns példát nem tudok hozni, így a címerfelügyelet intenzitása is megállapíthatatlan maradt. A *Conceptus expeditionum* állagból taláalomra előszedett két másik eset azt igazolja, hogy nem mindig tanúsított ilyen nagy odaadást az indokolásban.²⁸

Egyik utolsó munkája lehetett annak a 47 határőrtisztnek a nemességi ügye, akiket a tiszai és a marosi határőrvidék felosztásakor nemesítettek meg. Szakvéleményét itt a szokottnál bővebben fejti ki – legalábbis a hosszú lista elején, aztán mintha belefáradt volna, lehet, hogy közben érte a halál. Itt is a színösszeállítással foglalkozik leginkább,²⁹ de az apróbb hibák sem kerülnek el figyelmét: felrója, hogy a festő az oroszlán bal, s nem a jobb mancsába adta a kardot, figyelmeztet, hogy a galamb olajágot s nem koszorút tart, stb. Olykor azt is odairja, ha nem talált kifogásolnivalót: „velut arte conformia, ita describenda judicantur...”, (=így írhatjuk le, mint a művészet szabályainak megfelelőt), „cum nulla intercedat reflexio, illa ita describi valeant...”, (=mivel nincs megjegyzésünk, így írhatjuk el). Sokszor csak annyit ír: „...taliter sunt regulata...” (=így szabályoztuk), „...talia formata sunt...” (=így alakítottuk). Még ha nem is a heraldika gyöngyszemei ezek a darabok, akkor sem lehet egyetérteni azzal a sommás elítéléssel, hogy „A XVIII. századbeli kancelláriai praxis nemcsak az oklevelek kiállítása, hanem főleg a heraldikai kellékek productiója terén is nagy hanyatlást mutatván... igen gyarlók.”³⁰

A listán szereplő valamennyi *resolutio* dátuma későbbi O’Kelly halála időpontjánál, és egyébként háromfelé van törve, a *Reflexiones circa infranotata Insignia...* (=Megjegyzések a következő címerekről) című első negyed után két darab *Continuatio reflexionum circa Insignia nobilitaria...*-ként (=megjegyzések folytatása) folytatódik. A második részben az egyik címerkép mellé német nyelven írta, minden valószínűség szerint már az utód, a bírálókat.³¹ Ez a kép, és még néhány hiányzik a kérvényekről, talán azért, hogy a javított változattal helyettesítsék, ennek azonban már nem maradt nyoma.

Az imént idézettekén kívül csupán néhány eset tanúskodik arról, hogy létezett címerfelügyelet Magyarországon. Jaszvitz Ferenc József, amikor 1751-ben benyújtotta pályázatát a heroldi állásra, szakértelmét bizonyítandó, mellékelte két határőrtiszt előtte fekvő

kérvényét, és hozzájuk fűzött megjegyzéseit. Zako István tervéhez: „A hold jobbról, az oroszlán balról; nem lehet kettős farkú, sem megkoronázott. Az oroszlán és a hold egymás felé nézzen. Az alsó mező ezüst legyen. A sisaktakarókat meg kell cserélni: jobbról vörös és arany, balról kék és ezüst.”³² Nem sokkal később ismét változtatást javasolt: „Jóllehet a címer megfelel a heraldika szabályainak, mégis a megkülönböztetés érdekében és az új adomány kegyelmének jeléül az egyszarvú szarvát, szakállát, sörényét, patáit változtatni lehetne; aranyozni.”³³

1782-ben Bisztriczey írta rá Gusztiny András folyamodványára: „*Conformia sunt regulis artis et Nobilium statui. Bisztriczey*” (=Megfelel a művészet szabályainak és a nemesi státusznak.),³⁴ és ugyanezt Pavics József 1793-ban.³⁵

A címerinspektorok munkájának gyakorlati eredménye az oklevél címerleíró része. A kérdés az, hogy a szakértelem (és a bürokrácia) milyen hatást gyakorolt a leírásra.

Néhány általános megjegyzés a formulákhoz. A XVIII. század előtti leírásokban a helymeghatározások meglehetősen suták, pl.: „*justo ab invicem intervallo distantes*” (=egymástól jó távol), kevés mesteralakot találunk, azokat is nehézkesen, körülményesen írják le: „*duobus lineis oblongis caesii coloris superne in acutum coactis, inferne vero in duas partes obliquae distinctis*” (=két hosszúkás kék vonal, fent csúcsba összefogva, lent ferdén kétfelé szétválasztva) (O’Kelly erre természetes egyszerűséggel „*cantherius*”-t mond). Az osztások kifejezései: *bipartitum* (*bifarie divisum*=kétfelé osztott), *duas aequales partes in latitudine divisum*, *tri-*, *quadripartitum*, *A et B colore distinctum*, (*linea per formam crucis ducta*) (=hosszában két egyenlő részre osztott A és B színnel elvágasztott, keresztforma vonallal osztott) mind arról árulkodnak, hogy korábban hiányzott a precíz terminológia. A hivatásos heraldikusok egyszerűbb, ugyanakkor világosabb leírásokat produkáltak. Változatosabb lett a színösszeállítás is, sok arany és ezüst pajzsot találunk (előszertettel adományozzák ezeket hivatásos katonáknak).

A címerleírások megbízhatósága sem tökéletes. Az, hogy „*tigris*” névvel a leopárdot illetik, hogy a pajzs fele a képen mintegy harmad rész, hogy az „*ad ortum solis*” (=jobbra) kifejezést kép hiányában aligha fejthetnénk meg, még nem túl nagy probléma, de ha mást látunk a képen, mint ami írva van (pl. egyes alap helyett hármashalom),³⁶ ami nem egyedi eset, az óvatosságra kell, hogy intsen. Az *aquila* és a gry-

phus viszonyát is tisztázni kellene; megítélésem szerint legalább néhány esetben azonosak.

A sisakok és koronák mindig a figyelem középpontjában álltak. Leginkább ezen a területen ügyeltek a rangkülönbségekre. a címerrevízió látványos példái azok az esetek, amikor a folyamodványon kijavítva vagy kihúzva találjuk vagy a sisakot, vagy a koronát. 1578-ban Thury al. Paako András, 1582-ben Derochy János kérvényén javították a sisakot, illetve a koronát.³⁷

Újkori címerészetünk egyik legfeltűnőbb vonása, hogy a címerpajzsok majdnem törvényszerűen kék színűek, és ugyanilyen határozott kijelentést tehetünk

5. ábra. Depre Ferenc kérvénye

a takarók színéről is.³⁸ Amint az a fogalmazványokból kitűnik, a címereslevél formulái közt szereplő jobbról arany-kék, balról ezüst-vörös összeállítást tekintették alapnak. A takarók leírása ugyanis nem volt a címerleírás szerves része, hanem a formulákat tartalmazó űrlapra került! A szakszerű zsűrizés itt is éreztette hatását, amennyiben fokozott figyelmet szentelt a takaróknak. Néhány példa (áthúzva az eredetiben is):

– candidis et ~~caeruleis~~ rubris, flavis et rubris caeruleis;³⁹

– ~~candidis~~ flavis et caeruleis, ~~flavis~~ candidis et rubris;⁴⁰

– candidis et rubris, flavis ~~aureis~~ et nigris;⁴¹

– flavis et ~~caeruleis~~..., illinc vero candidis;⁴²

– utrinque candidis et rubris;⁴³

– ~~flavis et caeruleis~~, candidis et rubris, illinc vero flavis et caeruleis;⁴⁴

– ab utrinque flavis et nigris;⁴⁵

– undiquaque flavis et rubris;⁴⁶

– flavis et ~~caeruleis~~ rubris, candidis et rubris;⁴⁷

– candidis et nigris, caeruleis et candidis;⁴⁸

– ab utrinque candidis et nigris;⁴⁹

– aureis et rubris, nigris et aureis;⁵⁰

– ~~argenteis~~ aureis et rubris, caeruleis et aureis.⁵¹

Végezetül néhány adalék a címerek szimbolikájához. Meglehetősen ritka, hogy a címeralakok jelentését is megmagyarázzák, kivételnek számítanak a következő példák is (amelyek számát azonban még jócskán lehetne szaporítani): Perliczi Dániel maga adja meg a kért motívum értelmét.⁵² Cebrowsky János lengyel báró pedig a Golobok familia címerében szereplő lazac eredetét.⁵³ Ha már a halaknál tartunk, megragadom az alkalmat egy beszélő címer ismertetésére: Czompo János és András I. Lipóttól kapott címerében a szokásos pajzsbeli oroszlán, sisakdíszé viszont egy halat tartó gém.⁵⁴ Beszélő címer Kowach Lőrincé is.⁵⁵ Kewes András mester címerében az erdei ember a világot megvető vallásos elmélyülést jelenti.⁵⁶ Rakovszky Márton és János címerében a rák hordoz érdekessé szimbolikus jelentést.⁵⁷

A címerinspektori hivatal működésének leírását ezzel korántsem tekinthetjük véglegesnek, inkább kiindulópontnak a gyakorlati tevékenység további vizsgálata számára. Megítélésem szerint gyümölcsöző lehet a kérvények – fogalmazványok – eredeti oklevelek összehasonlításának módszere. Bizonyos, hogy még sok címerkép és jó néhány érdekes leírás vár feltárássra. Másik irányban a korabeli szakirodalom – O’Kelly műveinek – tanulmányozása felé lehet továbblépni.

Kóta Péter

JEGYZETEK

1. A folyamodvány: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) E 148 Neo Registrata Acta 247:51., a bárói diploma: uo. 247:52. *Illésy János*: A bellaji Bellavics család. „Turul” XIX (1901.) 194. p.

2. MOL A 8 Insinuata Cancellariae Imperialis. A birodalmi jelvények adományozásának tilalma a Német-Római Birodalomban közismert volt, hiszen a palotagrófokat címeradományozásra feljogosító oklevelekben megtalálható a formula: „dummodo tamen in huiusmodi armorum, atque insignium concessione absteineas, ne alicui integram aquilam, maxime Imperialem, aut coronam Regiam in Galea, vel galeam apertam, aut avita quorumvis Principum, Comitum, Baronum et procerum arma, seu insignia praecise elargiaris.” (1630.) Neubecker, Ottfried Ein hofpfalzgräflicher Wappenbrief. =Herold Vjschr. N. F. Bd. 3. (1943) 56–59. pp.

3. MOL A 35 Conceptus Expeditionum 1721. No 38./I. (áthúzás az eredetiben): Murum nempe e quadratis lapidibus structum, ac in medio ejusdem fortissimam turrim erectam ~~Superne aquila bicipite Regioque Diadematē insignita adaugendum et sub utroque~~ muri latere novellis virentibus Palmis in Summitatem ejusdem turris adsurgentibus ornatam; in porta vero leonem sedentem, ac demum in extremitatibus muri duos viros Panceratos in manibus evaginato gladios tenentes repraesentantia...

4. MOL A 35 1580/1442. Aquila vero Iovis ales, qui inter aves principatum obtinet, & Sacri Romani Imperii Insigne est, cuius vos ad instar Divi condam Domini Parentis Nostri participes fecimus, nostram erga vos Caesaream, et Regiam Munificentiam, specialemque Gratiam ob virtutes tum Majorum Vestrorum, tum etiam Vestras, fidelique Vestra Servitia, quae deinceps quoque vita comite Nobis et Sacro Nostro Diadematī praestituri estis, exprimit... Az oklevél (fogalmazvány) nem mondja meg, miben áll a bővítés; a szakirodalom szerint az Erdődyek 1563 óta viselik sasos címerüket.

5. MOL A 129 Minutae Pragenses fasc. 2. 1606. XI. 2. Dominus Comes Georgius Thurzo, adepto pridem a sua Ma(iesta)te Caesarea perpetui Comitatus de Arua titulo, petit nunc Armorum suorum renovationem, vti hic videre est, sibi(que) tanq(uam) *vberioris gratiae et clementiae symbolum, Aquilam superaddi supplicat. Cum autem superioribus annis similis o(mn)i(n)o Aquila et Comiti Thomae Erdeody concessa fuerit, et hic d(omi)nus Thurzo hoc rebellionis tempore, in partibus Cisdanubianis, solus fere ex d(omi)nis, in fideli suae Ma(iesta)tis obsequio firmiter persisteret,...* dignum eum hac quoque Ma(iesta)tis Caesariae gratia esse, demisse censeo....,

6. MOL A 34 Conceptus referadarum 1739:2. „nigram exhibens aquilam, inscripti in pectore aureis characteribus, L. et I. ad denotandum Leopoldum Imperatorem gloriosae memoriae.” (címerképpel!). A család 1697-ben nyert indigenátust és báróságot.

7. MOL A 57 Libri Regii VIII. k. 239. p. „Quod quidem non tantum specialis nostrae gratiae evidens argumentum esse debet, sed et arcana significatione virtus ac fidelitas integra praefatae civitatis nostrae Soproniensis...”

8. MOL A 39 Acta generalia 1775/1245. A továbbiakban Demissa Informatio.

9. „A negyvennyolcz előtti időkben a magyar herold legalább – ha szakértő volt és Bécsben lakott – a magyar kancellária által a király elé megerősítés végett felterjesztendő új-czímerek szabályosságának megvizsgálásával gyakrabban volt megbízva.” (Nyáry

Albert: A heraldika vezérfonala. Bp., 1883. 175. p. Egy 1793. évi adatot idéz.) (továbbiakban: Nyáry i. m.)

10. *Gross Lothar*: Die Geschichte der deutschen Reichshofkanzlei von 1559 bis 1806. Wien, 1933. 116. p.: A (birodalmi) címerinspektorátust Lothar Franz választófejedelem hozta létre 1707. június 14-én kelt rendeletével. (R. K. Verf. A. 46.)

11. A Birodalmi Kancellária 1708. október 12-én küldte el árlistáját a Magyar Kancelláriának, amit O’Kelly kinevezéséhez mellékeltek. MOL A 35 No 80. ex febr. 1725.

12. MOL. Demissa informatio...

13. *O’Kelly ab Aghrim, Guilielmus*: Speculum heraldicum. Wien, 1705. (Ezt a művet ismerteti röviden *Seyler, G. A.*: Die Geschichte der Heraldik. Nürnberg, 1889. c. művében 639. p.), és *Ars scutaria*, Wien, 1733.

14. *Gárdonyi Albert*: A történeti segédtudományok története. Bp., 1926. 4. p. *Muszka Erzsébet*: A történelem és a történeti segédtudományok oktatása egyetemünkön 1770–1840. Fejezetek az ELTE történetéből, 1. Bp., 1974. 100. p.

15. MOL Demissa informatio...

16. Ugyanis a Szent István Rend heroldjaként annak pénztárát kezelte. Az A 79 Index individuorum cancellariae Bisztriczeyt „Heroldus ordinis Sancti Stephani”-ként említi (1777. XI. 21.)

17. MOL A 39 1785. 10637–38., és A 79.

18. MOL A 39 1786:8370. Az irat csupán utal a tanácsi jegyzőkönyv folyószámára: „H(err) Pavics nach allen bevor über seine Kenntnisse und fähigkeit in der Heraldik durch Behörde zu prüfen. Der übrige Inhalt des Protokolls dient zur Nachricht.” No 6515. ref. Sculteti.

19. Uo. 1790:7549., 7670., 8164. Itt szó esik a heroldruháról is: Nyáry i. m. 163. p.

20. Uo. 1801:10683., 11163.

21. MOL A 79 „NB die 12. Juny 1808. Heroldus factus fuit, Decretum a Principe Trautmanssdorff expeditum cum salario 500 fl; Juramentum etiam coram ipso Principe deposuit.”

22. MOL A 39 1825:11151. Annak kérdése kapcsán, hogy az udvari kancellária részéről kit küldjenek az országgyűlésre: „...binos Secretarios aulicos, Josephum Stettner, una Praesidiale, et functionis Regni Heroldi (organario Heroldo Josepho Jászvitz, pensionato Secretario aulico, ob grandaevam aetatem erga Recursum suum dispensato) in qualitate supplentis obituum...”

23. MOL A 79.

24. Az A 34 állagban 1717 és 1760 között 23 db-ot, az A 35 állagban pedig 1718 és 1725 között 40 db-ot (+1727-ből és 1728-ból egyet-egyét, 1751-ből négyet), a filmtár W 201. számú tekercsén pedig 40 db-ot sikerült megtalálnom.

25. MOL A 35 1724. No 4. ex aug. Sigray József bárói oklevele. „Conformitet ad avitum insigne, quod quadripartitum est, melioratio et insertio armorum hic facta et arti et statui Baronum conformis est. G. O’Kelly armorum Inspec(tor)”

26. Uo. 1725. No 12. (február 2.). „Conformavi arti et statui, neque enim privatus assimilare debet suum Insigne Regni Insignibus. Praeterae leo integer probatae et confirmatae fortitudinis symbolum est; quare dimidiandum inferius duxi.”

27. MOL A 35 1725. V. No 34. „Projectum supplicantis non est arti conforme ratione colorum, quos affectat; adeoque cum falconem et capricornum gerat, haec dispositio arti et coloribus magis est conveniens”

28. Uo. 1727. (VI. 4.) Zboray Lőrinc kérvénye: „Conformavi regulis artis”; 1728. (IV. 13.) Sütő György kérvénye: „Adtemporavi et ad artis norman reduxi.”

29. MOL X. szekció Filmtár W 201 (Wien, Hofkammerarchiv, Acta Particularia): Circa insignia Locumtenentis Capitanei in Szent-Tamás Simeonis *Runity*. „Cum scutum sit bipartitum, requiritur ut una pars colore sit tincta; Apex vero scutarius, dum figura scuti recurrit, eidem conformari, et alae imitari debent.

Adeoque sequenti modo Insignia formanda erunt...” és uo.: „Circa Insignia Locumtenentis capitanei in Szent György Golub. Quoad tincturas scuti eadem recurrit ratio, quod bipertitum duplici colore tingi, apex et laciniae coloribus scuti conformari debeant sequenti modo...”

30. *Dudás Gyula*: A zentai kurialisták címerei. „Turul” V. (1887.) 40. p. (Négy olyan címer eredetijéről beszél, amelynek projektuma a tárgyalt iratban található.)

31. „Der auf der Saulen stehende Ring muss zwar gold seyn, jedoch formirt werden, daß er ein Edelstein in der Höhe gefaster repraesentiere. Die Helm-deckhen muß statt roth auch blau seyn.” Ugyanebben a részben egy a pajzs fő közepén levő csillag elhelyezését javítja: „hujus situs ita regulandus, prout in projecto adnotatum”.

32. MOL Demissa informatio... és A 35 1751. No 12./III. Zacko István címerterve: „Der Mond rechter hand der Löw linker hand. Er mus nicht gekrönt seyn, Kein doppelte schwänze, mus auch ganz sein. der Löw und der Mond müssen gegeneinander sehen das unter feld mus silber sein. Die helm deckhen müssen umkehrt sein, rechter hand roth und gold, linker hand blau und silber.” A 35 No 13./III. „Insignia pro parte Ianichy Antonovich Regulis Artis Heraldicae conformia.”

33. MOL A 35 1751. No 73./IV. Kersznerics János József kérvénye. „Insignia haec conformate quidem sunt Regulis Artis Heraldicae, possent tamen ad distinctionem aliorum et novae Gratiae Signum Monocerotis Cornu, Barba, Iubae, et Ungulae adhuc variari et auro induci.” A részletesebb indokolás és a tanácsi határozat sajnos olvashatatlan.

34. MOL A 39 1782:3721.

35. Uo. 1793:14657. Ezt az adatot idézi Nyáry I. m. 175. p.

36. MOL A 42 Deposita 9. doboz, 6. Aurora István armálisa.

37. *Csoma József*: A magyar heraldika korszakai. Bp., 1913. 126–129. pp., *Straub Éva*: Öt évszázad címerei. Bp., 1986. 131–132., 285. p.

38. Csoma i. m. 148. p., 151.

39. MOL A 35 1722. No 20./IV. Barits.

40. Uo. 1722. No 27./VI. Horváth.

41. MOL A 35 1722. No 42./VIII. Poncz (címerképpel).

42. Uo. 1722. No 20./XII. Schmiak.

43. Uo. 1722. No. 22./XII. Cornides (L.: Turul VII. (1889.) 123.).

44. Uo. 1722. No 23./XII. Liptay.

45. Uo. 35 1722. No 27./XII. Sarossy, No 28./XII. Lőrinczy, No 29./XII. Kovács.

46. Uo. 1723. No 12./I. Szepsy.

47. Uo. 1723. No 17./III. Kerekes.

48. Uo. 1723. No 3./IV. Stopani (címerképpel).

49. Uo. 1723. No 7./VI. Augusti (címerképpel).

50. Uo. 1723. No 10./VI. Eccard (címerképpel).

51. Uo. 1723. No. 23./IV. Sola Pilva (címerképpel).

52. MOL A 34 1735:92. „in scuto diviso, altero albo, altero rubeo, dextro loco in area alba medicorum insigne jam antehac mihi collatum, annulum nempe binis serpentibus circumvolutis intertextum, cujus caput prominens gemma imposita, ora serpentum hiantia excipit, sub quarum caudis stella sexangularis, philosophorum et chemicorum quasi nota, conversa sistens ignis et aquae principia, videtur. In area rubea, sisterem brachium dextrum digitis lunam dimidiatam sursum aspicientem tenentem, duplicem ob significationem, partim in memoriam amissae manus dextrae Joannis Perliczi, sub obsidione Viennensi demembrati, partim in testimonium culturae fodinarum et metallorum praecipue aurei et argenti, quod signo lunae indigitari solet, directum.”

53. MOL A 35 No 23. ex febr. 1719. Delineatio. Est dimidium salmonis cum capite videlicet, in campo rubeo, super galeam eadem arma inter duas tubas.

Origo: Anno 1109. Boleslaus Poloniae Rex, dum die sequenti cum Pomeranys arma conferre debuisset, Bydgoszciae animadvertit exultantes salmones ultra conveniens in flumine Golobok, Ratholdius miles agili manu securim direxit, et per medium piscem hunc dissecuit. Quod ut vidit Rex omen plausibile sumpsit, atque post partam victoriam haec arma sibi contulit, ex appellatione ergo fluminis arma nomen habeat.

54. „Ardeam nativo suo colore adumbratum compositis alis, colloque paulisper incuruato, rostro pisculum genuine expressum proferente ornatam.” 1683. I. 1. Az eredeti oklevél Czompo László (Körmend) tulajdona.

55. MOL A 57 II. k. 114. „Framea quidem tui militaris animi, quo nobis et sacre corone inservis significat, item denotat, calceus vero ferreus, originis et familie tue plebee ex qua in lucem nobilitatis venisti repraesentat...” Prága, 1542. I. 2.

56. Uo. II. k. 320. „Sylvanus enim hoc est mundo deditus, inter hos ob multas haereses, corruptos saeculi mores esse noluit, sed temetipsum abnegans, Christi iucunda onera amplexus es, in cuius rei signum, tu beati Apostoli Andreae ac gloriosi Christi martyris, cuius nomen refers, te tuosque delectari cupis. Prága, 1549. III. 6.

57. MOL P 584 A Rakovszky-család levéltára 1561. VIII. 16. Rakovszky Márton & János armálisa. „Quae quotiescunque vos aspexeritis, dictique fratres v(est)ri et haeredes eorundem, cogitare debebitis et debent, In cancro quidem repente per saxa conatum maiorum v(est)rorum et synceritatem, quod illud animal, rectissima linea semper incedere, et angues adisse, ac eos perimere historia naturalis tradat, In corona fidelitatem debitam Celsitudini N(ost)ra regnoque, In armato et ense militiam et fortitudinem in defendenda patria, In oliva studium pacis et sapientiae, In lilys mortalitatem fragilitatemque vitae humanae, In sole iustitiam, in stella pietatem...”

EGY KÖZÉPKORI CÍMERES PECSÉTTYŰRŰ

Egy ismerősöm révén alkalmam nyílt egy magányújteményben lévő középkori pecsétgyűrű megtekintésére és lerajzolására.

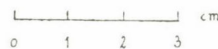
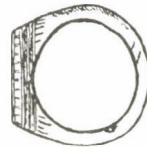
A tömör ezüstgyűrű karikája és pecsétlő része egyetlen darabból készült, utóbbit tulajdonképpen a gyűrűs rész megvastagításával alakították ki. A gyűrű legnagyobb átmérője 2,5 cm, nyílásának átmérője 2 cm. Pecsétlőfelülete ovális alakú, 1,6×1,3 cm átmérőjű, kerekalpu – 1,1 cm magas, felül 1 cm széles – pajzsban egy csőrében kígyót tartó vízimadarat (golyát?) ábrázol. A címerkép a kicsiny méretek ellenére is gondosan vésett. A címerpajzs felett félhold és hatágú csillag látható. A gyűrű fejét oldalt körben vésések díszítik. A karikának a pajzs felső széle felőli oldalán egy hatágú, bekarcolt csillag található. Miután a gyűrűt újra húzva a címer fekvő helyzetbe kerül, feltehetően ez a csillag a pajzs tetejét jelölte. A gyűrű felületén, főleg a belsejében található több karcolás, kopásnyom valószínűsíti, hogy huzamosabb ideig pecsételtek vele.

Eredetéről semmit sem sikerült megtudnom.* Véleményem szerint a XV–XVI. századra keltezhető, s egy magyar nemesi család használhatta.

A pecsétgyűrűn lévő címer ábrája nem idegen a magyar heraldikai gyakorlattól. Hasonló címerábra található például Heves, utóbb Heves és Külső-Szolnok vármegye történelmi címerén, amely legkorábban egy 1563-ból fennmaradt pecséten szerepel először.¹

* Szerkesztői megjegyzés: Hosszas múzeológiai és heraldikai kutatások sem vezettek eredményre, köszönettel vennénk olvasóink segítségét.

Rainer Pál

1. ábra. A pecsétgyűrű rajza

2. ábra. A pecsétgyűrű lenyomatának fényképe

(Fotó: Nagyvári Ildikó, Veszprém)

JEGYZET

1. Bertényi Iván: Kis magyar címertan. Bp., 1983. 75–76. ábrák.

A KECSKEMÉTI KOVÁCS CSALÁD

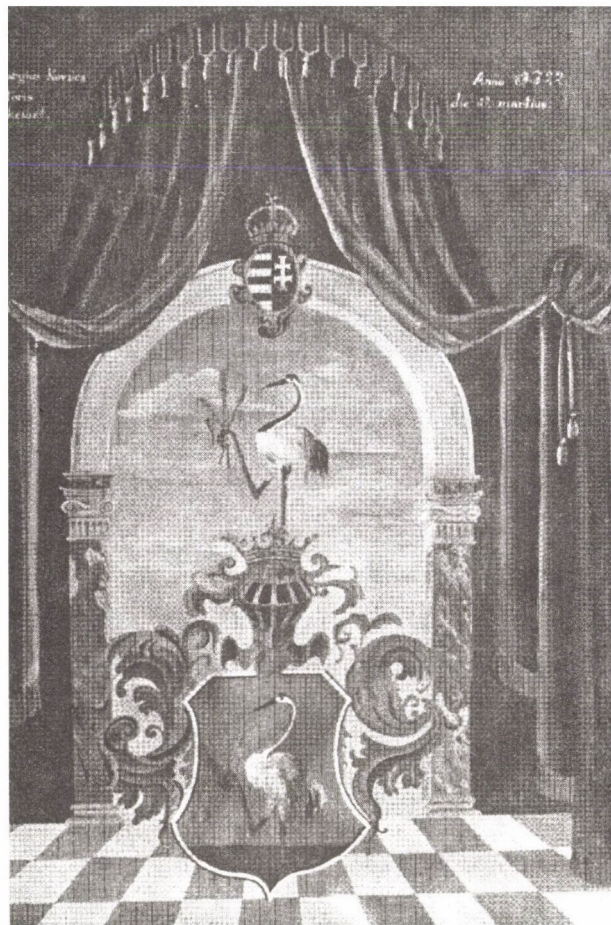
A Kovács família a XVIII. század óta szerepel Kecskemét város történetében. Első ismert személyisége Kovács György, aki szenátori minőségben 1722. március 12-én Habsburg III. Károly császártól kapott címeres nemeslevelet.¹ Az oklevél megemlíti a nemességszerző hitvesét, Bank Erzsébetet és József nevű fiúkat is, akikre az adományozás szintén vonatkozott. Ezen okiratot pedig ugyanazon év május 6-án Pest városában, Pest vármegye közgyűlésén kihirdették. A család címere a következő: „Alló katonai pajzs kék színnel, az alapját zöld mező foglalja el, felette daru látható természetesen ábrázolva, a bal lábán állva. Kevéssé emelt jobb lába karmával pedig három búzakalászt fog és a pajzs jobb oldali része felé fordul. Végül a pajzson rostélyos katonai sisak fekszik, illetve fentebb, nyitott királyi koronával egy másik darvat látni, mindenben az előzővel hasonlóan. Takaró: jobbról ezüst-vörös, balról arany-kék.”² (1. ábra)

A családban a mai napig fennmaradt a legenda,³ amelynek minden bizonnyal valós történeti alapja az, hogy Savoyai Jenő herceg tábornagy, császári főparancsnok törökellenes hadjáratában közvetve Kecskemétnek is részt kellett vállalnia. Kovács György feladata volt a hadsereg ellátásához szükséges élelmiszer begyűjtési munkálatainak az irányítása. A felsőbb parancsot rövid határidőn belül végrehajtotta. Ezért a szolgálatáért a későbbiekben, mint a császár „hűséges szolgálatú” alattvalója armálist kapott. E működésének lehet szimbóluma a madár karmai közt lévő három búzakalász.

A nemességszerző György 1712-ben adószedő bíró (perceptor) a város szolgálatában. 1716-ban pedig főbíró (iudex primarius);⁴ ugyanabban az évben, amikor Savoyai Jenő megkezdte a törökellenes hadjárat szervezését. A katonaság kecskeméti jelenlétét igazolják azok az adatok, amelyek Kovács György városi főbíró által vezetett 1716. évi főbírói számadáskönyvben fellelhetők.⁵ „Nemes Lankemianum Regimentbéli Három Compania nálunk lévén, Hus árrát attak. 16 Tall. 5 gr.” 1716. május 31-én Kecskeméten tartózkodó három század katona – a részükre beszolgáltattott élelmiszer fejében – a városnak fizetett 16 tallért és 5 garast. „Die 6. Augusti, N. Darmstadta-num Regimentbéli 27. Személy két nap consumált, húsbéli portioért fizetett 1 Tall. 3 gr.” Augusztus 6-án

a darmstadti regimentbéli 27 személy összesen 2 napi húsadagért 1 tallért és 3 garast fizetett. „Die 9. Aug. Kemény Gergely, vecturaval az Táborra lévén, midőn vissza jött volna, hozatott a Szekerekkel valamely terhet, mellyért fizettek 9 Tall. 1 gr.” A szolgáltatások fejében – amely ez esetben szekerekkel való szállítás volt – a katonaság fizetett a városnak 9 tallért és 1 garast.

Kovács György a főbírói tisztséget 1716. április 24-től 1717. április 24-ig viselte. Az általa vezetett számadáskönyv első lapját saját kézjeggyel hitelesítette. „Én Kovács György Kecskeméti Városának első Bírójává választatván, Esztendőnek el forgása alatt, a városnak kezemhez vett jövedelmeiről, és annak ki meneteléről való Számadásaimat, a mint kö-

1. ábra. A Kovács család címere (Olajfestmény)

vetkezik, mutattam bé ezen Laistromban. Fel tétetvén pro memoria asztis, hogy becsületes Takács Mihály második és Nemes Ifjabb Kalocsa István Adoszedő Birák Uruk voltak Adjunctusim.”

Kovács György fia József (1710–?) feleségül vette Kővágó Annát, akitől 4 fia született. Elek (1750–1840. december 20.) volt a legidősebb, őt követte József (1754. augusztus 29.–1835.) és György (1754. augusztus 29.–?), akik ikrek voltak. Györgynek korai halálát biztosra vehetjük, mivel a későbbiekben végrendeletben és peres anyagban nincs említve. Idősb József fiai közül István (1759. december 16.–1837. február 01.) volt a legfiatalabb.⁶ Ezen kívül még három lányának neve ismert. Anna (1747. január 4.–1813.) Szekeres István felesége, Klára (1766–1842. május 13.) nemes Branchic Gassich István hitvese, és Rozália, aki nemes Ferenczy Istvánhoz ment nőül.⁷

A Kovács család – más kecskeméti armális nemes családokhoz hasonlóan – nem részesült királyi birtokadományban, ezért a családtagok birtokaikat saját pénzüken vásárolták. Ez a föld azonban nem volt adómentes, és tulajdonosa nem tarthatott igényt jobbgytelkekre.⁸ Idősb József apjától örökölt birtoka mellett újabb területeket vett zálogba elszegényedett kecskeméti cívisgazdáktól. Földbirtokainak nagyobb részét három fia – Elek, József és István – örökölte. Az atyjuk által elzalogosított földeket – pedig később magukhoz váltották. Az ezer holdat meghaladó birtok egy ideig közös használatban volt. Később a három testvér felosztotta egymás között az örökölt és szerzett javakat.

Közülük Elek volt a legvagyonosabb, aki előbb 1824-ben, majd 1840-ben végrendelezett. Végrendeletében ingó és ingatlan javakról egyaránt említést tesz. Kecskeméten a VII. tizedben udvarháza, a IX. tizedben a Széles utcán egy szárazmalma és egy másik lakóháza volt, amelyben zsellérek laktak. A Széktóban 400 út szőlőt, a város határában, Bugacon és Monostoron összesen 572 hold földet birtokolt. Volt 2 kocsija, 3 szekere, 5 kocsi-
lova, 18 jármosokra, 8 heverőmarhája, 30 sertése, 1000 juha és 40 ménesen tartott lova.⁹

Eleknek hitvesétől Hajagos Klárától három gyermeke született. Sára (aki nemes Fekete János felesége volt), Anna és György (1785–?). György nemes Ladányi Gergely kecskeméti senator és főbíró leányát Esztert (1794–1843. március 01.) vette nőül. Ez a házasság 1810. június 8-án jött létre.¹⁰ Fél év elmúltával 1811. januárjában (Sárossy János főbíró-sága idején) egy tanácsülés alkalmával Nagy Ferenc nevű cívis, aki senatorságra vágyott, kivont karddal rontott a tanácsterembe és Ladányi Eszter apját, Gergelyt súlyosan megsebezte, aki később sebesüléséből fel-

épülve továbbra is közreműködött a város irányításában. Az ügyről további adatokat nem ismerek.

A Ladányiak a fáji Fáy család birtokaiból örökösdtek nőágon. Ez azért érdemel említést mert a Fáy család az 1680-as években Kecskemét város 1/8-ad részének földesura volt.¹¹ Így Kovács György a Ladányi famíliába beházasodva olyan birtokra tett szert, amely adómentes volt. Révész László azonban azt írja 1956-ban megjelent „Kecskemét harca a beköltözött nemesekkel a 18–19. században” című munkájában, hogy itt nem szabad valóságos nemesi birtoklásra gondolnunk. Ugyanis még Kecskemét legnagyobb földesurai (többek között a Koháry, Fráter és a Fáy család) megegyeztek a várossal, hogy birtokaikat a város fogja használni az általa megállapított módon, a földesúri jogokat is helyettük a város gyakorolja és ők mindössze meghatározott évi censust kapnak földjeikért. Ez az egyezés a Fáy család birtokainak nőági örököseire is vonatkozott. Gyakorlatilag ők a censusnak rájuk eső részét kapták meg évenként.¹²

Kovács Györgynek Ladányi Esztertől két gyermeke született. Egyetlen fia Elek (1817. június 24.– ?)¹³ még fiatalkorú volt, amikor meghalt. Idős Kovács Elek 1840-ben (90 éves korában) a következőképpen emlékezik meg az élők sorából korán eltávozott unokájáról: „Minekutánna György fiamnak Elek fia az én unokám Isten Ö Sz. Felsége tetszéséből, az árnyék világbul ki halt, Anna leányom szinte meg halt s ezenel nevetem viselő férjfi unokám nintsen.” A család ezen ága férfiúi ágon így kihalt.¹⁴

György leánya Mária Klementina (1819–?) balásfalvi Kiss István hites ügyvéd és táblabíró felesége lett, aki Kecskemét egy kisebb részén földesúri joggal rendelkezett. 1834-ben ezt a jogot ezer forintért eladta a városnak.¹⁵ Idős Elek másik leányának, Sárának nemes Fekete Jánostól született lánya Fekete Sára. Ő ismét a Ladányi család egy ifjabb sarjával, Gergellyel kötött házasságot.¹⁶

Kovács István (1759. december 16.–1837. február 01.) idősb Elek és József öccse. Testvérei és atyja nyomdokába lépve ő is az örökölt és közösen szerzett javakból fedezte megélhetését. Mint már fentebb említett, a három testvér (Elek, József és István) a közös használatú birtokot felosztotta egymás között. István 347 hold földet és 9 pászta szőlőt birtokolt.¹⁷ (2. kép) Őt azonban egy 1816-ból fennmaradt adat nem a legkedvezőbb színben mutatja be. Abban az évben ugyanis összeütközésbe került a város magistratusával. A magistratusbeli személyek szerint nemes Kovács István „szinte egy fertály óráig szüntelen lármá-

zott a Tanács Házában”. A város előljárói és Kovács István közötti ellentét kialakulásának a tárgya egy úgynevezett „marhajárás” volt. A pusztaszeri járásból az alsó járást bérbe adta a tanács a városi szegénységnek. Kovács István viszont továbbra is azt követelte, hogy „azon járás hagyattasson meg ismét az előbbeni mód szerint marha járásnak”, (ahol saját állatait kívánta áthajtani). A tanácsbeliek álláspontja szerint „a szegénységnek nagyobb szüksége volt azon járásra, mint némely kiváltságosnak”. A magistratus Kovács Istvánt „erőszakos és illetlen” magaviseletéért megfedtte, követelését pedig elutasította.¹⁸

Kovács Istvánnak Antal Magdolnától és nemes Pintzés Rozáliától hat gyermeke született. Első feleségétől származik Erzsébet (Sikari Kovács Gáspárné), László (1795–1873. február 19.), Gergely (akinek három feleségétől, nevezetesen Gáspár Sárától, Domokos Erzsébettől és Tóth Teréziától 3 gyermeke – Katalin, János és Terézia – született), Magdolna (Kovács Sándor felesége) és István (1799–1862). Legkisebb fia Péter (1816. február 21.–1838. november 21.) második hitvesétől származott, akit atyja gyámság alá helyezett kicsapongó életmódja miatt. A családi örökség Péterre eső részét pedig bírói zár alá tette.¹⁹

Péter féltestvére István, dédapja nyomdokaiba lépve jogot tanult és a város szolgálatába lépett. Kecskeméten főügyész és római katolikus egyháztanácsnok, Csongrád vármegyének pedig már 1840-ben táblabírája volt.²⁰ Hitvesétől Dömötör Esztertől született Sándor fia és Magdolna leánya.²¹

Idősb István másik fia László a „kecskeméti nábob”, István táblabíró bátyja a gazdálkodásban ért el jelentős eredményeket, több ezer holdas birtokra tett szert. 1868-ban saját költségén felépíttette Kecskemét második színházépületét a mai Batthyány és a Festő utca sarkán.²²

A kecskeméti színház ügye már régóta foglalkoztatta nemcsak a helyi, hanem az országos közvéleményt is. A Vasárnapi Újság, Jókai Mór és Pákh Albert lapja 1859. február 6-i száma egyenesen megrovásban részesíti Kecskemét városát színházának elhanyagolása miatt. A folyóirat ettől kezdve állandóan figyelemmel kíséri Kecskemét színházépítés ügyének fejlődését. 1852. évfolyamának 623. oldalán hírül adja Kovács László kecskeméti birtokos hazafias ajánlatát, amelyet a város tanácsa elé a következőképpen terjesztett: „Én a Szentháromság téren megkezdett új épületemet felajánlom állandó színháznak a következő feltételek alatt: a) nevezzen a tek. hatóság szakértő bizottmányt, mely megjelölje a tervet, mely sze-

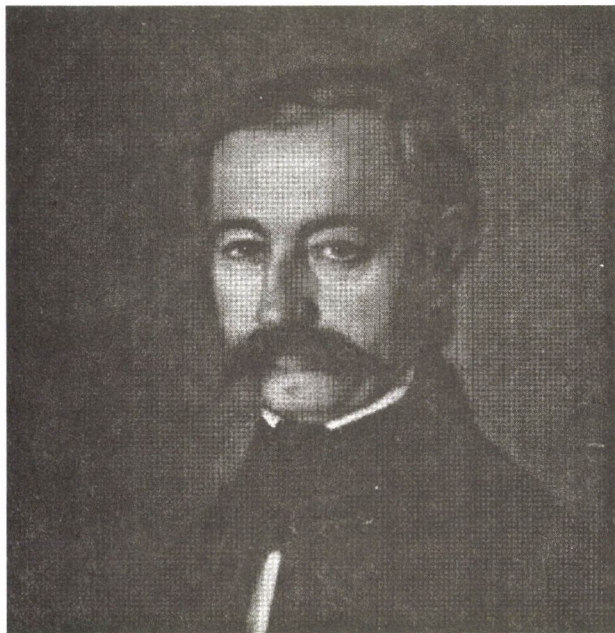
2. ábra. A család címpecsétje Kovács István végrndeletén

rint félben levő építményem a legcélszerűbben volna 800 személy befogadható színházzá alakítandó, s én a terv nyomán kész vagyok elvállalni a további építést, sőt még a színészek befogadására lakosztályokat s kávéházat, éttermet szintén építtetek: b) ha felépítem kívánat szerint a házat, becsültesse meg tek. város, s ezen becsárnak 5% kamatját fizesse nekem 32 éven át: c) ha pedig a többi felszerelést is – értvén a székek, padok megcsináltatását s nem egyszersmind a díszítményeket s a színpad szerelését – én viselném, az esetben összes beépítési költségeimnek a 6% kamatját kívánnám évente a kijelölt időtartamig.” Az ajánlatot a város nem fogadta el. Kovács László évekig várakozott kedvező válaszra, aztán a maga erejéből és a maga elgondolása szerint megiscsak felépítette a város második színházát. Az előzőnél tágasabb, de a korszerű igényeket aligha kielégítő színházterem volt ez. A Kecskemétre látogató Ágai Adolf egy ízben megfordult az akkori színházban és arról később így emlékezett meg: „Ez a színház arról nevezetes, hogy mint Ceresnek, mind Apollónak fel van szentelve. Kovács László azt tartotta, hogy mikor nem tartatódik benne théátrum. löhessen használni granáriumnak. Akik ismerték ezt a helységet, úgy emlékeznek rá, hogy hosszúdad, lejtős padlójú terem volt, középen kényelmes ülőhelyekkel, oldalt emelvényeken elkerített páholyokkal, a főbejáratnál pedig, szintén emelt helyen, a karzattal. Csak petróleumlámpák világították a színpadot, annyira kezdetlegesen, hogy elsötétíteni nem lehetett. A színpad elég tág és mély, de szintén csak kezdetleges szerkezetű volt.”²³

Még el sem készült teljesen az épület, már jelentkezett rá az első direktor, Miklóssy Gyula személyében.²⁴ 1868. december 26-án végre megnyílik a Kovács-féle új színház. A *Bánk bánnal* avatták fel. 1869. januárjában Miklóssy távozik a városból. Társulatának néhány tagja azonban visszamaradt. Ezek csatlakoztak az 1869. elején ideérkezett Kőmíves Imre társulatához, akik Váradról jöttek. Köztük volt a „sasfiók” Petőfi Zoltán is. Akkoriban Kecskemétnek nem volt állandó színtársulata, több társulat váltotta egymást.²⁵ Kovács László színházát 1870-ben József Károly Lajos főherceg, a honvédség főparancsnoka (József nádor fia) is megtekintette. A helyi lakosok megemlékeznek arról, hogy a főherceg egy kellemes napot eltöltött Kovács László bugaci birtokán a Kovács család vendégeként.²⁶

1873. február 19-én meghalt a színházépület tulajdonosa, Kovács László. Ekkor a színügyi bizottság elhatározta, hogy bérbeveszi az épületet, és a jövőben nem a tulajdonos bérleti feltételeinek, hanem a művészi szempontoknak szem előtt tartásával maga hoz döntést az igazgató megválasztásának ügyében. Június 8-án butlerheimi Bulin Máriától (Kovács László özvegyétől) 6 évre bérbevették a színházat. Ez a színházépület 1896. októberéig látta el funkcióját. Október 14-én ugyanis felavatták a ma is meglévő Katona József Színházat.²⁷

Kovács László első hitvese nemes Lovas Katalin, a

3. ábra. Kovács József kecskeméti szenator, törvényszéki bíró.
(Olajfestmény, Muraközy János alkotása 1854-ből)

második butlerheimi Bulin Mária. Két feleségétől 8 gyermeke született. Első feleségétől származott Menyhért (1820–1822) és Zsuzsanna (1826–1829), második feleségétől Erzsébet (1854–1877), aki kisfaludi Liphay Pál hitves lett. Liphay Pál hatezer holdon gazdálkodó földbirtokos és Kecskemét város országgyűlési képviselője volt. Anna (1856–1882) nevű lányát verbói Szluha Agoston vett nőül, Terézt (1859–1887) gróf Wasquez Miksa cs. és kir. kapitány. Az elszegényedett gróf Teréz nagy hozományát nem tudta kézben tartani, költelező életmódot folytatott. Házasságuk gyümölcse Julius és Adél volt, akik csak néhány hónapig éltek. A két gyermek elhunytá után Teréz elvált férjétől. Másodszor is férjhez ment, ez alkalommal folkusfalvi és thomkaházi Thomka Elekhez, aki a Magyar királyi Honvédségnél ezredesi rangban szolgált.

A család ezen ágának legtöbb leszármazottja fiatalon távozott az élők sorából. Lászlónak (a második házasságából) két Mária nevű leánya is született. Mindketten csak néhány évig éltek. Az idősebb 1853–1859-ig, a fiatalabb 1858–1868-ig élt. Lányai közül egyedül a legfiatalabb, Julianna (1862–1940) volt hosszabb életű. Férje bodahegyi dr. Obál Ferenc Budapesti tisztügyi ügyész volt.²⁸

Kovács József (1754. augusztus 29.–1835) idős Elek és István testvére városföldi, monostori és bugaci birtokainak jövedelméből élt. Két feleségétől,

4. ábra. Kovács József nyugalmazott törvényszéki bíró
(Fanto és Kluge fényképészeti műterme, Kecskemét)

Détári Annától és Nagy Annától 6 gyermeke született. Détári Annától Rozália (Domokos Imréné), Dániel (1788. december 25.–1848. május 9.), Gáspár és László, Nagy Annától Erzsébet (1796. február 5.–1859), Magyar Antal hitvese és Anna (1818. június 30.–1831. augusztus 12.), Vajtek János felesége származott.²⁹

Dániel nevű fiának Zombori Annával kötött házasságából 8 gyermeke született, köztük József (1815. november 21.–1893. október 10.) a későbbi törvényszéki bíró.³⁰ (3. kép) József 1840-ben már tiszteletbeli jegyzője volt a városnak. Az 1848-as tisztújítás alkalmával június 12-én tanácsnoknak választották. Ezt a tisztséget az 1850-es években is viselte. 1855-ben osztálytanácsnok volt. Ezzel egyidőben István (Csongrád vármegye táblabírája) és testvére László, bizalmi tanácsos. Testvérük Gergely pedig segédtanácsnoki minőségben viselt ekkor hivatalt.³¹

5. ábra. Kovács József törvényszéki bíró hitvese, gálfalvi és csemiczei Csemiczky Mária (Olajfestmény, Muraközy János alkotása, 1854)

Kovács József később mint törvényszéki bíró vonult nyugalomba.³² (4. kép) A családtagok közül már 1840-ben is négyen viseltek tisztséget Kecskeméten. József tiszteletbeli jegyző, István és Gergely római katolikus egyháztanácsnok, László pedig a választott *hites közösség* (*electe jurata communitas*) tagja volt.³³ Dániel fia József gálfalvi és csemiczei Csemiczky Máriával kötött házasságot. 14 gyermekük volt, közülük sokan még fiatalon meghaltak. Egyik fiúk Sándor (1853. augusztus 12.–1927. február 21.) gazdasági főtanácsos és a Kecskeméti Takarékpénztár elnöke volt. Sándornak Machleid Irmától két gyermeke származott. Az egyik István (1885. október 18.–1962. március 3. Kapuvár) huszár alezredes és Kecskemét vitézi székének kapitánya, a másik László, huszárőrnagy.³⁴

Kecskeméten a család férfitagjai közül az 1925-től 1945-ig terjedő időszakban öten voltak jelentős pozi-

6. ábra. Kovács Sándor kecskeméti plébános, pápai legátus és szombathelyi püspök

ciókban. (Lásd a leszármazási táblázatot.)⁸ A Kovács család a Horthy korszakban Kecskemét vezető rétegéhez tartozott. Kovács József és Csemiczky Mária fia volt István telekkönyvvezető is. Ő nemes Gyenes Vilmával kötött házasságot 1877-ben. E házasságból született 1893. június 11-én Sándor a későbbi főpap.⁹

Kovács Sándor középiskoláit a piaristák kecskeméti főgimnáziumában végezte. Innen került a váci szemináriumba, ahol a teológiai ismereteket sajátította el. Tanulmányait befejezve hazatért Kecskemétre, ahol egy ideig kiegészítő káplánként tevékenykedett. 1915. október 14-én történt pappá szentelését követően előjárói tanácsára a bécsi Augustineumba ment. Innen hívta haza a fiatal kispapot gróf Csáky Károly, a váci püspök, aki Kovács Sándort maga mellé vette első titkárnak. Majd később hazatért szülővárosába. 1929. április 14-én ünnepélyes keretek között iktatták be kecskeméti plébánosnak. Elsőrangú szónok és egyházi szervező, aki központi irányítása alá vonta a városszerte működő katolikus egyesületeket. Hivatalának gyakorlása idején – személyes közreműködését latba vetve – 1930. novem-

ber 5-én szavazta meg az egyháztanács a piarista gimnázium felépítését. Kovács Sándor plébánost 1929-ben apáttá, 1933-ban kiskun főesperessé, 1937-ben pedig pápai prelatussá nevezték ki. XII Pius pápa kinevezése által szombathelyi megyéspüspök lett. A püspökké szentelés 1944. március 25-én történt. (6. kép) Szombathelyen újjáépítette a második világháború következtében súlyosan megrongálódott székesegyházat, amely később végső nyugvóhelyet is adott számára. Aktív résztvevője volt az 1963–66-ban megtartott – nevezetes – II. Vatikáni zsinatnak. A szombathelyi püspök, az Országos Liturgikus Bizottság elnöke 1972. december 24-én hunyt el Budapesten.¹⁰

A leszármazási táblázaton szereplő személyek közül Kovács Attila (István huszár alezredes fia) a család legfiatalabb férfitagja.¹¹ Az ő további sorsáról és utódairól (ha vannak) nincs tudomásom.

Ezúton mondok köszönetet Székelyné Kőrösi Ilona történész, etnográfus segítségéért.

Zana Tamás

JEGYZETEK

1. *Köszeghy Sándor*: Nemes családok Pest vármegyében. Bp. 1899. 194.p.

2. A címeres nemeslevél (armális) hiteles átirata. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Levéltára. (továbbiakban:PML) Nemesi iratok. Acta Nobilitaria Antiqua. IV-75 K. 1.

3. A legendát Kovács Elemér ismertette meg velem, aki Kovács Sándor pápai prelátus és szombathelyi püspök leánytestvérének, Vilmának az unokája. (Lásd a leszármazási táblázatot.)

4. *Kisfaludy Katalin*: Kecskemét Önkormányzata (Közigazgatás és bíraskodás) 1686–1848. Levéltári füzetek VIII Kecskemét, 1992. 17. 104.p.

5. Bács-Kiskun Megyei Levéltár – Kecskemét város Levéltára (továbbiakban: BKML) IV. 1510. i. Főbírói számadáskönyvek 1667–1719.

6. A Kecskeméti Római Katolikus Főplébánia anyakönyvei.

7. BKML IV. 1504. v. 21. 1812. 1. 26. és BKML IV. 1504. v. 21. 1841. 1. 44. Végrendeletek. – BKML IV. 1504. x. 144. 1798. 6. 9. Polgári Perek. BKML IV. 1940. 32.k. R. CATH.halotti 1841–1847.

8. *Novák László*: A három város. Bp. 1986. 85; 87.p. (továbbiakban: Novák i.m.)

9. BKML IV. 1504. v. 21. 1836. 1. 58. és BKML IV. 1504. v. 21. 1840. 1. 20. Végrendeletek.

10. V.ö.: a 6. jegyzet. – BKML. IV. 1940.32.k.R.CATH.halotti 1841–1847.

11. *Révész László*: Kecskemét harca a beköltözött nemesekkel a XVIII–XIX. században. Kecskemét, 1956. 16. p. (továbbiakban: Révész I. m.) – *Péterné Fehér Mária–Szabó Tamás–Székelyné Kőrösi Ilona*: Kecskeméti életrajzi lexikon. Kecskemét, 1992. 85., 162.p.

12. Novák I. m. 86.p.; Révész I. m. 17.p.

13. Idős Kovács Elek fiától, Györgytől származott Elek nevű unokája egy 1840-ben keltezett végrendelet szerint már nem élt. Halálának időpontját a kecskeméti egyházi és polgári anyakönyvekben nem találtam.

14. BKML IV. 1504. v. 21. 1840. I. 20.

15. *Szappanos Károly*: Kecskemét régi nemes családai. Kecskemét, 1944. 8.p. (továbbiakban: Szappanos I. m.)

16. V.ö.: a 14. jegyzet.

17. BKML IV. 1504. v. 21. 1836. 1. 58. (Ezen a végrendeleten a család címerpecsétje is látható.)

18. BKML IV. 1504. c. 1816. 3. 29. Közigazgatási iktatott iratok.

19. V.ö.: a 17. jegyzet.

20. Szilády Károly typographus tiszteletére emlékkönyv. (Kecskemét polgári és egyházi előjáróinak névsora 1840–41. évb.) Kecskemét, 1981. 68.p.

21. BKML IV. 1609. t. 12. 1862. 1. 59. és BKML IV. 1609. t. 12. 1862. 1. 60. Végrendeletek.

22. *Lukácsi Lajos*: A kecskeméti nábob. „Kecskeméti Lapok” 1926. jún. 12. (LIX. évf. 131. sz.)

23. *Joós Ferenc*: A vándorszínésztől az állami színházig. Kecskemét színészetének krónikája. (Kiskunság kiskönyvtára, 3.sz.) Kecskemét, 1957. 40–41.pp., 137.p. (továbbiakban: Joós i.m.)

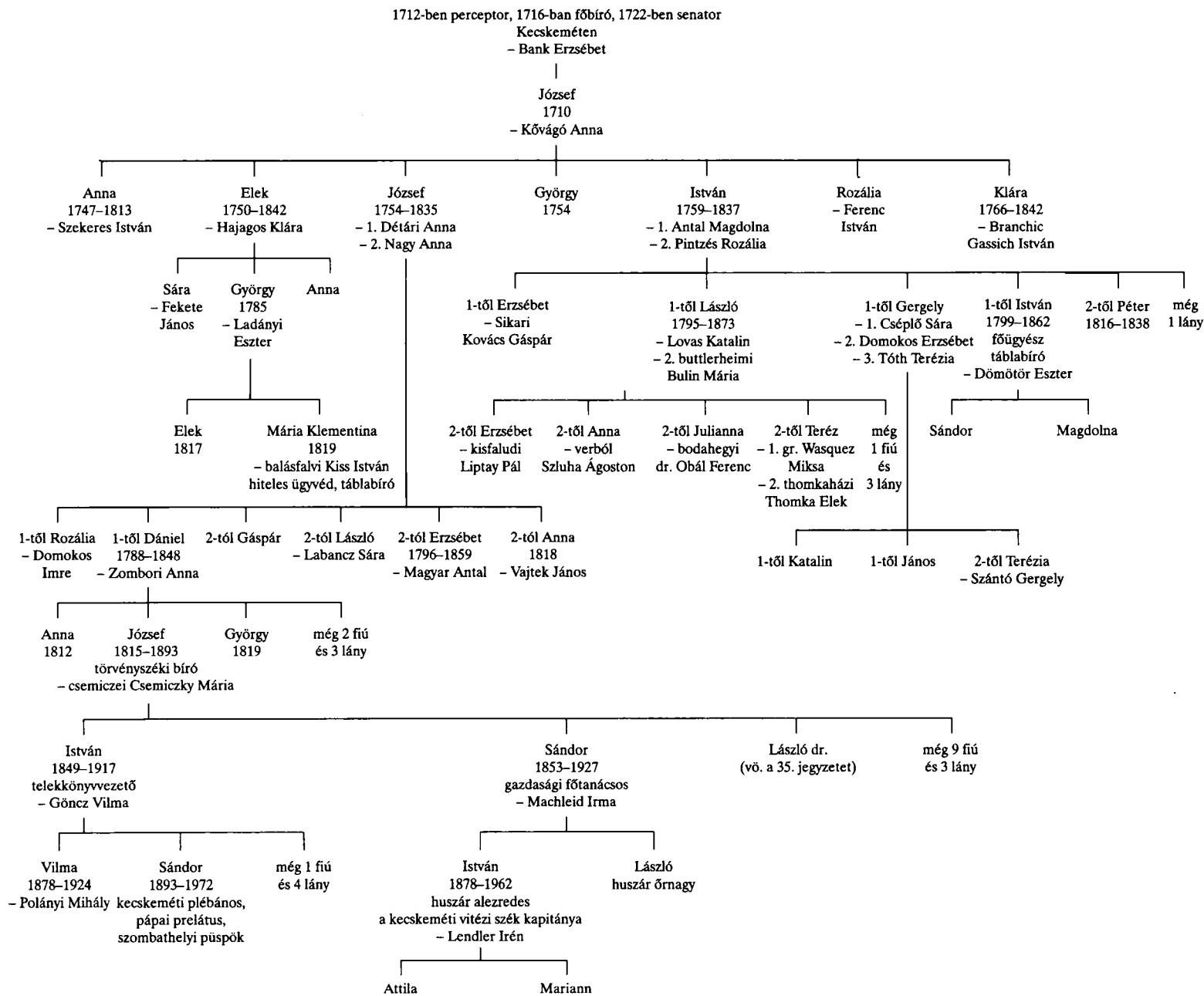
24. *Liszka Béla*: A kecskeméti színház és színészet múltja. In.: *Hajnóczy Iván* (szerk.) Katona Emlékkönyv. Kecskemét, 1930. 118.p.

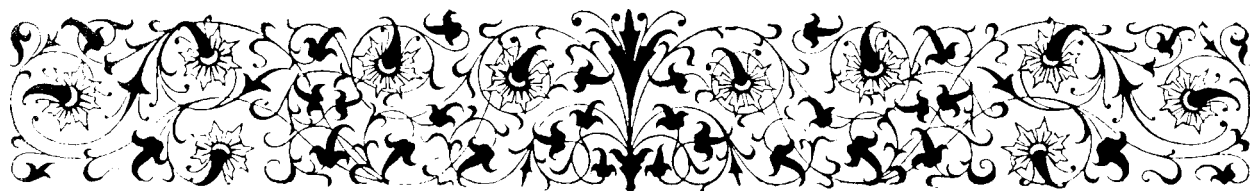
25. Joós i.m. 42–43.pp.

26. V.ö.: a 22. jegyzet, BKML IV. 1609./b. 56727/1870. Közigazgatási iktatott iratok.

27. Joós i.m. 46., 138.p.
28. V.ö.: a 22. jegyzetet. – Nemes Kovács László családi sírboltjának sírfeliratai a kecskeméti Szentháromság temetőben.
29. V.ö.: a 6. jegyzet, BKML IV. 1504. v. 21. 1835. 1. 51. – BKML IV. 1940. 33.k. R. cath. halotti akv. 1848–1853.
30. Lásd a 6. jegyzetet.
31. V.ö.: a 20. jegyzetnél írtakat, BKML IV. 1601.b. Tisztújítási iratok; BKML IV. 653. 120/1851; – BKML IV. 1504.c. 1855. IX. fasc. 456.
32. Nemes Kovács József törvényszéki bíró gyászjelentése, 1893. október 10. Kovács Elemér tulajdona.
33. V.ö.: a 20. jegyzet.
34. Szappanos i.m. 8–9.pp. – A Kecskeméti Róm. Kat. Főplébánia anyakönyvei. – Nemes Kovács Sándor gazdasági főtanácsos és takarékpénztári elnök gyászjelentése 1927. február 27. Kovács Elemér tulajdona.
35. A leszármazási táblázaton szereplő László (szül: 1867) táblai tanácselnök csak feltételezett családtag. Rokoni kapcsolatát a nemes Kovács családdal nem sikerült bizonyítani, rá vonatkozó információt a Kecskeméti Róm. Kat. Főplébánia anyakönyvében sem találtam. A táblai tanácselnök adatait a következő forrásból merítettem: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét th. jogú város adattára Bp. 1939. 91.p.
36. V.ö.: a 28. jegyzetnél írtakat. Nemes Kovács István telekkönyvezető gyászjelentése, 1917. december 3. Kovács Elemér tulajdona.
37. *Szabó Tamás*: Két pápát is szolgált. „Kecskeméti Lapok” 1991. jan. 18. (87. évf. 3. sz.)
38. V.ö.: a 6. jegyzet.

2. KISEBB ROVATOK

KITÜNTETÉSEK A MAGYAR ÉS AZ OSZTRÁK KÖZTÁRSASÁGBAN [Kiállítás]

E címmel *Göncz Árpád* magyar és *Thomas Klestil* osztrák köztársasági elnök fővédnökségével 1995. október 20-án az osztrák fővárostól néhány kilométerre, Deutsch-Wagramban, a Károly főherceg egykori főhadiszállásának épületében kiállítás megnyitására került sor.

A kiállítás megnyitóján több felszólalás is elhangzott. *Ervin Pröll* Alsó-Ausztria tartományfőnöke kiemelt fontosságúnak tartotta, hogy a két ország közös történelmének tükrében kiállítást szervezzenek. Hangsúlyozta, hogy a politikus egyik legszebb feladata közé tartozik a kitüntetések adományozása, amelyek derűt és optimizmust sugároznak. *Habsburg Ottó* levélben üdvözölte az egybegyűlteket, ily módon maga is fontosnak tartva a rendjelek és kitüntetések szerepét, amely a történelmi tradíciók részét képezi. Az osztrák szövetségi hadsereg főfelügyelője *Lendgeb* dandártábornok az aktuális kitüntetések fontos szerepét emelte ki, ami nemcsak a katonák számára fontos. *Pinker*, az alsó-ausztriai hadosztály tábornoka üdvözölte az ilyen típusú kulturális rendezvényeket, amelyek békében és háborúban egyaránt fontos elismerést jelenthetnek a civilek és a katonák számára. A kitüntetés természeténél fogva látható jele a kiemelt teljesítményeknek és fontos eszköze a példaképpé válásnak. Wagram város alpolgármestere, *Hans Musik* szerint a kitüntetés az érdemdús polgárok kiemelésére szolgál, és így fontos szociálkulturális szokás a világ majdnem minden országában. Az évszázados együttműködés után a „vasfüggöny” lebontásával új, pozitív dimenziók merültek fel a még szorosabb

együttműködés érdekében. A tudományos és kulturális kapcsolatok állandó emelkedése – ehelyütt kiemelten szólt *Zeidler Sándor* magángyűjtő anyagáról – elősegíti az új egységes Európához való csatlakozásunkat.

Walter Chiba az Osztrák Kitüntetéstörténeti Társaság elnöke kiemelte az 1996-os évet, amely egyaránt jelentős a két ország számára: az osztrákoknak a millennium, nekünk, pedig a millicentenárium miatt. Szólt a rendkívül igényes kivitelezésű, 1764-ben alapított Szt. István lovagrendről, amelynek lenyűgöző darabja a bécsi Schatzkammerban is látható, és a kiállítás fénypontjaként – *Zeidler Sándor* magángyűjtő jóvoltából – a kiállítások is szerepelt.

A kiállítást a bécsi Collegium Hungaricum, a Szemere Bertalan Rendvédelemtörténeti Tudományos Társaság, Deutsch-Wagram Város Önkormányzata és az Osztrák Kitüntetéstörténeti Társaság rendezte. Az anyag egy részét 1995 tavaszán az érdeklődők a Rendőrtiszti Főiskolán már megtekinthették. A látogatók lényegében megismerhették a rendszerváltozást követő időszakban alapított magyar elismeréseket, így a Magyar Köztársasági Érdemrendet és az Érdemkeresztet, valamint különböző szolgálati jeleket, emlékérmeket, díjakat, kitüntetési címeket, szolgálati érdemérmeket, illetve képet alkothattak teljesítményjelvényekről és végzettséget kifejező jelvényekről.

Radácsi Imre

A BÉCSI „DOROTHEUM” ELSŐ RENDJEL- ÉS KITÜNTETÉSÁRVERÉSÉRŐL

A nagymúltú bécsi árverező cég, a „Dorotheum” 1995. december 2-án tartotta első olyan árverését, amelyen kizárólag rendjelek, kitüntetések, jelvények, tokok és adományozási okmányok szerepeltek.

Egy osztrák-magyar rendjelekből és kitüntetésekben álló régi nagy gyűjtemény egy részének felszámolása, illetve né-

hány jeles személyi hagyatékából kikerült kínálat nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő volt. Itt szerepelt pl. Péter Ferdinánd főherceg, gyalogsági tábornok (1874–1948) rendjel és adományozási okmány hagyatéka. Kiemelkedő jelentőségű adományozási okmányok voltak gróf Cziráky Adalbert főudvarmester (1854–1911) hagyatékában is.

A nemzetközi gyakorlattól némiképpen eltérően egyes kvalitásos darabok esetében jelentős licitálás folyt a jelenlévő nemzetközi közönség részéről.

Így a Szent István Rend nagykeresztjének csillaga – 1850 körüli, Poroszországban készült viselti példány, szép variáns – 28 000 schillingről 52 000 schillingre ment fel.

A Vaskorona Rend III. osztályának 1. típusa 18 000 schillingről 30 000 schillingre ment fel. Az első típus miniatűrje 7000 schillingről 13 000 schillingre ment fel.

A Ferenc József Rend miniatűr láncocskája – 7 különféle miniatűrrel – 7000 schillingről indult, és 16 000 schillinget ért el.

Érdekesség, hogy a gazdag külföldi rendel- és kitüntetés-kínálat legjobb darabja a porosz „Pour le merite” Rend a tudományért és művészetért. (Paul Delaroche – 1797–1856 – jeles francia festőművésznek 1850-ben adományozott kitüntetés.), mely világítkaságnak tekinthető 150 000 schilling kikiáltási áron nem talált gazdára.

A külföldi rendjelek és kitüntetések közül kiemelném a Hessen – Darmstadti Nagylelkű Fülöp Rendhez tartozó nagykereszt csillagot (1. típus) – 32 000 schillingről 75 000 schillingre. Szerbia „Fehér Sas Rend” főtiszti kereszt kardokkal (2. típus) – 16 000 schillingről 28 000 schillingre ment fel. Az egzotikus fallerisztkai emlékek tárgykörében leginkább a számai (thai földi) rendjelek és kitüntetések ke- resettek, ez a bécsi árverésen is kitünt. (pl. Fehér Elefánt

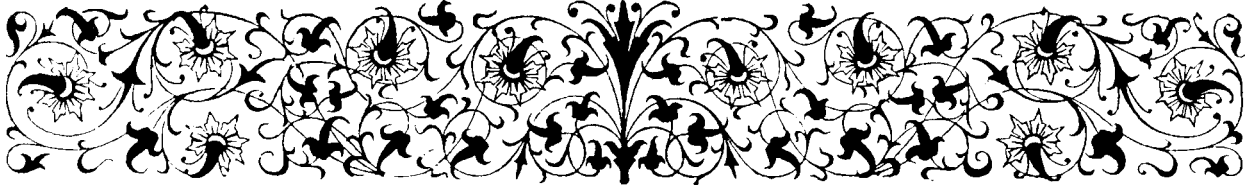
Rend IV. osztálya, okmánnyal, 1200 schillingről 6200 schillingre, V. Ráma király Centenárium Emlékérem 2000 schillingről 8000 schillingre, V. Ráma király Ezüst Udvari Emlékérem 1000 schillingről 8000 schillingre ment fel.)

Sajnálatosnak tartjuk, hogy az árverés egyik legértékesebb tétele, a Nagyváradi káptalan jelvénye, melyet egyedül nyilvánítottak védett nemzeti értéknek Ausztriában, s így azt nem lehet kivinni az országból, feltehetően mostanság került ki az országból, annak ellenére, hogy az római katolikus egyházi tulajdon. (35 000 schillingről 50 000 schillingre ment fel.)

A kínálatban szerepelt rendkívül érdekes okmánykülönlegességek sorában megemlíteném palotai gróf Frimont János lovassági tábornok Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét (1796.) – 10 000 schillingről 15 000 schillingre – és középkeresztjét (1809) – 25 000 schillingről 38 000 schillingre – adományozó dokumentumait.

A gróf Cziráky Adalbert-féle rendeladományozási okmányokból kiemelném pl. a Porosz Korona Érdemrendje adományozási papírját (csak 54 adományozás) (4.400 schillingről 32 000 schillingre) – 1908. Megemlíteném a Szász Albrecht Rend nagykeresztjének aranycsillagos, ezüst koronás változatát adományozó okmányt (csak 26 adományozás) – 1905 – 4000 schillingről indult, és 16 000 schillinget ért el.

Pandula Attila

KÖNYVISMERTETÉS

BORDA ANTIKVÁRIUM – 20. Katalógus. Ajánlójegyzék – Becses nyomtatványok és kéziratok 1482–1995. Borda Antikvárium kiadása Budapest, 1995. 92 oldal, gazdagon illusztrált.

A bibliofil igényeket is kielégítő ajánlójegyzék méltán szolgálhat a történeti segédtudományok művelői számára forrásmunkaként. Több érdekes heraldikai emlék szerepel ugyanis a kiadványban. Így kiemelkedő a szebenzéki Tatu család címeres nemeslevele (Bécs, 1743. július 5.). Klein János Ince fogarasi görög-katolikus püspök ajánlására, tíz éves egyházi szolgálatai elismeréseként adományozott Mária Terézia nemességet és címet Tatu (Nicolae) Miklósnak és általa testvéreinek Szaniszlónak.

Ugyancsak érdekes Magyargyerőmonostori báró Kemény Simeon halotti címere is, 1799-ből. A latin nyelvű kolozsvári nyomtatású lapon kézzel festett címer látható. Érdekessége, hogy az elhunyt kamarási méltóságának jelölésére, a pajzs alatt, oldalanként egy-egy korabeli, bojtos kamarási kulcsot is ábrázoltak.

Pandula Attila

Körmend története. Szerkesztette SZABÓ LÁSZLÓ. Kiadja Körmend Önkormányzata. Zalai Nyomda Rt. H. és é.n. [1995] 552 oldal, számos ábrával.

Az 1994-ben 750 éves városi rangját ünneplő Körmend története eddig sem számított „terra incognitá”-nak a kutatás számára. Iványi Béla 1943-ban megjelent, *Képek Körmend múltjából* c. munkája óta Tóth István György (*Századok* 113. 1979.), Koppány Tibor (*Körmend városának építéstörténete. Körmend 1986.*) és Bándi Zsuzsanna (*Körmend a középkorban. Körmend 1987.*) is foglalkoztak e kisváros történetével.

A jelen kötet több szerző különféle szemléletű és eltérő színvonalú munkája. *Palkó István* Körmend névtudományi vizsgálaról, *Károlyi Mária* az őskori régészeti emlékanyagáról, *Dénes József* a város középkori –, *Tóth István György* a kora újkori történetéről, *Kondicsné Kovács Éva* az 1800–1918 közti várostörténetéről, *Stipkovic Ferenc* az 1918–1948 közti társadalmi és politikai viszonyokról és az 1989–1991-es rendszerváltásról, *Mészáros Gábor* a város 1949–1985 közötti történetéről értekezik. E nagyobb korszakokat felölelő tanulmányok mellett találunk e kötetben olyanokat is, amelyek egy-egy speciális részletkérdést vizsgálnak: így *Hajmási Erikáét* a közép- és kora újkori ásatásokról, *Nagy Zoltánét* a 17–19. századi helyi kézműiparról, *Zimányi Veráét* a Batthyányak hercegi ágának levéltáráról, *Zsámbéki Mónikáét* az 1812-ben előkerült középkori

kincsleletekről, *Pandula Attiláét* a Batthyány-Statmann fegyvertárról, *Vörös Ottóét* a Körmendi-kódexről és Gyürki Lászlóét a Faludi család helyi kapcsolatairól.

A kötetet hely- és névmutató, valamint gazdag képanyag egészíti ki. Ezek között egyaránt helyet kaptak ásatási rajzok, térképek, régészeti leletek, a várossal kapcsolatos okleveleken fellelhető királyi, főúri és egyházi pecsétek, a városi önkormányzat és a céhek 16–19. századi pecsétjei, a várost századokig uraló Batthyány család tagjainak portréi, városi látképek, középületek képei, ipar-, társadalom- és politika-történeti emlékek és események képei, az egyleti élet számos rekvizituma, iratanyagok, fegyverek és sok egyéb.

A fentiekén túl különféle táblázatok, grafikonok, családfák színesítik a kötetet. Így pl. megtalálható Körmend polgárainak az oklevelekből kigyűjtött névsora az 1300–1526 közti időszakból, s az egyetemet végzett körmendiek (mintegy 20 fő) lajstroma, ugyanebből a korszakból.

A magam részéről csak sajnálni tudom, hogy a máskülönben izléses borító pecséttrajza szétördelt állapotban került kivitelezésre. Azt azonban végképp nem értem, hogy miért egy esztergomi vonatkozású egyházi pecsét került ide, ahelyett, hogy a város saját pecsétje díszítené a kötetet.

Napjainkban, ha lassan is, de kezdenek megszorodni a különféle város-, falu- és helytörténeti kiadványok. Ezeknek a meglehetősen vegyes színvonalú – olykor igen jó, máskor csapnivaló – munkáknak a sorában a Körmentről szóló tartalmával és kivitelével egyaránt kitűnik. A könyvet forgatva jó lenne, ha más önkormányzatok vezetői is kedvet kapnának lakóhelyük történetének összeállíttatásához. Jóllehet egy-egy ilyen kötet csak hazánk valamely

kis régiójának históriáját tudja bemutatni – s ezen közösségek többsége esetleg éppen jóval jelentéktelenebb volt mint Körment – mégis nyilvánvaló: a részadatok ismerése mellett nem születhetnek kellően megalapozott összegzések, nagyobb lélegzetvételű áttekintések sem.

Rainer Pál

UNGER EMIL és MAGYAR ZOLTÁN: Egy pesti polgárcsalád története. Budapest, 1995. Kiadó és nyomdai kivitelező: BiRÓ family Kft. 234 oldal, 100 ábra. Angol, német és horvát nyelvű összefoglaló. ISBN 963 8363 07 x

Az első szilárd adat, amely Unger-ősre vonatkozik: 1740. július 22., Unger Benedek kovácmester pesti polgárságának kezdő időpontja. Feleségének, valamint neki magának feltételezett születési éve: 1696, ill. 1703 már csak extrapolált adat. Benedeknek Pestre költözése előtt a család Pinkafőn (és környékén) élt, így le kell mondanunk arról, hogy valamiféle polgárkönyvet vegyünk igénybe. Azt különös szerencsének kell tekintenünk, ha polgárkönyv – esetleg éppen olyan kiváló feldolgozásban, mint a soproni polgárcsaládoké – segíthet munkánkban. Ad vocem soproni polgárok: Házi Jenő majd száz Sopronban élő Unger adatát gyűjtötte egybe, azonban ezek alkalmasint semmiféle rokonságban sincsenek a pinkafői Ungerekkel – vagy ha mégis erre utalást nem lelünk. Az Unger név túl gyakori és alig lokalizálható, így bármiféle prosopográfiai vizsgálatot kilátástalannak ítélünk. (Szepel pl. egy Unger család Tötösynek a közelmúltban megjelent művében is: Valentin Sziléziából származott be Jászóra, majd Kassára, nagyjából akkor, amikor Benedek kovácmesterséget űzött Pesten. Kézenfekvő, hogy ez esetben sem tételezhetünk fel rokoni kapcsolatot.) Egy kutatási irányt mégis megjelölhetünk: a Pinkafőn őrzött Protokoll- und Einschreibebuch des ehrsamen Handwerks der Hufschmiede, Sign. F/2-51. iratokat célszerű lett volna feldolgozni.

A könyvnek erőssége a mintegy harminc oldalt kitevő leszármazási rend, amely nyomonköveti Unger Benedek utódait, mind fi-, mind leányágon, egészen napjainkig. A leszármazási rend csontvázát hússal-vérrel ruházza fel az a 180 oldalt kitevő történeti rész, amely kor- és helyzetrajzot is adva, igen részletesen taglalja a családtagok életútját. Nyilvánvaló, hogy a szerzőknek kenyerre a gondos, aprólékos munka, a részletek elemzése, majd a részleteknek – megannyi mozaikszemnek – egységes képpé szerkesztése.

Kár, hogy végülis az így létrejövő kép alig tekinthető át, a sok egyenrangú képrészlet között eligazodást segítő támpontot alig találunk.

A feladat egyszerű: szükség lett volna szakértő bírálóra, aki a nem is nagyon időigényes és mélyreható szerkezeti átrendezéssel áttekinthetőbbé teszi a művet, továbbá néhány, valóban nem sok, de zavaró, szakmai tévedést kiigazít. Célszerű lett volna a tárgyalásban valóban csak a család, a családot alkotó személyek, történetére szorítkozni, és a mintegy 180 oldalnyi tárgyalásnak a felét, ha nem a nagyobbik felét – no nem eldobni, hanem hátravetni. Kor- és társadalomrajznak, geográfiai leírásnak a kívülálló számára csak mérsékeltlen érdekesítő családi levélnek hátul lennie a helye. Egy levélből általában elég csak néhány sort idézni, akit az egész érdekel lapozzon hátra. A részletes számadás, vagy leltár is hátulra való.

És most arról, ami egyszerűen: hiba. Aki arról beszél, hogy a városban a polgár a kiváltságos nemesekkel szemben is érvényesülni tudott, nincs tisztában a városba költöző nemes jogi helyzetével, nem tudja, hogy milyen kötelezettségek hárulnak reá – nemesi mivoltától függetlenül.

A könyvnek – mint már utaltunk rá – nagy erőssége a gondosan szerkesztett, igen sok adatot tartalmazó leszármazási rend. Csekély többletmunkával ez sokkal értéke- sebbé lett volna tehető. Számos családra, amely csak egyetlen személlyel szerepel, érdemes lett volna kitérni. Csak néhány példát említünk: Kismarty-Lecsner, a Teheránban élő Wahram Dadzian bej, báró Piret Bihain Gyula (tévesen „Pireth” alakban szerepel), Görgy, Perczel, Erkel, stb.

A felsorolt hibák könnyen kiküszöbölhetők, a hiányságok pótolhatók lettek volna.

Makra Zsigmond

*KŐHEGYI MIHÁLY és MERK ZSUZSA szerk.: Mészáros Lázár emlékezete.
(Bajai dolgozatok 8.) Baja, 1993. 74 oldal.*

1991-ben emlékülést tartottak abból az alkalomból, hogy Mészáros Lázár hamvait Angliából hazahozták és bajai földbe helyezték el. Az emlékülésen elhangzott hét előadás közül kettő családtörténeti szempontból is érdekes.

Az egyik előadás (*Kőhegyi Mihály: A pecséri Mészáros család nemesi oklevele*) közli a II Lipót királyunk által Bécsben, 1791. január 3-án *Mészáros*, másként *Gáhy János* részére kiállított nemesítő levél magyar fordítását. Az okirat kitér a kedvezményezett érdemeire: e szerint fentnevezett 17 évig szolgált Bács vármegyénél, mint adószedő, majd ugyanide kinevezték ítélőtáblai ülnöknek. Két feleségétől összesen 14 gyermeke született, ezek közül a legfiatalabb volt a Baján 1796-ban született Lázár. A közölt címerkép megegyezik a címerleírással: vörös mezejében, zöld talajon két ágaskodó oroszlán babérkoszorút tart, a pajzsra nyílt sisak nyugszik, amelynek koronájából növekvő oroszlán emelkedik ki, amelyre természetes színű kigyó tekeredik, koronás fejét balfelé nyújtva. Kár, hogy a fordítás pontatlan, így a méltóságjegyzékben szereplő „makarskai” püspök helyesen: *makáriai*, a címerpajzsot nem „babér” díszíti, hanem ezüst és vörös foszlányok, nehezen értjük a „vizsgálódó oroszlán” kitételt, ez talán a „leonem insurgentem...” félreértelmezése.

A Mészáros-családfa kutatásáról című előadás (*Antal József, Appel László és Kelemen Márton*) sok hasznos adatot közöl. A leszármazási rend az 1744-ben született Mészáros János impetrátorral kezdődik és folytatódik nyolc ízen át mind fi-, valamint leányágon egészen napjainkig. Adatokat kapunk a Sztruhlák, Kovachich, Vargay családokra. Különösen részletes a bajsai Vojnits leszármazási rend, ez jelentősen pontosítja, illetve két-három ízzel kiterjeszti Kempelen adatait. „... a kutatást nem szabad lezárunk.” írják a szerzők. Üdvözlendő törekvés, azonban Mészáros, aliter Gáhy János felmenőit kell keresni, hogy hol, arra az előadások nem adnak támpontot. Egy biztos: az a Mészáros János, aki 1744-ben, illetve Mészáros András, aki 1776-ban Pozsony vármegye bizonyítványa alapján Bács-Bodrog vármegyében kihirdette nemességét, nem rokona Mészáros aliter Gáhy Jánosnak, vagy legalábbis: semmi sem utal a rokonságukra. Valószínűtlen tehát, hogy Pozsony vármegyében kellene keresnünk Mészáros Lázár őseit – amint azt Kőhegyi Mihály véli.

Makra Zsigmond

CSÁKY IMRE: A magyar királyság vármegyéinek címerei a XVIII–XIX. században. Corvina, Budapest 1995. p. 162., 1 színes térképpel, 71 színes és számos fekete-fehér ábrával. ISBN 963 13 4234 4.

Az 1995 karácsonya előtt az üzletkebe került kötet – bár erre címe nem is utal – terjedelmes általános heraldikai ismereteket tartalmazó részt is magábfoglal. Ebből különösen kiemelendő a címerpajzs szerkesztésével foglalkozó, szerkesztési rajzokkal is ellátott fejezet. Ilyen technikai útmutatással felszerelt szakmunka, – ahogyan erre az előszóban Bertényi Iván már utalt – több emberöltő óta most jelent meg először hazánkban. Ezek után rövid összefoglaló fejezet tájékoztat általában véve a vármegyerendszer történetéről, ismérveiről. Ezt követik azután az egyes vármegyék – a Trianon előtti közigazgatási beosztásnak megfelelő 63 magyar és 8 horvát megye – színes címerábrái, a címerek heraldikai leírásai és az illető megyék történetének, legjellegzetesebb nevezetéseinek rövid ismertetései. Egyes esetekben utalás található némely megyei címer XVIII. század előtti történetére is.

A szép, alapos munka – amelyhez hasonló témájú tudommal eddig nem látott napvilágot – a nyomtatásban megjelent művek mellett elsősorban a Magyar Országos

Levéltár forrásanyagát használta fel. A kötetet a szakemberek mellett haszonnal forgathatja mindenki, akit komolyabban érdekel hazájának és szűkebb pátriájának története, s szeretne minderről többet tudni.

Külön öröm számomra, hogy a kötet szerzője a Magyar Honvédség tisztje, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia tanára. Szeretném, ha ez a munka egyik első eredménye lehetne egy olyan folyamatnak, amely során megújuló Honvédségünk tisztikara a szűkebb értelemben vett katonai tudományok mellett ismét jelentős eredményeket érne el egyéb humán tudományágakban is, folytatván azokat a jeles tradíciókat, amely a múltban már jónéhány katonatudósunkra jellemző volt.

Nem kívánom csorbítani a Szerző érdemeit, aki bizonyos tekintetben mindenképpen úttörő munkát végzett. Mindazonáltal – úgy vélem – ideje lenne egy ilyen összefoglaló jellegű munkán túl, folyamatában is feltárni egyes megyéinknek, illetve kiváltságos kerületeinknek címerhasználatát. Egy ilyen jövőbeli munkában mindenképpen helyet kellene kapniuk az egyes megyecímer variánsoknak, hiszen idővel ezek

is változtak, módosultak, alakultak, ahogyan egyébként erre Csáky Imre maga is több helyütt utalt. Az „eszmei” címerrajzokon túl, pedig publikálni kellene a fennmaradt megyecímer (részint magyar nyelvű megyei pecsét) adományozó okleveleket, továbbá más olyan eredeti objektumokat, tárgyakat, amelyeket vármegyéink címerei díszítenek (pl. megyeházák épületdíszei, megyei hajdúk öltözet, lószerszámja, megyei pecsétek, kiadványok, zászlók, stb.). Ezen szakterület részletes feldolgozásával újabb értékes adalékokkal bővíthetne a magyar heraldika tudománya.

A szerző – úgy érzem – teljesítette a maga által kitűzött nemes célt, amellyel a honfoglalásunk 1100. évfordulóját ünnepelni készülő nemzetét jobb önismeretre, végső soron elmélyültebb, cselekvő hazaszeretetre kívánta ösztönözni, a könyvéből elsajátítható ismeretekkel. Ezért köszönet illeti. Hozzáteszem e cél nem csak nemes, de kézzelfogható, ésszerű és behatárolható feladat is volt, amilyent az évfordulóra való – esetenként sajnos délibábos ihletésű készülődés – sokhelyütt máshol is megkívánna.

Rainer Pál

BRAJKOVIĆ, VLASTA: Wappen-, Wappenbrief- und Genealogiensammlung. Katalog der Wappen-, Wappenbrief- und Genealogiensammlung. Hrvatski Povijesni Muzej – Kroatianisches Historisches Museum. Zagreb 1995. 157 oldal, számos színes és fekete-fehér ábrával. ISBN 953-6046-06-7.

A zágrábi Horvát Történelmi Múzeum címer-, címerlevél és genealógiai gyűjteményét bemutató német nyelvű kötet a szerző posthumus munkája. *Brajković, Vlasta* (1926–1991) zágrábi születésű történész asszony sokáig könyvtárosként dolgozott. Csak 1973-ban tudott szülővárosa Történelmi Múzeumában elhelyezkedni, ahol a címben jelölt gyűjtemény kezelője és az évek során e szakterület elismert specialistája lett. 1976-ban már katalógusban ismertette gyűjteményét, amelyet az intenzív érdeklődés hatására 1986-ban megújítva és kiegészítve ismét kiadott. E munkáinak továbbfejlesztett változata a jelen kötet, amelynek megjelenését már nem élhette meg, s így azt a gyűjtemény élén őt követő Peic Caldariovic, Dubravka rendezte sajtó alá.

A kötet elején Tomicic, Jasna emlékezik a szerzőnk munkásságára. Ezt követi egy az általános heraldikai tudnivalókat ismertető rész, valamint egy-egy rövid áttekintés a horvát-, a szlavyon országok és Bosznia-Hercegovina heraldikájáról, továbbá egy a címer alkotóelemeit bemutató fejezet.

Ezek után következik a tulajdonképpeni katalógusrész, amely összesen 282 tételt tartalmaz, a következő felosztásban:

családi címerek (ABC rendben)	Nr. 1–177.
történelmi országcímerek	Nr. 178–193.
történelmi tartományok címerei	Nr. 194–206.
történelmi megye-, község- és város címerek	Nr. 207–214.
társaságok történelmi címerei	Nr. 215–218.
címerek kömlékeken	Nr. 219–248.
címerlevelek	Nr. 249–264.
genealógiai gyűjtemény	Nr. 265–282.

Az egyes műtárgyakról az alábbi információkat kapjuk:

a tárgy megnevezése,
leírása (címerknél mindig szerepel a blazonírozás),
anyaga, technikája, méretei,
eredete, kora,
megszerzésének módja és ideje,
leltári száma,
adatok a „címerhordozó” családjáról, személyről vagy intézményről,
irodalom.

A munkát jegyzetek, irodalom- és forrásjegyzék, s a heraldikai ábrák (fogalmak) mutatója egészíti ki.

E katalógus különösen azért jelentős, mert Horvátországban – leszámítva néhány régebbi mű reprintjét – nem létezik e tudományágnak modern irodalma. Nekünk magyaroknak pedig további pluszt jelent, hogy szinte valamennyi lapjáról a 800 éves közös horvát-magyar történelem dokumentumai tárulnak eléink. A címlapot pl. a Zrinyi-család címere díszíti.

A katalógus időbeli határa a XIV. századtól jelen századunkig terjed. A feldolgozott anyag jellege igen sokrétű. Papír, textil (pl. temetési címerek), fa, kő (pl. sírkövek, épületdíszek, bejárat feletti címerek), fémlemez címerek, eredeti címerlevelek, családfák, stb. egyaránt megtalálhatók.

A családi címerek közül nagy számával tűnik ki egy 1918-ban a volt cs. és kir. XIII. (zágrábi) hadtest parancsnokságától a múzeumba került együttes. Ezek a XX. század elején készült (a legutolsó darabok az I. világháborúból valók), ovális fémlemezre festett címerek hasonlítanak a budapesti várbeli Nagyboldogasszony (ú.n. Mátyás-) templom múzeumában őrzött magyar máltai lovagok azonos technikával készült címereire. A horvát címerek a XVI. század vég – XX. század eleje közötti időszak zágrábi hadtest-, korábban főhadparancsnokság, illetve jogelőd

testületek parancsnokló tábornokainak és néhány további, főként törzstisztnak a címerei.

Külön kiemelést érdemel a kötet kitünő, izléses nyomdai kivitele, jó minőségű képanyaga.

Néhány apróbb kiegészítés, észrevétel azonban kikívánkozik belőlem.

Osztrák-Magyar Császárság (Österreichisch-Ungarischen Kaisertum, illetve Ö-U. Kaiserreich, 50–51.pp.) soha nem létezett. Nem szerencsés az Osztrák-Magyar Monarchia illetén megnevezése.

Egy horvát munkától talán elvárható lenne, hogy a zágrábi püspökök pontos „hivatali idejét”, s ne csak az évszázadot tüntesse fel, amelyben éltek. A Nr. 241. alatt XIV. századdal szereplő Kanizsai István pl. 1356–1375 között volt Zágráb püspöke (v.ö. Korai magyar történeti lexikon. 9–14. század. Főszerk. Kristó Gyula. Bp. 1994. 740 p.). A püspököknek a zágrábi székesegyházból származó kőcímere egyébként egészen unikális darab, mert annak ellenére, hogy főpapi címer, a világi főurak címerein megszokott sisak és nem püspöksüveg díszíti.

Erdődy Iván (János) nem a csehországi Eger (Cheb), hanem a magyarországi Eger (Heves vm.) püspöke volt. (Nr. 228.) Tisztét 1616-tól 1624 vagy 1625-ben bekövetkezett haláláig töltötte be. (V.ö. Sugár István: Az egri püspökök története. Bp.1984. 295–296. pp. Sugár egyébként egy XIX. század eleji mű nyomán utalt is rá, hogy a püspök Horvátországban halt meg.)

Tudomásom szerint a Zrinyiek grófok és nem hercegek voltak (Nr.168–72.).

Mindezen apróságok ellenére irigykedve forgatja a kötetet a magyar múzeológus, s közben arra gondol, hogy vajon mikor lesz valamely hazai múzeumnak akármilyen szakterületet felölelő gyűjteményének hasonló színvonalú katalógusa, mint amilyent a horvát kollégáknak – alig tuljutva egy háborún – ismét sikerült megjelentetniük. Megjegyzem még, hogy a zágrábi Horvát Történeti Múzeum több hasonló színvonalas kiadvánnyal is büszkélkedhet. Lenne mit tanulni tőlük.

Rainer Pál

KÖRMENDY JÓZSEF: *Gr. Volkra Ottó Ker. János veszprémi püspök élete és munkássága 1665–1720. A Veszprémi Egyházmegye múltjából 16. Veszprém 1995. p. 131, 13 ábrával. ISBN 963 00 1880 2.*

Körmendy József a tudós veszprémi érseki levéltáros fiatalon, még az 1930-as években írta meg ezt a tanulmányt, amely csaknem 60 évi várakozás után jelent meg, ám időközben folyamatosan új és új adalékokkal egészült ki.

A munka ugyan eredetileg egy életrajz – a török hódoltság alól végérvényesen felszabadult veszprémi püspökség élén Széchényi Pál püspök (1687–1710) halála után, másodikként működő Volkra püspök életrajza – ám ugyanakkor története az egyházmegyének is a barokk megújulás kezdeti éveiben. Az osztrák főúri származású és itáliai iskolázottságú püspök kinevezése még a Rákóczi-szabadságharc idejére esett. Püspöki székhelyét császári katonaság tartotta megszállva, s saját rezidenciáját is csak hosszas huza-vona után sikerült elfoglalnia. Közben újabb plébániákat szervezett az elpusztultak helyébe, s a régieket – akár erőszakkal is igyekezett visszaszerezni a protestánsoktól. Megismerkedhetünk továbbá főispáni ténykedésével – hiszen a veszprémi püspökök 1392–1773 között egyben Veszprém vármegye ispáni tisztét is viselték –, a püspöki uradalmak gazdálkodásával, különféle jogainak (tizedszedés, királyné-koronázás, stb.) érvényesítéséért folytatott küzdelmeivel. Az általa alapított szeminárium ugyan

elsorvadt, s csak évtizedek múlva újult meg, de másik fő kezdeményezése: a piaristák letelepítése Veszprémben sikeresnek bizonyult. A piaristák idővel igen jó hírű iskolát működtettek itt.

Jóllehet Volkra püspök nem volt kiugróan nagy egyéniség, alapos tanultsága, szisztematikus munkavégzése, kötelességtudása, mindenre kiterjedő figyelme – az előd Széchényi Pál püspök munkáját folytatva – kellő lökést adott az egyházmegye lelki és anyagi újjáépítésének, újjászervezésének megindításához.

A „Turul” olvasóinak elsősorban családtörténeti és arcontológiai vonatkozásai miatt – a püspök apja: V. Ottó szepesi kamarai elnökként 1687-ben magyar honosságot nyert, legidősebb bátyja: V. Ottó Kristóf Salgótarján földesura volt – ajánlom e munkát, amelyben megtalálható Volkra püspöki címerének rajza is.

Az idős Szerzőt fiatalon kezdett munkája megjelenésekor úgyis tisztelettel köszöntöm, mint a „Turul”-lal rokon sorsú kiadvány szerkesztőjét, hiszen a „Veszprémi Egyházmegye múltjából” c. jónévű sorozatot – akárcsak lapunkat – a Rákosi Mátyás „országzásával” kezdődő 40 esztendő ítélte – ma már tudjuk, csak átmeneti – hallgatásra.

Rainer Pál

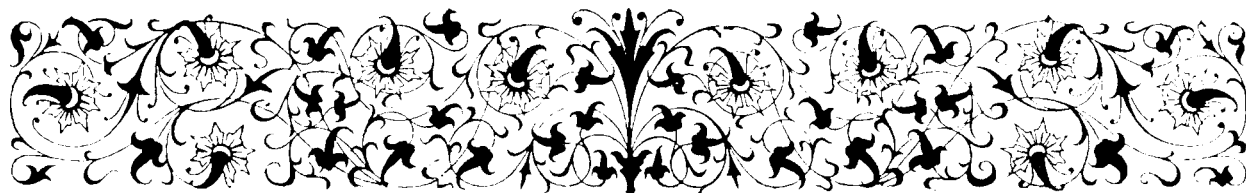
BLAZOVICH LÁSZLÓ–GÉCZY LAJOS: *A Telegdiak pere 1568–1572. Dél-Alföldi Századok 6. Szeged 1995.*
283 o. + 2 színes fénykép + színes térképmelléklet.

Valóságos *bellum diplomaticum* volt az a per, mely az 1568–1570 esztendőkből Telegdi Miklós és fiatalabb atyafia, Telegdi Mihály között János Zsigmond, erdélyi fejedelem bírósága előtt zajlott, s amely végül Báthori István országbíró 1572. évi ítéletlevelével zárult le véglegesen. Igaz ugyan, nem az oklevelek történeti vagy jogi hitelessége volt akkoriban a tét, hanem a birtoklásuk. Az Országos Levéltárban őrzött 80 lapos kötet mégis kincseshánya a középkori oklevél- és családtörténet kutatói számára, mivel a 16. század végi perirat összesen 55 darab (vegyesen hamis és hiteles) Mohács előtti oklevél szövegét tartotta fenn (1247–1503), többnyire olyanokét, melyeknek az eredeti példányai a magyar történelem közismert viszontagságai közepette elpusztultak vagy elkallódtak. Nagy szolgálatot tettek hát a szegedi levéltárosok az említett diszciplínák művelőinek a perirat eredeti nyelven, teljes egészében történeti közlésével (67–214. pp.), valamint a benne foglalt oklevelek magyar nyelvű, az Anjou-kori Oklevéltár rendszerét követő regesztáinak időrendbe sorolásával (35–63. pp.): az 55 középkori szöveg közül 17 darab eddig teljeséggel publikálatlan (1320–1503), 3 csak regeszta formájában látott napvilágot, 5 pedig a szerzőpáros korábbi, közös publikációjában jelent meg. Az előszó (5–6 pp.) kifejti a szövegkiadás elveit: a perirat korának megfelelő, de következetesen alkalmazott humanista írásmódot ígért, amit jobbára meg is tart. Az ezt követő bevezető három részre tagolódik. Az első rész egy (talán túlzottan) általános jogtörténeti összefoglalás a perfolyamat nyugat-európai fejlődéséről (kezdve a Nyugat-Római Birodalom hanyatlásától). Módszertani hiányosságai, valamint jogtörténeti és nyelvi tévedései miatt ez a szövegrész fölöslegesen terheli a kötetet (7–19. pp.). Annál fontosabb a második rész, ahol a Csanád nemzetség és a belőle leszármazott családok részletes történetével ismerkedhet meg az olvasó (19–31. pp.) (a 21. p.-on félreérthető a zárójeles megjegyzés: Telegdi Csanád nem kápolnaispánként, hanem királyi tit-

kos jegyzőként első). Végül a harmadik fejezet szintén lényeges ismereteket közöl: az 1568–1570. közötti perfolyamatot ismerteti (31–34. pp.). A teljes terjedelmében közölt latin szöveghez a lapalji jegyzetekben kritikai apparátus csatlakozik (erre felső indexbe tett számok utalnak): a szövegkiadók a kézirat szövegét – a latin filológus számára eléggé szokatlan és kevésbé indokolható módon – a (többnyire ugyanezen a kézíraton alapuló) kiadások *textusával* kollacionálták (jóval ritkábban találunk a szövegállagot érintő megjegyzéseket, néhány helyen az illető oklevél eredetije adja a *variáns lectiót*). Az már csak – immár nem a nyomda, hanem – a számítógép ördögének műve, hogy a latin szövegben alig-alig találunk elválasztásokat, ennél fogva a nagy és egyenetlen szóközök miatt a szöveg meglehetősen szellős (sajtóhiba ugyanakkor kevés van. A latin szöveg közlése után német rezümé (215–218. pp.), irodalom- és rövidítésjegyzék (219–222. pp.), latin-magyar glosszárium (223–225. pp.) és névmutató (227–282. pp.) segíti elő a kötet használatát. A kötetben két színes (sajnos olvashatatlan) fényképen (16–17. és a 144–145. pp.-k között) megismerkedhet az olvasó az irat első és utolsó oldalának szövegképével is. Mellékletként a Csanád nemzetség 13–14. századi birtokállományát bemutató, szép kidolgozású térképet találunk a kötet végén, melynek hátlapján igazán érdekes csemegére lelnek a Turul genealógiát és diplomatikát kedvelő olvasói: részletes családfa mutatja be a Telegdi család leszármazását, alatta pedig az átírt okleveleknek a végső átírat szerkezetébe való illeszkedését foglalták össze a szerzők, jelentősen megkönnyítve ezáltal a latin szövegben való eligazodást. Mindenképpen nagyra kell értékelnünk, hogy a szegedi kutatók teljes szövegben közölték a forrást, és látták el a forráskiadvány műfaji követelményei szerint az értelmezést elősegítő apparátussal: teljesítményük figyelemre méltó.

Szovák Kornél

HAZAI ÉS NEMZETKÖZI HÍREK

1995. április 20-án a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat, Tata Város Önkormányzata, a Móricz Zsigmond Városi Könyvtár és a Limes Szerkesztősége „*Címerek és családok Komárom és Esztergom vármegye történetében*” címmel tudományos konferenciát szervezett Tatán. A konferencia egyes előadásainak szerkesztett változata megjelent a Limes '95/1–2. számában (VIII. évf. 19–20.sz.).

A Szent Korona Szövetség, a koronázási jelvények 1805-ös menekítése emlékére Munkácson és Ungvárott emléktáblákat kívánt elhelyezni. Csak a munkácsi táblát sikerült végül felavatni 1995. november 11-én.

Az Országos Közoktatási Intézet Pedagógusképző Központja és a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata szervezésében működő Történelemmethodikai Műhely 1995. november 20-án „*A történelem segédtudományai és a történelemtanítás*” címmel tanácskozást szervezett.

Dr. Horváth Lajos főlevéltáros, a Magyar Országgyűlés levéltárosa, a Pro Patria et Libertate Alapítvány, a Humanitas Társaság és a Magyarok Világszövetsége szervezésében 1995. december 14-én „*Címerek és jelképek harca és jelentősége 1956-ban*” címmel tartott előadást a Magyarok Világszövetsége székházában.

1996. február 1-jén a Kazincbarcikai Kisgalériában megnyílt Kováts Ferenc heraldikai kiállítása. Az április közepéig nyitva tartó kiállítás a művész címerterveit, címerrajzait mutatja be.

Az Academia Argentina de la Historia *Dr. Vajay Szabolcsot* levelező tagjává választotta. Vajay professzor 1995. december 13-án tartotta az akadémián székfoglaló előadását.

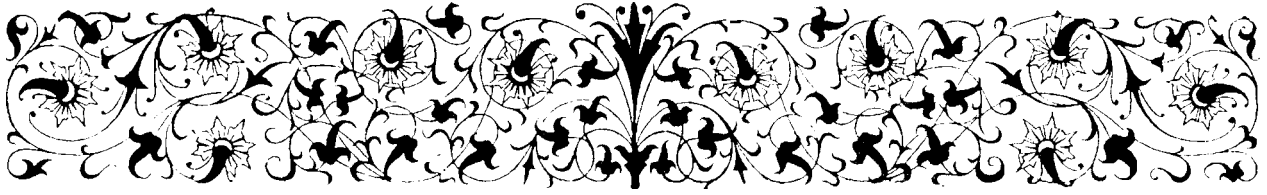
A Bund Deutscher Ordenssammler (BDOS) gunzenhauseni csoportja 1996. április 19. és 21. között rendezte meg az I. gunzenhauseni Falerisztikai Szimpóziumot.

Az Österreichische Gesellschaft für Ordenskunde Ausztria fennállásának 1000. évfordulója alkalmából nagyszabású rendjel- és kitüntetés kiállítást rendez a stájerországi (kornbergi) várkastélyban. A Habsburg Birodalom (Osztrák-Magyar Monarchia) falerisztikai emlékeinek bemutatására nagy hangsúlyt fektető kiállítás 1996. március 23-án nyílik.

Az Österreichische Gesellschaft für Ordenskunde 1996. május 16. és 19. között tartja a kornbergi várkastélyban 3. Nemzetközi Falerisztikai Kongresszusát.

A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 1996. augusztus 11. és 18. között tartja Tapolcán 3. Magyar Történelmi Iskoláját. A fő tárgykör: „*A keresztény egyházak történelmi szerepe Magyarországon.*”

A Ministertsvo Kultúrny Slovenskej republiky, a Slovenská geneologicko – heraldická spoločnosť pri Matici Slovenskej, a Slovenska historická spoločnosť pri Slovenskej akadémii vied sekcija pomocnýc vied historický a archi-victve a Trenčianske múzeum v Trenčíne, „Heraldika Szlovákiában” címmel szimpóziumot rendez Trencsénben 1996. szeptember 5–7. között.

TURUL (LXIX) No 1-2 ZUSAMMENFASSUNG

Die Genealogie des berühmten Kartographen, János Lipszky (1766–1826), der das Kartenwerk „Mappa generalis Regni Hungariae“ (Pest, 1804–1808) und das Ortsverzeichnis „Repertorium locorum, objectorumque etc.“ (Buda 1808) veröffentlichte bzw. in den napoleonischen Kriegen als Adjutant des Palatins Josef diente, wird von *Csaba T. Reisz* nach neuerschlossenen Archivquellen und auf Grund der älteren und neueren slowakischen Fachliteratur beleuchtet. Von der früheren Annahme abweichend, steht es fest, daß seine Familie nicht polnischen sondern böhmischen Ursprungs war. Seine Vorfahren flüchteten nach der Schlacht am Weißen Berg 1620 nach Ungarn. Das erste bekannte Familienmitglied, der in Deutschbrod (Havlíčkův Brod) geborene Daniel Lipszky (1623–1675) ließ sich in Trentschin (Trencsén, Trenčín) nieder, wo er nach einer glänzenden bürgerlichen Karriere mehrmals das Oberstadtrichteramt bekleidete. Seine Abkömmlinge spielten im Stadtleben auch später wichtige Rolle und im gleichnamigen Komitate erwarben sie Grundbesitze und Weingut. Nach dem Vergleich der von den einzelnen Familienmitgliedern geführten Siegel ist es zwar vorstellbar, daß die ungarische Linie der Familie Lipszky mit den in Galizien, Preußen und Riga lebenden gleichnamigen Familien verwandt war, doch erfordert die eindeutige Klärung dieses Problems weitere Nachforschungen.

Éva Gyulai beschreibt das Wappenbrief und die soziale Bindungen des Rottmeisters István Kovach de Miskolc. Das Wappenbrief, das vom König Matthias Corvinus am 4 Juni 1479 in Buda ausgefertigt wurde, ging während des zweiten Weltkrieges verloren und wird mit der Hilfe der von László K. Kovács 1941 gemachten Abschrift und Fotokopie rekonstruiert. Nebst seinem Militärdienst entfaltete der erste bekannte Wappenträger von Miskolc sowohl in der Stadt als auch der Umgebung eine vielseitige Tätigkeit. In der Pfarrkirche St. Nikolaus stiftete er 1489 die Maria-Himmelfahrt-Kapelle. In den 1490-er Jahren pachtete er in mehreren Zehntbezirken den Weinzehnt des Bistums von Eger. Sein Bruder war gleichzeitig der Pfarrer von Miskolc. Sein Lebensweg und sozialer Status ermöglicht die spätmittelalterliche Verhältnisse eines wichtigen Marktflückens Nord-Ost-Ungarns, das seit

1356 dem König als Grundherrn unterstand, näher kennenzulernen.

Am Beispiel der Familie Hiemer aus Székesfehérvár stellt *István Kállay* den Aufstieg und die Laufbahn einer reichen geadelten Bürgerfamilie in den Jahren 1689–1849 dar. Der Ruhm und das Reichum der Familie wurde vom Viehhändler und Metzgermeister Mihály Hiemer gelegt, der nach Bekleidung verschiedener städtischer Ämter in den Jahren 1691–1700, 1702, 1712 bzw. 1714–1724 die Funktion des Oberstadtrichters innehatte und vom Leopold I. am 17 Juli 1702 in den Adelstand erhoben wurde. Durch Handels- und Kreditgeschäfte ist ein ansehnliches Vermögen entstanden, das vor allem aus Haus- und Grundbesitz, Weingut, Mühlen, Viehbestand und Bargeld zusammengesetzt war. Nebst Bekleidung verschiedener Ämter in der Stadt- und Komitatsverwaltung setzte die geadelte Nachkommenschaft die Handel- und Gewerbetätigkeit fort. Ein Familienmitglied trat dem Jesuitenorden bei und nach der Aufhebung des Ordens wurde zum Domherrn von Esztergom. Nach dem Erlöschen der Familie in der Mitte des 19. Jahrhunderts geriet ihr Ruf so schnell in die Vergessenheit, daß der Stadtmagistrat nach einigen Menschenaltern über die Familie Hiemer keine Auskunft mehr geben konnte.

István Kolthay veröffentlicht das in Sümeg am 21 September 1821 gemachte Testament von Róza Szegedy, der Gemahlin des Dichters Sándor Kisfaludy, in dem der Erlös einer wertvollen Perlenkette zum Wohltätigkeitszwecke gewidmet wurde.

Die behördengeschichtliche Abhandlung von *Péter Kóta* umreißt die Entstehung und die Funktion des Amtes des königlich ungarischen Herolden in den 18.-19. Jahrhunderten. Diese Einmanninstitution betätigte sich im Rahmen der ungarischen Hofkanzlei und war seit 1725 dem Taxenamt der Hofkanzlei unterstellt. Das königlich ungarische Heroldsamt wurde mit den folgenden Personen besetzt: 1711–1751 William O'Kelly ab Aghrim, 1751–1763 Ferenc János Jaszvitz, 1763–1785 László Bisztriczey, 1786–1801 József Pavics, 1801–1808 János Palocsay, 1808–1825 József Jaszvitz, 1825 József Stettner. Über ihre Laufbahn und Amtstätigkeit liegen nur wenig brauchbare Daten vor. Nur O'Kelly zeichnete sich

in der heraldischen Fachliteratur aus. Das Heroldsamt war mit der Prüfung von Gesuchen um Standeserhöhung sowie der heraldischen Begutachtung der Wappenverleihungen und -erweiterungen betraut. Besonderes Augenmerk wurde darauf gerichtet, die standesgemäße Stellung der Wappenträger durch die äußere Gestaltung und inneren Merkmale des Wappens zum Ausdruck zu bringen.

Pál Rainer berichtet über einen im Privatbesitz befindlichen Siegelring aus dem 16. Jahrhundert.

Tamás Zana gibt einen Überblick über die Geschichte der Familie Kovács aus Kecskemét, die im öffentlichen Leben dieser großen Gemeinde vom Anfang des 18. Jahrhunderts an bis zum Jahre 1945 ständig anwesend war. Ein Wappen und adelige Vorrechte wurden vom Karl III. am 22 März 1722 dem György Kovács verliehen, der als Oberstadtrichter im Laufe der Türkenkriege 1716–18 mit der Verpflegung und Verproviantierung der Armee besondere Verdienste erwarb. Dieser Familie entstammte Sándor Kovács, der Bischof von Szombathely der Jahre 1944–1972.

Attila Pandula berichtet über die ersten Ordens- und Auszeichnungsversteigerung der Firma Dorotheum in Wien.

Imre Radácsi informiert über eine in Deutsch-Wagram veranstaltete Ausstellung von Orden und Auszeichnungen.

Im Besprechungsteil rezensiert *Zsigmond Makra* das genealogische Werk von Emil Unger-Zoltán Magyar „Die Geschichte einer Bürgerfamilie von Pest“ und den genealogischen Kapitel des Gedächtnisbandes des Verteidigungsministers der Revolutionsjahre 1848–49 Lázár Mészáros (red. Mihály Kőhegyi-Zsuzsa Merk).

Attila Pandula stellt den Band 20. der Katalogen der Antiquariat Borda vor.

Kornél Szovák macht uns das Quellenwerk von László Blazovich-Lajos Géczy „Der Prozess der Familie Telegdy 1568–1572“ bekannt.

Pál Rainer verfaßte über die folgenden Werke Rezensionen: Die Geschichte von Körmend (red. László Szabó), Vlasta Brajković: Wappen-, Wappenbrief- und Genealogiesammlung (Katalog der Sammlungen des Kroatischen Historischen Museums Zagreb), József Körmendy: Das Leben und Werk des Bischofs von Veszprém, Grafen Ottó Keresztély János Volkra 1665–1730.

SUMMARY

Based on archival researches in Slovakia, the findings of older and recent Slovakian literature *Csaba T. Reisz* discloses the history of the family of János Lipszky (1766–1826), the famous cartographer, adjutant of palatine József, and renowned author of „Mappa Generalis Regni Hungariae“ (Pest 1804–1808) and its companion volume „Repertorium locorum objectorumque etc.“ (Buda 1808). Contrary to former widespread beliefs, the family is not of Polish but Czech origin. The ancestors of the family sought refuge in Hungary after the defeat of the Czechs at Fehérhegy in 1620. Born in Némethbród, the first known member of the family, Dániel (1623–1675) settled down in Trencsén. After having been elected mayor of city several time he could look back to an excellent civilian career. The members of the family continued to play a leading role in the life of Trencsén and acquired landed estates and vineyards in the county. Based on their seals it may be possible that they had relatives with the same family name in Galicia, Riga and Prussia. However, in order to clear this issue, further researches should be conducted.

Eva Gyulai provides the description of a coat of arms and the person who obtained it. The coat of arms itself was destroyed during World War II but the text and photo of it taken in 1941 by László K. Kovács succeeded in surviving. The coat of arms was obtained by István Kowach, infantry officer from Miskolc (rota master, rota meaning commander of an infantry troop) in Buda on June 4, 1479 from King Mathias I. The estates of István Kowach were located in and around Miskolc. In addition to being a soldier he

was also deeply involved in the life of the city. In 1489 he founded the Ascension of Virgin Mary chapel in the St. Nicholas parish church. During the 1490s he rented the vine tithe in certain tithe districts of the Eger episcopate. His brother, Miklós was the vicar of Miskolc. Through his life we can also glance into the life of late medieval Miskolc, one of the most important market-towns of north-east Hungary whose landlord since 1356 was the king himself. The investigation of the elements of the coat of arms brings us closer to understanding medieval Hungarian coat of arms symbolism.

István Kállay describes the history of the Hiemer family from their appearance in 1689 until their dying out in 1849. Granted nobility, the splendour of this rich bourgeois family in Székesfehérvár was established by Mihály Hiemer, an animal trader and butcher who after various positions in the city (city chamberlain, brewery inspector, tax-collector, privy councillor of the city) was elected mayor of the city five times (1691, 1699–1700, 1702, 1712, 1714–1724). He was elevated to the nobility by Leopold I on July 17, 1702. Through trading and lending transactions the family managed to acquire considerable wealth (houses, farmsteads, mills, landed property, vineyards, sizeable livestock and cash). Although the descendants of the family usually retained their trading, craftsman jobs, many of them were elected into various positions in the city and the county as well. After the dissolution of his order, a Jesuit member of the family became a canon in Esztergom. The rise of the family was just as quick as their disappearance. In an answer

for the query of a Hungarian immigrant is the U.S.A., the City Council answered in 1938 that nothing is known about the family.

István Kolthay published the will of Róza Szegedy (died 1832), wife of our renowned writer and poet, Sándor Kisfaludy. Dated September 21, 1821, among others, the will orders that the proceeds from the sale of a precious pearl necklace are to be used for various charity purposes.

Based on archives sources *Péter Kóta* describes the history of the Hungarian Coat of Arms Inspection Office in the 18th to 19th century. The office operated as a department of the Hungarian Chancellery, from 1725 onwards it was subordinated to the charging office. The office was headed by the following persons: 1711–1751 William, O Kelly ab Aghrim, 1751–1763 János Ferenc Jaszvitz, 1763–1785 László Bisztriczey, 1786–1801 József Pavics, 1801–1808 János Palocsay, from 1808 (also in 1825) József Jaszvitz, in 1825 József Stettner. Very little is known about their person. The only remains of their activity are the (mostly brief) remarks written on the petitions. The only exception is O Kelly, who was also an author of professional studies. Their duties included the endorsing and possible revising of the designs of coats of arms. This activity was performed on the basis of pre-set charges. In addition to reviewing the compliance with the rules of heraldry and artistic requirements, they also had to ensure that the coat of arms is in line with the social status of the petitioner. This last requirement seemed to be the more important one. This circumstance indicates that for Hungarian nobility heraldry was not an important aspect to consider.

Pál Rainer presents the description of a seal ring from the 15th–16th centuries. This ring is part of a private collection but similar ones (from Komárom and Sárrétudvari – Bihar county, and also from unknown origin) are to be found in the collection of the Hungarian National Museum, too.

Tamás Zana provides the history of the Kovács family from Kecskemét. Starting from the beginning of the 18th century up until 1945 this family played an important role in the life of Kecskemét. The coat of arms and nobility was obtained by György Kovács on March 12, 1722 from Charles III. György was mayor of the city and during the Turkish war of 1716 he distinguished himself by being an army contractor. The highest position in the family was reached by Sándor Kovács who was bishop of Szombathely between 1944–1972. It is very probable that the family still exists.

In the minor columns of the journal *Attila Pandula* provides information on the first auction of orders, decorations and medals held on December 2, 1995 by the firm Dorotheum in Vienna. *Imre Radácsi* describes the order, decoration and medal exhibition opened on October 20, 1995 in Deutsch-Wagram.

The book review column includes the reviews of the following books: Emil Ungar–Zoltán Magyar: History of a bourgeois family in Pest (the Unger family) (reviewed by Zsigmond Makra), Mihály Kőhegyi–Zsuzsa Merk (editors): The memory of Lázár Mészáros (on the family of the minister of defence and honvéd general in 1848) (reviewed by Zsigmond Makra), Catalogue no. 20 of the Borda antiquarian book-shop (reviewed by *Attila Pandula*). The following books were all reviewed by *Pál Rainer*: László Szabó (editor): The history of Körmend, Wappen-, Wappenbrief-, und Genealogiesammlung (Catalogue of the collection of the Croatian Historical Museum in Zagreb), Imre Csáky: Coats of arms of Hungarian counties in the 18th–19th centuries, József Körmendy: The life and activity of Count Ottó János Volkra, bishop of Veszprém (1665–1720).

Finally, the Lawsuit of the Telegdy family (1568–1572) by László Blazovich–Csaba Géczy was reviewed by *Kornél Szovák*.

TARTALOM

I. Értekezések, önálló cikkek

Reisz T. Csaba: A Lipszky család és címere	1
Gyulay Éva: Miskolci Kowach István címereslevele 1479-ből – Adatok a patkót harapó strucc és a folyók címerszimbolikájához	13
Kállay István: Egy nemesített városbíró: A Hiemer család története	23
Kolthay István: Szegedy Róza végrendelete.....	26
Kóta Péter: Címerinspektori hivatal a XVIII. században	28
Rainer Pál: Egy középkori címeres pecsétgyűű	35
Zana Tamás: A kecskeméti Kovács család	36

2. Kisebb rovatok

Radácsi Imre: Kitüntetések a Magyar és az Osztrák Köztársaságban (Kiállítás).....	44
Pandula Attila: A bécsi „Dorotheum” első rendjel- és kitüntetésárveréséről	44

Könyvismertetés

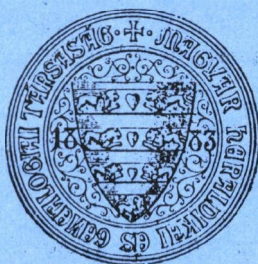
BORDA ANTIKVÁRIUM – 20. Katalógus. Ajánlójegyzék – Becses nyomtatványok és kéziratok 1482–1995. (Ism.: Pandula Attila).....	46
Körmend története. Szerkesztette Szabó László. (Ism.: Rainer Pál)	46
Dr. Unger Emil és Magyar Zoltán: Egy pesti polgárcsalád története. (Ism.: Makra Zsigmond)	47
Kőhegyi Mihály és Merk Zsuzsa (szerk.): Mészáros Lázár emlékezete. (Ism.: Makra Zsigmond).....	48
Csáky Imre: A magyar királyság vármegyéinek címerei a XVIII–XIX. században. (Ism.: Rainer Pál)	48
Brajkovič, Vlasta: Wappen-, Wappenbrief- und Genealogiensammlung. (Ism.: Rainer Pál).....	49
Körmendy József: Gr. Volkra Ottó Ker. János veszprémi püspök élete és munkássága 1665–1720. (Ism.: Rainer Pál).....	50
Blazovich László–Géczy Lajos: A Telegdyek pere 1568–1572. (Ism.: Szovák Kornél)	51
Hazai és nemzetközi hírek, közlemények.....	52
Deutschsprachige Zusammenfassung (Ress Imre)	53
Summary (Szaszko István)	54

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
A Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

HATVANKILENCEDIK KÖTET
1996/3-4. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MCMXCVI

E számunk szerzői

Bertényi Iván dr., tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE, BTK)
Emődi Tamás, egy. hallgató, (Nagyvárad)
Evva Margit, nyugdíjas
Horváth Lajos dr., főlevéltáros (Parlamenti Levéltár)
Kávássy Sándor dr., egyetemi tanár, országgyűlési képviselő
Makra Zsigmond, tudományos kutató
Nagybákay Péter dr., heraldikus
Nyulásziné Straub Éva dr., fősztályvezető (MOL)
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtítkára
Pekár Zsuzsa, tudományos kutató
Pozsonyi József, történész–muzeológus, múzeumvezető (Helytörténeti Múzeum, Balmazújváros)
Rainer Pál, régész–muzeológus (Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém)
Vajay Szabolcs dr., a Genealógiai és Heraldikai Társaságok Nemzetközi Szövetségének tiszteletbeli elnöke
(Svájc)

E számunk a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg.

TURUL

LXIX. évfolyam

1996/3–4. füzet

Szerkesztik: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat
Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

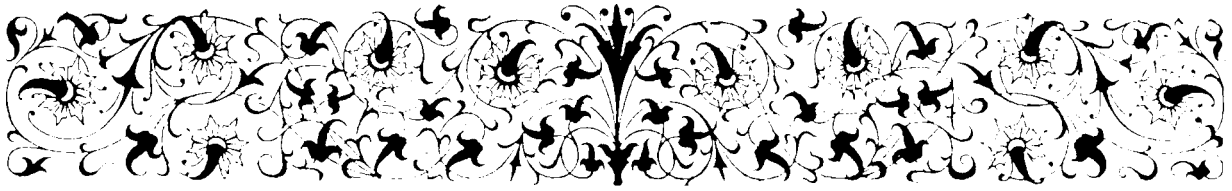
Nyomdai előkészítő munkák: Garai Péter

Nyomdai kivitelezés: Neotipp Bt, 1025 Budapest, Vöröstorony lejtő 5.

Felelős vezető: dr. Naszályi Gábor

ISSN 1216-7258

I. ÉRTEKEZÉSEK ÉS ÖNÁLLÓ CIKKEK

A KUSALYI JAKCSOK SZÁRMAZÁSA ÉS CÍMERES EMLÉKEI

A Kusalyi Jakcs családnak a Gutkeled nemzetség egyedmonostori ágából való származtatása az 1323 és 1352 közt szereplő Adony fia Ivánka fia Jakcs¹ és a Kusalyiak őse, Jakcs mester önkényes azonosításából adódott és Szirmay Antalra vezethető vissza². A Nagy Iván által ennek alapján összefüggő láncolatú szerkesztett, egyébként meglehetősen pontatlan és hiányos genealógiát az eredet megkérdőjelezése nélkül Bunyitay, majd nyomában többen, részleteiben helyesbítették³. Az akkor általuk már jórészt ismert birtoktörténeti adatokból egyértelműen következtethető, hogy az egyedmonostori ági Gutkeledek falvainak zöme Biharban feküdt⁴, míg a Kusalyi Jakcsok falvai Közép-Szolnok vármegyében. Az utóbbiak első bihari szerzeményei néhány I. Lajostól zálogolt falu, az 1366-ban kapott Érkeserű, illetve az 1386-ban kapott Monostorosábrány körüli falvak⁵, amelyeknek semmilyen kapcsolatuk nem volt a Gutkeled nemzetség uradalmával. Egyetlen késői, 1410-ből való oklevélben szerepelnek együtt véletlenszerűen az egyik Adonytól leszármazott Gutkeled családág és a Kusalyi Jakcsok több közép-szolnoki birtok kapcsán⁶. Karácsonyi János nemzestörténeti összefoglalójában kételyeinek megfelelően a Jakcsok már nem kapnak helyet a Gutkeledek kiterjedt családfáján, s javaslatára Petri Mór is elveti az addig általános nézetet⁷. Ugyanakkor a művét kiegészítő heraldikai tanulmányba⁸ belekerül a címertani irodalom Bunyitayn alapuló téves hagyománya átvételeként a Gutkeled nemzetségből való származtatás egyik érve: Kusalyi Jakcs György állítólagos szatmári ispán 1358. évi pecsétje, címerpajzsában három oldalékkal⁹. Ez azonban téves olvasaton alapul, mert az 1358. július 12-én Csengeren kelt oklevél kiállítója „magister Georgius filius Gregorii de Rusal”, azaz Rosályi György szatmári alispán, aki valóban a Gutkeled

nemzetségből származik, pecsétjének felirata: S. GEORG GREGORI¹⁰. Nagy valószínűség szerint a Gutkeled nembeli Jakcsnak nem voltak utódai¹¹ és a kihalt egyedmonostori családágak falvaiból egy sem került a Kusalyiak kezébe¹².

A valóságban a Kusalyi Jakcsok ősei alacsony társadalmi rétegből származtak, nem tudunk egyetlen ősi birtokukról sem. 1341-ben említik először Kusalyi Tamás fia Jakcsot és Lőköst, akik János lánya Ilenk asszonytól kapják Mont (Közép-Szolnok vm.), annak anyai örökségét¹³. A család kusalyi eredetű lehetőség ugyan, de az előnévként szereplő falu felét csak 1349-ben, Petri szerint 1345-ben¹⁴ adja Irinyi András lánya Margit, Lőkös felesége Jakcsnak, másik felét pedig vásárlás útján szerzik meg¹⁵. Az eredetileg várjobbágy Irinyiek IV. László mellett harcolva küzdik fel magukat kismemesi sorba. Kusaly birtokába ismeretlen úton kerülnek, mindenestre a család több tagjának része van benne, Margitot leánynegyed illeti¹⁶. A Jakcsok legkorábban szerzett falvai még Vaja, szintén anyaaági örökségként a szatmár megyei Portelek, valamint a zálogjogon bírt Csalános, Zánok és Varsolc¹⁷. Itt említhetjük meg, hogy nem bizonyult igaznak az az adat, amely szerint Zoványban Jakcs mester monostort alapított volna még a XIII. században¹⁸.

Kusalyi Tamás fiai közül egyedül Jakcs viselt jelentősebb tisztséget. 1341-ben már I. Lajos király udvarában találjuk, mint „magister aule regie iuvenis”¹⁹. 1380-ig királynői lovagként, illetve az aula tagjaként szerepel²⁰, 1359 és 1365 között túróci, 1362-ben mosoni ispán, 1361-ben modori és manigai királyi officiális²¹. 1353-ban I. Lajos Kusalyon, a nevét viselő család tekintélyének és gazdagságának alapját képező későbbi uradalom magyában Jakcs udvari lovagnak és fiainak érdemei jutalmául, mivel fiatalok

óta hűségesen szolgált udvarában és noha ennél több elismerésre érdemesülne, szerdánként tartandó hetivásárt engedélyez²².

Mind a rokoni kapcsolatokra, mind pedig birtokviszonyaikra fényt vet az 1354. évi osztálylevél, amelyben Kusalyi Tamás fia Jakcs és kiskorú fiai: György, István, László, András kapják Kusaly felét és egy a Jakcs telkétől Mocsolya felé húzódó egy házszoros utcát, Vaja felét, valamint Jakcs összes szerzett birtokát, míg unokatestvéreinek: Domokos fia Jánosnak és Jakabnak, valamint utóbbi kiskorú fiainak, Miklósnak, Egyednek és Lászlónak marad Portelek, Vaja másik fele, egy kusalyi egy házszoros utca, Jakcs elhunyt testvére, Lökös telke vagy kúriája és egy másik „curia integra”²³. 1361-ben Jakcs és fiai a meszesi apátságot „desertum videlicet et omnino destitutum” kapják adományba a kegyúri joggal, valamint a hozzátartozó hat faluval²⁴, majd 1366-ban még négy birtokot, amelyek tulajdonosaik halálával szálltak a királyra²⁵.

Jakcs mester 1380 körül halhatott meg, fiait ekkortájt már a királyi udvarban találjuk: György és István az udvari ifjak hadnagyai, Dénes a király komornyikja²⁶, ő 1386 nyarán a fellázadt délvidéki Horvátiak elleni harcban elesik, míg Dávid 1388–1390 között hal meg²⁷. Még I. Lajostól nyeri el András és György a beregi ispáni tiszteletet (1381–1388), majd Zsigmond alatt András verőcei ispán (1388) és főkincstartó (1382–1388), István szabolcsi ispán (1400)²⁸, kincstartó (1387), György pedig szabolcsi ispán (1392–1401), főkincstartó (1383–1391), majd 1398–1401 között tárnokmester lesz²⁹.

A Lajos királynak, Erzsébet és Mária királynőknek, illetve neki tett szolgálataikért Zsigmond király már uralkodása elején, 1387-ben a Jakcs testvéreknek adja Aranyosvárat „castrum nostrum regale (...) in muro abolitum et disruptum”, a hozzátartozó harminc faluval³⁰, ezenfelül birtokolják Munkácsot³¹ (1387), zálogban 1389-től a Bihar megyei Adorján³², 1397-ben pedig a pilisi Solymár várát³³, s a század végén néhány Bihar és Szatmár megyei helységet is, amelyek száma a következő században gyarapodik³⁴. Az idővel kiterjedté vált Közép-Szolnok megyei uradalmak védelmére az 1383-ban Mária királynétól kapott Hadad falu határában maguk is várat építenek, amelyre 1399-ből való az első adat³⁵.

Kegyúri minőségben szerepelnek a genyétei Szent Márton, a moni Szűz Mária templomok, a félegyházi Szent Ilona-kápolna, illetve a monostorosábrányi premontrei kolostor okleveles említéseiben³⁶. A vár-

ral rendelkező Hadad, ahol vélhetően a Jakcsok segítségével a XV. században Szent László tiszteletére templom épült³⁷, szintén jelentős helységük lehetett, némely családtag Hadadi előnévvel szerepel³⁸. A XV. század közepéig a mezővárosi fejlődés útját járó Kusaly maradt birtokaik központja, innen keltezik okleveleiket is³⁹. Részük lehetett 1411-ben a Szűz Mária-plébániatemplom (újja)építésében⁴⁰, majd 1422-ben obszerváns kolostort alapítanak a Szentlélek tiszteletére, amely mellett később begina rendház is létesül⁴¹.

A magát a társadalom nagybirtokos rétegébe felküzdő és a későbbiekben is „de baronum genere procreatorum”-nak nevező⁴² Jakcs család pályafutásában kisebb megtorpanást jelentett, hogy miután az 1401. évi bárói felkelést követően a király kiegyezett a Garai-ligával, elmozdította hivatalából György tárnokmestert⁴³, s noha visszatértek hűségére és korábbi birtokjogi vonatkozású okleveleiket is megerősíthették⁴⁴, Jakcs fiai többé nem viseltek semmilyen tisztséget.

A bizalmatlanságból fakadó mellőztetés viszont nem terjedt ki György fiaira, akik közül János már 1397-től az aula tagja. A felkeléskor ő is Csáki Miklós vajda mellett vonul fel, de már 1403-ban a király tervezett csehországi hadjáratában, majd 1404 januárjában a hűtlen Losonciak ellenállásának elfojtására az ő segítségére is számít⁴⁵, 1406-ban pedig szolgálataikért az egész családot kiemeli a megyei ispán joghatósága alól és közvetlenül a maga, a nádor, az országbíró és az erdélyi vajda bírósága alá rendeli⁴⁶. János csupán a székely ispánság elnyeréséig jut (1427–1431), 1431/32-ben meghal⁴⁷. Testvérei közül László 1413–14-ben tűnik fel udvari lovagként, illetve a dalmát szigetek comeseként⁴⁸. 1416 szeptemberében Zsigmond őt „noster miles et consiliarius” küldi a bosnyák lázadók ragúzai házáinak elkobzására, s egyúttal mivel igen nehéz körülmények között már többször nagy szolgálatakat tett a királynak és az országnak, neki adományozza a három nagy dalmát szigetet: Curzolát, Lesinát és Brazzáat, adóikkal és jövedelmeikkel együtt⁴⁹. 1417-ben „regius comissarius in regno Dalmacie”, a szigeteket azonban csak egy-két évig kormányozza⁵⁰. Kapcsolata az udvarral igen szoros lehetett, egy ragúzai krónika szerint bizalmas viszonyban volt a királynéval, Cillei Borbálával is⁵¹. Pályafutása csúcán, 1440–41-ben erdélyi vajda; 1446-ban hal meg⁵².

Harmadik testvérük, Dénes egyházi pályára lép: 1404-ben szebeni prépostként a bécsi egyetem diákja,

1413-ban és 1414-ben a gyulafehérvári káptalan kiküldöttjeként, majd az utóbbi évben a bécsi egyetem jogi karán is gyulafehérvári kanonokként szerepel⁵³. 1425. július 22-én egyszerre említik, múlt időben, szatmári prépostként és gyulafehérvári kanonokként, illetve békési prépostként, meg a váradi kisebbik Szűz Mária egyház kanonokjaként⁵⁴. 1427. március 4-én boszniai püspökként szerepel, megerősítéskor, 1427. április 11-én még egyben váradi (éneklő) kanonok is⁵⁵. A boszniai püspöki címet csak pár hónapig viselte, mert 1427. május 25-én már választott váradi püspök⁵⁶. Ez utóbbi hivataláról 1432 májusában kelt oklevél az utolsó, amelyről tudunk, de a tisztséget valószínűleg az 1432. év végén bekövetkezett haláláig viselte⁵⁷.

Jakcs István fia, Mihály szintén jelentős karriert futott be. 1412-től a királyi udvarban találjuk, 1415-16-ban a kostanzi zsinat után az egyházszakadás megszüntetése ügyében az aragóniai királyhoz utazó Zsigmond követe, aki Ottobonus de Bellonisszal együtt őt bízza meg, hogy Barcelona, Saragosa, Valencia és Perpignan városokkal, illetve az aragóniai, kasztíliai, leoni és navarrai királyokkal tanácskozzanak és felvegyék őket a Sárkány Rendbe⁵⁸.

1426 augusztusában Zsigmond felhatalmazza, hogy Velence ellen szövetséget kössön V. Alfonz aragóniai, II. János kasztíliai, I. János portugál és III. Károly navarrai királyokkal, szeptemberben pedig megbízza, hogy másik két lovaggal együtt Savoyai Amade és Milanói Fülöp közt szüntesse meg az ellenségeskedést, előbbit pedig idézze a színe elé⁵⁹. 1427–1438 között székely ispán, majd 1440–41-ben erdélyi vajda; 1451-ben hal meg⁶⁰.

Az I. Ulászló hitlevelét megpecsételők között a család négy tagja szerepel⁶¹, uralkodása után viszont már nem töltenek be fontosabb hivatalokat. Uradalmiuknak köszönhetően Erdély előkelő nemesei közt maradnak, részben az arisztokrata családokba házasság révén időlegesen birtokolják Léta, 1435-től Súlyomkő, 1437-től Radna várait⁶², később azonban már köznemesi rangúakkal kötnek házasságokat⁶³.

A Jakcsok címerének meghatározását az egyes családtagok által használt pecsétek kivehetetlen vagy nehezen értelmezhető ábrái tették zavarossá, illetve ellentmondásossá, a korábbi irodalom pedig Bunyitay akkor még kérdéses két sírközpontját leszámítva csupán ezekre támaszkodhatott. Az egyetlen pontos és teljes címerképet, amely a budai királyi palota keleti oldalán végzett ásások során előkerült és

több példány töredékeiből rekonstruált kályhacsempeken látható, Holl Imre azonosította⁶⁴. Ezen jobbra dőlt címerpajzsban lebegő ötlevelű koronából kinövő farkas- vagy medvemancs pár található, a pajzsban jobbra néző csórsisak, a sisakdísz ökor- vagy bivalyszarv pár között növekvő, jobbra néző, nyitott szájú farkas vagy kutya; a sisaktakarót leveles ágak alkotják (1. kép).

1. kép

A csórsisakból ítélve a kályhacsempe címere Zsigmond-kori előképet követő ábrázolás, de az eredetit akár korábban is kaphatták. Pecsettjük nyomát őrizheti az az oklevél, amely szerint Jakcs testvére, Miklós mester, a király embere előtt zajlott 1363. szeptember 15-én Szatmár vármegye közgyűlése⁶⁵. A lenyomatok alapján Kusalyi Jakcs György tárnokmesternek két pecsétje volt: egy kisebb gyűrűspecst és egy 5 cm átmérőjű pecsét. Az utóbbin négykaréjú

dísz alsó ívében helyezkedik el a címerpajzs, benne a koronából kinövő, szinte felismerhetetlenül vékony mancspár három-három ujjal⁶⁶. Ezt leírói befelé hajló lóhereszáraknak vagy két egymásfelé forduló hosszúnyakú állatfejnek vélték, a töredékes sisakdíszét pedig balra néző madárnak gondolták⁶⁷. Az utódja, Nevnai Treutel László tárnokmester pecsétjének⁶⁸ is mintául szolgáló pecsét töredékesen olvasható körirata valószínűleg: GEORGIUS DE KUSSAL MAGISTER TAVERNICORUM (2. kép). Forrásmegjelölés nélkül említi Bunyitay egy négy mezőre osztott, Györgynek tulajdonított pecsétet, ahol a mezők egyikén szív alakú pajzsban koronából kiemelkedő két szarv látható⁶⁹. Ez a leírás heraldikailag kissé zavaros, viszont az általa két szarvnak vélt tárgy megfelel a mancspárnak. Ezt alátámasztja Zsigmond király egyik aranyforintjának mesterjegye, amely a főkincstartó Jakcsok családi címerét ábrázolja. Ott a pajzsban szintén egy elnagyolt V-alakot formázó ábra jelenti a koronából kinövő mancsokat⁷⁰ (3. kép).

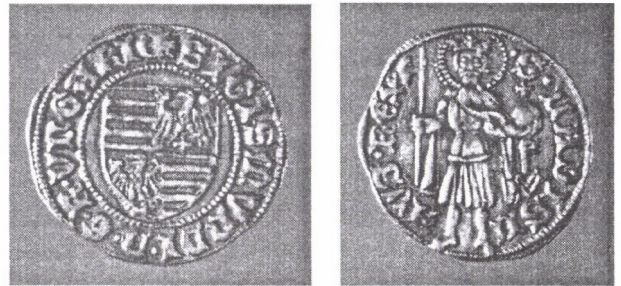
2. kép

Az időben következő címeres ábrázolás éppen a Budán felállított reprezentatív kályha már említett csempéjén levő, amelyet az ismertetett udvari műhelyek relatív kronológiája alapján 1410-1430 körüli időre datálnak⁷¹, így az életrajzi adatok ismeretében leginkább Jakcs László vagy Mihály udvari befolyását tanúsíthatják⁷².

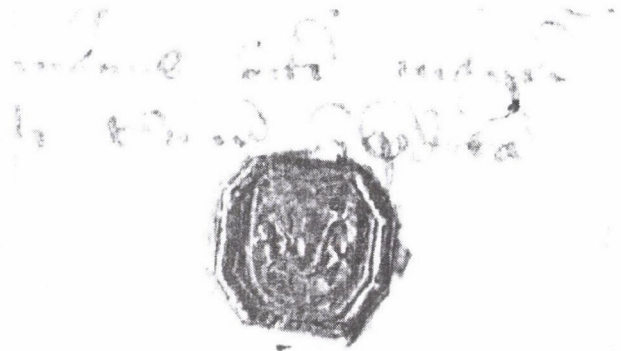
Több, 1427. évi oklevelén megtalálható Kusalyi Jakcs László 13 mm átmérőjű, nyolcszögletű, gyűrűs,

rányomott zöld pecsétje az ismert címerábrával kevertalpú pajzsban⁷³ (4. kép).

Liliomnak vagy szarvnak vélték annak a pecsétnek a címerábráját, amely Jakcs Dénes püspök 1431. február 5-i adománylevelén függ zöld selyem zsinóron⁷⁴. Ez vörös viasz-pecsét, minuszkulás körirata: + dionisius * eps * waradi. Egy másik, papírfelzetes, nyolcszögletű pecsétjének körirata olvashatatlan, címere is nehezen kivehető⁷⁵.

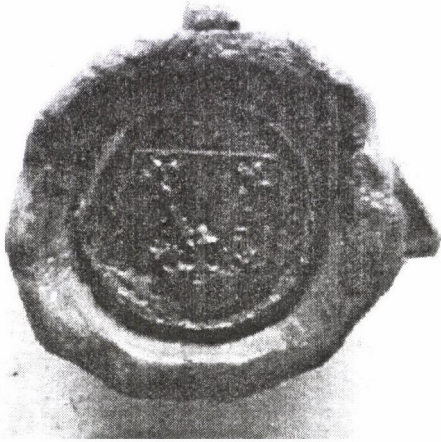
3. kép

4. kép

Két pecsétjét ismerjük Jakcs Mihály székely ispánnak is: egyik 2 cm átmérőjű, pajzsát indadísz veszi körül, fölötte minuszcula m⁷⁶ (5. kép); a másik 2,5 cm átmérőjű, majuszkulás körirata: S * MICHAELIS * COM * SICULOR *, sisakdíszét nem tudták meghatározni⁷⁷.

Jakcs Jánosnak Mihály kisebb pecsétjével azonos, de i minuszkulás pecsétjét ismerjük⁷⁸. Csak a pecsét nyoma látszik Hadadi Jakcs László 1440. április 10-én Hadadon kelt magánoklevelén⁷⁹, és csupán említésből tudunk Jakcs György és János (1460), illetve Jakcs Péter (1473) pecsétjeiről.

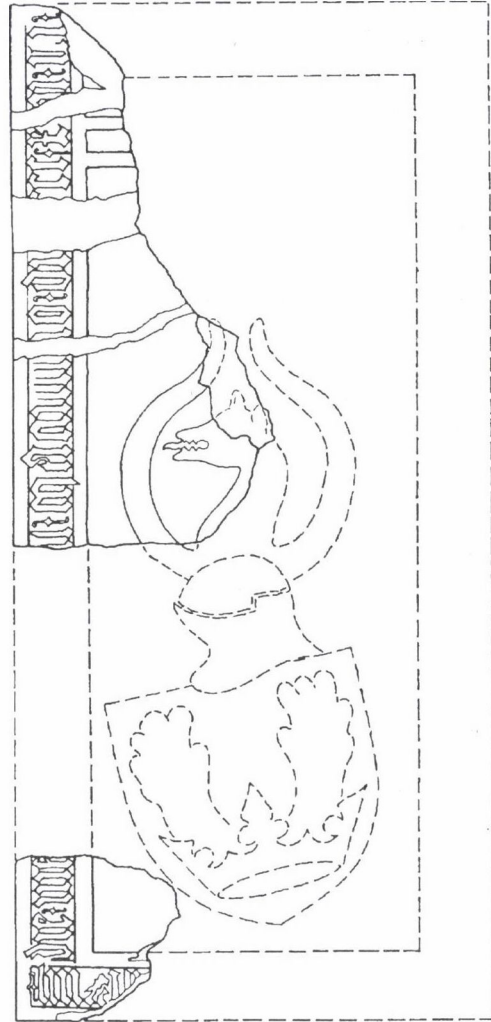

5. kép

A hagyomány szerint a Jakcsok családi temetkezőhelye a kusalyi kolostor temploma volt⁸⁰. Ennek kőlappal fedett kriptája vagy sírkamrája őrizhet ugyan érintetlen sírokat, sírköveket azonban innen nem ismerünk. A hadadi Wesselényi-kastély egykori üvegházának falába illesztett két vörösmárvány sírkő töredékét jelezték viszont már a múlt században⁸¹, amelyek valószínűleg a református, a középkorban Szent László templomból kerültek ki. Az ötvenes években összetörték azokat, de két-két vázlatos ceruzarajz alapján viszonylag pontos képünk van róluk⁸². Az egykori sírkő heraldikai jobb oldalának négy, kapcsolódónak tetsző töredékén gótikus minuszkulás feliratsáv van, ezeken: „...i § ma.(...)o § di(...)ccc § in o” olvasható. E szerint a sírkő 1390-1400 vagy 1410-1449 közti dátumot viselhetett. A címerből csupán a sisakdísz részlete maradt meg egy szarvval és a jobbra néző farkas- vagy kutyafejjel. Az 1995. év tavaszán egy minuszkulás kisebb saroktöredék is előkerült, ennek felirata: „...iiii § die § me..” és valószínűleg egyazon sírkőlap része volt, a méretrendje alapján kiszerveztett elméleti rekonstrukció egy körülbelül 280-300 cm hosszú sírkövet eredményez* (6. kép).

A másik töredéken reneszánsz kapitálissal írt „NIS § I felirat, valamint balra néző csórsisak található, a sisak fölött a két ökör- vagy bivalyszarv között balra tekintő farkas- vagy kutyafejjel. Itt a sisaktakaró foszlányaiból is maradtak részletek (7. kép). Darabunk a Jagelló-kori síremlékek körét bővíti.

A felmerülő bizonytalanságok ellenére talán még egy sírkővel gazdagíthatjuk a Jakcsok címeres emlékeinek számát. Az 1883. évi váradi ásatások során a középkori székesegyház egyik téglasírából egy

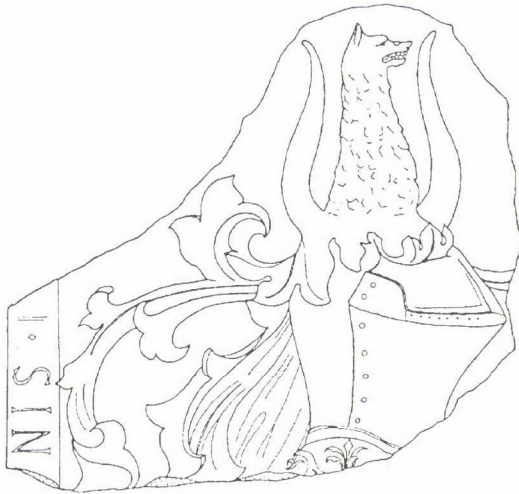
6. kép

230×110 cm méretű vörösmárvány sírkő került elő, amelyen a meglehetősen kopott jobbra dőlt címerpajzs mezejében két egymás felé hajló alakzat vehető ki, a pajzs fölött csórsisak és dísz, egy leveles szarvpár helyezkedik el⁸³, rajta mitrával, ennek csúcán pedig egy kereszt, bevágott száakkal. A szarvak közt nyomok utalnak az egykori alakra, amely szintén lekopott. Gótikus minuszkulás feliratából csak a bal hosszoldal egy rövid szakasza és az alsó szélre átforduló első szó betűzhető ki: „...o die · qe · penultimi in waradiensis...”⁸⁴ (8. kép). A sírkő stílusának megfelelő korból csak a székét talán el sem foglaló Farkasfalvi Pál (1396) és az abból kényszerűen távozó Pratói Melanesi János (1426-1427) címerét nem ismerjük⁸⁵, így amennyiben a mitra itt valóban püspöki címjelző,

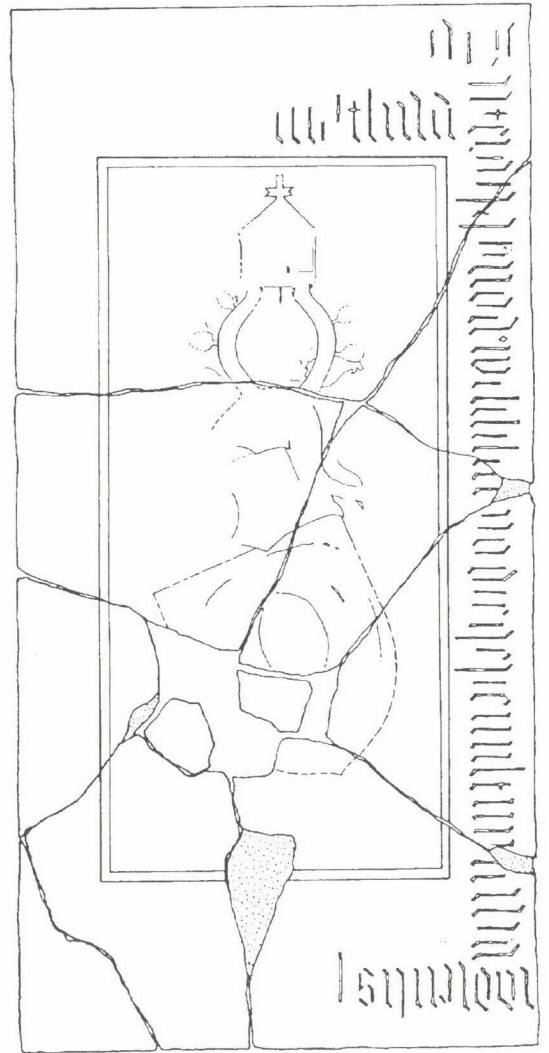
úgy valószínű, hogy Jakcs Dénes püspök sírkövével állunk szemben, aki valamikor 1432 év végén halt meg. Továbbá, ha a püspöki szék üresedését jelző novemberi dátum⁸⁶ a halála hónapjára vonatkoztható, akkor összefüggésbe hozhatjuk a felirat „penultimi” szavával.

Ismerjük végül a Jakcsok címerének még egy ábrázolását, ez a szilágycsehi református templom egyik zárókövén látható egy Drágffy címeres másik zárókő és még néhány üres, de egykor valószínűleg festett címerpajzs társaságában, heraldikai ciklus részeként (9. kép). Mindkét családnak voltak birtokai a XV. században a mezővárosban⁸⁷, de a címerek együttes megjelenése Drágffy Miklós közép-szolnoki ispán⁸⁸ és Jakcs Eufémia (Affra) házasságát követően, az 1440-es évek utáni időszakra tehető. A hálóboltozat konfigurációja egyaránt megengedi a Drágffy Miklós vagy fia, Bertalan pohárnokmester (1468-1474 és 1479-1480), kamarásmester (1490-1493), erdélyi vajda (†1501) korára történő datálást.

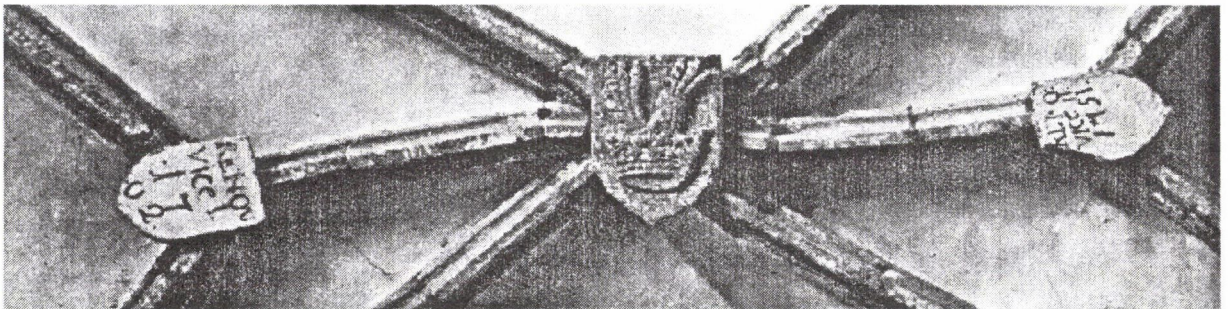
Emódi Tamás

7. kép

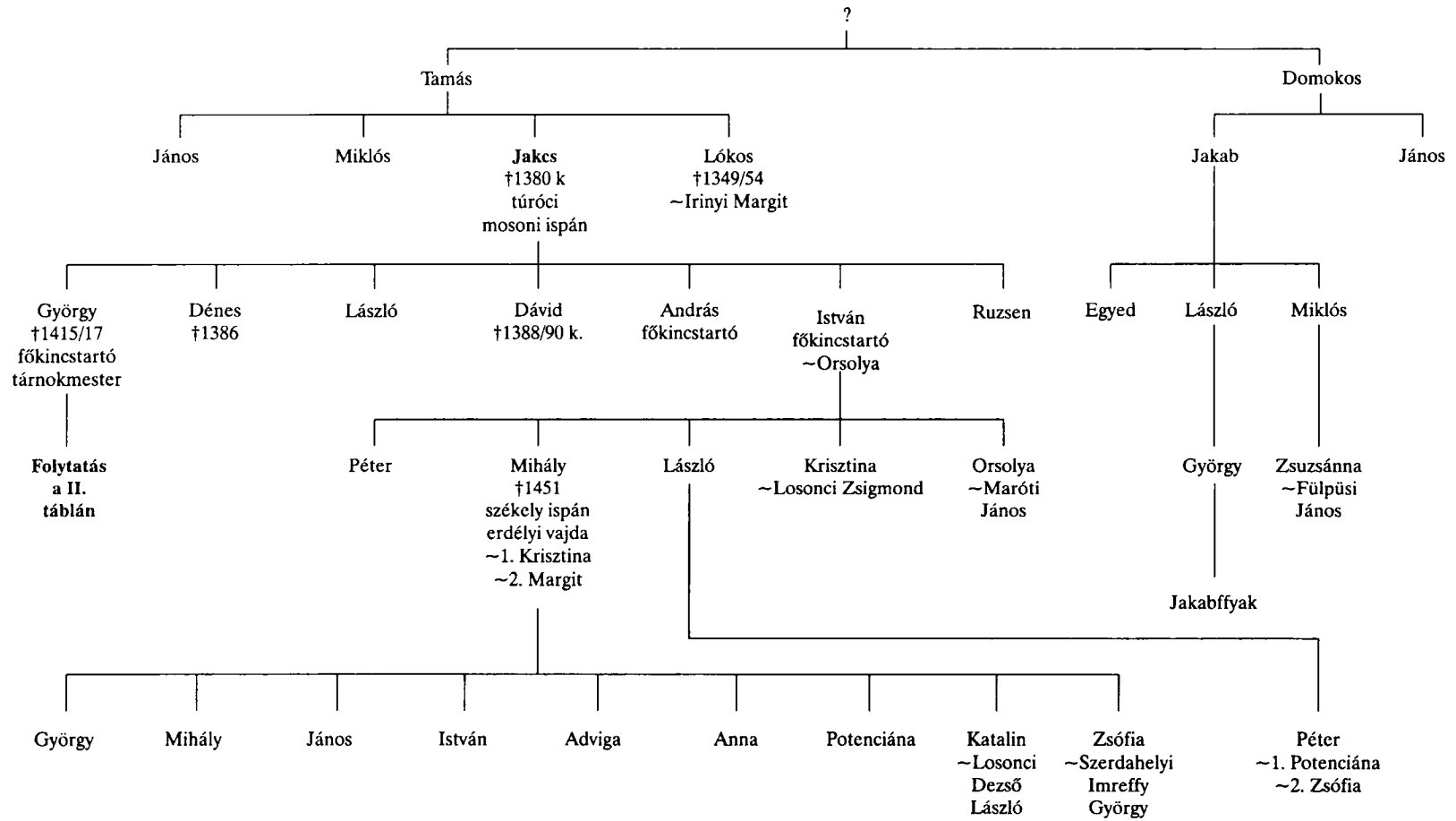

8. kép

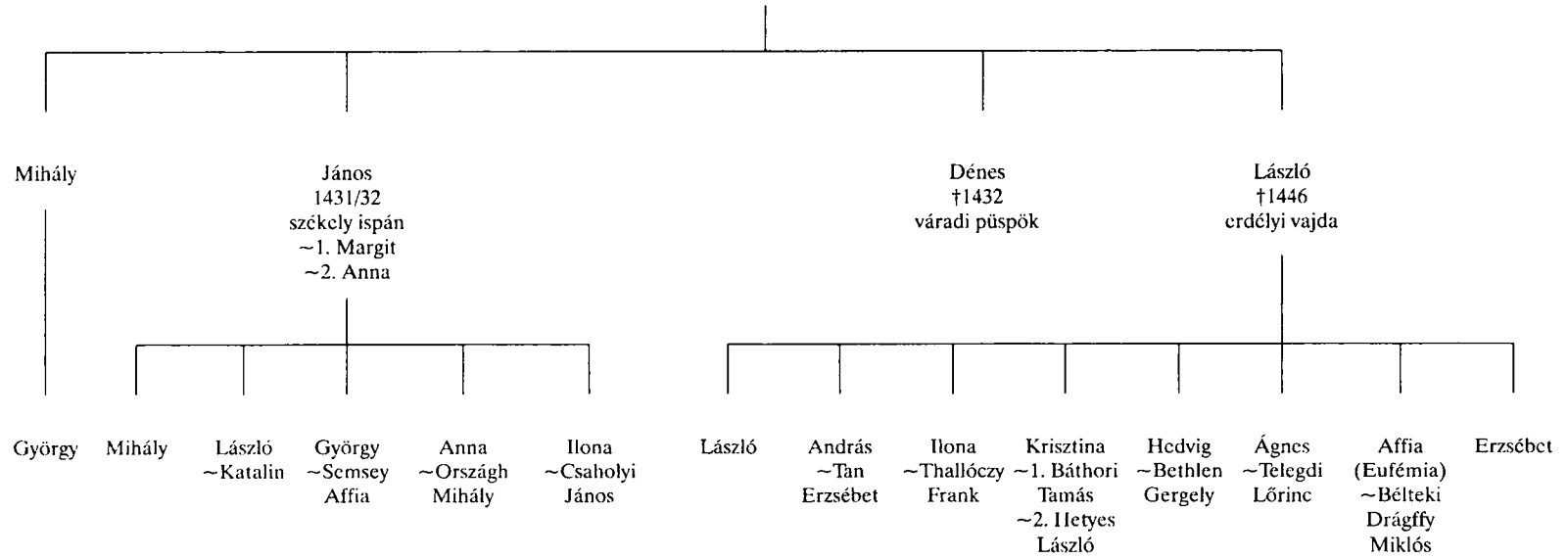
9. kép

I. tábla

II. tábla

György
†1415/17
főkincstartó
tárnokmester

A Kusalyi Jakcs család leszármazása a XV. század közepéig

JEGYZETEK

1. *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I–III. Bp., 1900–1904. (a továbbiakban: Karácsonyi i.m.) II. 45. p.; *Nagy Iván* szerk.: Anjou-kori Okmánytár (a továbbiakban: AO) Bp., 1878–1920. V. 552 p.; A nagykállói Kállay család levéltára II. Bp., 1943. 1086. p.
2. *Szirmay Antal*: Szathmár vármegye fekvése, történeti és polgári esmérete. II. Buda, 1810. 274. p.
3. *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. V. Pest, 1859. 290–292. pp.; *Bunyitay Vince*: A váradi püspökség története III. Nagyvárad, 1883–1884. (a továbbiakban: Bunyitay i.m.) 179. p., 1. jegyz.; *Komáromy András*: Magyar nemzetségek. „Turul” 1892. 22. p.; *ifj. Kállay Ubul*: Adalék a Gutkeled nemzetség nemzedékrendjéhez. „Turul” 1901. 42. p.; *Wertner Mór*: Újabb nemzetségi kutatások II. „Turul” 1904. 72. p.
4. Karácsonyi: II. 49–51. pp.; *Jakó Zsigmond*: Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp., 1940. (a továbbiakban: Jakó i.m.) 40. p., 44. p.; *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. (a továbbiakban: Györffy i.m.) I. Bp., 1987. 576. p., 614. p.
5. *Mályusz Elemér* szerk.: Zsigmondkori Oklevéltár I., (a továbbiakban: ZsO) Bp., 1952. 1601. sz.; *Petri Mór*: Szilágy vármegye monographiája. (a továbbiakban: Petri i.m.) I–VI. Zilah 1901–1904. II. 404. p.; *Varjú Elemér* szerk.: Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez I., Bp., 1919. (a továbbiakban: Csáky) 289. p.
6. Komáromy: II. 22. p.; ZsO: II 7595. sz.
7. Karácsonyi i.m.: II. 45. p.; lásd Karácsonyi levelét Petrihez: Petri i.m.: II. 403. p.
8. Karácsonyi i.m.: III/2., benne Csoma József: Magyar nemzetségi címerek. (a továbbiakban: Csoma i.m.) 77. p.
9. Bunyitay i.m.: 1883: I. 249. p., 2. jegyz.; *Bunyitay Vince*: Szilágy megye középkori műemlékei. Bp., 1887. 18. p. (a továbbiakban: Bunyitay 1887); *Csergheő Géza*: A Gutkeled nemzetség címe. Turul 1891. 14. p., 15. p.; *Bárczay Oszkár*: A heraldika kézikönyve. Bp., 1897. (a továbbiakban: Bárczay i.m.) 9. p.; *Siebmacher, J.*: Wappenbuch. Der Adel von Siebenbürgen. Nürnberg 1898. T. 110.
10. AO: VII 284–285. pp.
11. Hacsak az 1347-ben említett „Petro filio Jakch” nem volt az – AO: V. 137. p.
12. Komáromy i.m.: II 22p.; Jakó i.m.: 44. p.
13. Petri i.m.: V. 659. p.
14. Petri i.m.: II. 404. p.
15. Documente privind Istoria Romaniei, veacul XIV. C. Transilvania vol. IV. (a továbbiakban: DIR) Bucuresti, 1955. 691. p.; Documenta Romaniae Historica C. vol. X. (a továbbiakban: DRH) Bucuresti, 1977. 273. p.
16. *Fejér György*: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. (a továbbiakban: CD) V. 2. 500–503. pp.; Petri i.m.: V. 648. p.; *Maksay Ferenc*: A középkori Szatmár megye. Bp., 1940. 150. p.
17. AO: VII. 369. p.; 1351 e–1354: DRH. X. 273. p., XI. 10. p., 17. p., XII. 69. p., 80. p., 110. p.
18. *Teutsch, G. D.–Firnhaber Fr.*: Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens I. Wien, 1857. 212. p.; Bunyitay i.m. 1883: I. 250. p.; Petri i.m.: I. 617. p.; kritikája: Györffy i.m. III. 522. p.
19. AO: IV. 127. p.
20. DRH: X. 10. p., 209. p., XII. 13. p.; a tisztségek betöltésének intervallumaira itt és a továbbiakban: *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1310–1457. Kézirat. Bp., 1992. (a továbbiakban: Engel i.m.) 470., 490. p.
21. DRH: XII. 13. p., 69. p.; Engel i.m.: 303. p.
22. DRH: X. 209. p., XII 294. p.
23. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 96342, közli: DRH. X. 273. p. Itt említik először a falu plébániatemplomát is.
24. DRH: XII. 13. p., 351. p., 436. p.; regesztái: *Szabó Károly*: Az Erdélyi Múzeum oklevelei. „Történelmi Tár” 1889. 27–29. pp.
25. Petri i.m.: II. 404. p.
26. Petri i.m.: V. 660. p.
27. ZsO: I. 31. sz., 599. sz, 1601. sz.
28. ZsO: II. 759. sz.
29. Engel i.m.: 470.
30. ZsO: I. 31, 257, 599, II. 4370.
31. ZsO: I. 320. sz.
32. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I. Bp., 1890. 595. p.; Györffy i.m.: I. 591–592. pp.
33. ZsO: I. 4802. sz.
34. Csánki i.m.: I. 423. p., 493. p., 634. p.; ZsO: II. 731. sz., 4445. sz., 5087. sz.
35. Engel i.m.: 220. p.; Lásd még Petri i.m.: I. 81–83. pp., II. 405. p. Egy állítólagos kusalyi várukat említi *Kövári László* nyomán Petri i.m.: II. 363. p.
36. Csáky i.m.: I. 334. p.; Jakó i.m.: 194. p.; ZsO: II. 5289. sz.
37. A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei. Kivonatokban közléteszi és a bevezető tanulmányt írta: *Jakó Zsigmond* (a továbbiakban: Km.jkv.) Bp., 1990. 1499. sz., 1521. sz., 1524–1525. sz., 1531. sz.
38. MOL DL. 55202; Urkundenbuch zur Geschichte des Deutschen in Siebenbürgen (a továbbiakban: Ub.) V. Bukarest, 1975. 183. p.; Km. jkv: 757. sz., 1612. sz.
39. *Barabás Samu* szerk.: A gróf széki Teleki család Oklevéltára I. Bp., 1895. I. 477. p.; ZsO: II. 759. sz., 4445. sz.
40. CD. X. 5. p., 137. p.
41. *Lukcsics Pál*: XV. századi pápák oklevelei II. Bp., 1938. (a továbbiakban: Lukcsics i.m.) 133. p.; Km.jkv: 3428. sz., 3469. sz.
42. Lukcsics i.m.: 133. p.
43. *Engel Pál*: Zsigmond bárói. In.: Művészet Zsigmond király korában. Bp., 1987. I. 123–124. pp.
44. ZsO. II.: 7352. sz., *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Bp., 1984. 57. sz.
45. ZsO. II.: 2829. sz., 2910. sz.
46. ZsO. II.: 4798. sz.
47. Engel i.m.: 136. p., 317. p.
48. ZsO. IV. (szerk: *Borsa Iván*, Bp., 1993.) 752. sz., 1735. sz.
49. *Gelcich József*: Raguza és Magyarország összeköttetéseinak oklevéltára. Bevezetővel és jegyzetekkel ellátta *Thallóczy Lajos*. Bp., 1887. 276–280. pp.
50. *Ljubič Sime*: Listine o odnošajih izmedju Juznoga slavstva i mletačke republike. In: Monumenta spectantia Historiam slavorum meridionalium. Zagrabiae, 1882. 228–232. pp.; *Szabó László*: Jakcsi László, Curzola sziget magyar grófja. Klny. „A tenger” 1917. I. füzetéből. Bp., 1917. 6–7. pp., 10. p.
51. *Szabó i. m.*: 10. p.
52. *Varjú Elemér* szerk.: A Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család története. Oklevéltár (a továbbiakban: Bánffy i. m.) Bp., 1908. I. 639. p.; Engel i. m.: 12. p., 470. p.
53. *Tonk Sándor*: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest, 1979. 224. p.; Ub. III. 591. p., 595. p.

54. Bunyitay i.m.: I. 250. p.; Csáky i.m.: I. 334. p., 337. p.; vö: Bánffy i.m.: I. 607. p.
55. Bunyitay i.m.: I. 251. p.; Lukács i.m.: I. 190. p., 197. p.; Engel i.m.: 379. p.
56. Ub. III. 294. p.
57. Bunyitay i.m.: I. 256. p. 2. jegyz.; vö: Engel i.m.: 385. p.
58. *Áldásy Antal*: Zsigmond király és Spanyolország. Bp., 1927. 52–55. pp., 57. p., 103–105. pp.
59. Regesta Imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigmunds 1410–1437. verz. von Wilhelm Altmann. Innsbruck 1897. II. Bd. 6716–6719. sz., 6734–6735. sz.
60. U.ott. IV. 270. sz., V. 1. sz., 2365. sz. – átirata szerint 1440-ben is ispán: *Entz Géza*: Erdély építészete a 11–13. században. Bp., 1994. (a továbbiakban: Entz i.m.) 183. p.; Bánffy i.m.: I 639. p.; Engel i.m.: 12. p.
61. *Fügedi Erik*: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp., 1970. (a továbbiakban: Fügedi i.m.) 157. p.
62. Bánffy i.m.: I. 674. p.; Km.jkv: 496. sz., 511. sz., 1375. sz., 1424–25. sz., 2225. sz., 2487. sz.; Ub.V: 2365. sz.; Entz i.m.: 183. p.
63. Fügedi i.m.: 89. p.
64. BTM. lsz: 521178, első közlése: *Holl Imre*: Középkori kályhacsempék Magyarországon. In: Bp., Régiségei XVIII. 1958. 235. p., 48. kép; a címerkép megfejtése: *Holl Imre*: Heraldikai megjegyzések. In: Archaeológiai Értesítő 1984. (a továbbiakban: Holl 1984.) 1. p., 112. p., 10. kép; ismeretlen címerképként ismerteti: *Írásné Melis Katalin*: Művészek és tárgykultúra. In: Műv. Zs. 1987. Kat. 435–36. sz., T. 16. kép
65. MOL Kállay lvt. 1. nr. 1397; DIR. XII. 186.
66. MOL V. 2. Varjú Elemér pecsétgyűjteménye 49. sz; uo. 48.
67. *Siebmacher, J.*: Wappenbuch. Der Adel von Ungarn I–IV. Nürnberg, 1885–1893. 264. p., T. 201; *Nyáry Albert*: A heraldika vezérfonala. Bp., 1886. 57. p., V. tábla 37; *Bárczay i.m.*: 491. ábra; *Végh Gyula*: Jegyzetek a magyarországi püspökök címereihez. Kézirat, é.n. MOL V. 10. nr. 661.
68. Magyarországi művészet 1300–1470 körül. Szerk.: *Marosi Ernő* II. Bp., 1987. 1476/1. (a továbbiakban: Mo. műv.)
69. Bunyitay i.m.: 256. p.
70. *Soós Ferenc*: Verde- és mesterjelként alkalmazott címerek a magyar pénzekben. Előadás. Elhangzott a „Numizmatika és a társtudományok II című konferencián a Debreceni Déri Múzeumban 1995. október 4-én; az aranyforintra: Pohl Artur: Ungarische Goldgulden de Mittelalters 1325–1540. Graz 1974. D1–8.
71. *Holl Imre*: Középkori kályhacsempék Magyarországon II. In: „Budapest Régiségei” XXII. 1971. 161. p.; Holl 1984: 112. p.
72. Holl a szóbanforgó műhely tevékenységét éppen e – Jakcs Dénessel kapcsolatba hozott – családi címerrel tolja ki 1427–32-ig, ez azonban a másik két családtag pályafutása fényében nem feltétlenül szükségszerű. *Holl Imre*: Neutronaktivierungsanalyse mittelalterlicher Ofenkacheln II. „Acta Archaeologica”. Tom. XLVII. 1995. Fasc. 1–4. 286.
73. MOL DL. 80089, DL. 80091, DL. 80104. Másolata az MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének gyűjteményében.
74. MOL DL. 11744; MOL V. 2. 301/1. sz; vö: Bunyitay i.m.: I. 255. p.
75. MOL–V 2 301/3. sz.
76. MOL–V 8 Műanyagmásolatok gyűjteménye 583. sz.
77. U.ott: IV. 442; Székely Oklevéltár VIII. Szerk.: *Barabás Samu* Bp., 1934. 64. p. Török Bertalan hagyatékából.
78. MOL DL. 39288.
79. MOL DL. 55202.
80. Kővári nyomán: Bunyitay 1887: 18–21. pp.
81. Bunyitay 1887: 18. p.
82. MOL. P. 636; OMvH. Könyvtár Lux-féle északerdélyi vázlatrajzok. 25. lap, 1940 körül.
83. Hasonló sisakdísz van a Ludán nemzetség tagjainak címereiben. Csoma i.m.: 29. p.
84. Váradai kötődések. Szerk.: Kerny T. Bp., 1989. Katalógus 188. sz. (Lővei Pál); vö: Mo. műv. I. 461. (*Lővei Pál – Varga Livia*)
85. Vö: Bunyitay i.m.: I. 246. p.; A MOL-ban őrzött egyetlen oklevél (DL. 9776) levő pecsétje értékelhetetlen; vö. még: MOL V. 10. p.
86. Engel i.m.: 384. p.
87. Petri i.m.: II. 363. p.; Km. jkv: 1180. sz., 1532. sz., 1548. sz.
88. Km.jkv: 1430. sz.

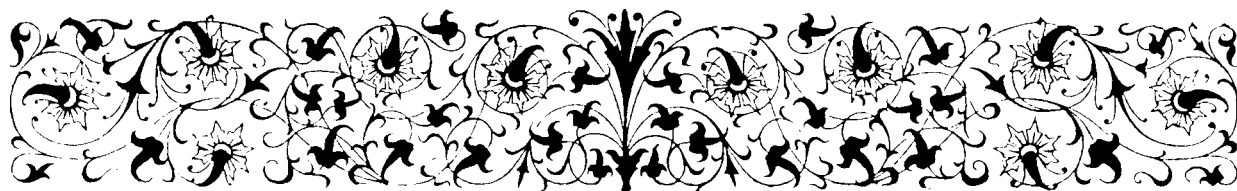
* Lővei Pál lektori véleményében a négy töredék egymáshoz közvetlenül illeszkedő voltával kapcsolatban kételynek adott hangot.

Segítségéért Lővei Pálnak tartozom köszönettel.

K É P J E G Y Z É K

1. Kusalyi Jakcs címeres kályhacsempé, magassága: 40 cm. Buda 1410–1430 körül. (Bp.-i Történeti Múzeum, lelt.sz: 521178., fotó: Tihanyi Bence)
2. Kusalyi Jakcs György tárnokmester (1398–1401) pecsétje. (MOL. V. 2. Varjú Elemér pecsétgyűjteménye, nr. 48, átmérő: 50 mm.)
3. Zsigmond király aranyforintja a Kusalyi Jakcs testvérek kinstartósága idejéből. Mesterjegye Kusalyi Jakcs címer. (Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár, fotó: Soós Ferenc–Szántó Péter)
4. Kusalyi Jakcs László pecsétje 1427-ből. (MOL. Dl. 80091, átmérő: 13 mm.)
5. Kusalyi Jakcs Mihály székely ispán (1427–1438) pecsétje. (MOL. V. 8. Műanyagmásolatok gyűjteménye, nr. 538., átmérő: 20 mm.)
6. A Kusalyi Jakcs család egy tagjának sírköve, Hadad (elméleti rekonstrukció a szerző felmérése alapján).
7. A Kusalyi Jakcs család egy tagjának sírköve XV. század vége – XVI század eleje. Hadad (Lux után).
8. Kusalyi Jakcs Dénes váradai püspök (1427–1432) feltételezett síremléke (a szerző felmérése alapján). Nagyvárad. r.k. bazilika.
9. Kusalyi Jakcs címeres zárókő. Szilágycseh. református templom. (Országos Műemlékvédelmi Hivatal Fényképtára)

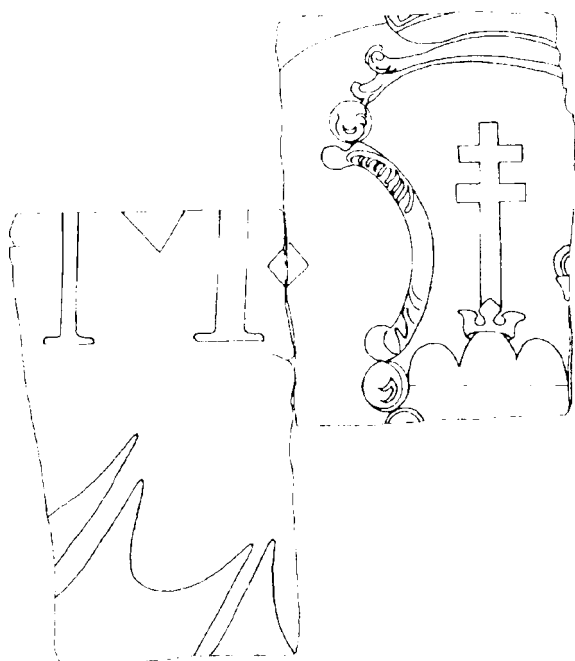

WEINMANN IMRE 1848/1849-ES HONVÉD FŐHADNAGY HAGYATÉKA

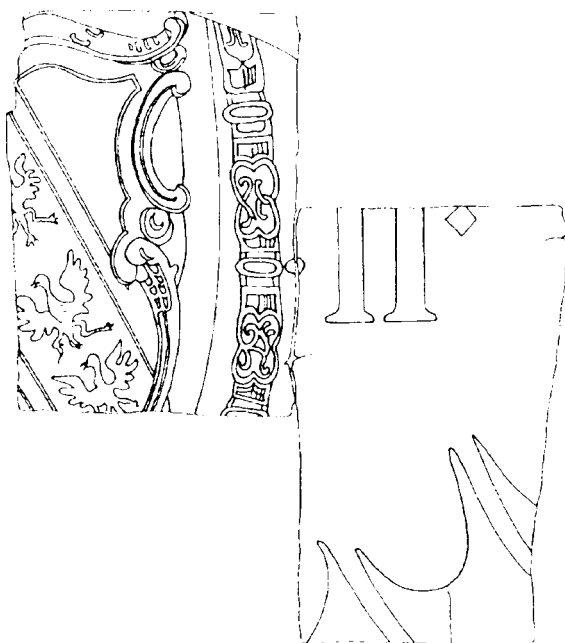
Révfülöpon (Veszprém megye), a Helytörténeti Gyűjteményben akadtam rá 1994 februárjában Weinmann Imre 1848/49-es honvéd főhadnagy hagyatékára.¹ A néhány darabos kollekciót Baráth Magdolna 7. osztályos tanuló – aki azokat anyai nagyanyjától szerezte (ennek édesapja volt Weinmann Imre) – 1968. január 1-jén ajándékozta a gyűjteménynek.

A hagyaték az alábbi darabokat tartalmazza:

1. Egy 1773 M. cs. kir. hadseregbeli zászló 2 darabkája. (1/a–b. ábra)

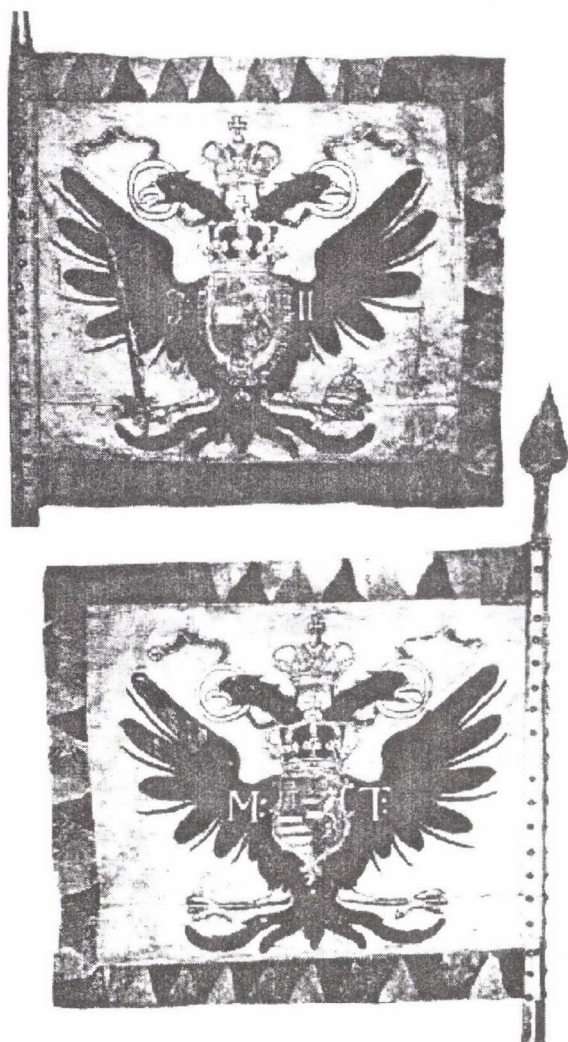
1/a. ábra

1/b. ábra

A zászló – amelyből a töredékek származnak² – mindkét felét eredetileg a Német-Római Szent Birodalom koronás, glóriás kétfejű sasa díszítette. Az egyik oldalon a sas mellén hasított és jobb felén osztott címerpajzs volt szív-pajzs, úgymint, jobbra: Magyarország címere (felül: vörösben zöld hármshalmon álló fehér kettőskereszt, a középső halmon lilomos arany korona, alul: fehérrel és vörössel hétésszer vágott mező), balra: Csehország címere (vörös mezőben aranykoronás, kettősfarkú fehér oroszlán), a szív-pajzsban: Ausztria címere (vörös mezőben fehér pólya). A szív-pajzs felett az osztrák főhercegi korona. A pajzs két oldalán M. T. (Maria Theresia)

kezdőbetűk. A másik oldalon a sas mellén hasított címerpajzs, jobbra Ausztria címere (vörösben fehér pólya), balra Lotharingia címere (aranyban vörös jobbharánt pólyán 3 fehér sas). A címerpajzsot kívül az Aranygyapjas Rend láncja, belül a Katonai Mária Terézia Rend szalagja köríti. A rendjelvények a pajzstalpnál láthatóak. A pajzs két oldalán J. II. (Josephus Secundus) névbetűk. A zászló mindkét oldalán a széleket – kivéve a rúd felőli oldalt – a törzszászlóknál (Leibfahne) fekete-arany – vörös-ezüst, a közzászlóknál (Ordinäre-Fahne) fekete-sárga-vörös-fehér lángnyelvek (Német-Római Szent Birodalom és az Ausztriai Főhercegség színei) díszítették.³ (2. ábra)

2. ábra

A vászonból készült és festett zászlóból 2 db nagyjából azonos méretű, téglalap alakú töredék maradt meg. Az egyik töredék 6,5×9,2 cm-es. Egyik oldalán Magyarország kettőskeresztes címere található, szélein megmaradt a magyar címer vágásos mezejének és az osztrák címer koronájának kicsiny részlete is. Ugyanezen töredék másik oldalán Lotharingia címérének nagyobb része maradt fenn, a címerpajzsot övező Aranygyapjas Rend láncának és a Katonai Mária Terézia Rend vörös-fehér-vörös szalagjának részleteivel. A másik zászlódarabka 6,3×10,1 cm-es. Egyik oldalán a sas szárnyán lévő M-betű töredéke, a másik oldalon szintén a sas szárnyán lévő római II-es szám töredéke látható.

3/a. ábra

3/b. ábra

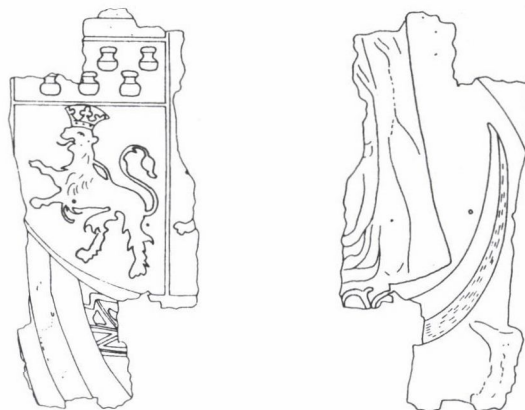
Miután csak két kis töredéke maradt meg, ma már nem lehet megállapítani, hogy gyalogsági vagy lovassági zászló volt-e. Ezek ugyanis csak méretükben különböztek egymástól. A lovasság zászlói kisebbek voltak.

2. Egy 1792 M. cs. kir. hadseregbeli zászló töredéke. (3–4–5. ábra)

E zászló egyik felét a koronás, glóriás német-római szent birodalmi sas díszítette, mellén 12 mezőre osztott pajzsban a Habsburg-Birodalom országainak és tartományainak címereivel.⁴ A pajzstalpnál kívülről befelé haladva, az Aranygyapjas Rend, a Katonai

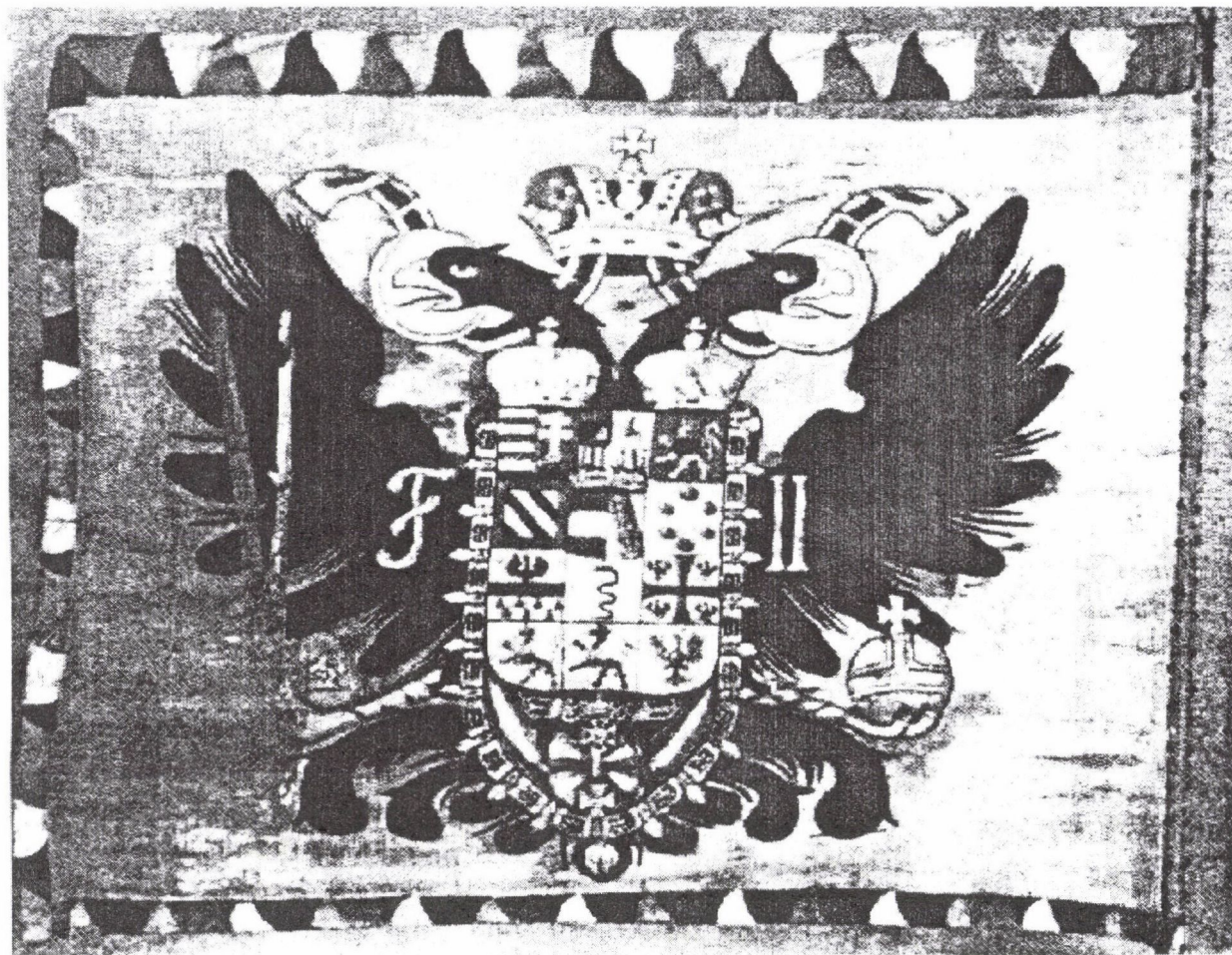
4. ábra

5. ábra

Mária Terézia Rend és a Szent István Rend jelvényei láthatóak. Az Aranygyapjas Rend láncá körüloleli a címerpajzsot, a Mária Terézia Rend szalagjából és a Szent István Rend láncából csak kisebb részlet került a pajzstalp alá. A címerpajzs 2 oldalán a császár névbetűi: F. II. (Franciscus Secundus). A zászló másik oldalán a holdsarlón álló Szűz Mária tartotta a gyermek Jézust. A zászló széleit itt is fekete-arany-vörös-ezüst lángnyelvek szegélyezték, a rúd felőli oldal kivételével.⁵ (6. ábra)

E szintén vászonból készült és festett zászló megmaradt része a megtaláláskor 7 db aprócska, szabálytalan alakú töredékből állott, amelyeknek egy részét,

6. ábra

hogy a darabkák ne kallódjanak el sárga színű fonállal (valószínűleg már évtizedekkel korábban) egymáshoz fűzték. Azok a darabkák, amelyek nem voltak ilyen módon a többihez erősítve, feltehetőleg később töredezték le. A darabkákat Koncz Pál restaurátor összedolgozta és a helyenként pergő festékfelületet fixálta. A restaurálás után az összeillesztett darabkák egy szabálytalan formájú, megközelítőleg L-alakú, 4,8×10,6 cm-es töredéket adtak ki.⁶

Egyik oldalán a címerpajzs jobb alsó része maradt meg. Ezen csaknem épségben látható aranyban egy koronás vörös oroszlán (Habsburg vagy Leon? címere), felette Erdély címerének töredéke (vörös pólyával osztott mező, felül: kékben növekvő fekete sas, naptól és holdtól kísérve – ez már nincs meg –, alul: aranyban 7 vörös vár (a várakból csak 5 db maradt).

Erdély címeréhez balra Milánó címerének jobb alsó csücske csatlakozik, de a címerkép (fehérben kék kígyó gyermeket nyel el) nem maradt meg. A vörös oroszlános címerhez szintén egy másik címer (aranyban fekete oroszlán) töredéke (jelenleg már csak az oroszlán egyik mancsvégződése) csatlakozik. A pajzs alatt megmaradt a Mária Terézia Rend szalagjának és a Szent István Rend láncának kis részlete is. Másik oldalán Szűz Mária ruhájának bal alsó csücske és a holdsarló bal oldali végződése látható.

Miután e zászló egyik oldalát Szűz Mária képe díszítette, ez törzszászló (Leibfahne), azaz ezredzászló volt. Az alegységek (zászlóaljok, lovasszázadok) zászlainak mindkét oldalán a kétfejű sas díszelgett. Miután eredeti nagysága már nem mérhető, szintén megállapíthatatlan, hogy gyalogsági vagy lovassági zászló volt-e.

Person-Beschreibung.

Derselbe benannter Mann ist von _____ Statur,
 hat _____ Haare, _____ Augen, _____ Nase,
 _____ Gesicht; sonstige Kennzeichen: _____
 _____, spricht Sprachen: _____
 Derselbe hat sich um seinen Pass bis _____
 _____ zu melden.
 Gegeben zu _____ am _____ Tag _____ 1860

8. ábra

Az újabb zászlók csak fokozatosan – a régiek elhasználódását követve – léptek a korábbiak helyébe.⁸ Múltán a rendszeresített zászlók valamennyi alakulatnál azonosak voltak, s az egyes ezredekre (név, szám) általában csak a zászlószalagok feliratai utaltak, ma már kideríthetetlen, hogy a révfülöpi gyűjtemény zászlói mely alakulatokéi voltak. Még az sem dönthető el egyértelműen, hogy 1848/49-ben a cs. kir. hadsereg, vagy esetleg a honvédséghez csatlakozó valamelyik eredetileg cs. kir. egység használta-e ezeket a zászlókat. Közismert ugyanis, hogy a magyar oldalra állt régi csapatok sokáig továbbra is használták régi zászlóikat, esetleg azt nemzetiszín szalaggal díszítve adtak kifejezést magyar voltuknak.⁹

Az eddig ismert szétदारabolt vagy megcsonkított 48-as zászlók – tudomásom szerint – mind honvédzászlók voltak. Ezzel szemben a Weinmann-hagyaték két zászlómaradványa cs. kir. zászlókból származik.

3. Weinmann Imre katonai végelbocsájtó (obsitos) levele, 1859–1860 (7–8. ábra)

48×39 cm-es formanyomtatvány, díszes kereteléssel, felső középrészén egy nagyobb, alsó középrészén egy kisebb 1815-ös osztrák császári (nyomtatott) közép címerrel.¹⁰ A hajtások mentén már elszakadozott

okmányt ismeretlen időpontban, a szakadásokat eltüntetve, valaki eléggé kezdetleges módon restaurálta.

Eredeti német szövege a következő:

„Kaiserlich-königliches Franz Fürst Liechtenstein 9. Husar. Rgmt.
 Protokoll=Nr. 111849
 Kopf=Nr. 54

Vorzeiger dieses Abschiedes, der österreichische kais. königl. Wachtmstr. Emerich Weinmann, geboren im Jahre 1829, im Orte Rechnitz Bezirke -, Kreise Eisenburger, Lande Ungarn, Werbbezirk des Infanterie=Regiments ... Nro. ... katholisches Religion, ledigen Standes, Student von Profession, hat bei dem österreichisch k. k. Franz Fürst Liechtenstein 9. Husaren Regimente durch Acht Jahre, - Monate, - Tage, als Gemeiner, Corporal, dmanig Wachtmeister, dann in der Reserve durch Zwei Jahre, Zwei Monate, Zwanzigacht Tage, worunter - Monate in Activität, daher im Ganzen durch Zehn Jahre, Zwei Monate, Zwanzigacht Tage, treu und ...lich gedient. Hat - Feldzug mitgemacht, im Jahre.

Nachdem ... 1852 K 6474¹¹ der im Gesetze vorgeschriebenen Wehrverpflichtung als brawer Soldat vollkommen Genüge geleistet, hat, so wird der seinem eigenen Wunsche gemass hiemit am dem Militär=Verbande entlassen und durch gegenwärtige Abschieds=Urkunde von jeder wie in der benannten Wehrpflicht ganzlich entledigt erklärt.

Ist zur Annahme als Freiwilliger mit den dafür bemessenen Bezügen nicht geeignet.

Derselbe ist ausgezeichnet mit -

Ueberhaupt wird dem verabschiedeten Wachtmeister Emerich Weinmann hiemit die verdiente Anempfehlung zu Theil, und hierbei

das Ersuchen ausgedrückt, demselben auf seine allenfallsige Bitte jeden thunlichen Vorschud leisten zu wollen.

Gegeben zu Pardubitz im 30ten, November 1859

Seiner kaiserlich=königlichen Apostolischen Majestät wirklicher Oberst zu Pferd, Ritter den St. Stanislaus Orden 2. Classe, und obigen Regiments Commandant

Baselli

Die Richtigkeit der hierdurch erfüllten Wehrpflicht wird mit dem Beisatze bestätigt, dass vorgenannter Mann weder auf die Invaliderversorgung noch auf das Dienst=Gratiale oder auf ein sonstiges Militär=Beneficium einen Anspruch zu machen habe, daher bei dem Franz Fürst Liechtenstein 9. Husaren Regiment mit Ersten Dezember Eintausend achthundert, fünfzig Neun ausser Stand komme, und bei seiner Entlassung vom Militär in die Civil=Jurisdiction übertrete; mit=hin den betreffenden politischen Behörden, wie andere Unterthanen und Staatsbürger in Allen pünktlich Gehorsam zu leisten habe.

Königgrätz am ... ten Dezember 1859

Szürkés körbélyegző kétféjű sassal (átm.: 26 mm): K. K. RE-SPIZIRENDES FELD KRIEGS COMMISSARIAT.

Baumeister
Komissar
R.D.S.E.¹²

Hátoldalán:

Persons Beschreibung.

Jenseits benannter Mann ist von ... Statur, hat ... Haare, ... Augen, ... Nase, ... Ungesicht; sonstige Kennzeichen: ..., spricht Sprachen: Derselbe hat sich um seinem Pass bis ... zu melden.

Gegeben zu Sabaria am 19 (14 ?) ten Janner 1860

Olvashatatlan ovális bélyegző kétféjű sassal (26×30 mm) és részben olvashatatlan aláírás:

Mätz..."

Ceruzával rájegyezve: 3091 Güns és 2 olvashatatlan német nyelvű sor.

Lila színű hosszúbélyegző, erősen elmosódva:

Die Jubiläums-Erinnerungs-Medaille

... (ausgezeichnet)

K.u.K. Infanterie-Regimentskommando Nr. 48.

Gr. Kanizsa Dezember 1898.

Puchmann Mjr.

Fekete színű bélyegző: 2424/905. M. E. H.

Ceruzával: „Édes Apám katonalevele 1848 után még besorozták 12 évig volt katona leszerelése után kapta mind Örmester. 48-ban mind huszárfőhadnagy volt”.

Magyar fordításban:

„Császári-királyi herceg Liechtenstein Ferenc 9. huszárezred¹³

Jegyzőkönyv-szám I/1849

Fej-szám 54

Ezen végelbocsájtó-levél felmutatója, Weinmann Imre osztrák cs. kir. örmester, aki Rohonc helységben, Vas vármegyében, Magyaror-

szágon 1829-ben született, a ... számú gyalogezred toborzó kerületében, katolikus vallású, nőtlen állapotú, diák, az osztrák cs. kir. herceg Liechtenstein Ferenc 9. huszárezrednél 8 évet, mint közember, tizedes, örmester, azután a tartalékban 2 évet 2 hónapot 27 napot – miközben ... hónapot ténylegesen – azaz összesen 10 évet 2 hónapot 27 napot hűségesen és ...n szolgált. Résztvett a ... hadjáratban, ... esztendőben.

Miután a ... törvényben előirt védkötelezettségének, mint bátor katona teljességgel eleget tett, saját kérésére a katonaság kötelekét elhagyja és jelen végelbocsájtó-levél által a nevezett védköteles minden kötelemének megfelelt.

Önkéntesként való felvételét (alkalmazását) nem javasoljuk.

Kitüntették a ...-el.

Az elbocsájtott Weinmann Imre örmestert különösen érdemesnek ajánljuk és netaláni saját kérelmét bármiféle alkalmazásra nézve pártoljuk.

Kiadva, Pardubitz 1859. november 30-án¹⁴

Ő császári-királyi apostoli Felsége valóságos lovassági ezredese, a Szt. Szaniszló Rend 2. osztályának lovagja, és a fenti ezred parancsnoka:

Baselli¹⁵

A védkötelezettség kitöltésének valódiságát ezen kiegészítéssel tanusítjuk, a fentnevezett ember sem hadirokkant-gondozásra, sem szolgálati-kedvezményre, avagy egyéb katonai javadalmazásra igényt nem tarthat, a herceg Liechtenstein Ferenc 9. huszárezred állományából 1859. december 1-vel törölve, és a hadsereg kötelekéből minden tekintetben, ahogyan más alattvalók és állampolgárok, alázatosan a polgári joggyakorlat fennhatósága alá lép.

Königgrätz 1859 december

(Pecset: Cs. kir. felülvizsgáló tábori-hadibiztoság.)

Baumeister biztos

Személy leírás.

Nevezett személy ... termetű, ... hajú, ... szemű, ... orrú, ... ábrázatú, különös ismeretőjele ..., ... nyelve(ke)t beszél. Passzusával ...-ig ... tartozik jelentkezni.

Kiadva Szombathelyen, 1860 január 19 (14 ?)-én."

Ceruzával rájegyezve: 3091 Kőszeg...

Lila színű hosszúbélyegző:

A „Jubileumi Emlékérem a Fegyveres Erő számára"-val kitüntetett. Cs. és kir. 48. gyalogezred parancsnoksága. N. Kanizsa 1898. december

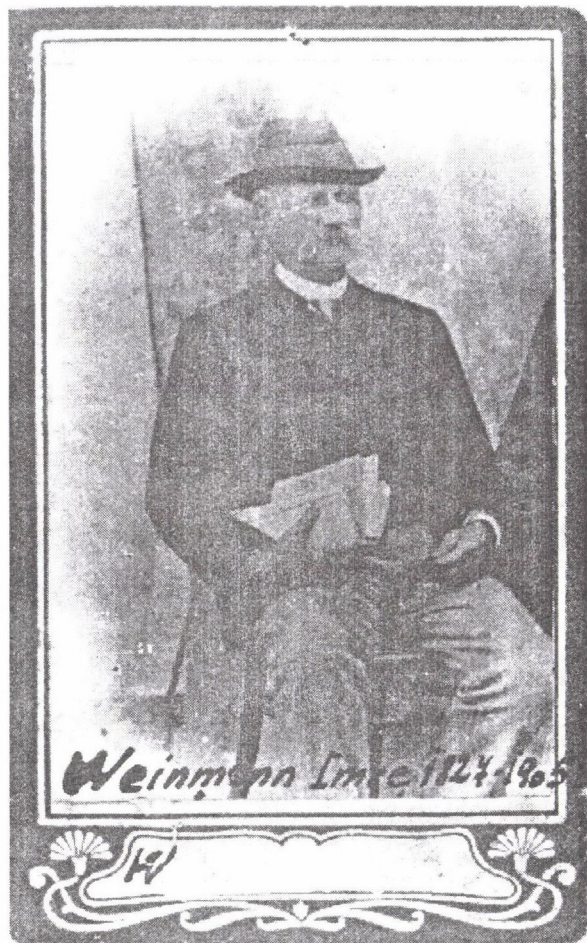
Pucmann őrgy.¹⁶

2424/905. M.E.H. (Ez az iratszám valószínűleg kapcsolatban lehetett Weinmann Imre halálával.)

4. Weinmann Imre fényképe a XIX–XX. sz. fordulójáról (9. ábra)

6,8×10,7 cm-es formátumú, kartonpapírra kasírozott fotó, amelyből a tulajdonképpeni kép csak 5,8×8,4 cm-es méretű. Széken ülve, fején puhakalap, kemény fehér inggallérral és mandzsettával, nyakkendővel, sötét mellénnyel és sötét kiskabáttal, világosabb nadrágban, jobb kezében aktacsomagot (iratokat) tartva ábrázolja a nagybajuszú, rövid, őszes hajú idős Weinmann Imrét. Alul: „Steegmüller. N.

KANIZSÁN” jelzéssel. A kép hátulján: „Stegmüller József Emő FÉNYKÉPÉSZETI MŰTERME NAGY-KANIZSA Fő út 3.” cégjelzés olvasható.¹⁷ A képen elől az alsó részen: „Weinmann Imre 1827–1905” felirat, fekete tintával.

9. ábra

5. Feljegyzés Weinmann Imréről, valószínűleg még 1905 előtről

Sárgásbarnára fakult, 21×34 cm-es formátum, többszörösen összehajtott, a hajtások mentén részben már szétszakadt papírlap. Rajta tintaceruzával az alábbi feljegyzés:

„Veinman (sic!) Imre, Calixt, Antal Ferencz Született Grobnik, Horvátország 1827 Junius 6 1848/49-es honvéd hadnagy

Szülei néhai Vaimann (sic!) Frigyes József János uradalmi pénztárnok Grobnik. néhai Pucha (vagy esetleg Pucher?) Francziska Vaimann Józsefné, Gróbnik

Házastársa Micsil...bbai Horváth Ágnes Mária.”¹⁸

A fenti együttest kiegészíti még Benke László tanító,¹⁹ nyilván az 1968-as gyűjteménybe kerüléskor gépelt 2 cédulája.

A. „Weinmann Imre 48-as honvédfőhadnagy, született: 1827-ben, meghalt: 1905-ben. A kaposvári gimn. és gazd. iskolából vonult be.²⁰ 1849-ben Aradon volt. Damjanich János családját istápolta.²¹ 1850-től a németek besorozták és elvitték 12 évre. Páhokon és Zalalövön gazdatisztként dolgozott.”

B., „Hogy került a múzeumba a leszerelési levél és a zászlódarabok? régóta tudtam, hogy nagyanyám kedves emlékeket rejt szekrénye fiókjában. Nem engedett ő senkit se hozzányúlni. Amikor két évvel ezelőtt beteg volt, akkor mondta, hogy e féltve őrzött hagyatékat meg kellene tartani az utókor részére is és fél, hogy esetleg halála után elkallódik. Azzal küldte be az iskolai múzeumszobába, hogy itt lesz a legbiztosabb helye, mert itt minden régi emléket megbecsülnek.

Milyen csatákban vett részt? Dédapám 48-as honvédtiszt volt. Nagyanyám elmondása szerint Világos, Pákozdi csatákban vett részt.”

Továbbá ugyanezen cédula tartalmazza még a zászlókkal kapcsolatban fentebb már idézett szövegrészt is.

Miután tudtam, hogy Bona Gábor történész (Hadtörténeti Intézet, Budapest) évek óta gyűjti és feldolgozza a 48/49-es honvédtisztek életrajzi adatait,²² további információért hozzá fordultam. Kérésre 1994. március 30-i levelében az alábbi további adatokat közölte Weinmann Imréről. A szabadságharc kezdetén jurátus (ez egybevág az elbocsájtó levelében szereplő Student-tel) volt. Tizedesként, majd 1849. február 20. (január 1.)-től hadnagyként a 39. (győri) honvéd zászlóaljnál szolgált, amely a feldunai hadtesthez tartozott. Egy 1849. május 31-i kimutatás szerint még mindig hadnagy volt ugyanezen zászlóaljnál. A világosi fegyverletételi jegyzéken (1849. augusztus 13.) már főhadnagyként szerepel. 1849. szeptember 23-án közlegényként besorozták a cs. kir. 9. huszárezredbe. Később tizedes lett, de 1855-ben lefokozták. 1857-ben leszerelték.²³ 1890-ben a Zala megyei Honvédegylet tagjaként élt Zalamindszenten (ma Zalalövő).²⁴

A fentieket összevetve több ponton találunk eltérést Weinmann Imre életrajzi adataiban. A fentebb idézett feljegyzés alapján Grobnikban (Horvátország)²⁵ született, 1827. június 6-án. Fényképén szintén az 1827-es születési dátum szerepel. Obsitos-levele szerint viszont 1829-ben született Rohoncon, Vas vármegyében (ma Rechnitz, Burgenland, Ausztria). Bona Gábor – más katonai iratok alapján – szintén az 1829-es adatot ismerte. Véleményem szerint az 1827-es dátum a valószínűbb, mert ez hónapra, napra pontos.²⁶

Nem huszár – mint ahogyan fia rájegyezte az obsitos-levél hátuljára – hanem gyalogos főhadnagy volt 1848/49-ben. 1849-1859 között szolgált huszárként a cs. kir. hadseregben.

Alpári Mihály címere (1512)

Nem világos Bona adata, amely szerint 1857-ben leszerelték, hiszen láhattuk, hogy katonai végelbocsátó-levele 1859. novemberében (1860. január) kelt. Ha 1855-ben le is fokozták, később újra elérte ezt az altiszti rangot, sőt végül őrmesterként szerelt le. Bár ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy őrmesteri rangfokozatát szemmel láthatóan pótlólag – sötétebb tintával – de korabeli írásmóddal „szúrták be” obsitos levelébe.

Adatközléssel szeretnék rámutatni arra, hogy hazai gyűjteményeinkben – jelen esetben még egy ki-

csiny vidéki helytörténeti gyűjteményben is – napjainkig fellelhető számos értékes, közöletlen anyag. Ezeknek felkutatása és közreadása, bár valószínűleg lényegében nem változtatja meg a történelmünkről kialakult általános képet, mégis segít azt árnyaltabbá, pontosabbá tenni. Általánosítások, nagyobb lélegzetvételű feldolgozások és összefoglalások pedig csak a valóságnak megfelelő tények ismeretében készülhetnek.

Rainer Pál

IRODALOM:

Árkovics Istvánné–Csomor Erzsébet–Molnár András–Oláhné Szakály Gabriella: Az 1848–49-es szabadságharc zalai honvédeinek névtára. In: A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. Szerkesztő: Molnár András. Zalaegerszeg, 1992. „Zalai Gyűjtemény”. 33. (a továbbiakban: Árkovics–Csomor–Molnár–Oláhné i.m.)

Babucs Zoltán: Jászkun alakulatok az 1848/49-es magyar függetlenségi háborúban. Jászberény, 1995. „Jászsági Füzetek” 21. (a továbbiakban: Babucs i.m.)

Berkó István: A magyar huszárság története. A huszárság keletkezése, fejlődése, szervezete, hadjáratai, a jelenleg fennálló, valamint az idők folyamán feloszlott huszárcsapatok történetének leírása. Bp., 1918. (a továbbiakban: Berkó i.m.)

Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. Bp., 1987. (a továbbiakban: Bona 1987.)

Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988. (a továbbiakban: Bona 1988.)

Ernst, Georg: Geschichte des k.k. Husaren-Regiments Fürst Franz Liechtenstein. Wien, 1862. (a továbbiakban: Ernst i.m.)

Illés József: A magyar címerek és királyi cím története 1804-től kezdve. Értekezések a történeti tudományok köréből. XXIV. 6. sz. Bp., 1916. (a továbbiakban: Illés i.m.)

Kerekes Zoltán: Az Országos Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteménye – Die Fahnenammlung des Kriegsgeschichtlichen Landesmuseums. In: Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője – Bericht des Kriegsgeschichtlichen Landesmuseums 1. Bp., 1971. 72–160. pp. (a továbbiakban: Kerekes i.m.)

Kerekes Zoltán: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hadi zászlói. „Hadtörténeti Közlemények” I. 1971: 611–648. pp., II. 1972: 286–335. pp., III. 648–684. pp. (a továbbiakban: Kerekes 1971.)

Makai Ágnes–Héri Vera: Kitüntetések. Bp., 1990. (a továbbiakban: Makai–Héri i.m.)

Mell, Alfred: Die Fahnen des österreichischen Soldaten im Wandel der Zeiten. Wien, 1962. Österreich-Reihe Bd. 174/176. (a továbbiakban: Mell i.m.)

Mikár Zsigmond: Honvéd névkönyv. Az 1848–49-iki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól. Bp., 1891. (a továbbiakban: Mikár i.m.)

Szerkesztőbizottság: Felszeghy Ferenc–Rátvay Imre–Petrichевич György–Ambrózy György. A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Bp., (1943) é.n. (a továbbiakban: A rendjelek és kitüntetések)

Szerkesztette Csánki Dezső. Bp., Somogy vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. é.n. (a továbbiakban: Somogy vármegye)

Szakács Margit: Magyarországi fényképezés 1840–1920 – Ungarische Fotografen und Fotoateliers 1840–1920. In: A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve 1983. Bp., 1984. 5–96. pp. (a továbbiakban: Szakács i.m.)

Thürheim, Alexander: Die Reiter-Regimenter der k.k. österreichischen Armee. I–III. Wien, 1862–1863. (a továbbiakban: Thürheim i.m.)

Tölgyesi József: Benke László. Veszprém, 1991. (a továbbiakban: Tölgyesi i.m.)

JEGYZETEK

1. Az anyag közlésre való átengedését Miklós Tamás történész kollégának, a gyűjtemény kezelőjének köszönöm.

2. Mell i.m. 43–45., 42–43. kép: 1773. M. gyalogsági zászló, 44–45. kép: 1773. M. lovassági standar.

3. A törzszászló (Leibfahne) az ezredek 1. századának a zászlója, egyben a főzászló (ezredzászló) volt. A közzászló (Ordinäre-Fahne) pedig az ezred többi századának zászlója. 1748-tól a gyalogezredeknel zászlóaljanként 2, 1751-től a huszárezredeknel escadrononként (2 századból állt) 1 zászló maradt. 1805-től a gyalogezredek már csak zászlóaljanként 1, a lovasezredek osztályonként 1 zászlót használtak. V.ö.: Kerekes i.m. 82, 90. p.

4. A 12-mezős pajzs címei heraldikai sorrendben a következők: 1. Magyarország, 2. Spanyol-tartományok, 3. Csehország, 4.

Burgundia, 5. Ausztria-Lotharingia, 6. Toscana, 7. Erdély, 8. Milánó, 9. Mantua (?), 10. Leon (?), 11. Flandria (?), 12. Tirol.

5. Mell i.m. 46., 48. kép: 1792. M. gyalogsági zászló. Ugyanilyen típusú a cs. kir. 12. Nádor huszárezred egyik osztályzászlaja, amelyet Jászberényben, a Jász Múzeum őriz. Ltsz.: 61.65.1. v.ö.: Babucs i.m. 37–38. pp., a kötet borítóján a zászló színes rajza.)

6. Koncz Pál kollégám munkáját ezúton is köszönöm.

7. Pl. a 6., 9., 14., 18., 20., 37., 42., 62., 127. honvéd zászlóalj és a 16. huszárezred zászlóit v.ö.: Kerekes i.m. 114–115. pp.

8. Mell i.m. 37. p.

9. Kerekes 1971. 645–646. pp.

10. Az Osztrák Császárság 1815-ös közép címere: koronás, kétfejű sas, mellén a Habsburg-Lotharingiai-ház címerével, amely

alatt kívülről befelé az Aranygyapjas Rend, a Katonai Mária Terézia Rend, a Szent István Rend, majd jobbra a Vaskorona Rend, balra a Lipót Rend rendjelvénye helyezkedik el. A sas szárnyain és farkán jobbról balra az alábbi országok és tartományok címerei találhatóak: 1. Magyarország, 2. Lombard-Velence, 3. Alsó-Ausztria, 4. Erdély, 5. Morvaország és Szilézia, 6. Tirol, 7. Stayer és Karinthia, 8. Salzburg, 9. Galícia, 10. Csehország. A sas jobb karmában kardot és jogart, bal karmában országalalmát tart. V.ö.: Illés i. m.: 61. p., 19. ábra, Kerekes i. m. 92. p.

A végelbocsájtó-levelé kiadásakor (1859/1860) már az 1836-os közép címert használták. Ez annyiban különbözött az 1815-östől, hogy 11 országos, illetve tartományi címet tüntetett fel, a következő sorrendben: 1. Magyarország, 2. Lombard-Velence, 3. Illyria, 4. Erdély, 5. Morvaország és Szilézia, 6. Tirol, 7. Stayer és Karinthia, 8. Salzburg, 9. Alsó-Ausztria, 10. Galícia, 11. Csehország. V.ö.: Illés 71–72. pp., 24. ábra, Kerekes i. m. 92. p.

Így az 1859/1860-ban kiállított okmányt feltehetően egy korábban, 1815 és 1836 között használatos formanyomtatványra írták.

11. A hivatkozott törvény pontos megnevezését nem tudtam kiolvasni.

12. Az obsitos-levelé jobb alsó sarkában található négy betű talán a formanyomtatvány előállítójára utalhat.

13. A cs. (és) kir. 9. huszárezredet 1688-ban állították fel. 1918-ig állt fenn. 1849–1887 között ezredtulajdonosa hg. Franz Liechtenstein lovassági tábornok (1802–1887) volt, aki résztvett az 1848/49-es magyarországi hadjáratban is. Az ezred történetéről: Ernst i. m., Thürheim i. m., Berkó i. m. 93–102. pp.

14. A 9. huszárezred törzs-állomáshelye (Stabs-Station) 1854 márciusa óta volt Pardubicében. V.ö.: Thürheim i. m. II. 241. p., Berkó i. m. 101. p.

15. A 9. huszárezred parancsnoka 1859-től Wilhelm Baron Baselli von Süssenberg ezredes volt. Korábban a 11. Sándor württembergi herceg huszárezred alezredese volt. V.ö.: Ernst i. m. 224, 232, 335–338. pp., Thürheim i. m. 242, 309. p.

Az orosz Szt. Szaniszló Rendet feltehetően 1849-ben nyerve az orosz szövetségesektől. E rendet II. Poniatowsky Szaniszló lengyel király alapította 1765-ben. 1815-ben I. Sándor cár vette fel az orosz rendek közé, s mint ilyen 1917-ig létezett. V.ö.: Makai-Héri i. m. 61, 196–197. pp.

16. A nevezett kitüntetést 1898. aug. 18-án alapította I. Ferenc József császár és király, 50 éves uralkodói jubileumára. Csaknem minden tiszt és altiszt megkapta, aki 1848 óta katonai szolgálatot

teljesített. Vö.: A rendjelek és kitüntetések 414–415. pp., 37. tábla képe.

17. A fényképet nem sikerült pontosabban keltezni. Szakács i. m. 66. p. nem tud Nagykanizsán ilyen fényképészről. Ellenben Steegmüller (ezelőtt Würth G.) műtermét említi Szombathelyen (Kőszegi u. 13.) 1912-ben. Képünk mindenesetre 1905 előtt készült (ekkor halt meg Weinmann). Nyilván ezután költözhetett át Steegmüller Nagykanizsáról Szombathelyre.

18. Horváth Ágnes Mária nevének első tagja (előneve ?) olvashatatlan, mert a papírlap itt volt összehajtvva és elszakadt.

19. Benke László tanító, ny. iskolaigazgató (Bodvica, Somogy m. 1914. aug. 22.) életéről, tevékenységéről: Tölgyesi i. m.

20. A kaposvári állami főgimnáziumról: Somogy vármegye 289–291. pp. A Győr-Moson-Sopron megye Győri Levéltárában, a győri tankerület iratai között lévő kaposvári gimnáziumi anyakönyv másolatában, a szóbjöhető 1836–1844 közötti időszak grammatikai osztályaiban azonban W. I. neve nem szerepel. (Sáry Frigyes főlevéltáros tudakozódásomra adott válaszelevele [1995. november 8.] alapján. Segítségét ezúton is köszönöm.)

21. Közismert lévén Damjanich tábornok eléggé vagyonos rokonsága (Csernovich familia, stb.) nem valószínű, hogy családja egy fiatal főhadnagy segítségére – ki rövidesen maga is kényszerorozott cs. kir. katona lett – szorult volna.

22. Bona 1987 és 1988.

23. Kriegsarchiv, Wien: Grundbuch 9. Huss. Rgt. 1850–1860. 1. Abgangklasse Heft 1. Seite 148. és 42. Lin. Inf. Rgt. 1841–1857. 1. Abgangklasse Heft 40. Seite 162. Magyar Országos Levéltár, Budapest: 1848/49-es Hadügyminisztériumi Általános iratok 1849. 1. 112. Hadtörténelmi Levéltár, Budapest: 1848/49-es gyűjtemény 51. doboz 17. szám. Közlöny 1849. 36. szám. (Valamennyi hivatkozás Bona Gábor gyűjtése. Segítségét ezúton is köszönöm.)

24. Mikár i. m. 360. p., Árkovics-Csomor-Molnár-Oláhné i. m. 417. p.

25. Valószínűleg az egykori Modrus-Fiume vm., ahol több ilyen nevű község is létezett (ma Horvátország). A grobniki plébániára írt tudakozódó levelem – a címzett ismeretlen jelzéssel – visszajött.

26. Ugyancsak a grobniki születést valószínűsíti a rechnitzi r.k. plébánia – tudakozódásomra – 1995. október 16-án adott válasza. E szerint az ottani anyakönyvben előfordul 1810. november 12-én Vaiman Ferdinánd születése (szülők: V. Mátyás és Augustin Jozefia), Weinmann Imre azonban nem szerepel abban. Segítségüket ezúton is köszönöm.

ÁBRÁK

1/a. 1773. M. zászló töredékének előlapja Magyarország címerével (Rajz: Rainer Pál, Sári Jánosné).

1/b. 1773. M. zászló töredékének hátlapja Lotharingia címerével (Rajz: Rainer Pál, Sári Jánosné).

2. 1773. M. lovassági zászló (A. Mell után)

3/a. 1792. M. zászló töredékének hátlapja Szűz Mária alakjával (Foto: Nagyvári Ildikó)

3/b. 1792. M. zászló töredékének előlapja címerrészlettel

4. 1722. M. zászló töredékének elő- és hátlapja, restaurálás előtt (Rajz: Rainer Pál, Sári Jánosné).

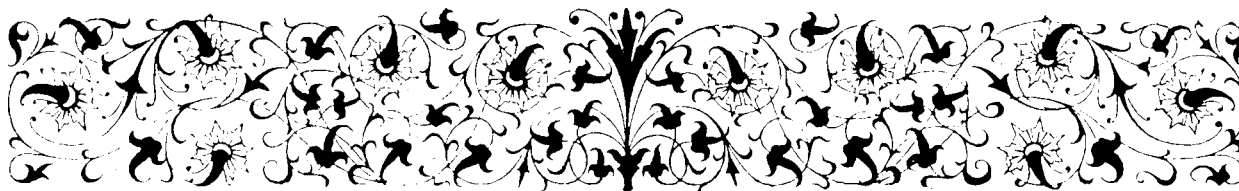
5. 1722. M. zászló töredékének elő- és hátlapja, restaurálás után (Rajz: Rainer Pál, Sári Jánosné).

6. 1792. M. gyalogsági zászló (A. Mell után)

7. Weinmann Imre végelbocsájtó-levelé, 1859–1860, előlap (Foto: Nagyvári Ildikó)

8. Weinmann Imre végelbocsájtó-levelének hátlaprészlete, a kitöltetlen személyleírással (Foto: Nagyvári Ildikó)

9. Weinmann Imre öregkori fényképe (Repró: Nagyvári Ildikó)

SERÉNYI MIHÁLY EPITÁFIUMA KASSÁN

A kassai Orbán-torony bejárata melletti bal sarok mögött szerény kivitélű epitáfium található másodlagos¹ helyen befalazva. A korábbi szakirodalom nem közli. Feltehetően újabban került ide. Szövege: HOC OPUS FECIT FIERI AD LAVDEM DEI ET IN SVAM PERPETVAM MEMORIAM GENEROSVS AC MAGNIFICUS DOMINVS MICHAEL SERIENI CAPITANEVS ARCIVII FYLEK ET ZENDERO AC SIBI SVBIECTARVM HOLLOKO SOMOSKO ET AYNACKO ANO 1600

A tizenöt éves háború idejében Hatvan vára 2-3 heti ostrom után a magyarok kezébe került 1596. szeptember 3-án, ekkor Serényi Mihály lett a kapitánya. Cinffer basa Makláról 1596. szeptember 11-én csapatot küldött Hatvan ellen, mire Serényi az őrséggel együtt elhagyta a várat.

Fülek török őrsége 1596. november 27-én megadta magát, másnap elvonult, ennek hírére a törökök kiürítették Szécsény, Ajnácskő, Somoskő, Drégely, Kékkő és Hollókő erősségeket.² Serényi Mihály ezek után lett füleki és szendrői főkapitány, valamint a szervezetenként alárendelt Hollókő, Somoskő és Ajnácskő kapitánya.

Neve elvéve szerepel a történeti irodalomban. Szalárdy János krónikája említi rokonait.³ Végrendeletében Bajony Zsófiáról, a feleségéről, akitől gyermeke nincs, Pál bátyjáról és annak Ferenc fiáról rendelkezett 1594. április 22-én Kerepesen, majd Bajony Zsófia és Serényi Ferenc unokaöccse részére új végrendelete készített 1599. február 15-én.⁴ Serényi Mihály feltételezhetően Kassán vagy környékén hunyt el 1600-ban.

Horváth Lajos

JEGYZETEK

1. *Wick Béla*: Kassa régi temetői, templomi kriptái és síremlékei. Košice, 1926. 173–174. pp.; Uő.: A kassai Szent Erzsébet Dóm. Košice, 1936. 391–393. pp.; Uő.: Kassa története és műemlékei. Kassa, 1941. 415–417. pp.

2. *Borovszky Samu*: Nógrád vármegye. Bp., é.n. 417. p.

3. *Szalárdy János*: Siralmas magyar krónika. Bp., 1980. 181., 511., 515. p.

4. *Károlyi Tibor–Géresi Kálmán*: A nagy-károlyi gr. Károlyi-család oklevéltára. I–V. Bp., 1882–1897. III. 491., 497. p.; Vö. még: *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1863. X. 158–159. pp.

A ROMÁN KORI SELLŐ MEGJELENÉSE A KÖZÉPKORI HERALDIKÁBAN ÉS IKONOGRÁFIÁBAN

Részletek egy kutatás történetéből

Talán már 25 éve, hogy tünődve álltam a Vármúzeumban egy Zsigmond-korabeli csempe előtt (1. kép), amely egy halakat tartó és lábai helyén velük egyesülő figurát ábrázolt, amikor mellém lépett egy úr. Elnézést a zavarásért – mondta –, de látom, hogy érdekli ez a különös elképzelés. Engem is érdekel, de nem találok rá magyarázatot a művészettörténetben. Vajon ön tud-e valamit ennek értelméről? – Sajnos én sem tudok róla semmit sem, – válaszoltam – legfeljebb csak sejtem, hogy valamiféle szekta vagy társulás jele lehet. Bár úgy rémlik, mintha már láttam volna valahol. Talán a korai heraldikában, de nem foglalkoztam vele, és így e pillanatban nem tudom, hogy hol.

– Igaza van, talán éppen a heraldika fejtí meg ezt a rejtélyt! Mindenesetre arra kérem, ha valaha is nyomára találna, úgy értesítsen. – Ezzel átadta a névjegyét és elköszönt. Fügedi Erik volt, a történész.

Fügedivel való találkozásom után 11 évig foglalkoztam ezzel a figurával. Igyekeztem ősi kultúrákból megközelíteni formai összetételében, értelmezésében, majd szimbolizmusában. A keresztény kultúrában feltehetően a XII–XIII. században tűnt fel először és kőbe faragott alakját főképp a román kori egyházművészet őrzi. Így arra az álláspontra helyezkedve, hogy minden kort csak saját, egyéni gondolatvilágából lehet megérteni, sőt csak saját ismeretei alapján szabad elbírálni, én a román kori egyháztudományt és ikonográfiát tekintettem a figura megítéléséhez elsődleges forrásnak.

Kutattam belföldön, külföldön, érintkezésbe léptem külföldi szakemberekkel, összegyűjtöttem több száz rajzot, képet és így már rendkívül nagy anyag állt rendelkezésemre. A 70-es évek materia-

lizmusában azonban az egyházi misztikum, ikonográfia és vallástörténet, párosulva a heraldikával még túl korai kutatási területnek bizonyult, ezért 1981-ben kénytelen voltam munkámat félretenni. Az élet útjai azonban kiszámíthatatlanok és más irányú kutatások során, sok év eltelte után, a heraldika nyomán rátaláltam azokra a tényezőkre, amelyek a meghatározottabban igazolják, hogy e teljesen absztrakt figura a román korban mindenképp az egyházhoz kapcsolódó jelenség: tehát szimbólum, jel vagy titkos utalás volt.

1. kép. Zsigmond-korabeli csempe
(Budapesti Történeti Múzeum, Holl Imre nyomán)

A két halhoz kapcsolódó „női hibrid” elnevezése körüli problémák

E rejtélyes figura állandó szereplője a román kori művészetnek és jellemzője, hogy kőbe faragva csak megszentelt helyeken, templomokban, kolostorokban, sírhelyeken található, de hasonló felfogásban jelenik meg a heraldikában, úgyszintén a filigránok között is. A XVII. századtól kezdve azonban mint érthetetlen, mégis dekoratív kuriozitás eltűnik a giccs világában. Mivel értelmét teljes homály fedte, az utókor, halakhoz való kapcsolata révén, a „szirénnek” nevezett hal és madárhibridek közé sorolta, s így felruházta őt a szirének minden ódiomával. Ennek értelmében a művészettörténetben mai napig is „szirénként” szerepel, holott valószínűtlen, mozgásképtelen mivoltában, – ellentétben a támadó vagy védő, állandó mozgásban lévő halhibridekkel – csak lebeg egy meghatározatlan közegben. A „sellő” elnevezés a heraldikából ered és ezt alkalmazta *Holl Imre* is a Zsigmond-korabeli csempén látható figura meghatározásánál. A német heraldikában szintén megtalálható a „die edlen Nereiden” megjelölés.

Eredetileg mind a sellő, mind a csábító szirén alakja Homérosztól származott, aki a sellőkben az égi vizek felett lebegő, inkarnálódásra váró lelkeket képzelte el. A XX. században a művészettörténet a kéthalfarkú figura megjelenését általában a XII–XIII. századba teszi, míg *P. Rossi*: *Syrènes antiques* című tanulmányában¹ a következőképpen pontosítja ezt a kérdést: „A XII. század második felében teljes változás áll be. A „femme oiseau”, tehát a madárhoz kapcsolódó női alak átalakul és „femme poisson”, halakhoz kapcsolódó figurává válik.” Rossi megállapítása azért is reális, mert eltekintve minden más feltevéstől, a szárnyaló nő szerepét a kereszténységben már az angyalok töltötték be.

A kéthalfarkú sellő viszont mint különböző lények kereszteződése, titokzatosságában felsőbbrendűsége utal és *Olivier Beigbeder* magyarázata szerint a görög „Symbolon” szó belső értelméhez társul, ami az absztrakt mivoltot egy már létező jelének vagy képének tekinti.

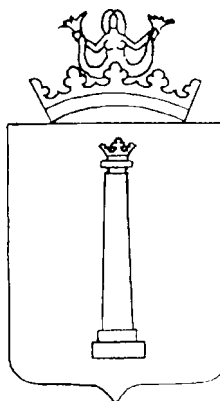
Tanulmányomban ez a rejtélyes figura, minden mástól való megkülönböztetés érdekében „románkori sellő” néven szerepel. A művészettörténet világirodalmában azonban változatlanul a „szirén” gyűjtőnév kíséri mind az egy-, mind a kéthalfarkú jelenséget, csak a XX. század második felében észlelhető bizonyos óvatosság ezzel kapcsolatban. A közös név azért

is érthető, mert a kéthalfarkú figura értelmét nem ismerve, nem találtak rá más, megfelelő nevet. Az angol nyelvben csak „siren” és mermaid” elnevezéssel, a franciáknál „sirène”, „femme à queue de poisson” vagy „à deux queues de poisson”, majd „triton” meghatározással találkoztam. A német nyelv alkalmazza a legtöbb kifejezést: „Nereide”, „Melusine”, „Sirene”, „Meerfrau”, „Meerweibchen”, „Triton”, „Tritonenweibchen”, – néha „zweischwänzige Sirene”. A magyar nyelvben mint „hableány”, „sellő”, „szirén”, majd „egy-, vagy kéthalfarkú szirénként” szerepel.

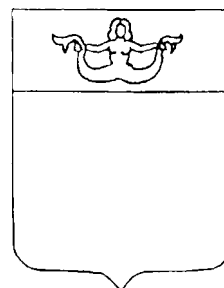
Célkitűzésem, hogy kiszabadítsam a „román kori sellőt” az általános gyűjtőnév zárt keretéből és megpróbáljam megközelíteni románkori értelmét.

Sellő a korabeli olasz heraldikában

Kutatásaimat valóban a heraldika irodalmában kezdtem el, mégpedig a Zsigmond-korabeli sellőből kiindulva, a Richenthal-féle, a konstanzi zsinatra vonatkozó krónikában. A pajzstartó angyalok utáni kutatásaim közben ott találkoztam eredetileg is e különös figurával, mégpedig *Zaldachie* királyi hercegének címerében. A Krím-félszigetről származó tatár herceg *Colonna* bíboros kíséretéhez tartozott a konstanzi zsinaton (1414–1418) és pajzsán egy tunikaszerű öltözékben ábrázolt, két halat tartó sellő volt látható.² Ez a kép vezetett az olasz heraldikához, ahol az *Avogadro di Verona* család és a *Colonna* hercegek³ címerében (2–3. kép) (XII–XIII. sz.) szembe találtam magam ugyanevvel a figurával, ami lényegében arra vallott, hogy a román kori sellő, pozitív értelemben vett, megkülönböztető jel lehetett.

2. kép. Colonna di Roma család címere

3. kép. Avogadro di Verona család címere

A szakirodalom részletesen foglalkozik a „colonna” (oszlop) szerepével a hercegi címerben, de a sellőt nem méltatja. Egyedül *Th. Bernd* jegyezte fel „*Ios.de Aviles: Ciencia heroyes, Barcel. 1725*” nyomán, hogy a „*Meerweibchen*” először a pajzson szerepelt, de az oszlop idővel kiszorította a helyéből és így föléje került.

Emberközélbe csak a heraldika hozta a sellőket, mert kőbe vésvé csak a „kövek kiáltanak” anélkül, hogy elárulnák a figurák mibenlétét. A heraldikában azonban a címerviselő után lehet következtetni a motívumok értelmére. A Colonna hercegek például évszázadokon át magas egyházi rangokat viseltek, a szintén olasz Avogadro di Verona család tagjai pedig mint az egyház tanácsadói és jogásza szerepeltek. Az egyházra való hivatkozás tehát az ő történelmi szerepük alapján logikussá válik. A Colonna bíboros kíséretében álló Zaldachie királyi hercegének címere pedig rangjától eltekintve, keresztény mivoltát és egyházhoz való tartozását jelzi (4. kép).⁴

4. kép. Zaldachie királyának fia ezt a figurát viseli pajzsán, amikor Colonna bíboros kíséretében részt vesz a konstanzi zsinaton

A korai olasz heraldikában még egy rendkívül érdekes sellő szerepel: a „*Sirena Partenope*” a nápolyi Capodimonte múzeumban. A figura egy archaikus majolika edényen látható. (5. kép) Köldöke alatt *I. Anjou Károly*, nápolyi király címérét viseli, míg a háromágú, feltehetően delfin farkakon a Monaldeschi di Orvieto család címerei szerepelnek. A múzeum leírása szerint az edény 1270-ből származik, *David Whitehouse* pedig az olasz majolikáról írt tanulmányában⁵ *I. Lajos* neve mellett az 1208-1273 évszámokat tünteti fel. Az a legkorábbi olasz majolikák közé tartozik és a sellő ezen mint a pajzstartó angyalok

előfutára mint királyi címertartó, de mindenképp megkülönböztető jelként szerepel, sőt valószínű, hogy az egyházhoz tartozásra, vagy az egyház védelmére utal. Az edényen a sellő körbe zártan, tehát medalion formában mutatkozik, ami épp úgy értelmezhető művészi dekorációnak mint a középkori egyházszenbolizmus jelének.⁶

5. kép. „*Sirena Partenope*” Monaldeschi di Orvieto család címérével, 1270 (Museo di Capodimonte, coll. De Cicco, Nápoly)

I. Lajos nápolyi király és Colonna bíboros (a későbbi *V. Márton* pápa) sellőhöz fűződő címerei alapján logikusnak tűnt, hogy a figura értelmét vagy keletkezését a XII. és XIII. század egyházi irodalmában kutassam, így jutottam arra az elhatározásra, hogy a megoldást a *Patrologia Latina* latin szövegében fogom keresni.

Itt találtam rá *Hildegard de Bingen* látomásaira.

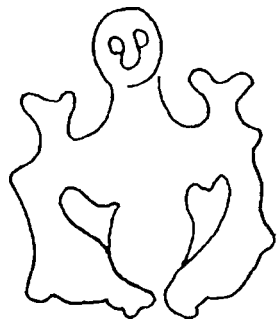
Vízjelek

A korai olasz heraldika emberközélbe hozta a román kori sellőt, amennyiben viselőjéről következtetni lehetett a sellő kitüntető szerepére. A korai olasz vízjelek azonban ennél még többet árulnak el: az egyház

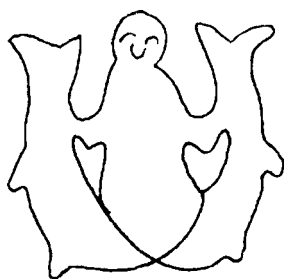
filigránjaiban ugyanis tisztán és világosan kirajzolódnak a románkori sellő körvonalai.

Az egyházi származás ezáltal bizonyítottnak tekinthető, amint a kéthalfarkú figurák, különféle formájú koronákkal vagy hatágú csillaggal (8/b kép), majd püspökalappal, latin vagy Szent-András kereszttel (8/a. kép) fejük felett, jelzik a papír finomságát és annak egyházi származását.

A legkorábbi vízjelek Olaszországban jelentek meg 1292–1320 között. Az első olasz sellő viszont 1361-ből (6. kép) Trevirából származik, Spanyolországban pedig Barcelonában, 1364-ben (7. kép) jelentkezik először. *Ch. Briquet* (*Les filigranes*. 1907.) és *Bofarull y Sans* (*Animals in Watermarks*. 1959.) művei szerint, akik a sellők egész sorát mutatják be a filigránok között. Kuriozitás, hogy Bofarull a sellőt az állatok között tartja nyilván.

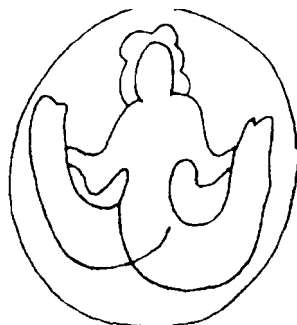
6. kép. Filigran Trevirából, 1361
(Briquet No. 13863. nyomán)

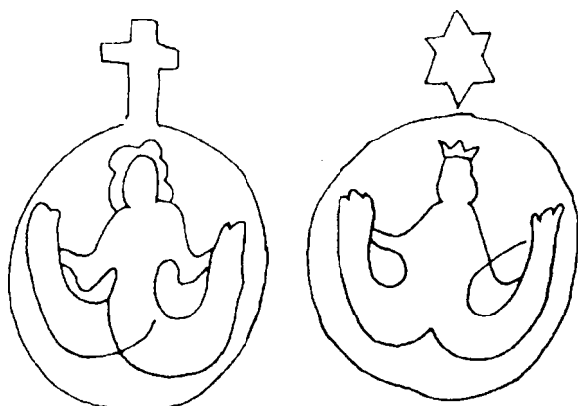
7. kép. Barcelonai filigran, 1364
(Bofarull y Sans. No. 7615. nyomán)

A XVI. századtól kezdve az olasz filigránok között a sellők körbe zártan is mutatkoznak és ebben az esetben a csillag, a korona vagy a kereszt a kör felett foglal helyet. A kör az ikonográfiában Isten jelenlétét jelzi, de gyakorlatias észjárással fel lehet tételezni, hogy ebben az esetben valószínűleg a papír finomságáról van szó. Példa erre a Monasterio de Santa

Maria de Melioratoban az 1513-ból származó körbe zárt sellő (No 630.), amelynél a papír finomságát a szerző, *Bofarull y Sans* külön kiemeli. (8. kép)

8. kép. 1513 Bofarull y Sans, No. 630 nyomán

8/a kép. 1537 No. 13898 nyomán 8/b kép. 1566 No. 13901 nyomán

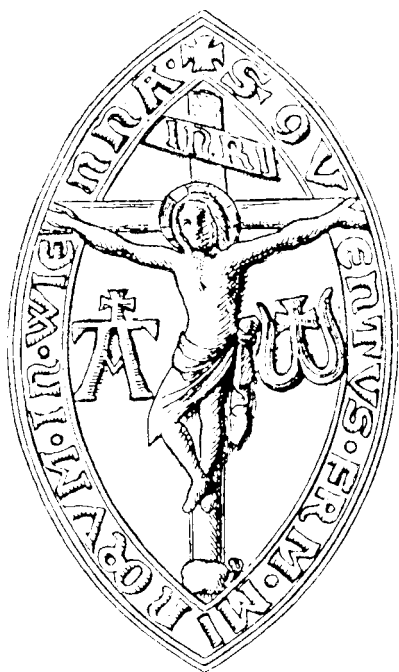
Bár nem tartozik a kéthalfarkú sellő kategóriájába, mint érdekességet említem meg, hogy a francia filigránoknál inkább profilban ábrázolt, egyhalfarkú sziréneket alkalmaztak, aminek jellemző példája a St. Saveur-le-Vicomte, 1432-ből származó delfinfarkú figurája, amint kereszttel a fején tükörbe néz. Az ikonográfiában a tükörben való szemlélődésnek külön jelentősége van.

A korai olasz heraldika és vízjelek tanulmányozása után meggyőződésemmé vált, hogy a román kori sellő, a korabeli ikonográfiával szoros kapcsolatban áll, de hogy lényegében mit jelent, hogy mit képvisel, arra még nem találtam meggyőző magyarázatot. Az sem volt eldönthető, hogy vajon szimbólumnak, vagy jelnek kell-e tekinteni. Mert a szimbólum és jel között – legalábbis az én felfogásom szerint – árnyaltnyi különbség van. A szimbólum mint kép, valakit

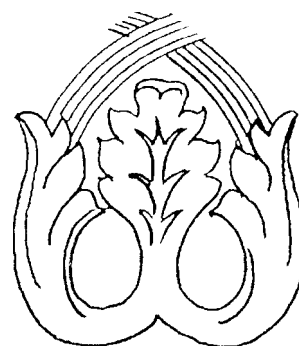
vagy valamit képvisel. A jellemző vagy a méltó fogalma a szimbólumnál szinte kötelező kritérium. A jel viszont csak utal valakire vagy valamire, tehát szabad és kötetlen. A jel, felfogásom szerint, egy „idea” és ebben az esetben elszakadhat a természetes ábrázolástól, feloldódhat a nemlétezőben, az absztraktban vagy a valószínűtlenben. Mind a román kori művészetet, mind a kéthalfarkú sellőt, ebben a felfogásban igyekeztem megközelíteni és menetközben mindinkább megerősödött bennem az a feltevés, hogy a kéthalfarkú sellő, irreális megjelenési formájában, csak egy „jel” lehet...

A román kori sellő megjelenésének változatai

A korai címerekben és filigránokban megjelenő sellők egytől egyig mind omega formájúak voltak és egyházi kapcsolatuk szinte természetesnek látszott. Az omega mint szimbólum a „véget”, a halál utáni állapotot jelzi és a túlvilágra utal. A román kori művészetben előfordulnak olyan omegák vagy omegát utánzó ornamentumok, amelyekre egy keresztet helyeztek el. A kereszttel bővített omega viszont pontosan megadja a sellő vázát. (9–10.kép)⁷

9. kép. Minorita pecsét 1459-ből

10. kép. Középkori pecsét ábrája a trieszti dómban

Tíz éven át kerestem azt a szót vagy feliratot, ami a sellő jelentését minden kétséget kizáróan megadná. A XVI. századig legalább kétszáz sellővel találkoztam, anélkül, hogy bármelyik is viselt volna valamiféle utalást, évszámot vagy nevet. Csak topikus helyzetük utalt felsőbbrendűségükre, mint ahogy az például az otrantói padlómozaikon (Apulia 1163–1165) látható. Itt a világ- vagy életfa „más” világba nyúló legmagasabb során egy könnyező sellő foglal helyet. Koronája nincs, két hajfonata hosszan lenyúlik. Felső teste mezítelen, deréktól pikkelyek borítják. Egyik oldalán az oroszlántrónján ülő Salamon király, másik oldalán egy griff szerepel. Ez utóbbi oroszlán és sas összetételében Krisztus földi és égi mivoltának jelképe. A sellő felett egy hal, a griff felett a „pasca” felirat látható. A sellő, éppen úgy, mint az ott feltüntetett számtalan figura, körbe zárt.

A kőbe faragott egyházművészet vonalán folytatott kutatás közben jöttem rá arra, hogy nincs két egyforma sellő, variációinak száma szinte felmérhetetlen. Közös vonásuk a hatalmi póz, amint magasra emelik a fejjel lefelé lógó halakat. *Baltrusaitis* a legősibb kultúráktól kezdve mutatja be azokat a figurákat, amelyek tárt karokkal emelnek farkuknál vagy lábuknál fogva állatokat mint hatalmuk jelképét. (11–13. kép)

A megszentelt helyeken megjelenő korai, első sorban román kori sellőket különbözőségük és egyéni jeleik mellett több nagy csoportba lehet besorolni. Az omega formájúakra az a jellemző, hogy a halak már egyesültek a figura testével, vagy ágyékukhoz görbülten jelzik erre vonatkozó szándékukat, amint körívben, fejjel lefelé, a lábak helyére illeszkednek. Vannak líra formájúak,⁸ ahol a halak a felsőtest alatt egymásba folynak és körívet képeznek. Láttam számtalan olyan figurát, amely ugyan követi egy bizonyos

11. kép. Két farkot tartó figura egy archaikus pecséten, alatta aszimmetrikus Venus-csillag (Baltrusaitis, J.: Art sumerien, art roman.Paris, 1934. fig. 19/a Louvre.)

12. kép. Shubead Ur királynőjének hárfáján látható motívum Szumér, 3000 Kr. e. Hatalmi póz. (Bernheimer, R.: Romanische Tierplastik. München, 1931. 67. sz.)

13. kép. Termékenység istennője Egyiptom, Ahnus. „Nischenbogen” (Bernheimer nyomán)

csoport körvonalait, de ugyanakkor derékban el van vágva. Léteznek delfin- vagy halfarokkal rendelkező sellők, megjelennek ruhában vagy anélkül, sugárövvvel vagy kis szoknyával. Külön nagy csoportot képeznek a koronázott vagy fedetlen fejű, a rövid vagy hosszú hajú figurák. Mindezen csoportokon belül számtalan egyéni tulajdonság észlelhető rajtuk, mint például a hátrafordított fej vagy az elfordított kéz. A fantázia kiapadhatatlan, de az ikonográfiában mind ezekre megtalálható a megfelelő válasz.

E figurák mélyebb értelmének megértésére – hangsúlyozva, hogy kutatásom kizárólag a XVII. század előtti művészetet érinti – szeretném bemutatni azt a kőbe faragott figurát, amelyet a korai sellők százakra tehető társadalmában a legszebbnek és főképpen a legtitokzatosabbnak tartok. A líra formájú sellő St. Dié katedrálisában (Vosges) látható⁹ (14. kép) és engem főképp szokatlanul hosszú, férfias feje érdekelt, mert szinte idézte a zsidó „long visage”, ill. a „Néant” (nem élő lény vagy a nemlétező nagyság) elképzelést. A köldök alatti napszimbólum egyiptomi emlékanyagra utal: Jung, C. G. publikálja ugyanezt a formát a Kr. e. IV. századból „Tutankhamon is dominated by a sun disk” felirattal.¹⁰ Az aurora 17 sugárból áll, ami Szent Melito (II. század) szerint a legnagyobb tökéletességet jelképezi, mert ebben a számban a 10 törvény a Szentlélek 7 kegyelmével párosult. A figura jobbkezeiben tartott farokvég 9 rovátkát tartalmaz, a balkezeivel emelt pedig 12-t. Míg Szent Melitonál a „9” az angyalok rendjét vagy hazáját jelképezi, addig a zsidó tradícióban az alsó vizeket, a menyeyei óceánt, a Hayottok, (angyalszerű, vízben úszó

14. kép. Számmisztikát jelző román sellő. St. Dié. Cathédrale, Vosges.

lények) birodalmát jelenti. A „12” általában az egyházra utal.

Ez a különös sellő nem hagyott nyugodni, így képét a 70-es években megküldtem a leghíresebb francia szimbólumkutatónak, Olivier Beigbedernek, akivel már levelezésben álltam, kérve az ő értékelését. Beigbeder három egymást követő levélben reagált kérésemre.

Véleményének lényege az volt, hogy a figura a túvilágra jutott, utolsó ítélet előtt álló, már angyalokhoz hasonló nemtelen lényt jelképez, aki a feltámadásra vár. A pikkelyes test a végtelenre mutat. A figura mellén lévő körök hold jellegre, a derék alatti körök nap jellegre mutatnak. Ha ezeket köldökön át összekötjük, úgy kialakul a keresztződés „X” jele, ami túvilági létre vall. A fark végződésébe beépített számok meggyeztek Szent Melito teóriájával. A napkorongban lévő 3-at és a sugarakban rejlő 17-et viszont összeadta és az így adódó huszat 2×10 -nek, vagyis „két út”-nak értelmezte (ezt rajzban is felvázolta), amit úgy is fel lehet fogni, mintha a figura még a válaszüton állna ég és föld, megdicsőülés vagy elkárhozás között. Külön felhívta figyelmemet az „X”-hez és a „tetramorph”-hoz kapcsolódó számmisztikára is.

E figurákban feltételezett ikonográfiának, szimbolizmusnak és misztikumnak megfejtése ma már szinte megoldhatatlan feladatnak tűnik azért, mert a XII–XIII. században a vallásos felfogás egy szimbólumokba rejtett, túvilágba vetített hitet képviselt, a XX. században viszont Isten és az egyén közötti kapcsolatot jelenti. Míg a XII. században a sellő minden valószínűséggel az egyház jelének tekinthető, addig a XX. században Beigbeder – nagyon sok analógia mellett – egy „lény”, egy egyéniség lelkét látja benne a túvilágon.

A svájci Szent Urban cisztercita kolostor XII–XIII. századból származó egyedülálló, relieves téglá anyagát *H. Hammann* kutatásai hozták napvilágra, hangsúlyozva, hogy az ott előkerült számtalan, de szokatlan hibrid figura értelme még ismeretlen. A sellők itt a legkülönbözőbb pózban, ruhával vagy anélkül, koronával vagy fedetlen fővel, más és más attribútumokkal, más és más hibridfigurák társaságában mutatkoznak. Van egy közös tulajdonságuk: bár nincs lábuk, mégsem egyesülnek a halakkal.

Az egyik 1275-ből származó „modellen” (öntőformában) (15. kép) egy olyan körbe zárt, koronás sellő látható, amely lábai helyén lefelé görbülő halakat emel. Alteste hiányzik, a halak a három hegyben végződő szoknyájához illeszkednek, de éppen úgy, mint a kolostor többi figurájánál, nem egyesülnek vele.

A mintegy emblémába zárt figurát egy felirat keregetezi: *Ego diligentes me diligo – szeretem azokat, akik engem szeretnek*. Ebben az egyetlen sellőhöz fűződő mondásban – az Ószövetségben Salamon példabeszédei között szerepel (Péld. 8/17) – sajnos nem találtam utalást a sellő értelmére. Annál nagyobb volt meglepetésem amikor tudomásomra jutott, hogy *Rudolf Schnyder* (a zürichi Schweizerische Landesmuseum

konzervátora), az emblémát Szűz Mária allegóriájának, vagy szimbólumának tekinti. Felvettem a kapcsolatot Schnyderrel, aki kérdéseimre, hogy állítását mivel lehet bizonyítani, nagyjából azt válaszolta, hogy ő a felfogását az adott körülményekre és saját tapasztalataira építi, a cisztercita rend pedig ezt az értelmezést szívesen fogadta. Másrészt ő ezt kizárólag erre az egy emblémára vonatkoztatja és más figurákra ezt nem állítja. Bizonyíték tehát ezen a vonalon sem került elő, csak feltevés és spekuláció. Mivel Szűz Mária, vallásban való szerepétől eltekintve, történelmi személy, ezért véleményem szerint elképzelhetetlen őt lábak nélkül, halakkal kombinálva, hibrid formában aposztrofálni. Az egyházi viszont egy fogalom, amelynek elképzelése vagy jele nem zárja ki az absztrakt, a valószínűtlen vagy a természetellenes ábrázolást.

15. kép. A Schnyder által bemutatott „Szűz Mária Medaillon”

Schnyderrel való kapcsolatfelvételem mégsem volt eredménytelen. A Landesbibliotheknek talán feltűnt, hogy valaki a vasfüggöny mögött kutatja egy hajdani svájci kolostor művészetét, és a svájciak részéről mindenkor tapasztalt udvariassággal, 1981 után, megküldte nekem a wettingeni cisztercita kolostor – nyilván akkor megjelent – emlékiratából kimosolt, sellőt ábrázoló címer történetét. A wettingeni kolostorcímer története teljesen új fordulatot jelent a sellő értelmének megközelítésében. Így került sor arra, hogy ennyi év után újból foglalkozzam a sellő figurájával és ha most sem találnék megértésre elmélettel, legalább szeretném felhívni rá a figyelmet.

Sellő a cisztercita kolostorok heraldikájában

A wettingeni cisztercita kolostor, a „Monasterium Maris stellae” szoros kapcsolatban állt Szent Urban kolostorával, a „Monasterium Beatae Virginis sanc-

te Urbano"-val és mindkettőt Szűz Mária tisztelete jellemzi. A cisztercita rendnek – a feltevések szerint – egyedülálló és sajátos képtradícióra felépített ikonográfiája volt, amelyben összefolyt a realitás a misztikummal. Erre mutat az egyetlen, 1270-ből fennmaradt mintakönyv is a Rein kolostorban (Steiermark), amiben tudomásom szerint a sellő nem szerepel. Látható viszont egy korabeli hímezésen, amely Citaux-ból származik és ma Párizsban (Musé Cluny, Acqu, 1852, Baudot) őrzik.

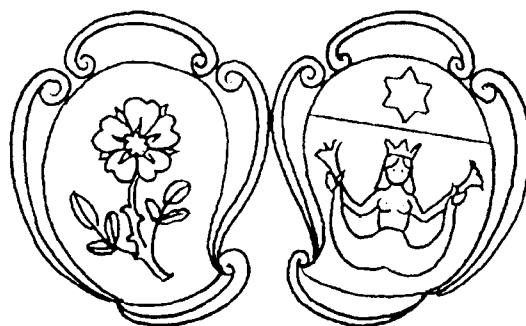
A sellőnek rendkívül nagy szerepe van a cisztercita szimbolikában és így a cisztercita heraldikában is.

Úgy tűnik, hogy a wettingeni kolostort még 1227 előtt alapították, de a „Stella maris” nevet csak 1230 és 1246 között alkalmazták. Valószínű, hogy e névhez kapcsolódva vette fel a csillagot címerébe, ami Szűz Máriára utal. *Hieronimus* a Mária nevet ugyanis a tenger csillaga kifejezésből vezette le (Mat. op. III. 92) és éppen így nyilatkozott *Clairvaux-i Szent Bernát* is (MPL 183, 70). A kolostorhoz egy legenda fűződik, miszerint Heinrich von Ruppesswill lovag, a Szentföldről hazatérve, a tengeren nagy viharba került és akkor megfogadta, ha megmenekül, kolostort épít Szűz Mária tiszteletére. *Kassian Haid* apát azonban helyesbíti a legendát és leírja, hogy a Ruppesswill házaspár gyermektelen volt és ezért az asszony, Anna von Homburg, emléküik megőrzésére alapította a kolostort.¹¹ 1227-ben a házaspár a Szentföldre távozott, ahol a feleség 1230-ban meghalt és Ruppesswill visszatérve valóban csodával határos módon menekült meg a tengeri viharban. Megözevgyülten szerzetes lett a wettingeni kolostorban, – amelyet még felesége alapított – és 1246-ban ott is halt meg.

A kolostor ezek szerint eredetileg a Monasterium Wettingen majd a Monasterium Maris stellae nevet viselte, de mindkettőt jóváhagyatták a pápával. Ennek megfelelően alakult ki címerük is: a pajzs két részre osztott, a nagyobb alsó mezőben kék alapon a sellő, arany koronával a fején, a felső vörös mezőben arany csillag. E címer alapján vésték előbb a kolostor pecsétjét, amelyen szintén sellő és csillag szerepel (16. kép), majd a konvent pecsétjét, amin viszont a trónoló Szűz Mária karján a kisded Jézussal látható.

1435-ben azonban *Rudolf Wülflinger* apát is felveszi a sellőt címerébe. Itt játszik közbe a történelem, mert ahogy előzőleg szó volt róla, a román kori sellő a konstanzi zsinaton már szerepelt az Ottone Colonna bíboros (később V. Márton pápa) kíséretében járó tatár herceg címerében, sőt látható a Colonna család címerében is. Mivel a kolostornak rendkívül fontos

volt mind az egyházi, mind a világi védelem – a halpár ezt a két hatalmat is szimbolizálta – valószínű, hogy az apát a konstanzi zsinaton tapasztaltak alapján választotta ezt a figurát. A zsinat világi feje Zsigmond király és császár volt. Talán az sem érdektelen, hogy ekkor készült az a csempe (ld. 1. kép), amelynek figurájából indult ki több mint 10 éves kutatásom.

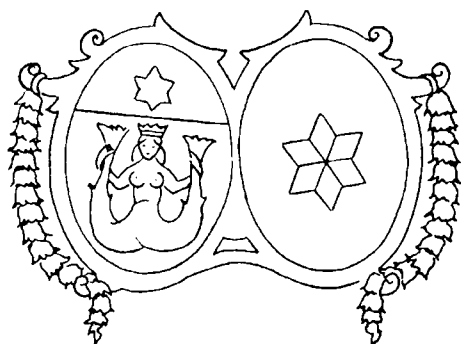

16. kép. A két címer, mely a wettingeni kolostor topográfiája felett látható¹²

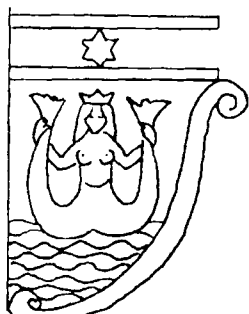
Az irodalom szerint,¹³ amikor a XV–XVI. században a kolostort minden oldalról veszély fenyegette, címerébe egy jelmondat is került: *Non mergo* – nem süllyedek el, ami szintén a két halat tartó pikkelyes sellőre vezethető vissza.

A wettingeni kolostor további története egy újabb lépcsőfokot jelentett a román kori sellő kutatásában. Amikor a kolostort megszüntetik és a ciszterciták 1854-ben, *Mehrer*auban új rendházat alapítanak, a kolostor neve *Neu Wettingen*, illetve *Wettingen-Mehrer*au lett, de megőrizte a sellőt címerében. Kutatásaim ezeketán a *Siebmacher*-féle *Wappenbuch*-ban folytattam a *Seyler*-féle *KLÖSTER* címszó alatt (I. Band. 5. Abt. II. Reihe). Az 1882-ben megjelent munka sorra megadja a wettingeni adatokat, amelyeket *Wettingen-Mehrer*au priora, *Rudolf P. Willi* bocsátott rendelkezésre. (17–21. kép) Eszerint a rend címere a koronás sellőt ábrázolta, viszont egyes pecséteken csak a tenger csillagát alkalmazták. A két motívum végül is együttesen szerepelt. Az ismertetés külön kiemelte, hogy a XVIII. századtól a sellő – amelyet a XIX. század felfogásának megfelelően – *Sziren* név alatt aposztrofál – vörös ruhában jelent meg a címerben. (A vörös ruha majd *Hildegard* látomásaiiban talál magyarázatra.)

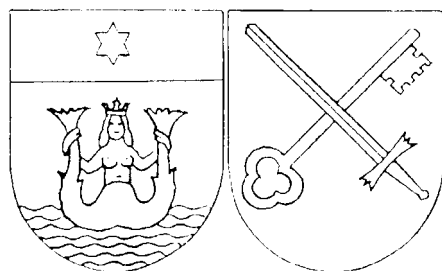
A reformáció után az apátok két pecsétet használtak. A kisebbiken csak családi címerük szerepelt, „mit Inful und Stab”, tehát mitrával és bottal a pajzs felett. A nagyobbikat 4-5 mezőre osztották és ebben

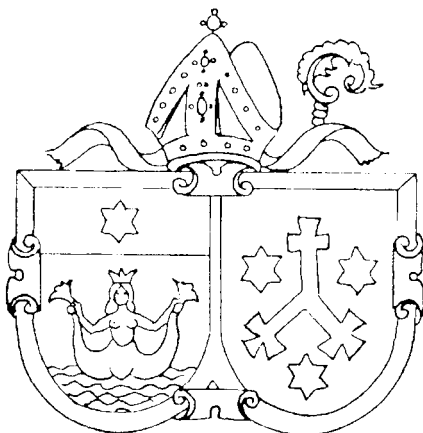
17. kép. Wettingen Convent

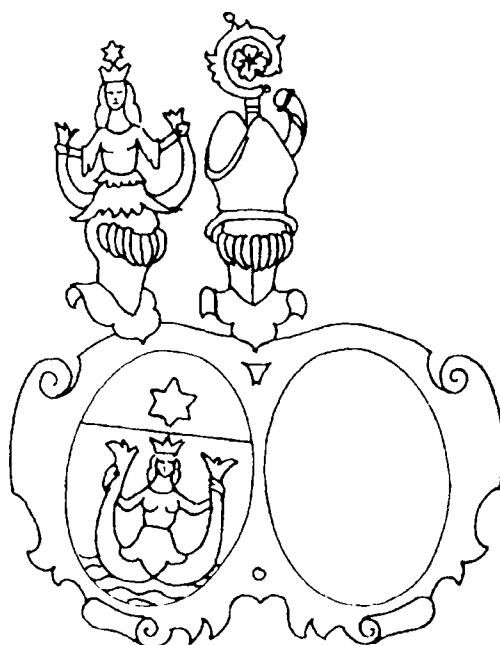
18. kép. Christoph I. Silbereysen 1563–1594

19. kép. Wettingen Mehrerau Convent

20. kép. Benedictus I. Staub 1670–1671

21. kép. Caspar Bürgisser 1763–1768

helyet kapott arany alapon egy ötszirmú vörös rózsza, a kolostor alapítójának, Heinrich von Rapperswillnek a címere, továbbá a sellő, a Szent Bernát-címer és a mindenkori apát egyéni címere.

Sisakdísz csak ritkán szerepelt, legfeljebb a vörös rózsza, vagy gróf Rapperswill felesége, Homburg grófnő családi jelvénye: két hattyúnyak gyűrűvel és csőrrel.

A konvent körülbelül 1300 óta használt külön címert. Mehrerau archívumában fennmaradt az eredeti, pompás kivitelű konventpecsét, amely döntő fontosságú a román kori sellő értelmezésében. Ezen Szűz Mária ülő pózban látható a karján és egy szalagfelirat: Maris stella. A köríven viszont gótikus betűkkel olvasható: S Conventus Monasterii in Wettinge. A XIX. század elején azonban új konventpecsétet alakítottak ki, átvéve Szűz Mária és a gyermek Jézus alakját az előzőből, alatta három pajzssal. A középsőn kék alapon az arany csillag, ettől jobbra a Szent Bernát-címer, balra pedig a sellő. Tehát: szerepel Szűz Mária, akinek a tiszteletére a kolostort létesítették, a kolostor nevének jelképe, a tenger csillaga, majd Szent Bernát címere, (aki a rend átszervezője) és végül a sellő. A felirat a következő: S. Conventus. Monast. B. V. M. de Maris stella. Szűz Máriának és jelképének, a tenger csillagának együttes megjelenése ugyanabban a címerben szinte kizárja azt, hogy a sellő is őrá vonatkozzék, ha-

nem eklatáns bizonyítéka annak, hogy a sellő valami mást, nyilván az egyházat képviseli.

A Convent Wettingen-Mehrerau a két kolostor egyesített címerét viseli, tehát Szűz Mária és a sellő képét, kiegészítve Mehreuer hajdani címerpajzsával, amelyen egy keresztbe fektetett kard és kulcs látható. (19. kép – Taf.130) Sokatmondó azonban az a kis konventpecsét, amelyet akkor használtak, amikor a kinevezett új apát még nem vette át tisztségét. Ezen csak a román kori sellő szerepel, felette az apátbot (Abtstab), de „Inful”, tehát mitra nélkül. (106. p.)

Figyelemre méltó az említett Klöster címszó alatt (107. p.) azoknak az apátoknak a felsorolása, akiknek címerében csillag és sellő egyaránt szerepel:

Silberysen, Christoph I. 1563–1591
Staub, Benedikt I. 1670–1672
Gödlin, Nicolaus von Tiefenau 1676–1686
Meyer, Ulrich II. 1686–1694
Baumgartner, Franz 1703–1721
Kalin, Eter 1745–1762
Bürgisser, Caspar 1765–1768
Steinegger, Sebastian 1768–1807
Höchle, Leopold 1840–1864

A XVIII. századból származik az itt publikált úgynevezett nagy címer is, amelyen a sellő és a csillag együtt látható, sőt a koronából kinőve, sisakdíszként mindketten megegyezően szerepelnek. (21. kép – Taf. 135)

A román kori sellő tehát a ciszterciák heraldikájában történelmi hagyomány. Rejtett vonatkozása egyértelmű: topikus helyzeténél fogva nem lehet sem Szűz Mária, sem a bűnös szirén jelképe.

A sellő a magyar heraldikában

A korai magyar heraldikában egy különösen szép sellő található, mégpedig az alsókáldi Káldy család címerében: a koronát viselő sellő omega formájú, felső teste meztelen és halfarkai annyira erősek, hogy inkább delfinfarok benyomását keltik.¹⁴ Érdekessége a címernek, hogy a sellő kétszer szerepel, egyszer a címerpajzson, majd a koronából kinőve sisakdíszként.

A címer keletkezésének határozott időpontjára nincsen adatom, de *Szluha Márton* tanulmánya alapján¹⁵ azt lehetett megállapítani, hogy V. István király a Herény nemzetség tagjait – köztük az alsókáldi Káldyak őseit – 1271-ben nemesi rangra emelte, másrészt pedig, hogy ezek a „de Káld” családnevet 1310-ben használták először. Feltehető, hogy a címer ke-

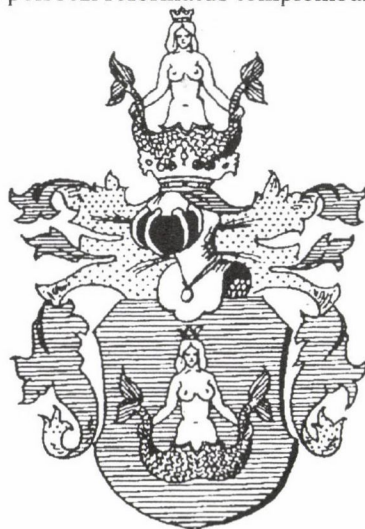
letkezése a két adat valamelyikéhez kapcsolódik. *Szluha Márton* viszont mint tényt állapította meg, hogy a család, története során, mindig ezt a címet használta.

Ha e címerhasználat a XIII., illetve a XIV. század elejére lenne visszavezethető, akkor egybeesnék a korai olasz, sellőt viselő hercegi címerekkel és akkor szimbolikájuk is az egyházra vonatkoznék. Az egyházra való utalás annál inkább is valószínű, mert az alsókáldi Káldyak, *Szluha* szerint „a reformáció kezdete óta lutheránusok”, ami viszont azt jelenti, hogy címerükben semmi esetre sem viselhetek Szűz Mária emblémát.

Az alsókáldi Káldyak címere (22. kép) talán a legszebb, sellővel kombinált címernek mondható a korai heraldikában.

A korai magyar heraldikának érdekes jelensége az Ákos-Bebek-címerben szereplő, két halhoz kapcsolódó, láb nélküli nőalak, amely bár nem nevezhető sellőnek, mégis ebbe a gondolatkörbe tartozik, mert – ahogy majd a későbbiekben bemutatom – a XII. századbeli szövegekben ez is megtalálható.

Az Ákos nemzetség címere számtalan vitára adott okot.¹⁶ Minden vitától elkülönülten arra az álláspont-ra helyezkedtem, hogy mivel a kőbe vésett forma megmásíthatatlan, az Ákos nemzetségből származó, *Bebek György* tárnokmester vörös márvány sírkövét veszem alapul, mely 1371-ből származik és a görög templomban maradt fenn.¹⁷ (23. kép) Ezzel egyező címer látható *Bebek László* XV. századbeli címeres sírkövén a pelsőczy református templomban.¹⁸

22. kép. Az alsókáldi Káldy család címere

Az Ákos- és a Bebek-címer csak a pajzs tartalmában különbözik egymástól. Míg az Ákos-címer pajzsán két hal látható (24. kép), addig a Bebek-pajzson a kettős kereszt szerepel, amit *Csoma József* szerint, István (Erne bán fia) vett át az ország címeréből 1311-ben.¹⁹ Mindkét címer sisakdíszé olyan koronás női figura, amelynek karjait hosszan lenyúló köpenye takarja. Testét ablakos, luggatott vagy rácsos csöbör-sisak képezi. Lábai hiányoznak, csak felső teste látható, szája széléhez felfelé hajló halak illeszkednek.

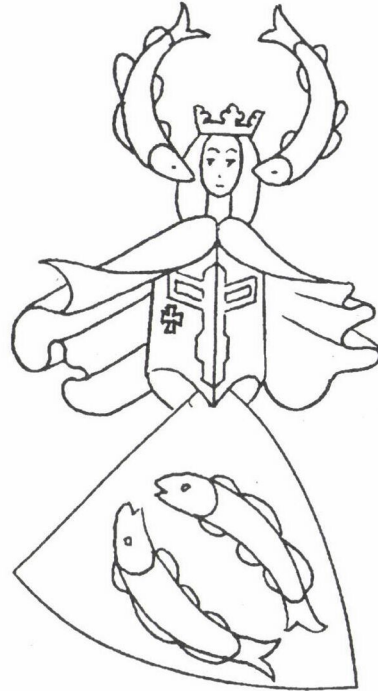
23. kép. A Bebek-pajzs a görögői síremléken

Nagy Iván szerint²⁰ Pelsőczöt, Csetneket és Berzéthét IV. Béla király ajándékozta a családnak jutalmul, a tatárok és a heretikusok ellen vívott küzdelmeikért, 1243 körül. A címerek hasonlósága tehát er-

re vezethető vissza. A család állítólag a XIV. században vált volna szét.

Az Ákos-címerhez kapcsolódik Csetneky István síremléke is 1594-ből, amely a csetneki templom (Gömör megye) szentélyében látható, némi változtatással. Idézem *Csoma-Csergheő* leírását: „A lebegő kettős kereszt a felső könyökhöz illesztett 3-3 tollal; sisakdísz növekvő, hosszú hajú koronás női alak, rövid ujjú ruhában, emelt két kezében egy-egy, fejével lefelé forduló halat tart.”²¹

A Bebek-címer az idők múlásával állandóan változik és a fennmaradt pecsétek is számtalan variációról tanúskodnak. Bebek István országbíró 1361-ből származó pecsétjén, egy fedetlen fejű figura szinte a román sellő alakjára emlékeztet. A halak vállmagasságba csúsznak és a fej fölé emelkedve, mintegy helyettesítik a karokat, míg a derékban elvágott alak szoknyája alól, stilizált növénylábak hajlanak fölfelé.

24. kép. Az Ákos nemzetség ősi címere

Bebek Detre nádor 1401-ből származó függő pecsétjén viszont koronás figura látható hasonló pózban, de lábak nélkül. Lábaik líra formájú stilizált motívumok helyettesítik. A háromszögben végződő szoknya szélén 7 db rojt található, ami éppen úgy felfogható dekorációs dísznek, mint a középkori számmisztika jelenségének. A hetes szám ugyanis a korabeli

ikonográfiában a tökéletességnek, illetve a Szentlélek hét ajándékának a szimbóluma.

A Bebek-címerben szereplő figurára a pecsétmutterokon kívül a *Siebmacher: Der Adel von Kroatien und Slavonien*, 1899, Nürnberg c. kötetében is számtalan érdekes verzió és adat található. Jellemző a figura kiváltságos helyzetére az a br. *Nyáry* által közölt tény, miszerint II. Albert osztrák herceg és neje Johanna, 1347-ben, a „pfirt-i hűbérnök oromdíszével”, illetve a két hallal kapcsolatos női figurával ajándékozta meg Stubenberg Ulrichot.

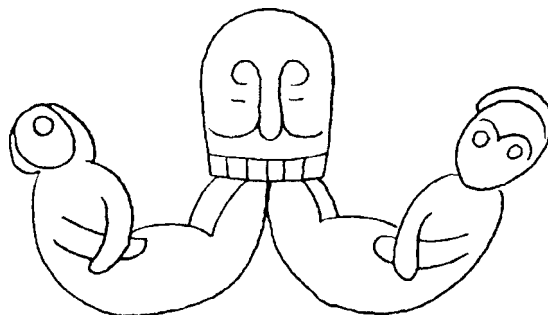
A figura pozitív jellegű mondanivalója tehát vitathatatlan, de rejtett értelmével ma már senki sem törődik. Az Ákos nemzetség címertörténetével, illetve annak szimbólikus értelmével 1922-ben *Horváth Sándor* foglalkozott behatóan „A középkori magyar címertan jelképezése” című tanulmányában. Hugo de St. Victor (†1141) menyét-legendájára hivatkozva, Szűz Mária szimbólumát látta a címer nőalakjában. A menyét legendája azonban nem Hugo de St. Victor-tól származik, ő csak összegezte a hozzá fűződő tulajdonságokat: a gonosz elleni küzdelmet, gyógyító vagy életre keltő képességét, tisztaságát, mint a szüzesség jelképét és ennek következtében a hozzá fűződő legendát, miszerint fülön át fogan és szájon át szül. A legenda a görögöknél is jól ismert és Plutarchos szerint (50–125) az egyiptomi kultúrából származott. Eusebius püspök (265–340) – az egyháztörténet írásának atyja (Larousse) – azonban azt is feltárta, hogy a menyét az egyiptomiaknál a beszéd szimbóluma volt, így került a keresztény irodalomba és annak a hívőnek vagy tanítványnak jelképe, aki az egyház tanítását mint fülön át szerzett tudást, szájon át adja tovább, tehát a beszéddel, az igével ad neki új életet. (Kirschbaum lex. 528. p.) Ugyanitt írja *Braunfels* (530. p.), hogy e hajdani hiedelmek csak a XVI. században jelentek meg újra a keresztény emblématikában és kapcsolódnak Szűz Mária szüzességének fogalmához.

Tudatában kell lenni annak is, hogy a halpár a bencések román kori felfogásában (Hildegard de Bingen) a megkeresztelt hívőket, Honorius Augustodunensis szerint az egyházi és világi hatalmat, általában pedig az Ó- és Újszövetséget jelképezte.

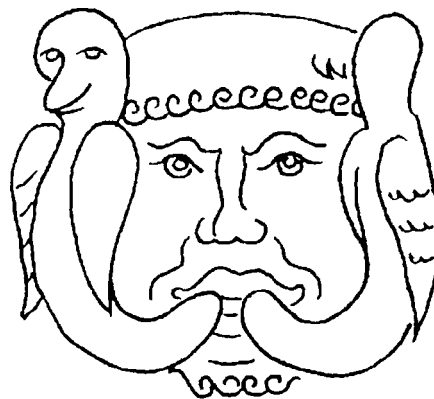
Horváth Sándor A középkori magyar címertan című munkájának 9. oldalán írja azt, hogy ha a két hal a szentírás, a „verbum Divinum”, az örök ige, akkor kérdelem, hogy vajon az embert nem fülön át termékenyíti-e meg az egyház, amikor tanít és nem száján keresztül szül-e a hívő, amikor imát mond, vagy a pap,

amikor az egyház tanítását hirdeti? Ebben az értelemben viszont az egyiptomi felfogásra hivatkozik és ebben az esetben inkább az ígét hirdető egyház női alakjára: Ecclesiára kellene gondolnunk.

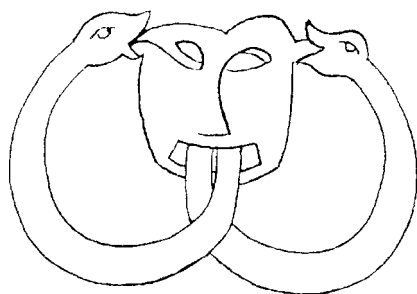
A szájon át való „szülés” mint igehirdetés gyakran alkalmazott formája a román kori művészetnek, bár általában nem női, hanem férfi fejből árad az ige. *Baltrusaitis, J.*²² egész sorát vonultatja fel az oszlopfőkön elhelyezett szájon át szülőknél. Figyelemre méltó a 872. sz. alatt „Venosa” megjelöléssel ábrázolt férfi fej, amelynek szájából egy ikerpár árad (25. kép), Königs-luterben (778. sz.) egy madárpár születik és körbe zárja a fejet (26. kép). Másutt oroszlánok vagy egyéb motívumok látnak napvilágot, de mindig szimmetrikusan, párban jelennek meg. Közös vonásuk, hogy mind fejjel kifelé áradnak a szájból, ellentétben a halpárral, amely mindig fejjel lefelé látható. Ezen kívül születnek növényre emlékeztető díszítő elemek is, a fantázia szinte kiapadhatatlan. Talán a legérdekesebb a 775 sz. alatt publikált Quedlinburgból származó fej, melynek szájából egymást keresztező hulló testű, de inkább madárfejet viselő pár kanyarodik felfelé és a fej füléhez tapad. (27. kép)

25. kép

26. kép

27. kép

Horváth Sándor (A középkori magyar címertan, 8. p. jegyzetében) hivatkozik egy milánói képtárban látott Szűz Mária-képre, melyen a két hal a szűz füléhez tapad. Nem szabad meglepedezni az egyház harcáról a bogumilok ellen, akik azt állították, hogy Krisztust Szűz Mária fülén át foganta, vagy a kathárok ellen, akik szerint Krisztust egyik fülén át foganta, és a másik fülén át hozta a világra. Nem lehet tehát tudni, hogy az idézett kép milyen elképzelésből fakadt. A XIV–XV. században a szerzetesrendek még nem egységesek Szűz Mária szeplőtelen születése és fogantatása kérdésében. A szeplőtelen fogantatás hittételeket csak IX. Pius pápa hirdeti ki 1854-ben. Kétségtelen azonban, hogy a keresztes háborúk időszakában a kor tudását a szerzetesrendek képviselik, és azt misztikumba és szimbólumokba rejtve őrzik minden beavatatlan elől, másrészt a pogányok megnyerése érdekében kénytelenek az ősi vallások szimbólumait megtölteni keresztény értelemmel. Az egyházsztimolizmus tehát mind a művészetben, mind a heraldikában döntő fontosságú szerepet játszik, de ahogy *Menczel, W.*: *Christliche Symbolik* I. Regensburg, 1854 című művének bevezetésében rámutat, mindez ma már szinte ismeretlen és az egyházsztimolika az általános emberi tudás teljes feledésbe merült részét képviseli. Bár Horváth Sándor érvelése az Ákos-címer sztimolizmusával kapcsolatban nem valószínű, sőt nem is bizonyítható, mégis vitathatatlan érdeme, hogy rámutatott az ikonográfia szerepére a heraldikában.

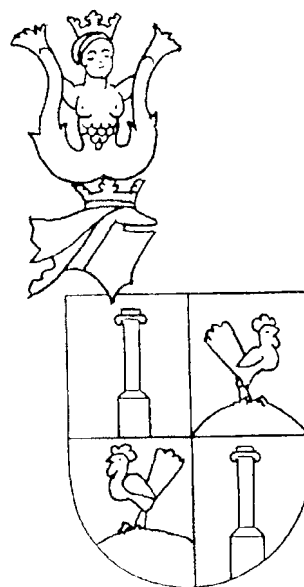
A sellő szerepe a német heraldikában

A sellő a német heraldikában – eddig szerzett tapasztalataim szerint – a XV. század második felétől fogva szerepel, és fénykora a XVI. századra tehető.

Elsőként a Henneberg-címerben (28. kép) látható sellő jelent meg, melynek az az érdekessége, hogy a Colonna hercegek adományozták a baseli zsinat ide-

jén (1431–1449). A Colonna hercegi család ekkor még mindig hatalma tetőpontján állt. Az egyházat a baseli zsinaton „Cardinal Prosper de Colonna” képviseli, míg Antonius Colonna Róma prefektusa. Külön érdekessége a címerkép származásának, hogy olasz és egyházi eredetre vezethető vissza.

Bár e kéthalfarkú figura ebben az időszakban ritka jelenség a német heraldikában, művészi szempontból mégis külön figyelmet érdemel az a tény, hogy szerepel az Albrecht Dürer-féle „Wappenblatt”-ban, amely 1520 körül készült és megőrökíti a Pirkheimer-Rieter családok címerét a sellővel. Ugyancsak e címereket publikálja *Warnecke, F.* is a *Heraldische Kunstblätter* c. munkájában²³ egy könyvjelzőn a következő szöveggel: *Das Pirheimersche Bücherzeichen mit den Wappen der Pirkheimer und Rieter, Von zwei Engeln gehalten. Nach Retberg vor 1503 entstanden.* A két címerpajzs közül az egyik, nyilván a Pirkheimeren, a sellő szerepel.

28. kép. Henneberg címer, 1467

Rendkívüli fényt vet e figura értékelése egy Hans Platner nevű mesternek tulajdonított festmény, amely a „Barbara Straub, geb. Pirkheimer 1525, Nürnberg” feliratot viseli.²⁴ A kalapos női portrén olyan nyakdísz látható, amelyet az életfa és a sellő állandóan ismétlődő figurájából képeztek ki.

Amman a XVI. században *Wappenbuch* című könyvecskéjében bemutatja a „Ritter” család sellőt ábrázoló címerét és versben magyarázza meg, hogy

miért esett a választása erre a figurára. Azt írja, hogy „die edlen Nereides” – tehát a nemes Nereidák „sind Gottes Geschöpff und Ehr fürbildt” – Isten teremtményei és az erény példaképei. Úgy tűnik, hogy az első és talán egyetlen szöveg, amelyben a heraldika magyarázatot ad a sellő alkalmazásának indokáról.

Ugyancsak sellőt visel címerében „Sebastian Höflinger zu Imolkheim der rechten Doktor, Fürstlicher Salzburgischer Rat und Canzler” aki 1530-ban szerzet nemességet. Felirat: Got vertraut ist wol gebaut. Talán úgy lehetne értelmezni szabad fordításban: Ha Istenben bízol, jó alagra építesz.²⁵

Nürnbergben, a Stadtmuseum őrzi a híres patricius, Leonhard Hirschvogel házából fennmaradt berendezést (1534) mint Peter Flötner mesterművét. A gazdagon díszített falon plasztikusan emelkedik ki a koronás, vértezett, líra formájú sellő, amint címerpajzs-keretben hirdeti megoldatlan rejtélyét.²⁶ (29. kép)

29. kép. Peter Flötner faragta falburkolat, Nürnberg 1534.

A sellő történetének egyik legfontosabb tényezője, hogy a reformáció megőrzi alakját, ami viszont azt jelenti, hogy semmi esetre sem tekinthető Szűz Mária

emblémájának. A református templomok kazettás mennyezeteiben gyakran felfedezhető még a sellő figurája, éppen úgy, mint például Magyarországon, Szenna (Somogy megye) református templomában a kazettás mennyezetbe illesztett, festett, koronát viselő sellő. Topikus helyzete és a reformáció szelleme szinte igazolja egyházhoz kapcsolódó mivoltát.

Nyomok a XII. század irodalmában

Az egyedüli írott nyom, amely egy női alak és két hal kapcsolatának rejtett értelméhez vezet, Hildegard de Bingen²⁷ látomásaiban található a keresztelés színjátékában.²⁸ A latin szöveget mellékelem²⁹, tartalmát igyekszem mai megfogalmazásban közvetíteni, helyenként kiegészítve Hildegard magyarázatával, amely látomásainak legapróbb részleteire is kitér, hogy megtöltse a kor, illetve a bencés rend teológiai felfogásával. Hildegard mellett kiváló bencés tudósok álltak, mint írnokok és tanácsadók, tehát látomásai nem tartalmazhattak olyan tételt, ami nem egyezett volna a rend felfogásával.³⁰

Ecclesia imágója először mint impozáns magas nőalak jelenik meg, mint ahogy a SCIVIAS I. könyvének V. víziójában látható, amint felváltja, vagy bizonyos értelemben legyőzi Synagoga-t.

Mint egy városból kiemelkedő torony, kiválasztottakat hord magában, de míg az I/V vízióban csak aureóla van feje körül, most már koronát visel. A torony a XII. század ikonográfiájában az egyház szimbóluma volt és Hildegard is ilyen értelemben szerepelteti.

Ez a magas, álló figura a szöveg szerint hirtelen megváltozik. A koronázott nőalak karjai fényárban úszva mint ingujjak omlanak az égből a föld felé. Ólén számtalan rés nyílik, akár egy hálón, melyen emberek sokasága tódul át. A hálót jegyese, Krisztus vetette rá, hogy hívőket, azaz halakat fogjon vele. Combjai és lábai hiányoznak, mert a magyarázat szerint elvezették őket, hogy megerősödjék a reá váró harcokhoz, (quia ad fortitudinem contitutionis suae... deducta est) és csak akkor fognak kinőni, ha már elérte a tökéletességet, ami viszont a világ végét fogja jelenteni.

Így csak törzsén áll Isten oltára előtt és átölelve azt, az ég körein át szemléli Istent. Ruha nem látható rajta, mert tündöklő fénybe borult, mellén a hajnal bíborfénye ragyog, miközben csodálatos zene hallatszik. Ecclesia imágója ekkor széttárja pompáját és így

szól: fogannom kell és szülnöm. Ezután villámgyorsasággal siet köréje az angyalok gárdája, hogy ülőhelyeket készítsenek az emberek számára, akikben majd feloldódik és elhivatottsága beteljesül.

A vízió eddigi szövegében tisztán és világosan felismerhető az Ákos-Bebek-címer nőalakja: koronás női fej, mélyen lenyúló ingujjak, résekre nyíló test, melynek combjai és lábszárai hiányoznak.

Hildegard nem ír újat, ő azt írja le, amit lát és amit tud. A korona az apostolok és mártírok dicsőségét jelzi Krisztus jegyese, Ecclesia fején. A hosszan lenyúló ingujjak hajdan az attikai szirének jellemzői, itt a papság erejét szimbolizálják. A láb nélküli, hason ülő őszanya-figurák edény vagy urna formájában, 5000 év távlatából meredtek Hildegardra, aki naponta láthatta őket, mert a XII. században még mint víztoró edények álltak az oltár közelében. Formájuk titkát ma már senki sem ismeri, de Hildegard kiapadhatatlan fantáziájával talál rá megoldást: Ecclesia imágója hasonul az ős-istennőkhöz, ő is hason ül, minthogy lábait „elvezették” (deducta), hogy megerősödve majd talpra álljon.

A háló és a halászó egyház szimbolikája a bibliából közsímt. A kép összeáll, már csak a halak hiányoznak.

Ecclesia imágója ekkor más pozíciót vesz fel, mert a föld felől a levegőben, sötét gyermekek úsznak feleje, mint halak a vízben és a réseken át behatolnak az imágó ölébe, amely nyitva áll minden érkező számára... Ecclesia ekkor nagyot sóhajt és magasra vonja, illetve emeli gyermekeit, akik megtisztulva méhe vizében a keresztség szentségében részesültek és így Krisztus tagjaivá váltak „quo membro Christo facto” (Vis III. 417 D). Az újszülöttek Ecclesia száján át távoztak, mivel ő érintetlen és szűz maradt. „quia ipsia in aeternum permanebit in integritate virginitatis suae”. Az „Egyház”- jegyese, a bárány vérében született és szüzessége a katolikus hit jelképe. Majd felajánlja a megtisztultakat az Úrnak, hogy elérhessék az üdvösséget. Így Ecclesia minden keresztény szűz anyja lett.

A jelenet közvetlen folytatása nem érinti a sellő alakulását, míg a Liber III vis. III-ban Ecclesia újból megjelenik, de ekkor már alsó testét pikkelyek borítják, hogy felvértezzék őt az Antikrisztus elleni harcra. (709–714 A) A pikkely azonban nemcsak védelmet nyújtó burok, hanem a legnagyobb misztikum hordozója.

Megjelentek tehát a halak és dokumentált a szájon át való szülés a XII. század elképzelésében.³¹ A

kérdés csak az, hogy a művészet az így megkeresztelt tagokat vajon hal, vagy emberi mivoltukban interpretálta-e?

Erre talán leginkább Tertullian (XII–XIII. század) „Debaptimo” című munkájának I. fejezetéből származó híres mondása szolgálhat alapul, ami szabad fordításban így hangzik: de mi halak a mi Urunk IXOYC, Jézus Krisztus után, a vízben születünk és csak a vízben maradunk életben.

Honorius Augustodunensis a „Speculum Ecclesiae”-ben pontosan meghatározta a két hal szerepét a keresztelés misztikumában. Hildegard csak utolsó művében, a LIBER DIVINORUM-ban közölte, hogy a halak a megkeresztelt lelkek szimbólumai.

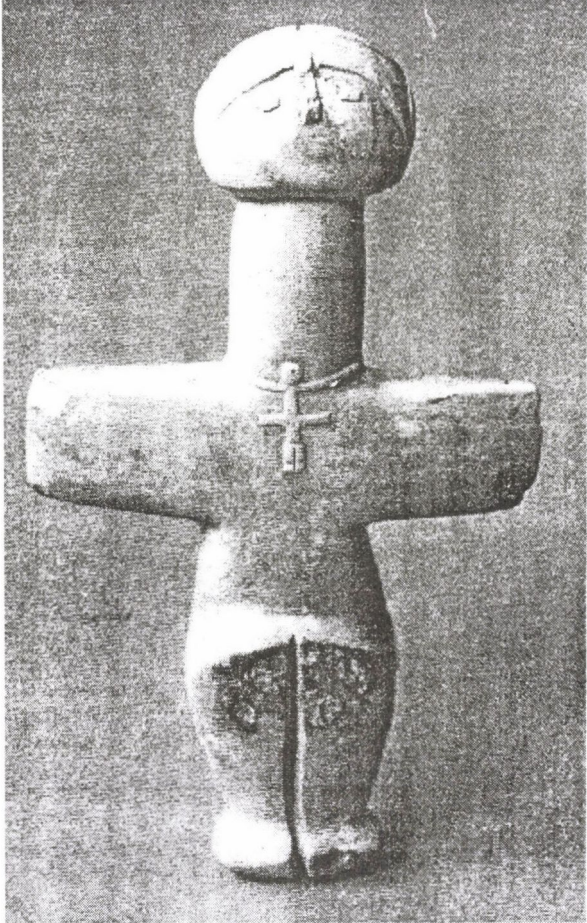
A szóban vagy szóvirágokban kifejezett szimbolika reprodukciója a művészetben nagyon problematikus, mert szó szerinti értelemben könnyen átsiklik a lehetetlenülés, átvitt értelemben pedig az absztrakt érthetlenségébe. Ezért helyes az egyház álláspontja, amely egy szimbólum értelmezéséhez mindenkinek szabad teret és teljesen egyéni felfogást biztosít.

A két hallal egyesülő női figura évezredek szülöttje és keletről árad Európa felé anélkül, hogy bárki is felfedte volna értelmét. Feltehető, hogy halistenek és halistennők hiedelméhez kapcsolódik vagy a csillagképek összefüggéséből ered, de jelenleg még nem találtak nyomára. Az egyetlen ilyen figura, amelynek értelme ismert, a *Bernheimer* által publikált, de időpont-meghatározás nélküli, egyiptomi oszlopfőn ábrázolt Ahnus³², a termékenység istennője (13. kép). A termékenység jelképe és minden keresztények anyja közötti eszmei kapcsolat logikus feltevés lenne, de valójában nem bizonyítható.

A hal szimbolikához és a szűz szüléshez a román kor asztronómia tudása képezte a hátteret, mert a látomások sorozata úgy is felfogható, mint színjáték a szférák világában. A kör alakú világ közepe ekkor még a föld, melyet szférák vesznek körül és a kör közepén a széttárt karú ember áll az ötös szám jegyében (30. kép) mint mikrokozmosz a makrokozmosz tükörképe.³³

A mikrokozmosz szimbolizmusában a végtagok ugyanazon a szférakörön helyezkednek el, mint a fej. Ugyanakkor a végtagok tizenkét hajlatában fut a kozmosz négy fő és nyolc mellékszele, ami az emberben Isten lehelletét, az erőt, végső fokon a lelket szimbolizálja. A végtagoknak tehát mint az erő hordozóinak alkalmazkodniuk kell a kozmosz körpályájához és így fél köríven belül szabad mozgásuk van felfelé és lefelé. A román kori művészetben látható felfelé hajló lá-

bak, körbe hajlított alakok és számtalan más hasonló jelenség, mind erre a kozmikus teológiára vezethető vissza.

30. kép. Kereszt formájú ember mint összimbólum. Kr.e.3000–2000. Ciprusról. Nicosia. Archeológiai Múzeum. (Haas-Brossard)

Lehetetlen ezt a rendkívül komplikált elméletet egy ilyen rövid tanulmányban ismertetni. Csak lényegének magvára szeretnék rámutatni, hogy Hildegard víziója háttérének összefüggéseit legalább egy ponton megvilágítsam.

A Mellékletben látható, az a kozmoszrendszert bemutató, síkba kivetített táblázat, amely pontos hivatkozás mellett, Hildegard látomásai alapján készült. Ezen látomások bámulatos mélységére vall az a tünet, hogy ha Ecclesiát a szférák rendszerében szemléljük – mert hisz kozmoszban jelenik meg – akkor ágyéka, melyen a halakat befogadja és szája, melyen át szüli őket, egyaránt a vizes szférában helyezkedik el, logikusan kapcsolódva a méh vizéhez, mely-

ben a befogadottak megtisztultak. Mindez már nem lehet véletlen és bármennyire is érthetetlennek, nonszensznek tűnik, mégis az összefüggések egész sorozatával állunk szemben. Hildegard látomásai tehát olyan világrendben játszódtak le, melyet sokezer éves hagyományra épített fel a teljes összhangban lévő, szoros egységbe kovácsolt vallás és tudomány. Néhány évszázad múltán ebből lépett ki a haladó asztrológia *Kepler, Galilei és Kopernikusz* képviseletében és elsöpörte a kozmikus teológiát. Hildegard látomásai így elvesztették talajukat és háttérüket, sőt szinte értelmetlenné váltak. Nem volt aki megvédje őket, mert sem az egyháznak, sem a bencés rendnek nem állt érdekében, hogy egy századokon át fenntartott hiedelmet tévedésnek nyilvánítson. Így a köztudatból nemcsak Hildegard emléke tűnt el, de feledésbe merült a román kori egyházművészet egyik alapvető forrása is. Ezt a letűnt fantáziavilágot azonban megőrizte a román kori művészet és benne a sellő, amely ugyan már nem tölti be a jel vagy szimbólum szerepét, de mégis fennmaradt mint egy sokatmondó emlék.

Tíz éven át olvastam Hildegard latin szövegeit, és ma, az azóta elmúlt sok év távlatában, az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy a „látomás” kifejezés csak keretet adott egy olyan misztikus képsornak, amelyhez a háttér kulisszáját a kozmosz képviselte. A gyerekkora óta mozgásszervi betegségekben szenvedő, bénulásos tünetektől gyötört, kolostori magányba zárt Hildegard mint zseniális író, túlfeszített idegállapotban és mély vallásosságában saját ihletettséget, vagy pillanatnyi intuícióit isteni hangnak vagy kinyilatkoztatásnak véelve, a kozmoszba vetítette mindazt, amit látott, hallott és tudott, – mint egy látomást.

A „látomások” kifejezés azonban más oldalról is megvilágítható. A XII. században a szerzeteseknek még az volt az elsőrendű feladatuk, hogy a pogány világból beáramló formákat és elképzeléseket megtöltse keresztény értelemmel. Ez a folyamat azonban egy különös jelenséghez vezetett. Mert amint az archaikus és antik művészetben fennmaradt vallásos elképzelések feltöltődtek keresztény misztikummal, úgy megjelentek az ikonográfiában is, hogy átalakultak tükröződjének a keresztény művészetben. A XII. században már érezhető volt az inkvizíció előszele és így a szerzetesek féltve őrizték titkos elméletüket a kívülállók elől. A látomások misztikus nyelvezetében, szimbólumokba rejtett mondanivalóját sokféleképpen lehetett értelmezni, de éppen ezért nem is volt megtámadható. Ma úgy gondolom, hogy Hildegard rendkívüli fantáziával vette ki részét a szerzetesek

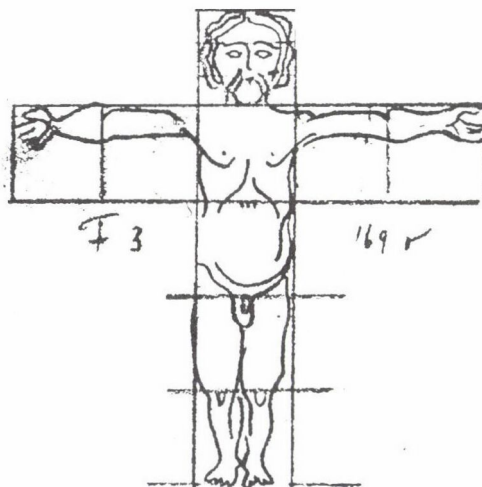
kultúrkinccset átmentő feladatából (30., 31. és 32. képek).

Évtizedek óta üldöz a sellő érthetelen, valószínűtlen, absztrakt jelensége. Hildegard szövegei szerint, Ecclesia misztikus hasonulása Szűz Máriával, külön pszichológiai tanulmányt igényelne. Ilyenkor felülrik bennem a Kr. e. 5000 év távlatában derengő, egyiptomi Neith istennő emléke is, aki – szobrán lévő felirat szerint – mint ósanya, önerőből szüzen szülte fiát, a napot. Így önkéntelenül is adódik a kérdés, hogy vajon a szájon át szülő szűz Ecclesia a XII. században nem minősíthető-e egy több mint 6000 éven át vonuló ősi hit átmentőjének? – hisz az önerőből való születés nem csak az ősi vallásokban, hanem a természet világában is ismert.

31. kép. Preromán dekoráció. San Quinta. Museo Diocesana. Soisona

Mіндеzen túl, ebben az abszolút irreálisnak tűnő, anyaságot hallal összekapcsoló misztikumban mégis ott bujkál a realitás egy halvány árnya. Mert az embriológia szerint, bármilyen megoldatlan rejtély még ma is, a magzat életében van egy rövid átmeneti állapot, amikor az embrió halhoz hasonlóvá válik, sőt még a kopolyúk is megjelennek rajta. Így újból fölmerül a kérdés, hogy vajon a halhoz hasonló női figurák szimbolizmusa nem tartalmaz-e egy erre vonatkozó, atavisztikus sejtésre való utalást? Mindez azonban ma már megfejtetlen titoknak tűnik az emberiség kultúrtörténetében.

32. kép. Az ember ábrázolása a kereszten Hildegard leírása szerint a *Liber divinorum*ban. Davy nyomán

A XX. század irodalmában – az én megítélésem szerint – egy szerzetes közelítette meg leginkább Hildegard valós szerepét: *Wanderbrücke, F.*, „O. S. B. Moine de Mont César à Louvain”. „La moral monastique du XI. au XV. siècle” 1966, című munkájában, Hildegardot a kolostori teológia egyik tanújának nevezi és eredetiségét abban látja, hogy a teológia tudományát allegorikus, apokaliptikus és jövőbe látó módon mutatja be. Szerinte Hildegard munkái méltó helyet foglalnak el a kolostorok szellemi életének történetében.

Pekár Zsuzsa

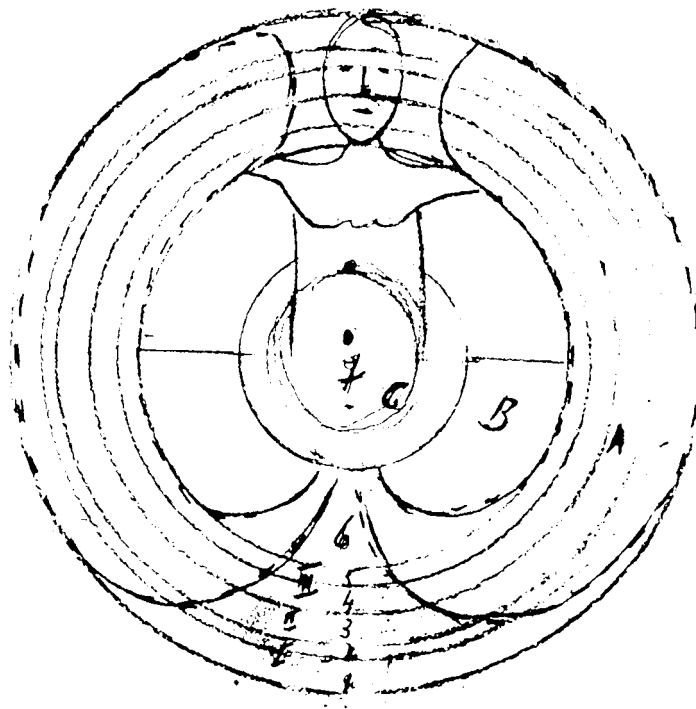
MELLÉKLET

A VILÁG SZFÉRA-RENDSZERE HILDEGARD DE BINGEN LEÍRÁSA SZERINT

I. táblázat

- A Firmamentum
- B Átlátszó éra
- C Föld

- A
Firmamentum
- 1. Ragyogó tűz
- 2. Fekete tűz
- 3. Tiszta éter
- 4. Vizes éra
- 5. Fekete fény

- A
Fej életközpont
- 1. Koponyától homlokig
- 2. Homloktól orrig
- 3. Orrtól gégéig

- A
Szelek = életerők útjai
- 1. Jobb kar hajlata
- 2. Bal láb hajlata
- 3. Bal kar hajlata
- 4. } Jobb láb hajlata
- 5. }

Emberi test beosztása

- A Fejtől gégéig
- B gégétől köldökig
- C köldöktől alsótest végéig

Kozmikus körökre vetített pozíciók összefüggései

MAKROKOZMOSZ							
Főcsoport	Csoport	Körök	Fő- és mellékszerek	Szeleket fújó állatmaszkok	Főcsoport	Csoport	
A. Firmamentum	I.	1. Ragyogó tűz 2. Fekete tűz	Déli $\begin{matrix} \text{---} v \\ \text{---} x \end{matrix}$ Északi $\begin{matrix} \text{---} x \\ \text{---} v \end{matrix}$	Oroszlán Bárány Kígyó Medve Kígyó Bárány		I.	
	II.	3. Tiszta éter	Keleti $\begin{matrix} \text{---} v \\ \text{---} z \end{matrix}$	Leopárd Szarvas Rák	A. Fej és kapcsolódó végtagok	II.	
	III.	4. Vizes éra 5. Fehérfényű éra	Nyugati $\begin{matrix} \text{---} z \\ \text{---} y \end{matrix}$	Farkas Rák Szarvas		III.	
B. Átható éra	IV.	6. Levegő			B. Átható éra	IV.	
C. Föld	V.	7. Föld			C. Föld	V.	

SZÁMRENDSZER

3	5	7	4+8=12	4+8=12	3	5	7

A FENTI RENDSZER MEGJELENÉSI

A.	I.	1. P. I. V. II. IV. 756 A. 2. I. 753 D.	XXIII. 768 B. XVII. 762 B.	I. 753 A. I. 753 D.	A.	I.	1 2
	II.	3. V. 756 D.	XVII. 762 B.	XVII. 762 B.		II.	3
	III.	4. I. 752 D. IV. 757 B. 5. VI. 757 C.	XX. 765 B.	I. 752 D.		III.	4 5
B.	IV.	VIII. 758 A. 6. LVII. 845 D. (V. IV.)			B.	IV.	6
C.	V.	7. XIII. 759 D. 760 A.			C.	V.	7

Hildegard de Bingen látomásaiban

MIKROKOZMOSZ					A KOZMOSZ-TEÓRIÁBÓL EREDŐ	
fej pozíciója	Testrészek pozíciója	Végtagok pozíciója	Szelek útjai a végtagok hajlataiban	Vizek a visszahajló lábak mértékében (Mensura)	SZIMBOLIZMUS egyes tételei	
a szférákban					SZELEK	VIZEK ÉS HALAK
oponyától omlokvégig	Agy	Jobb kar Bal láb	Könyök Csukló Ágyék Térd	Folyók és Óccán	<i>a) Szelek és lélek</i> <i>b) Szelek mint Isten Fiának útjai</i> <i>c) Szelek és apostolok</i> <i>d) Körbefújó lelkerő</i>	<i>a) Víz és szellem</i> <i>b) Víz-hal-lélek</i> <i>c) Nagyhalak-erények-apostolok</i> <i>d) Vizek-jóettek</i> <i>e) Vizek-papok</i> <i>f) Vizek-apostolok</i> <i>g) Folyók-apostolok</i> <i>h) Tenger-Egyház</i>
omloktól rrvégig	Szem Fül Orr	Bal kar	Könyök Csukló			
rrtől égéig	Száj	Jobb láb	Ágyék Térd Boka	Folyók és Óccán		
	Felsőtest					
	Alsótest					
SZÁMRENDSZER						
	7	4+	8=12			
ELYEI HILDEGARD MŰVÉBEN						
<i>I. V. IV.</i> <i>VII. 815 D.</i>	<i>XXXIX.</i> <i>834 B.</i>	<i>LII. 843</i> <i>A-B.</i> <i>XCIII.</i> <i>871 B-C.</i>	<i>XCII. 871</i> <i>B-C-D.</i>	<i>XCII. 869 D.</i>	<i>a) P. I. V. IV.</i> <i>XLVIII. 840 D.</i> <i>XLIX. 842 B.</i> <i>LXXXVIII</i> <i>867 C-D.</i> <i>XCVIII. 879 D.</i> <i>b) P. III. V. VII.</i> <i>XVI. 977 D.</i> <i>c) XIII. 975 A.</i> <i>d) P. I. V. II.</i> <i>XV. 761 C.</i>	<i>a) P. II. V. V.</i> <i>XXXVIII. 938 A-B.</i> <i>XIII. 942 C.</i> <i>b) XXXVIII. 938 A</i> <i>P. III. V. IX.</i> <i>V. 987 D.</i> <i>c) P. II. V. V.</i> <i>XXXVIII. 938 A-B.</i> <i>XXXIX. 940 C.</i> <i>XLII. 943 C.</i> <i>d) P. I. V. II.</i> <i>VI. 757 B.</i> <i>e) P. II. V. V.</i> <i>XL. 941 B-C. 942 C.</i> <i>P. III. V. VIII.</i> <i>II. 980 D.</i> <i>f) P. II. V. V.</i> <i>XXXII. 929 B.</i> <i>g) XLI. 941 D.</i> <i>h) XXXII. 929 B. 941 D.</i>
<i>I. V. IV.</i> <i>VII. 815 D.</i>	<i>XXXIX.</i> <i>834 B.</i>	<i>LII. 843</i> <i>A-B.</i>	<i>XCII. 871</i> <i>B-C-D.</i>			
<i>I. V. IV.</i> <i>VII. 815 D.</i>	<i>XXXIX.</i> <i>834 B.</i>	<i>XCII. 871</i> <i>B-C.</i>	<i>XCII. 871</i> <i>B-C-D.</i>	<i>XCII. 870 D.</i> <i>869 D.</i>		

JEGYZETEK

1. *Rossi, P.*: Syrènes antiques. Bulletin de l'association G. Budé, (tom XXII. NO 4.) Paris, 1970.
2. „Zaldachie”: *Schramm, A.*: Die Bilderkunst der Frühdrucke. tom 4. Die Drucke von Anton Sorg in Augsburg-Leipzig, 1921. 32. p.: Mit Holzschnitten am reichsten ausgestattet ist Sorgsche Druck: *Richenthal, Ulrich von*: Conciliumbuch T. 199. 1296. sz. címerkép: „Son des durchlauchigen King Zaldachie ist auch der von der grossen Chan”; *Richenthal, U.*: Chronik des Constanzer Concile 1414–1418. Stuttgart, 1882. Új kiadás Hildesheim, 1962. – A középkori német nyelven „Zaldachie”-nek írt név alatt ma a Krím-félszigeten lévő Sudak városát kell érteni, amely Solldachia néven a XIV. sz.-ban Velence fennhatósága alatt nagy kikötőváros szerepét játszotta, de egyháziilag Bizánchoz tartozott. 1385-ben Génua vette át az uralmat és megegyezett a tatárokkal, hogy Soldachiát génuai konzul vezetése alatt békén használhassák. (Enzyklopedia des Islams. Leiden-Leipzig 1934. Sughdach címszó alatt. 543. p.) – A Zaldachie szó értelmét Kara György tanár úr fejtette meg és ő adta meg nekem a kutatáshoz szükséges útmutatót, miért is ezúton szeretném hálámat kifejezni. – A konstanzi zsinat bábeli nyelvzavarában a pajzscímernek mint ismertető jelnek fontos szerepe volt és vitathatatlan, hogy a címerképek felvonultatása kihatással volt a művészetre is. Zsigmond király világi feje volt a zsinatnak, tehát a Zsigmond-korabeli kályhacsempén lovagi mezben megjelenő román kori sellő alakját összefüggésbe lehet hozni a tatár herceg figurájával annál is inkább, mert mindketten „öltözéket” viselnek. – Hildegard látomásainak figuráit 3 csoportban értékeli: ruhátlan, tunikát viselő és palástot hordó jelenségek gyanánt, amelyek közül tunikát, tehát egyszerű ruházatot viselő alakok papi mivoltára utaltak. A tatár herceg eszerint egyházi rangot viselt volna. Zaldachie-hez hasonló figurákkal találkozunk a kártyajátékoknál. *d'Allemagne, Henry-René*: Les cartes à jouer du XIV. au XX. s. Tome 1. Paris 1906. 64. p.: Cartes Lyonnaises du XV. s. ugyanaz a korona és rövid páncélszoknya. 63. p.: plisszé szoknya és margaréták, hasonlóan a Nagy Lajos-korabeli csempén látható sellő margarétáihoz.
3. Testro Araldico, 1843 Lodi II. és V.
4. *Schramm, A.*: Der Bildschmuck der Frühdrucke, Leipzig, 1921. IV Die Drucke von A. Sorg in Augsburg. Fig. 1256.
5. *Whithouse, D.*: The origine of Italian maiolica. 44. p.
6. 1983-ban Krisztinkovits Mária írt nekem Kanadából, közölte, hogy örömmel hallja, hogy a román sellővel foglalkozom, mert édesapját (K. Béla, a nagy habán gyűjtő) is érdekelte ez a figura és foglalkozott vele anélkül, hogy megoldotta volna ezt a kérdést. Mindenesetre elküldte nekem mindazt, amit hagyatékában talált és így jutottam a „Syrene Parthenope” képéhez és irodalmához.
7. A 9. kép: *Sava, K.*: Die Mittelalterlichen Siegel der geistlichen Corporation in Wien. Mitteilungen der K.K.C. Com. 1859, No 7 IV. Jg. Fig. 5. Dom von Trient. – A 10. kép: u.ott No 2112.
8. A líra formájú sellőknél a halak a láb nélküli figura alsó teste alatt egyesülnek feláldozva fejüket, így képezve líra formát. A líra az egyház attribútumai közé tartozik és Hildegard látomásaihoz olyan értelemben kapcsolódik, hogy látomásait mennyei zene kíséri. Eredetileg a platóni szférák zenéjének szimbóluma és a kozmikus, halottak lelkét kísérő szirének attribútuma volt. A latin nyelvben a „curvus” szó értelmezései közé tartozik és így közvetlen kapcsolatba kerül a delfinekkal. (*Finaly, H.*: A latin nyelv szótára. Kolozsvár, 1884. 533. p.) Ugyanakkor a testtorzítás és kínzás egyik eszköze, utalás a mártírságra.
9. *Hamman, P.-Mac-Lean*: Frühe Kunst im Westfälischen Reich. Leipzig, é.n. 91. kép. „Tritonenweibchen”.
10. *Jung, C. G.*: Man and his symbols. London, 1964. 30. p.
11. *Haid, Kassian*: Die Gründung des Klosters von Wettingen, Wettingen-Mehrerau, Bregenz, 1927. (a továbbiakban: Haid i.m.) 8. p.
12. A kép közölte: „Abt. 1. Klosteranlage von Südosten. Planv. in Matth. Merians. Topografie. 1642” In: Schwiezerischer Kunstführer. Kloster Wettingen.
13. Haid i.m.: 24. p.
14. Delfin és hal: nehéz megállapítani, hogy a sellő mikor visel hal-, illetve delfinfarkokat, inkább csak méreteik után lehet erre következtetni. A delfint a latin nyelvben „piscis curvus”-nak mondják és ebben az értelemben is alkalmas a sellő kialakítására. *Kerényi K.* (Einführung in das Wesen der Mythologie, 77. p.) rámutatott uterus állat mivoltára, ami az őszanya fogalmához köti. *Schwabe, J.* szerint (Archetyp und Tierkreis, 69. p.) már Kr.e. 5000 évvel is misztikus tulajdonságokkal ruházták fel és így lett az újjászületés, illetve feltámadás és halhatatlanság szimbóluma. Az etruszk sírkamrák a lebegő delfinek egész sorát őrzik, a korai kereszténység pedig az észak-afrikai delfin életmentő szerepével találja magát szemben, amit a görög kultúra közvetített. A ravennai St. Vitale-ban párosával, egymást keresztezve jelennek meg a mártír-medalionok alatt, majd fejfelé állítva a bizánci illusztrált kéziratokban.
- A XII–XIII. században a neofiták szimbóluma lesz, a csillagképekben viszont a mitológia hatása alatt mint Triton él tovább és folytatja életmentő munkáját. Nincs kizárva, hogy a sellő gyakori Triton vagy Tritonenweibchen elnevezése ehhez az elképzeléshez is kapcsolódhat.
- A halakat az ókorban – még Aristotelesnél is – *egyeneműnek* képelték, és ezért illeszkedett be oly könnyen a keresztény szimbolikába és kapcsolódott a Szűz Máriáról és Krisztusról alkotott elképzelésekhez. (*Lurker, Manfred*: Wörterbuch Biblischer Bilder und Symbole. München, 1973. 99. p.) Hildegardnál is megtalálható ugyanez a felfogás. *Réau, Luis*: Iconographie de l'Art Chrétien. Paris, 1955. I.t. 81. p. „Le symbole christologique du poisson, il a été adopté par l'art chrétien primitif, c'est peut-être en souvenir du dieu poisson babylonien OANES. Mais son nom grec ikhtus est l'acrostiche de J. CH., Fils de Dieu, Sauveur: Jesus Christos Theou Uios Soter. – C'est donc un véritable rébus qui n'aurait de sens que pour les initiés. Il est disparu au Ve siècle, en même temps que l'usage du grec dans l'église romaine.”
- Baktay E.*: Indiai regék és mondák, Bp., 1963. 41. p.: „e hal formája igaz valómat leplezi: Visnu vagyok a lét fenntartója, az élők gyámolítója az igazak megmentője. Ismerd meg a nagy rendet: időről időre alászállok, hogy legyőzzem a bajt és helyreállítam a rendet.” Az ilyen isteni megtestesülésnek elnevezése: AVATARA.
- Lényeg, hogy a hal – isten jellegével szemben – a két hal, illetve a halpár vagy delfinpár csak kiemelkedő hatalmat vagy magasabbrendűséget jelez.
15. *Szluha Márton*: A Káldy család. „Turul” 67. (1994/1–2.) 24–34. pp.
16. Az Ákos nemzetséghez, a román kori sellő heraldikai megjelenését illetően két név kapcsolódik a Bebek és a Csetneky. E három család története külön tanulmányt érdemelne, de itt csak annyit szeretnék megjegyezni, amennyi a sellő szerepét megvilágít

ja. Az Ákos nemzetség az erdélyi ákosi (ma református) templomot feltehetően a bencés rend számára alapította. (Fülöp–Dercsényi–Zádor: Magyarországi művészet története. Bp., 1970. 69. p.). A címer keletkezésének története tehát ezek szerint kapcsolódhat a bencés rend szimbolikájához és valószínűvé teszi a látomások kihatását. – Az Ákos nemzetség ősi címere: a pajzsban két hal, sisakdísz: koronás női törzs, kétoldalt nyakába illetve két hal feje, melynek törzse félkörben kanyarodik a női törzs felé. (Csoma J.: Magyar nemzeti címerek. Bp., 1904. 32. p.) – A kettős keresztet a pajzsban a halak helyén István, Magyarország nádora vette át az ország címeréből 1311-ben. (U.ő.: 25. p.) *Siebmacher*: Der Adel von Kroatien und Slavonien. Nürnberg, 1899. (a továbbiakban: *Siebmacher* i.m.) 12. p., *Bebek von Pelsöcz*. „Stammen von Genus Akos ab.” (13. p.) A Bubek illetve *Bebek* családról szóló első feljegyzést *Nagy Ivánnal* találjuk, Bubek Pál gömői főispán személyében, 1209. – 1243-ban a Márktól származó Fülöp és Detre, mind IV. Bélának, mind Kálmán hercegnek, Gallicia királyának és Szlavónia fejedelmének hű szolgálatot tett és ezért Gömör vármegyében a Berzéthe, Pelsöcz és Csetnek helységeket kapják. (V.ő.: *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I. Pest, 1857. – a továbbiakban *Nagy* i.m.- 256–263. pp.) A Csetneki név tehát ezen az úton csatlakozik az Ákos nemzetséghez és a román kori sellőt viselő címerhez. Fülöp mindezen túl (V.ő.: *Nagy Iván*, valamint *Siebmacher* i.m.: 12. p.) Kemlik, illetve Kulnik várát Szlavóniában hősiessen oltalmazta a tatárok és a hűtlenek ellen.

A heraldikai emlékek a következő nevekhez kapcsolódnak:

- 1209 Bubek Pál, gömői főispán
- 1243 Fülöp és Detre
- 1236 Imre, dalmát és horvát bán
- 1268 Demeter, szlavóniai bán
- 1361 *Bebek-Csetneki* ágából István, országbíró sisakpecsétje
- 1371 *Bebek György* tárnokmester görgői templomban lévő vörösmárvány sírköve
- 1383-84, 1390-92 *Bebek Detre Banus totius Slaoniae*
- 1391 *Bebek Imre* országbíró pecsétje, ugyanaz, mint a sírkövön
- 1397 *Bebek Detre* nádor sisakpecsétje (hal a vállból)
- 1401 *Bebek II Detre* nádor függőpecsét
- XV. század *Bebek László* tárnokmester sírköve a pelsöci református templomban, egyezően a görgőivel
- XV. század *Bebek Ursula* címere
- 1583 *Bebek György özvegyének „Sofia Patócsy”-nak* sírköve (a kohlbergi templomban)
- 1594 *Csetneky István* síremléke a csetneki templomban
- Csoma-Csergheő*: Szapolyai István és Csetneky István sírköve „Archeológiai. Értesítő” Bp., 1890, 137. p.
- 17. G. v. *Csergheő* und J. v. *Csoma*: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn. Bp., 1890. (a továbbiakban: *Csergheő–Csoma* i.m.) 12. p.
- 18. V.ő.: *Csoma J.*: Magyar nemzeti címerek. Bp., 1904. 24. p.
- 19. *Csergheő–Csoma* i. m.: 16. p.
- 20. *Nagy* i.m.: 260. p.
- 21. *Csergheő–Csoma* i. m.: 117–122. pp.
- 22. *Baltusaitis, J.*: La stylistique ornamentale dans la sculpture romane, Paris 1933.
- 23. *Görlitz*, 1876. I. Teil, Blatt 8, No 58.
- 24. *Kriss-Rettenbach, L.*: Amulett und Talisman. 1966. München, Nr 722.
- 25. A címet *Wamecke* publikálta a *Heraldische Kunstblätter*, 1876. (II Teil Bl. 36, No 135.) című munkájában.

26. *Benker, Gertrud*: Bürgerliches Wohnen von der Gothik bis zum Jugendstil. Abb. 53-55. Ezért az anyagért *Visi Lakatos Mária*-nak tartozom köszönettel.

27. *Hildegard de Bingen* (1098–1179) német bencésrendi apácafőnöknő (*Disibodenberg, Ruperstberg* és *Eibingen* kolostorok) korának kimagasló, zseniális egyénisége írói munkásságát természettudományos és orvoslással kapcsolatos művekkel alapozta meg. A *PHISICA* és a *CAUSAE ET CURAE*, mai felfogásban az első német gyógyításra vonatkozó szakmunkának minősül. Foglalkozik irodalommal és zeneszerzéssel is, ma 77 szimfóniája ismert. Hírnevét azonban látomásaival érte el. A látomásokat három műben foglalta össze: az első a *SCIVIAS* (*liber sci vias viventis luminis*) 1141–1153, majd a *LIBER VITAE MERITORUM*, 1158–1162 végül a *LIBER DIVINORUM OPERUM SIMPLICIS HOMINIS*, 1163–1173.

A *SCIVIAS* tanait *Clairvaux-i St. Bernát* is elismerte, III. Jenő pápa pedig a trieri zsinaton részleteket olvasott fel belőle és isteni kinyilatkoztatásnak minősítette látomásait. A világ nagyjai fordultak hozzá tanácsért, amiről háromszáz, általában csak másolatban fennmaradt levele tanúskodik. Élete végén három körutat tett meg nagyobb német és idegen városokban, prédikálva és tanítva. Kortársai a „*Symnista*” (megszállott), „*Domina magistra*” vagy „*Prophetissima nominis Hildegardis*” jelzőkkel illették.

Ma elsősorban Németországban, majd Svájcban, az Egyesült Államokban és a 90-es évektől Franciaországban foglalkozik vele nagy mértékben az irodalom. Zenei szerzeményeit CD-lemezen árulják. Zseniális lény a XX. században újból az érdeklődés középpontjában áll.

A *SCIVIAS* eredeti szövege mai napig sem látott napvilágot. *Faber, J. Stapulensis* publikálta először 1513-ban javított szöveggel és ezt használta fel *Migne* a XIX. században (*Koch, J.*: Der heutige Stand der Hildegard-Forschung. „Historische Zeitschrift” München, XII. Bd. 186. 1958. 559. p.)

A *LIBER DIVINORUM* szövegét 1761-ben *Lucca* érseke, *Johannes Dominicanus Mansi* adta ki először és ez került a XIX. században a *PLM.*-be.

A XIII–XIV. és a XV. században a bencéseken kívül érdemben csak a ciszterciák foglalkoztak írásaival. A XIII. században a cisztercita *Eberbach* kolostorból származó *prior Gebeno* eleveníti fel emléket, „valláspolitikai jóvendőmondó” szerepben, sőt ugyanitt emlékezik meg „*Abt Trithemius von Sponheim*” is, kiemelve *Hildegard* egyházszakadással kapcsolatos jóslatait, amivel a reformáció érdekszférájába állítja... (*Schipperges, H.*: Die heilige Hildegard von Bingen. München, 1927. 11. p.)

Bár *Hildegard* a „*Sancta*” jelzőt viseli, szentté avatása végülis nem következett be, de az *Acta sanctorum Bolland* (sept. tom. die 17. 629. p.) szerint: „*nomen Hildegardis tunc Martyrologis insertum.*”

28. *MLP.* tom. CXCVII. Parisiis 1882, *SCIVIAS* Lib. II. Vis. III. col 453 B–454 C.

29. *PATROLOGIAE TOMUS CXCVII.* – *Sancta Hildegardis Abbatisa* – Parisiis, 1882. *SCIVIAS.* – Lib. II. *Visio* III. *Imago* quasi muliebrem.

Post haec vidi quasi muliebrem imaginem procera magnitudine instar magnae civitatis habentem caput miro ornatu coronatum, et brachia de quibus splendor velut manicae propendebant a caelo ad terram usque radians. Venter autem ejus in modum retis multa foramina habentis, per qua plurima hominum multitudo subit: crura vero et pedens non habebat, sed tantum super ventrem suum ante altare quod est ante oculos Dei stabat ipsum

expansis manibus circumplexa. oculis autem suis per omne coelum acutissime intendebat. At nulla vestimenta ejus considerare poteram. nisi quod tota lucidissima claritate fulgens, multo splendore circumfusa fuerat, in pectore ejus velut aurora rubeo fulgore micante ubi etiam multimodo genere musicorum audivi dicens: Me oportet concipere et parere. Et mox occurrit ei ut fulgur multitudo angelorum gradus et sedes in ea hominibus facientium, per quos ipsa imago absolvenda erat. Deinde vidi nigros infantes juxta terram in aere quasi pisces in aqua repentes et ventrem imaginis in foraminibus (quibus ingrederi volentibus aperta patebat) intrantes. At illa ingemuit sursum eos attrahens qui et ore ejus exierunt, ipsa tamen integra permanente. Et ecce illa serena lux et in ipsa species hominis totam rutilante igne flagrans, secundum visionem quam primus videram iterum mihi apparuit, et singulis eorum nigerrimam cutem abstrahens et extra viam cutes illas prociennes singulos illorum candidissima veste induit, etc...

30. Keller, Hiltgart szerint: „Prépost Volmar von Disibodenberg. Prépost Gottfried von Disibodenberg, apát Ludwig v. S. Eucharius-Trier 1169–79, Guibert von Gembloux, akivel már 1175 óta levelez és aki 1177–1181-ig állandóan Ruppertsbergben tartózkodik, apát Gottfried von Echternach, fivére Hugo, mainzi apát, végül segítségére volt bizalmasa Hilbrand von Sponheim is, ami már eleve kizárja azt, hogy Hildegard a rend felfogásával ellenkező tételeket állíthatott volna, vagy mást „látott” volna.

31. Mindez csak a történéis magvát jelenti. Nem lehet ilyen nagy mű tartalmát röviden összefoglalni. Mert Hildegard a román kori sellő minden egyes jellemzőjére pontos felvilágosítást ad. Korona, fej, haj, karok, lábak, test, pikkely, hal, delfin, zene, színek, drágakövek, pozíció stb. mind megtalálja magyarázatát.

III. Jenő pápa Hildegard első látomásait „egyéni kinyilatkoztatásnak” minősítette. Viszont az egyház álláspontja szerint az egyéni kinyilatkoztatást mindenki a saját belátása szerint értelmezheti. A szerzeteseknek tehát szabad kezük volt a látomások művészetben megjelenő figuráinak interpretálásában. Innen a sellő számtalan, részletekre vonatkozó variációja. Első, több, mint százoldalas munkámban a sellő szimbolikájának legapróbb részletét is kidolgoztam, eredetével együtt, itt csak a következőkre szeretnék rámutatni. A keresztlés után Ecclesia a jövevényeket fehér ruhába öltözteti és felszólítja, hogy válasszanak a két járható út, – a jó és a rossz között. A jövevények: pogányok és zsidók, megke-

resztelve neofiták. A neofiták ceremóniájában a keresztséget ugyan csak az a fehér ruha jelzi, amit a diakonok, a kút vizéből felszállóknak átnyújtanak. A neofiták jelképe a delfin, a „piscis curvus”. Hildegard Isaiás próféta jövendöléseire hivatkozik: Et venient ad te curvi filii, eorum qui humiliaverunt te... (Isai, LX. Eucherus egyházatyja szerint a „neofitus szó annyit jelent, mint „novella plantatio”. Szimbólum szimbólumot fed: a delfinek, (másképp halak) új oltvány gyanánt illeszkednek az Egyház testébe és így válnak Krisztus misztikus testének tagjaivá. Ecclesia delfinokkal, illetve halakkal való egyesülését szerintem ebben a megvilágításban lehet leginkább megközelíteni, akármilyen idegen is a XX. század szellemétől.

32. Bernheimer, R.: Romanische Tierplastik. München, 1931. 137. sz. Ahnus (Nischenbogen).

33. A korai kereszténység I. évezredében a szféra-rendszer és a mikrokozmosz-elmélet gyökerei az ősi keleti irányhoz vezetnek, majd megtalálhatók a ptolemeusi tanok, vagy Platon és Aristoteles elképzeléseiben. Szerintem az egyik legjellegzetesebb forrást Hennoch könyvei jelentik. Champeaux, G.: Introduction au monde des symboles. Zodiaque 70. p.:

A szelek és a végtagok összefüggésének elméletét már Hennoch könyveiben is megtalálhatjuk. (Hennoch Jeruzsálemben Kr.e. 50 körül, Hennoch „le slave” Kr.u. (Ugyancsak itt találkozhatunk a szféra hét körével és a pólusok négy irányával, melyet a négy mennyei kapuból ömlő főszél határoz meg. A négy kardinális szél Jahve éltető lehelletének útja, a kozmosz mozgató ereje, az égbolt négy pillére, sőt közvetítő a látható és a láthatatlan világ között. (U.o.: 240. p.)

Az első ember, Ádám nevét Hennoch titkainak könyve szerint Isten a négy világtájban elhelyezett csillagok nevének kezdőbetűjéből képezte. Ez misztikus kapcsolatot teremt a horizont négy tájával és az onnan kiinduló világmozgató erővel, a négy főszéllel, amit az ember végtagjai szimbolizálnak. (U.o.: pl. 83. p. 700. p.)

A Codex Vigilanus („Escorial, Espagne, terminé en 976) tartalmazza a szelek kerekének ábrázolását, melyen a négy főszél mellett nyolc mellékszél fúj hatalmas fúvós hangszerekből. „Le Nord (septentrio) est à gauche et le Sud (Auster) à droite, afin que l'orient soit en face et en haut, comme dans les plus anciennes cartes du monde.

A KUTATÁSNÁL FELHASZNÁLT LEGFONTOSABB IRODALOM

Aigremont: Fuss und Schuh-Symbolik und Erotik. Leipzig, 1909.
Baltusaitis, J.: Études, sur l'art médiéval en Géorgie et en Arménie. Paris, 1929. La stylistique ornementale dans la sculpture romane. Paris, 1931. La styl. Art sumérien art roman. Paris, 1934. Le moyen âge fantastique. Paris, 1955. Réveils et prodiges. Paris, 1960.
Bárczay O.: A heraldika kézikönyve. Bp. 1897.
Becker, W. –Gülden, J.: Vaticanum secundum. B. III/1. Leipzig, 1965.
Beigheder, O.: La symbolique. Paris, 1967. Lexique des symbols. Zodiaque, 1969.
Belitzky J. –Sashegi S.: Pomáz. A magyar föld és emlékei. Bp. 1939.
Bernad, Th.: Die Hauptstücke der Wappenwissenschaft. Bonn, 1849.

Bernheimer, R.: Romanische Tierplastik. München, 1931.
Böckeler, M.: Hildegard von Bingen. Wisse die Wege. Salzburg, 1954.
Bofarul Y Sans, Fr. de: Animals in Watermarks. Hilversum, 1959.
Braunfels, W.: Die Welt der Karolingen u. der chr. Kunst. München, 1968.
Briquet, Ch.: Les filigranes. Paris–Londres, 1907.
Buchberger, M.: Lexikon für Theologie und Kirche. Freiburg in Breisgau, 1935.
Buffière, F.: Les mythes d'Homère et la pensée Grecque. Paris, 1956.
Bühler, J.: Schriften der heiligen Hildegard von Bingen. Leipzig, 1922.
Cabrol-Leclercq: Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie. Paris, 1935.

- Champeux, G.*: Introduction au monde des symboles. Zodiaque, 1966.
- Cappelli, A.*: Lexicon abbreviaturarum. Milano, 1967.
- Chierichetti, S.*: Ravenna. Milano, é.n.
- Circlot, J.E.*: A dictionary of symbols. New York, 1962.
- Collegio araldico*: Libro d'oro della Nobilita Italiana. Roma, 1912–13.; Corso di cultura sull'arte Ravennate e Bizantina. Ravenna, 1970.
- Csánki Dezső*: A Magyar Királyi Országos Levéltár Diplomáciai Osztályán őrzött pecsétek mutatója. Bp., 1889.
- Csoma J.*: Magyar nemzetiségi címerek. Bp. 1904.; Uő.: A magyar heraldika korszakai. Bp. 1913.
- Csoma-Csergheő*: Szapolyai István és Csetneky István sírköve. Archeologiai Értesítő, 1890.; Bebek-Csetneky. Turul. tom.V. Uők: Ungarische Revue, 1889. XII. hó.
- Davy, M. M.*: Initiation à la symbolique romane XII.s. Paris, 1964.
- Debidour, V. H.*: Le bestiaire sculpté du moyen âge en France. Printed in France, 1961.
- Deonna, W.*: La sirène, femme poisson. Revue archéologique. Paris, 1928. I-VI.
- Dieler, H.*: L'art roman en Italie, Paris, 1950
- Dölger, Fr. J.*: Das Fischsymbol in Frühchristlicher Zeit. IXOYC. Münster in Westfalen, 1928.
- Dornseiff, Fr.*: Das Alphabet in Mystik u. Magie. Leipzig, 1925.
- Duhem, P.*: Le système du monde. Paris, 1954.
- Enzyklopedia des Islams. Leiden-Leipzig, 1934.
- Faral, E.*: La queue de poisson des sirènes. Romania 74. 1953.
- Farkas, J.*: Vízjelek a könyvtári munka szolgálatában. Régi könyvek és kéziratok. Bp. 1974.
- Festugières, R. P.*: La révélation d'Hermès Trismégiste.
- Finály H.*: A latin nyelv szótára. Kolozsvár, 1884.
- Fischer, H.*: Die Heilige Hildegard von Bingen. München, 1927.
- Foçillon, H.*: L'art des sculpteurs romans. Paris, 1964.
- Forcellini, A.*: Lexikon opera et studio. Pratii, 1858–1860. Lexicon totius Latinitatis. Patavii, 1890.
- Forstner, D.*: Die Welt der Symbole. Innsbruck, 1961.
- Foulquaié, P.*: Dictionnaire de la langue philosophique. Paris, 1962.
- Fülöp-Dercsényi-Zádor*: Magyarország művészettörténete. Bp. 1970.
- Gerevich T.*: Magyarország román kori emlékei. Bp. 1938.
- Gessmann, G. W.*: Die Geheimsymbole der Alchemis. Ulm-Donau, 1959.
- Gimbutas, M.*: The gods and goddesses of old Europe. London, 1974.
- Goodenough, E.R.*: Jewish symbole in the Greco-Roman period. New York, 1956.
- Gourdon de Genouillac, H.*: L'art héraldique. Paris, 1889. Les mystères du blason.
- Gresse, H.*: Hundert Jahre Zistensier in Mehrerau 1854–1954. 1954.
- Haakman-Hoeger*: Dictionnaire de Spiritualité. Hildegard de Bingen. Paris, 1968.
- Haag, H.*: Bibel-Lexikon. Tübingen, é.n.
- Haas-Brossard*: Die Sprache der Symbol. Die Wage, Aachen, Nr 1. Band 35/1966.
- Haid, P.*: Wettingen Gestern und Heute. Festschrift Wittigen 1959.
- Hamann, R. –Mac-Lean*: Frühe Kunst im Westfränkischem Reich. Leipzig, é.n.
- Hammann, H.*: Briques Suisses, ornées, des bas-reliefs du XIII. siècle. Genève et Bâle, 1868. Extrait du tome XII. des mémoires de l'institut Genevois. 1867.
- Hammann, H.*: Briques Suisses, ornées, des bas-reliefs du XIII. au XVI. siècle. Genève, 1871.
- Hansmann, H.-Kriss-Rettenbach, L.*: Amulett und Talisman. München, 1966.
- Henkel, A.-Schone A.*: Handbuch der Sinnbildkunst des XVI. u. XVII. Jh. Stuttgart, 1967.
- Holl I.*: Középkori kályhacsempék Magyarországon. In: „Budapest Régiségei”. XVIII. 1958.
- Horváth S.*: A középkori magyar címertan jelképezése. Bp. 1922.
- Jalabert, D.*: Recherches sur la faune et la flore romane. II. Les Sirènes. Bull. mon. 1936.
- Jung, C. G.*: Mysterium Coniunctionis. Zürich, 1955; Man and his symboles. London, 1964.
- Kabay, B.*: Előzetes néhány öreg csempéről. „Útunk”. XXIX. évf. 1974. 1320. sz.
- Kalmár, L.*: A Victorianus-Corvina madár ábrázolásának intellektuális háttere. Bp. 1973. Egyetemi Könyvtár Évkönyvei. VI. Uő: Der intellektueller Hintergrund der Vogeldarstellungen der Victorianus-Corvina. Acta Historiae Artium. T. XIX. Bp. 1973.
- Karlinger, H.*: Romanische Steinplastik in Altbayern und Salzburg. Augsburg, 1924.
- Kerényi, K.*: Einführung in das Wesen der Mythologie.
- Kirschbaum, E.*: Lexikon der chr. Ikonographie. Rom, Freiburg, Basel, Wien, 1968.
- Klausner*: Reallexikon für Antike und Christentum. Stuttgart, 1955.
- Koch, J.*: Der heutige Stand der Hildegard-Forschung. Historische Zeitschrift, 1958.
- Kós K.*: Népélet és néphagyomány. Bukarest, 1972.
- Lascar, M.L.*: Hildegard von Bingen. Der Weg der Welt. Das heilige Reich. München, 1927.
- Larousse, P.*: Grand Dictionnaire Universel du XIX.s. tom. XIV. Paris, 1865-1890.
- Liebesschütz, N.*: Das allegorische Weltbild der hl. Hildegard von Bingen. Studien der Bibliothek Wartburg. Leipzig 1930.
- Liebner, H.*: Hugo von St. Victor. Leipzig, 1832.
- Lutz, E.*: Die Psychologie Bonaventuras. Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters. B.VI. Münster, 1909. (Baumker, Hertling, Baumgartner.)
- Mâle, E.*: L'art religieux de XII. s. en France. Paris, 1928.; Uő: L'art religieux du XIII.s. en France. Paris, 1919.; Uő: L'art religieux de la fin du moyen âge en France. Paris, 1925.
- Migne, J. P.*: Patrologia Latina. (MPL) Opera omnia Honorii Augustodunensis. tom. CLXXII. Parisiis, 1895.; Hugonis de S. Victore. tom. CLXXV.; Hugonis de S. Victore. tom. CLXXVII. Paris, 1854.; Patrologia Latina; S. Hildegardis abbatissae opera omnia. Saeculum XII. tom. CXCVII. Parisiis, 1882.; LIBER: (rövidítés) Liber divinatorum operum simplicis hominis. SCIVIAS (Sci vias Domini).
- Moe, E. A.*: Illuminated initials in mediaval manuscripts. London, 1950.
- Nagy I.*: Magyarország családai. I. Pest, 1857.
- Nyáry A.*: A heraldika vezérfonala. Bp. 1886.
- Osler, H.*: Die Psychologie des Hugo v. St. Viktor. Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters. B. VI. Heft. 1. Münster, 1936.
- Pacha, J. A.*: Contribution à l'étude du blason en Orient. Londres, 1902.
- Pernaud, R.*: Hildegard de Bingen. Paris, 1994. Édition du Rocher.
- Piccard, G.*: Die Kronen-Wasserzeichen. Findbuch I. Stuttgart, 1961.

- Pitra, J.B.*: *Analecta Sacra*. tom. II. Patres antenicaeni. 1884. Typis Tusculanis.; *Codex Claramontanus*. Clavis S. Melitonis. S. Eucherus Lugdunensis. Origenes.; S. Hippolytus et alii in Susannam, *Analecta sacra*. Sanctae Hildegardis opera.; 8. Nova S. Typis S. Montis Casinensis. MDCCCLXXXII.
- Pray, G.*: *Syntagma historicum de sigillis*. Budaë, 1805.
- Rácz Gy.*: *Az Ákos nemzetség címere*. Turul, (LXVIII.) 1995. 1–2. 11–34. pp.
- Révai Nagy lexikona*. III. köt. Bp. 1911.
- Rech, Ph.*: *Innbild des Kosmos*. Salzburg Freilassin, 1966.
- Richental, U.*: *Chronik des Constanzer Concils 1414–1418*. Hildesheim, 1962.
- Riethe, F.*: *Hildegard von Bingen*. Naturkunde. Salzburg, 1963.
- Rossi, P.*: *Sirènes antiques*. Bulletin de l'association Guillaume Budé. tom. XXIX. No. 4. Paris, 1970.
- Roscher, W. H.*: *Ausf. Lexikon der Gr. u. Röm. Mythologie*. Leipzig, 1910.
- Rousselot, P.*: *Pour l'histoire du problème de l'amour au moyen âge*. Beiträge der Geschichte der Philosophie des Mittelalters. (Baeumler, Hertling). Münster, 1908.
- Sashegyi S.*: *Pomáz-Klissza történelmi földrajza*. „Archacológiai Értesítő”. Series III. Vol. I. 1940.
- Sauer, J.*: *Symbolik des Kirchengebäudes und seiner Ausstattung des Mittelalters*. Freiburg in Bresgau, 1902.
- Sérouya, H.*: *La kabbale*. Paris. 1956. (Grasset, 1947.)
- Slomann, W.*: *Bicorporates*. Copenhagen, 1967.
- Schipperges, H.*: *Hildegard von Bingen: Welt und Mensch*. Salzburg, 1965.
- Schmitt, O.*: *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*. Stuttgart, 1958.
- Siebmacher.*: *Der ungarische Adel*. Nürnberg, 1892. *Der Adel v. Kroatien und Slavonien*. Nürnberg, 1899.
- Schramm, A.*: *Die Bilderkunst der Frühdrucke*. tom. 4. Die Drucke von Anton Sorg in Augsburg. Leipzig, 1921.
- Schwabe, J.*: *Archetyp und Tierkreis*. Basel, 1951.
- Snyder, R.*: *Die Baukeramik und der Mittelalterliche Backsteinbau des Zistersien Klosters St Urban*. Bern, 1958.
- Steinen, W.*: *Altchristlich-mittelalterliche Tiersymbolik*.; *Uő: Symbolon*. Bd. 4. Basel-Stuttgart, 1964.
- Szluha, M.*: *A Káldy család*. „Turul”. (LXVII.) 1994. 1–2. 22–24. pp.
- Tettoni-Saladini*: *Teatro araldico*. tom. III., V. Lodi, 1846.
- Troescher, G.*: *Ein bayerisches Kirchenportal und sein Bilderkreis*.; *Zeitschrift für Kunstgeschichte*. Bd. 17. München, 1954.
- Vayer L.*: *Masolino és Róma*. Bp. 1962.
- Voit P.*: *Pomáz*. In: *Magyarország műemléki topográfiája V. kötet Pest megye műemlékei*. (Szerk.: Dercsényi D.) I. Bp. 1958. *Magyarország műemléki topográfiája*. 308–309. pp.
- Voit P.-Holl I.*: *Alte ungarische Ofenkacheln*. Bp. 1963.
- Vandenbroucke, F.*: *La moral de monastique du XI. au XV. s*. Louvin, 1966.
- Wagner, C.*: *Collectanae genealogico historica illustrum hungariae familiarum quae iam interciderunt*. Posenii, 1802. Decus I.
- Wagner, E.*: *Tracht, Wehr und Waffen*. Praha, 1960.
- Wehrhahn-Stauch, L.*: *Christliche Fischsymbolik von den Anfängen bis zum hohen Mittelalter*. *Zeitschrift für Kunstgeschichte*. tom. 35. München, Berlin, 1972.
- Will, R.*: *Répertoire de la sculpture romane de l'Alsace*. Strassbourg, 1955.
- Zodiaque „la nuit des temps” kiadványok*: *Auvergne romane*, 1972.; *Castille romane*, 1966.; *Catalogne romane*, tom. II. 1961.; *Navarre romane*, 1967.; *Romergue roman*, 1963.; *Henry Fr.*: *L'art irlandais*. 1963.

TÁJÉKOZTATÓ

1. A kéziratot három példányban a szerkesztőség címére kérjük megküldeni. Minden szerző első közreműködése alkalmával legyen szíves személyi adatait, állandó lakhelyét, munkahelyének nevét és címét, foglalkozását külön lapon megküldeni.

2. A szerkesztőség 1 ívig terjedő kéziratokat vár (1 ív: 32 gépelt oldal, 1 oldal 30 sor, 1 sor 50 betűhely)

3. A kiemeléseket a szerző egyszer, folyamatosan húzza alá, a jegyzeteket a kézirat végén kérjük megadni.

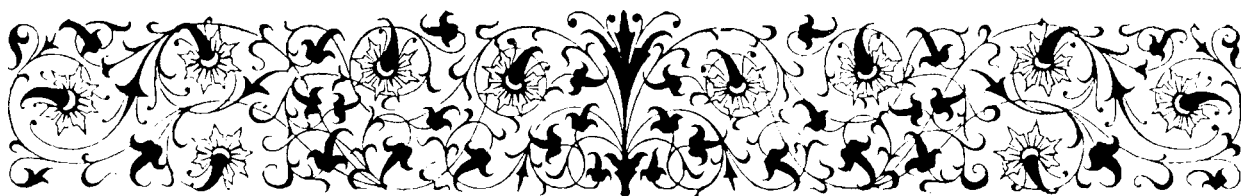
4. A jegyzetapparátusban a szerző a hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszeri aláhúzással emelje ki

és pontosan tüntesse fel a hivatkozott levéltári és bibliográfiai adatokat.

5. A recenziók fejszövegében a cím mellett közlendő adatok: szerző, válogató, kiadó, szerkesztő, a megjelenés helye, éve, a terjedelem, ISBN szám.

6. A szerző a kézirat megküldésekor jelezze, ha különlenyomatot kér. 15 db ingyenes, további példányok rendelhetők a szerkesztőségnél díjazás ellenében.

7. A cikkek szerzőjük álláspontját tükrözik, esetleges észrevételek megadott címükre közvetlenül küldendők.

A SEMSEI SEMSEY CSALÁD XIX–XX. SZÁZADI GENEALÓGIÁJA

Éppen hatszáz esztendeje (1396. szept. 28.), hogy Zsigmond király főpohárnoka – Semsey Demeter fia László – a keresztény Európa és a nagy európai hódításait megkezdő mohamedán török birodalom közötti első jelentősebb csatában „a nikápolyi szerencsétlen ütközetben kardvágásoktól és nyíllövésektől találva elesett”.¹ Öt évvel később, 1401. április 24-én az uralkodó az elhunyt érdemeiért testvéreinek Jánosnak címert adományozott.² Ez a magáncímer-adomány „az első a ma is élő családok címereslevelei sorában” írta *Czobor Alfréd* több mint fél évszázada e folyóirat hasábjain.³ A család legrégebben ismert ősei az írott forrásokban csaknem egy évszázaddal korábban már számtalanszor felbukkantak.⁴ A *Siebmacher Wappenbuch* az 1280-90 táján élt Franktól eredezteti a családot⁵ és *Nagy Iván* is tőle kezdve vezeti le a családfát egészen a XIX. század közepéig.⁶ A család, első ismert őst pontosabban is megnevezi Ritter Frank von Meissen személyében,⁷ *Gudenus*⁸ ugyanakkor csak 1318-ra datálja a családra vonatkozó első ismert adatot.

E nagymúltú családnak számtalan kimagasló személyisége ismert a hazai történetírásban, s legalábbis egyikőjük a nemzetközi tudományos életben is. Frank fia Tamás a középkori Magyarország egyik legszebb falfestményén – a szepeshelyi székesegyházban 1317-ben festett képen – látható. A festmény központi helyén Szűz Mária áll, aki Károly Róbertnek nyújtja a királyi koronát, Károly Róberttel szemben Tamás esztergomi érsek s mögötte Henrik prépost, míg a király mögött Frank Tamás, szepesi várnagy, a király kardhordozója – látható kivont karddal.⁹

A fentebb említett László a kereszténység védelmében esett el Nikápolynál¹⁰, későbbi leszármazói közül többen az ország függetlenségéért és a szabad-

ságért küzdöttek. Semsey Pál ónodi főkapitány a Thököly szabadságharc tábornoka, a kuruc gyalogság főparancsnoka volt¹¹, Semsey András ugyancsak kuruc főkapitány¹². A törökök elleni felszabadító hadjáratban – Buda visszafoglalásánál – a család több tagja is részt vett, – az említett Pálon¹³ és Andrason kívül Zsigmond és János is¹⁴. Az 1848-49-es szabadságharc leverése után a Kossuth-emigrációval Amerikába érkezettek között is találkozunk Semseyekkel. A polgárháború uniós hadseregében harcol Semsey Károly és Semsey Kálmán őrnagy¹⁵ (vagy alezredes¹⁶).

E szerteágazó család egyik ága – mely 1798-ban I. Ferentől a Boltó Siklósi Andrassy család kihalta után a koronára visszaszállt Szabolcs vármegyei Balmazújvárost kapta adományul – a XIX–XX. században a következők szerint alakult.

A Magyarország főméltóságai közé tartozó Semsey Andreas de Semse¹⁷ személynök (1802–1808), alkancellár (1808), kamaraelnök (1808–1814), ugoccai főispánnak (1792–1807) báró Perényi Annával kötött házasságából¹⁸ három fiúgyermek és két leánya született¹⁹. A fiúk közül Benjámín királyi udvari titkár 1816 táján nőtlenül, utódok nélkül elhunyt. Semsey András Jób nevű fiának egyik leánya, Semsey Anna²⁰ gróf Almásy Ignáccal kötött házasságából született gyermekei és leszármazói a gróf Festetics, gróf Wencheim, gróf Keglevich, herceg Bretzenheim, báró Beust, báró Waldbott, gróf Cziráky, gróf Károlyi, gróf Zichy, báró Wesselényi, báró Trauttenberg, gróf Pejachevics családokkal kerültek rokonságba²¹, Semsey Jozéfa pedig báró Révay Józseffel kötött házasságából született leszármazó(i) a gróf Török, gróf Berchtold és a báró Weisshorstenstein családok tagjaival házasodtak²².

Lajos (1783–1856) előbb Vécsey Zsófiával, majd Andrassy Máriával és harmadszorra – 1832-ben – Szemere Klárával²³ kötött házasságot, aki maga is

férjezett volt már egyszer Dercsényi Ferencsel. E házasságukból öt gyermek született, (1) András – akit a tudományos szakirodalomban és hivatalos iratokban egyaránt Andornak neveznek –, (2) Jenő, aki Saczán élt – gróf Csáky Máriát vette nőül, (3) Lajos császári és királyi kamarás, arany sarkantyús vitéz Pesten, (4) Zsófia – Klobusitzky Ágostonné és (5) Etelka – báró Döry Lajosné.

Lajos ágának, de talán az egész Semsey családfának legérdemesebb tagja Andor (1833. december 22.–1923. augusztus 14.), a tudós mineralógus, a magyar tudomány és kultúra egyik –, ha nem a legnagyobb mecénása. Róla nevezték el a semseyit és az andorit ásványokat²⁴, a budapesti Földtani Intézet felépítésére 50 000 aranyforintot, egyéb tudományos célokra több mint kétfélmillió aranykoronát adományozott.²⁵

Semsey Lajos 1854. augusztus 28-án kelt végakaratában²⁶ három hitbizomány létrehozásáról végrendekezett, s a sors különös szeszélye folytán mind az öt gyermeke utód nélkül halt el.²⁷

Idősebb András ötödik gyermeke Jób volt, aki gróf Buzini Keglevich Évát²⁸ vette feleségül. E frigyből egy fiú és négy leány született. A *Nagy Iván* által közölt²⁹ adatok más forrásokban némi eltérést mutatnak. Ezek a következők: Etelka (vagy Ilona) első férje Mattyasovszky Rudolf³⁰, második Sztáray Ferdinánd³¹ és Gizella férje volt báró Simbschen Arbogast³². Sarolta Csúzy Pálné³³ lett, a névtelennek (N) jelzett leány neve Anna³⁴, aki hajadonként halt el. Az egyetlen fiúgyermek Albert (*Nagy Ivánnál* Béla), aki Bencsik Valériát³⁵ (szül.: 1832. márc. 15.) vette nőül, Semsén élt és Pesten hunyt el 1873. április 24-én. Albertnek öt leánya és egy fia volt.³⁶ Leányai közül Alice báró Fiáth Miklósné lett; Lídia (vagy Lívia) gróf Crouy Chanel Endréné; Sybilla gróf Sizzo Noris Kristófné; Róza pedig gróf Crouy Chanel Józsefné.

Semsey László (1869–1943) Cserneki és Tarkeői gróf Dessewffy Mária Karolina Arankával (1870–1950) kötött házasságot. Ebből a frigyből születtek Ilona (Heléna), Andor (András) és Ladislajla (Laya),

akik mindhárman – édesanyjukkal együtt – részesültek a grófi címben, melyet apjuk semsei Semsey László császári és királyi kamarás, országgyűlési képviselő I. Ferenc József királytól 1907. augusztus 25-én nyert.³⁷ Ilona gróf Ortenburg Ferenc felesége; Ladislajla gróf Stürgkh Bertholdné lett. Ladislajla 1981-ben, férje 1965-ben hunyt el. András (a mineralógus Semsey Andor unokaöccse és keresztfia)³⁸ 1897-ben született. 1925-ben fényes külsőségek között tartotta meg esküvőjét „Nagykarolyi Károlyi László gróf császári és királyi kamarás és felesége, nagyapponyi Apponyi Franciska grófnő leányával, nagykarolyi Károlyi Klára grófnővel.”³⁹ Semsey András tizennégyszer sebesült meg az első világháborúban. „Államtudományi doktorátust szerzett, de még jóformán el sem kezdte tanulmányait, mikor családi nemzetközi ismeretségei és összeköttetései révén hozzájutott, hogy a trianoni békeszerződésben, mint akkori diplomaták kísézője, megfigyelő diplomata gyakornok jelen lehessen.”⁴⁰ Az esküvő után nászútra előbb Semsére – az ősi birtokra⁴¹ –, majd Rómába utazott feleségével, ahol Semsey András gróf a magyar követségnél, mint attasé teljesített szolgálatot. Magyarországnak a második világháborúba lépésekor a diplomáciai pályáról leköszönt és 1977-ben bekövetkezett haláláig Argentínában – ahol 1941-ig mint magyar követségi tanácsos és ügyvivő működött –, Villa Gesellben élt. Gyermekei – Zsuzsanna 1925. november 12-én, Budapesten és Tamás 1926. november 28-án Fóton – születtek. Zsuzsanna Monte Videóban hunyt el hajadonként (1992. december 21.). Tamás Sárvár-Felsővidéki gróf Széchenyi Gabriellát (született: 1936. július 18.) vette nőül, akitől Júlia (Buenos Aires, 1964. július 19.) és András (Buenos Aires, 1966. december 10.) születtek, s utóbbi András édesanyjával egyetemben volt szíves a családra vonatkozó néhány adatot közölni, illetve másolatban elküldeni,⁴² és így ennek a több mint hétszáz éve virágzó családnak a történetét napjainkig követhetjük.

Pozsonyi József

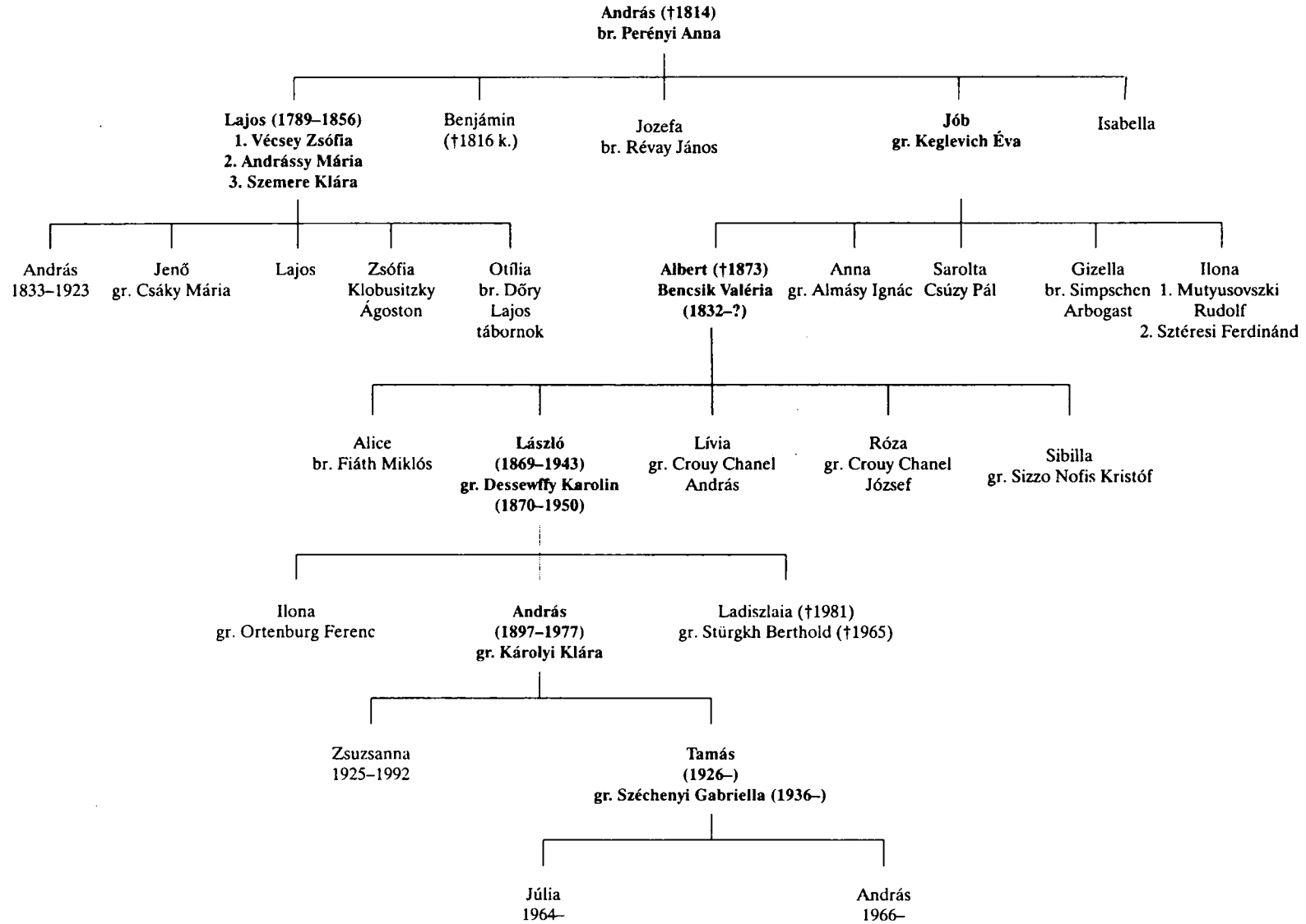
JEGYZETEK

1. Csoma József: Az első magán címer-adományozások. Turul XVIII. (1900) 5. p.

2. Mályusz Elemér szerk.: Zsigmondkori oklevéltár II. (1400–1410) Bp., 1956. első rész 125/1030. sz.

3. Cz. A.: A Semsey család címerlevele 1401-ből. Turul (1943) 79. p.

4. Anjou-kori oklevéltár Bp.-Szeged, 1991–1993. VII. 210., 213., 326., 477., 492., 494., 573., 574., 594., 613. és VIII. 111., 201., 276. sz.

5. J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn. Nürnberg, 1893. 575–576. pp., T. 106., 410.
6. *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal Pest. 1863. X. k. 135–142. pp. (a továbbiakban: Nagy i.m.) és Pótlék kötet Bp., 1868. 352–355. pp.
7. Semsey Andrásné Károlyi Klára, Crouy Chanel Péter által összeállított családfák, Balmazújváros Múzeumának gyűjteményében (a továbbiakban: BUM) BUM 95. 13. 1., 1–2. szám alatt.
8. *Gudenus János-Szentirmay László*: Összetört címerek Bp., 1989. 340. p. (A Semseyekre vonatkozó további adatok I. még 217., 290., 431., 464. p.)
9. *Radocsay Dénes*: A középkori Magyarország falképei. Bp., 1954. 38–40. pp., 220–221. pp. és XLIX. tábla.
10. *Szilágyi Sándor* szerk.: A magyar nemzet története. Bp., 1895. III. 432. p.
11. *Liptai Ervin* főszerk.: Magyarország hadtörténete. Bp., 1984. (a továbbiakban: Magyarország hadtörténete) I. 301. p.; *Nagy László*: „Kurucz életünket megállván csináljuk...” társadalom és hadsereg a XVII. századi kurucz küzdelmekben. Bp., 1983. (a továbbiakban: Nagy L. i.m.) 124., 138, 142, 195., 259., 260., 271. p.
12. *Nagy László* i.m. 153., 213., 268.
13. *Szakály Ferenc*: Hungaria eliberata. Bp. 1986. 60. p.
14. *Nagy László*: i.m. 199.
15. Magyarország hadtörténete I. 577. p.
16. *Nagy* i.m.: Pótlék kötet 355. p.
17. *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főméltóságai 1526-1848. Bp., 1988. 111., 138. p.
18. Másodszor is nősült, gróf Abensperg und Traun Terézszel, de ebből a házasságból gyermekük nem született, BUM 95. 13. 1.
19. *Nagy* i.m.: Pótlék kötet 353. p. III t.
20. A család által összeállított családfán Isabella BUM 95. 13. 1.
21. Semsey András és br. Perényi Anna leszármazóit Petkó Béla – a gróf Semsey levéltár kezelője – jegyezte le Budapesten 1909. július 24-én. Eredetije a Budapest XII. kerületi Önkormányzat Múzeumában Bp. Maros u. 1. (a továbbiakban: MMBp.), másolata BUM 95. 38. 1., 1–3.
22. U.o.
23. *Nagy* i.m.: X. k. 599. p.
24. A névadó Krenner József volt. I. még: *Bognár László*: Ásványhatározó. Bp., 1987., 346., 413., 436. és 412., 418., 435. p.
25. A Pallas nagy lexikon. Bp., 1897., XIV. 1061. p.
26. MMBp. I-955., BUM 95. 39. 1., 1.
27. Semsey Andor – aki apja végakarátának megfelelően uralkodói jóváhagyást nyert három hitbizomány létrehozásához – 1909-ben elérte, hogy az örökösödés rendje András másik fiának ágára, azaz – Jób-, Albert-, László-, Andrásra – szálljon át. Az erre vonatkozó ügyvédi iratok, kérelmek, határozatok MMBp. I-890., I-1014., I-1015., illetve BUM 95. 36. 4., 1. és 95. 37. 2. számon.
28. *Nagy* i.m.: V. 154. p.
29. U.a. pótlék kötet 353. p.
30. BUM 95. 13., 1., 2., 95. 38., 1., 3. mely családfák közül az elsőt Crouy Péter, a másodikat Petkó Béla állított össze.
31. U.a.
32. U.a.
33. *Nagy* i.m.: III 189. p.; BUM 95.13.1.
34. Anna neve Semsey Albert (Béla) hagyatékát tárgyaló „alakszerű osztálylevél”-ből derül ki – BUM 95.19.1.1. és a Crouy P. által készített családfából.
35. Crouy P. a családfán megjegyzi, hogy Bencsik Valéria Tápiógyörgyői és Füzesmagyari Bencsik, tehát azonos *Nagy* i.m. I. 289. p. alatti családdal.
36. „Alakszerű osztálylevél kelt Semsén, 1876. július 25-én az örökhagyó által 1872. január 12-én tett s a Debreceni Kir. Törvényszék előtt 6507/873. sz. a 1873. május 7-én kihirdetett írásbeli végrendelet alapján.” BUM 95. 19. 1. 1.
37. *Nyulásziné Straub Éva*: Öt évszázad címerei. Bp., 1987. 140., 286., 287. p. és XCIX. t.
38. BUM 95. 41. 1. 1.
39. „Társaság” c. folyóirat 1925. (XII. évf.) 5.sz. 122., 123., 127., 131. p.
40. *Ignác Rózsa*: Argentína viharzünetben. Bp., 1972. 177–181. pp.
41. Ma: Semsá, Kassától DNy-ra cca. 20 km.
42. Semsey Tamásné és Semsey Tamás levelei BUM 95. 13. 1. 1–4.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja az 1997. évre változatlan, hazai terjesztés esetén: 950,- Ft + ÁFA, azaz 1040,- Ft. Eddigi előfizetőink számára csekket, illetve számlát küldünk. Az új előfizetők a szerkesztőségén keresztül rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére is változatlan a díj, azaz 25 USA dollár a tengeren túlra (légi posta díjköltséggel), Európában 20 DM, vagy 20 svájci frank. Az előfizetés a Postabanknál vezetett számlára közvetlenül átutalható. Számlaszám: „Postabank és Takarékpénztár Rt. 11991102-02103006-00070010 Magyar Történelmi Társ. Turul”.

JAKKÓ LÁSZLÓ ARCKÉPÉHEZ

Félegyházi és Zalárdi Jakkó László (1781–1833) – Markó Árpád ismert könyve szerint – Zrínyi után legjelentősebb régi hadtudományi írónk.¹ Nem szükséges magyarázni, mekkora jelentőségűek a személyével kapcsolatos tárgyak, kiváltképp az a félalakos portré, amely ünneplősen, tiszti egyenruhában, mel- lén az 1814-ben alapított Hadseregkeresztrel ábrázol-

ja, és nemes Prozma (másképp Prasznovszky) Mihály ecsetje nyomán áll rendelkezésre.

Keletkezéséről és az alkotóról is keveset tudunk. Szatmár vármegye 1814. évi jegyzőkönyve szerint Prozma (a jegyzőkönyvben: Prazma) Mihály Batizon él, foglalkozása *pictor*.² Egyértelműnek vehetjük, hogy tanult mestersége és hivatásszerűen űzött foglalkozása volt a festés. Megengedhető, hogy a jelzett időben és utána is ő a szatmári nemesség festője, bár erre csak az említettek ilyen természetű hagyatéká- nak áttekintése után adhatunk egészen biztos, minden tekintetben megnyugtató választ. Tényként állá- píthatjuk meg azonban, hogy az itt tárgyalt mű kifor- rott alkotás, jó szemű, biztos kezű művészre vall. Jakkó László ezek szerint határozott, átható tekinte- tű, öntudatos, egészében rokonszenves egyéniség.

Markó Árpád szerint (aki hibásan Grozmann-nak olvassa a festő vezetéknevét) a kép Jakkó halála után keletkezett, az 1834. január 14-én „osztokodásra egybegyűlt testvérek bízták meg a festőt, aki Jakkót bizonyára személyesen ismerte, és így képes volt az arcképet emlékezetből megfesteni”.³ Ezt erősíti leg- alábbis a keletkezés időpontját illetően a kép hátol- dalán olvasható feljegyzés is: „Lefestette holta után Ns Prozma Mihály. Batizban Január 25-én 1834”.⁴ Jakkó eredetileg batizi volt, utóbb a Batiztól kis tá- volságra fekvő Adorjában lakott, és így teljesen biz- tos, hogy a festő és Jakkó ismerték, esetleg jól ismer- ték egymást, és az sem merőben kizárt, hogy a portré se előzmények nélkül készült (lehetséges, hogy a festő már életében készített rajzot, vázlatot, vagy más ábrázolást róla).

Adatok hiányában nem tudjuk megmondani, ki vette át és őrizte az elkészült festményt. Lehet, hogy egyből, de az is, hogy csak később, mindenesetre Jakkó Annához került, aki előbb Peley János színér-

váraljai nemes felesége volt, majd Polyák Lászlóné lett, és akiről Jakkó, mint igen kedves hugáról emlékezik végrendeletében,⁵ és akinek első házasságából volt Jozefa leánygyermek. 1829-ben Jozefát a szomszédos Közép-Szolnokból, Érkávásról jött Kávássy László vette feleségül. Így került mint Jakkó Anna, illetve Peley Jozefa hagyatéka a Kávássyak tulajdonába a kép.

A század végén, talán 1896-ban valamelyik Jakkó kölcsönkérte, hogy lemásoltassa, hogy neki is meglegyen a jeles ős képe. Mindez meg is történt. A kölcsönző azonban sajátos módon értelmezte a dolgot. Az eredetit magánál tartotta, és a másolatot

küldte vissza. A másolat hátoldalán a következő feljegyzés áll: „Néhai Tettes Zalárdi Jakkó László úr cs. kir. Svadronyos Főkapitány, meghalt életének 54-ik Eszt-be 1833-ban Április 15. Adorjánban, ns. Prozma Mihály festménye után másolta: Mály Józsi 1896”. Teljesen biztosra vehető, hogy az utóbbi azzal a Mály Józseffel azonos, akit a Nagybányán tartózkodott festők névsorában az 1896. évnél említ Réti István hírneves könyvében.⁶ Így ma már a másolat is történelmi érték, épp száz éves, Kávássy László tulajdona.

Kávássy Sándor

JEGYZETEK

1. *Markó Árpád*: Egy elfelejtett magyar író-katona. (Értekezések A Történeti Tudományok Köréből. Új sorozat 18.) Bp. 1960. Továbbiakban: Markó i. m.

2. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye Levéltára. Szatmár vármegye 1814. évi jegyzőkönyve Ne 677. – A Prozma alias Práznoczyk-

családot *Bilkei Gorzó Bertalan* is említi, Szatmár vm. nemes családjai. Nagy Károly 1910, 103. p.

3. Markó i. m. 52. p.

4. Uo.

5. Uo.

6. *Réti István*: A nagybányai művésztelep. Bp. 1994. 163. p.

OLVASÓI LEVÉL

Tisztelt Szerkesztőség!

Szeretném felhívni szíves figyelmüket egy – valószínűleg – nyomdai vagy sajtóhibára a Turul 1995/3–4. számában Csapodi Csaba tollából megjelent, a „Heraldika és kodikológia” című cikkben. 73. p. utolsó bekezdés, 76. p. első bekezdésre, mely szerint Anjou László tulajdonában volt egy biblia, melyet halála után felesége, Johanna elajándékozott. A fenti részletben Anjou László neve kétszer is szerepel.

Idézet: „a tragikus sorsra jutott Anjou László Johanna királyné férje”.

Ezen személyiséget azért szeretném tisztázni, mivel Johanna királyé férje Anjou Endre volt, I. Lajos magyar király testvére. Az ő meggyilkolásának megbosszulására vezette a király a nápolyi hadjáratot 1347-ben.¹

Ezzel szemben az utolsó Anjou, László Durazzói Károly nápolyi és magyar király fia, 1376-ban szüle-

tett és nápolyi királyként 1414. augusztus 6-án a Castel Nuovo-ban halt meg. Felesége Chiaromonte szicíliai kormányzó leánya volt, testvére volt viszont Johanna, aki László halála után II. Johanna néven lett nápolyi királynő.²

Igaz, hogy a cikk jegyzetei között a 11-es szám alatt Anjou Endre bibliáját említik, még is jó lenne tisztázni melyik Anjou-ról van szó a nevezett cikkben, annál is inkább mivel Anjou Lászlónak is mint Durazzói Károly fiának voltak magyar vonatkozásai is.

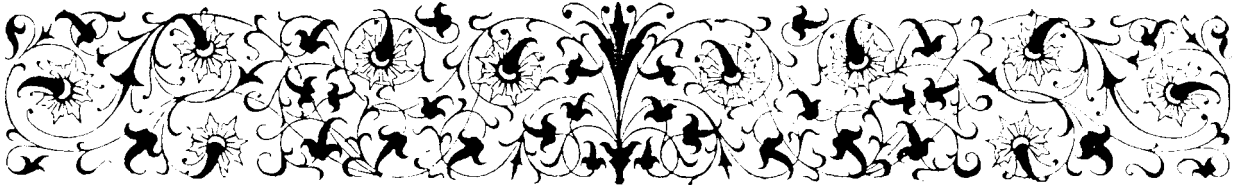
Tisztelettel:

Evva Margit

JEGYZETEK

1. *Kristó Gyula–Pandula Attila*: Az Anjou kor háborúi. Bp., 1988.

2. *Dümmerth Dezső*: Az Anjou-ház nyomában. Bp., 1987.

2. KISEBB ROVATOK

CÍMERESLEVÉL-GYARAPODÁS A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN

A Magyar Országos Levéltárban őrzött eredeti, vagy formahű, hitelesített másolatban megtalálható címereslevelekről az 1980. december 31-i állapotot tükröző levéltári segédlet¹ megjelenése óta történt gyarapodás ismertetésének folytatása² az alábbi jegyzék.

A címereslevelekről a következő adatokat közöljük: a fő címerszerző nevét, azt, hogy az adomány mire vonatkozik (címer, nemesség, rangemelés, stb.), továbbá megadjuk azoknak a személyeknek a nevét, akik a fő címerszerző által az adományban részesültek. Ez után következik a címer heraldikai leírása. Megjegyzésként szerepel, ha hamisítás nyoma fedezhető fel, ha a címerkép helye üresen maradt az oklevélen, ha az oklevél szövege eltér a szokványostól. A tárgyalt oklevél levéltári jelzete zárja az ismertetést, előtte utalás olvasható, ha Áldásy Antal: A MNM Könyvtárának Címereslevelei c. kiadványban³ az oklevél szerepel.

1. *Drágffy (Drághffy) György és János*, de Belthewk 1507. március 28., Buda

II. Ulászló

bárái rang és címer

Címerleírás: álló, kerekaljú, két felső sarkán átlósan lemetszett pajzs kék mezejében alján csúcsaival felfelé fordított arany holdsarló, felette középen a pajzs felő részéig érő, lebegő arany nyílvesző, két oldalt egy-egy arany sugárzó csillag. A pajzsot a Sárkány Rendet jelképező két arany sárkány övezi és egyben tartja, a pajzs alatt farkuk, a pajzs felett nyakuk összetekeredik. *Sisak:* a sárkányok nyakára helyezve balra fordult, rostélyos. *Sisakdísz:* fekete sas szárny. *Takaró:* kék-zöld.

Megjegyzés: az oklevél hivatkozik a címerszerző család királynak tett szolgálataira, a címet leírja, megemlítve, hogy a nyílvesző és hold elhelyezése horgonyra emlékeztet. Az oklevél és függő pecsétje ép, a címerkép a Corvina-festők egyik remekműve.

Jelzete: DL 108. 128

1. *Drágffy György és János* címere (1507)

lásd színes tábla

2. *Alpári Mihály*

1512. március 8., Buda

II. Ulászló

nemesség és címer

általa: testvére Mátyás

Címerleírás: csücsköstalpú pajzs kék mezőben zöld sziklából kiemelkedő, balra fordult, cölöpös helyzetű, vörös markolatú ezüst kardot tartó arany koronás arany oroszlán. *Sisak:* balra fordult csórsisak. *Sisakdísz:* nincs. *Takaró:* kék-arany-sárga (zöld?).

Megjegyzés: az oklevél a címerszerzők érdemeit nem részletezi, de megjegyzi, hogy Perényi Imre nádor ajánlására kapják az adományt, a kissé sérült oklevél a címet leírja, függő pecsétje kopott. Címerképe a Corvina-festők alkotásai sorába tartozik.

Jelzete: DL 105. 255

2. *Alpári Mihály* címere (1512)

lásd színes tábla

3. *Nagy Benedek Hamisítvány*

1547. június 17., ?

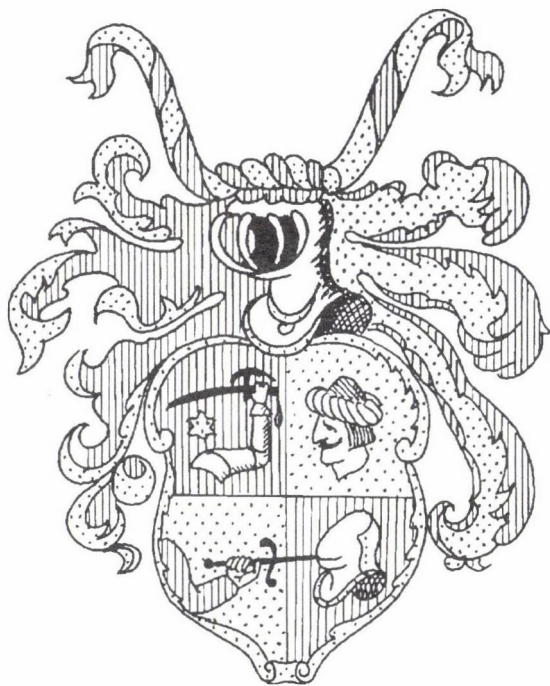
I. Ferdinánd

nemesség és címer

Címerleírás: álló, csücsköstalpú tárcsapajzs vörössel és arannyal negyedelt 1. mezéjében lebegő, ezüst páncélzatú, derékszögben behajlított jobbkar ezüst (fekete?) kardot tart, a kardon bojt, a kar és a kard között bezárt területen hatágú ezüst csillag; 2. mezőben befelé fordult, turbános férfifej; 3. mezőben a pajzs szélét teljes hosszában érintő, vörös ruhás balkar vízszintes helyzetű, ezüst (fekete?) kardot szúr át a 4. mezőben lebegő, befelé fordult csórsisakon. *Sisak:* jobbra fordult, nyitott, vörös-ezüst takerccsel. *Sisakdís:* nincs. *Takaró:* vörös-arany.

Megjegyzés: az erősen sérült, hiányos oklevél három oldala virágornamentikával díszített, a címerképe a megadott évszám szerinti címerfestési szokásoknak nem felel meg (kardbojt, átszúrás egyik mezőből a másikba), továbbá a talapzatra helyezett címer mellett, a talapzaton a festő monogramja látható, anakronisztikus megoldással. Feltehetően XVIII. századi hamisítvány (másolat?).

Jelzete: R 319 – Nagy, öttevényi család

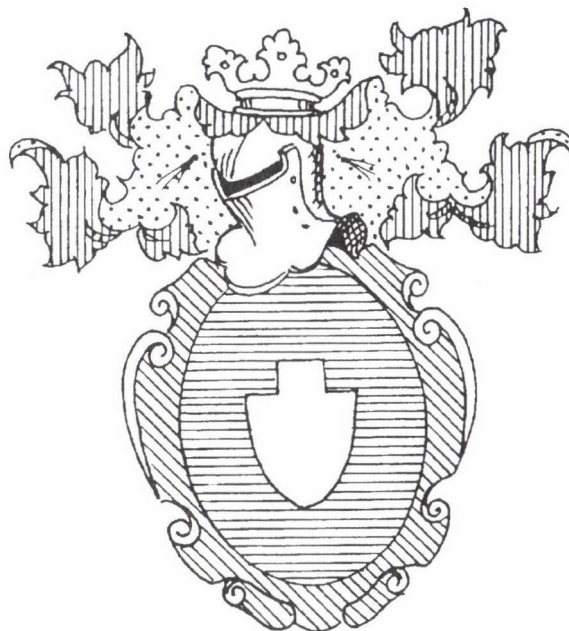
3. Nagy Benedek címere (1547)

4. Szikszay (Zikszay) Literatus János, de Felfalu 1589. június 1., Gyulafehérvár Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem nemesség megerősítése és címer

Címerleírás: zöld kartussal övezett tojásdad pajzs kék mezejének közepén lebegő ezüst ekevas. *Sisak:* jobbra fordult, zárt. *Sisakdís:* – *Takaró:* vörös-arany.

Megjegyzés: az oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címert leírja, hátlapján kihirdetési záradék. Az erősen sérült, foltos oklevél plikája levágva, függő pecsétje elveszett.

Jelzete: F 5 – Cista 2. fasc. 5. No 49.

4. Szikszay Literatus János címere (1589)

5. Nagy Mátyás

1612. január ?

II. Mátyás

nemesség és címer

általa: fia András

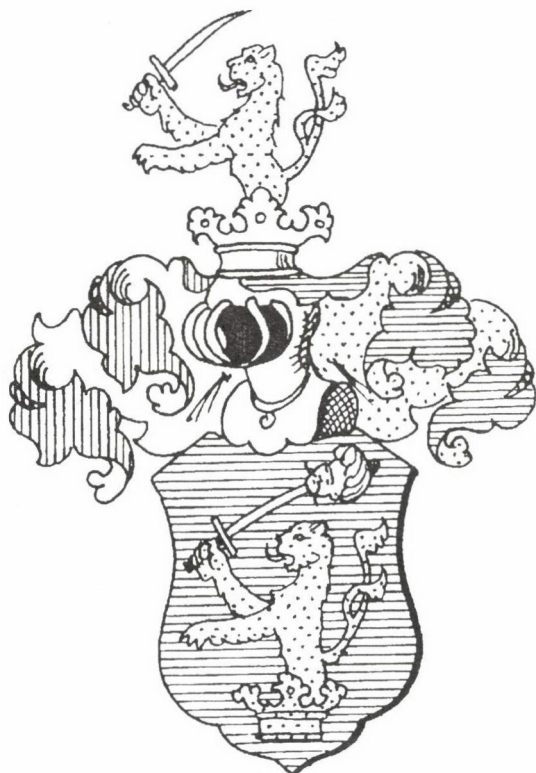
Címerleírás: álló, csücsköstalpú tárcsapajzs kék mezejében lebegő koronából kinövő, jobbra fordult, kétfarkú arany oroslán kiöltött vörös nyelvvel, felémelt jobbában átlós helyzetű ezüst kardot tart, melynek végére levágott, turbános török fej van tűzve. *Sisak:* jobbra fordult, nyitott. *Sisakdís:* nincs. *Takaró:* vörös-ezüst, kék-arany.

Megjegyzés: az oklevél erősen sérült, kopott, hiányos, függő pecsét töredékével, kihirdetési záradék van, az oklevél szövege a címerszerző érdemeit nem említi, a címert leírja.

Jelzete: F 5 – Cista 2. fasc. 5. No 31.

Drágffy György és János címere (1507)

5. Nagy Mátyás címere (1612)

6. Bedeo István Hamisítvány

1635. május 16., Gyulafehérvár?

Rákóczi György erdélyi fejedelem
nemesség és címer

Megjegyzés: A címer helye üres. Az Erdélyi Gubernium (F 46) 1793:3752. sz. irata szerint a nemességvizsgálaton bemutatott oklevelet érvénytelennek ítélték. A sérült oklevelen 1665-ös keltezéssel kihirdetési záradék szerepel.

Jelzete: R 64

7. Egri (Egry) alias Dobray Mihály

1646. november 2., Pozsony

III. Ferdinánd

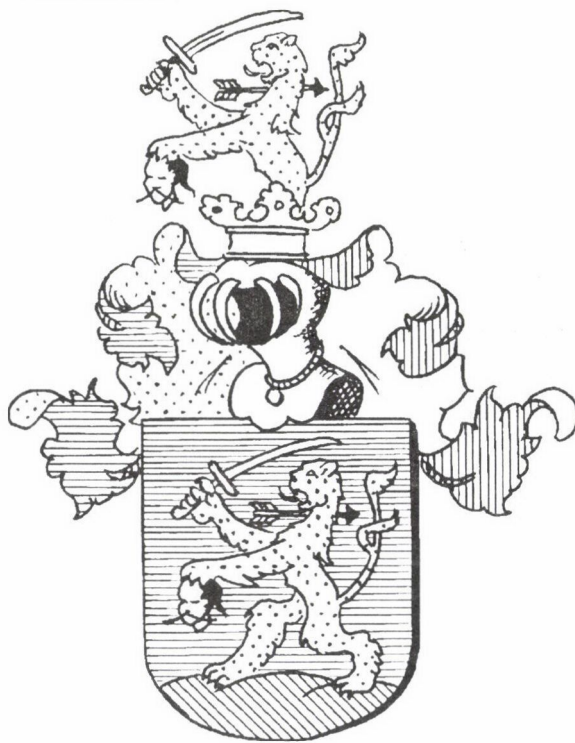
nemesség és címer

általa: testvére Illés

Címerleírás: álló, kerek talpú tárcsapajzs kék mezejében zöld hármashalmon jobbra lépő, arany, két-farkú, nyakán nyíllal átlótt oroslán, jobbában arany markolatú ezüst karddal, baljában levágott török fej. *Sisak:* jobbra fordult, nyitott, koronás. *Sisakdísz:* ki-növő helyzetben a pajzsbeli kép. *Takaró:* kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: az oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címet leírja; a sérült (restaurált) oklevél plikája levágva, függő pecsétje elveszett. A szövegben az első helyen szerepel az „Egri” névforma, a következő három helyen az „Egry”. Az oklevél felső részén virágornamentika, jobb és bal oldalt felül egy-egy tő gyöngyvirág. A címer mellett, a hártya szélét érintve zöld talajon, a címer felé fordulva, ágaskodó lovon levágott fejű török lovas lövésre kész íjat tart. A levágott, vörös turbános fej a földön hever.

Jelzete: R 64

7. Egri al. Dobray Mihály címere (1646)

8. Miskoczy János

1649. július 3., Bécs

III. Ferdinánd

nemesség és címer

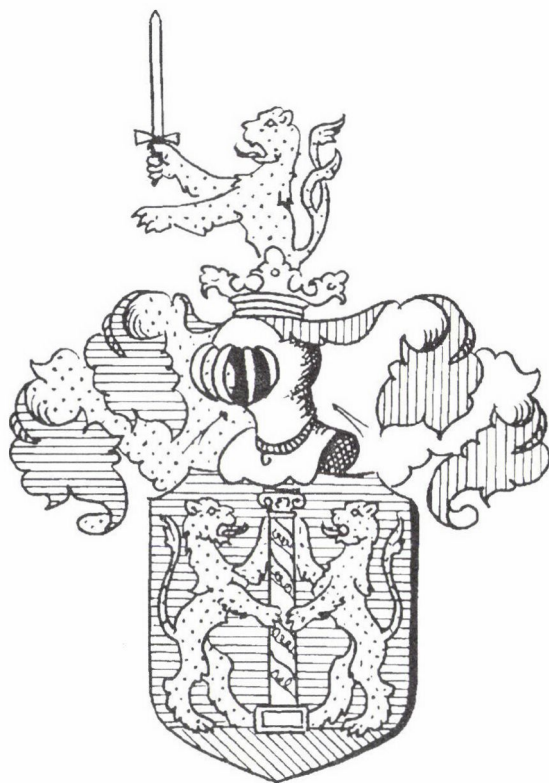
általa: Miskoczy Katalin (rokonsági fok megjelölés nélkül) és unokája Mohos István

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs kék mezejében zöld talajon középen vörös márvány oszlop, arany oszlopfővel és alapzattal, az oszlop két oldalán egy-egy befelé fordult, kiöltött vörös nyelvű, befelé lépő oroslán, első mancsaikkal az oszlopot fogják. *Sisak:* jobbra fordult, nyitott, koronás. *Sisakdísz:* ki-növő, jobbra fordult, kiöltött vörös nyelvű, két-farkú

oroszlán felemelt jobbáiban arany markolatú ezüst pallossal. *Takaró*: kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: az oklevél szövege a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címert leírja, utolsó lapján kihirdetési záradék; a vörös bársony (kopott) kötésű, könyv formátumú oklevél ép, függő pecsétje fa tokban, ép.

Jelzete: R 64

8. Miskocsy János címere (1649)

9. *Horváth János*, horri
1673. május 26., Gyulafehérvár
Apafi Mihály erdélyi fejedelem
nemesség és címer

Megjegyzés: A címer helye üres, az oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címert leírja, az oklevél plikáján kihirdetési záradék; hártya foltos, függő pecsét kopott.

Jelzete: R 64

10. *Gusztinyi András*
1783. március 28., Bécs
II. József

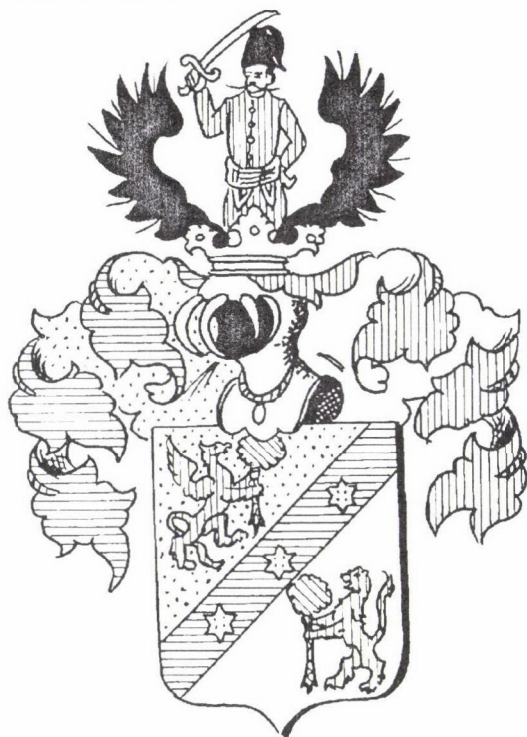
demesség, címer és a Temes vármegyei Theesch birtok adományozása

általa: testvére János

Címerleírás: álló, csüsköstalpú tárcsapajzs kék balharánt pólyával arany ill. ezüst mezőre osztott arany mezejében lebegő, befelé lépő, kiöltött vörös nyelvű, vörös griff, felemelt mancsaiban cölöpös helyzetű barna törzsű, zöld lombozatú fát tart; az ezüst mezőben befelé lépő, ezüst kiöltött nyelvű, vörös oroszlán, felemelt mancsaiban cölöpös helyzetű, barna törzsű, zöld lombozatú fát tart; a pólya 3 arany hatágú csillaggal van megrakva. *Sisak*: jobbra fordult, nyitott, koronás. *Sisakdísz*: két fekete sasszárny között combközépből kinövő, szembe fordult, arannyal díszített vörös nadrágos és mentés, fekete süveges férfi, jobbáiban feje felé emelve arany markolatú ezüst karddal, balja csipőjén. *Takaró*: kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: az oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címert leírja, kihirdetési záradék nincs, a barna bőr kötésű, könyv formátumú oklevél ép, függő pecsétje fa tokban, ép.

Jelzete: P 1881.

10. Gusztinyi András címere (1783)

Nyulásziné Straub Éva

JEGYZETEK

1. A Magyar Országos Levéltárban őrzött címereslevelek jegyzéke. Összeállította Nyulásziné Straub Éva. Forrástudományi segédletek 2. MOL Bp., 1981. Kézirat.

2. Előző részek: „Turul” 65. k. 1951–1992. 45–48. pp. ; 66. k. 1993/1–2. füzet. Bp., 1993. 29–32. pp. ; 66. k. 1993/4. füzet. Bp., 1993.

30–33. pp. ; 67. k. 1994/1–2. füzet. Bp., 1994. 48–50. pp. ; 67. k. 1994/4. füzet. Bp., 1994. 134–138. pp. ; 68. k. 1995/1–2. füzet. Bp., 1995. 46–49. pp. ; 68. k. 1995/3–4. füzet. Bp., 1995. 106–107. pp.

3. *Áldássy Antal*: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címereslevelei 1–8. k. Bp., 1904–1942.

AZ „ÚJ GOTHA” MAGYAR ANYAGÁNAK TOVÁBBI (HARMADIK) KIEGÉSZÍTÉSE¹

A Genealogisches Handbuch des Adels sorozat 1996 júniusában megjelent XIX. bárói kötete (teljes sor 110. száma) az alábbi magyar, illetve magyar

kötődésű főrangú családok jelenkori leszármazását ismerteti:

NÉV	Lapszám	Összeállító
Maschek von Maasburg	175–176	Adelsarchiv, Marburg (magyar ág) ²
Rudnyánszky de Dezsér ³	296–302	Vajay
Szentkeresztly de Zágony ⁴	333–341	Vajay

Az „Új Gotha” sorozatban közölt magyar főrangú családok, illetve az egyes külföldről beszámoltak magyar ágainak száma ezzel 154-ről 157-re emelkedett.

Említsük még meg, hogy az 1995. évi XVIII. (kizárólag német) bárói kötet hagyományos cím-arcké-

pe ezúttal Báró *Boeselager* Wolfhardné, született Denghelegi *Fényes* Csilla volt (1941–1994), a Magyar Máltai Szeretetszolgálat nagyemlékű vezetője.

Vajay Szabolcs

JEGYZETEK

1. Alaplista: Turul 65. k. (1951–1992), 31–44. pp. ; első kiegészítés Turul 66. k. 1993/4. füzet. 39. p. ; második kiegészítés Turul 68. k. 1995/3–4. füzet. 109. p.

2. Előzőleg 1957-ben közölve.

3. Előzőleg a Gothai Almanach 1867. kötetében közölve. Attól kezdve 1942-ig a közlés szünetelt.

4. Első felvétel.

„HERALDIKA NA SLOVENSKU” TUDOMÁNYOS SZIMPÓZIUM TRENCSÉNBEN (1996. szeptember 5–7.)

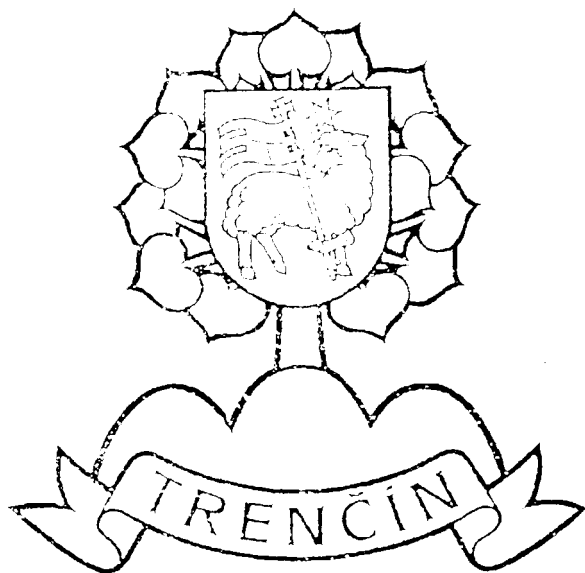
A tudományos ülészak rendezői a Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej, a Slovenská historická spoločnosť pri Slovenskej akadémii vied sekcia pomocných vied historických a archivnictva, a Trenčianske múzeum v Trenčine és a Dom Armády

Slovenskej republiky v Trenčine voltak. A rendezvényt támogatta a Ministerstva kultúry Slovenskej republiky.

Az előadók és a nagyszámú hallgatóság különféle körökből került ki, így pl. megjelentek egyetemi-főiskolai oktatók, levéltárosok, múzeológusok, könyv-

tárosok, egyetemi hallgatók, magánkutatók, címereket tervező művészek. Néhány vendég – köztük előadó is – érkezett Csehországból, Lengyelországból. Magyarországról e sorok írója volt jelen a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, illetve a „Turul” folyóirat képviselőjében.

Nagyszámú, váltakozó színvonalú előadás hangzott el heraldikai-, szfragisztikai, stb. témákban. A rendezvényt a sokszínűség jellemezte. Hallottunk nagyívű tudományos fejtegetést, illetve új kutatási eredményeket különféle részterületekről, mások aktuális heraldikai témák gyakorlati megvalósításáról számoltak be. Egyes előadók a régebbi (magyar) heraldikai irodalom eredményeit ismeretették.

Dr. Jozef Novak professzor, a heraldika és más történeti segédtudományok szlovákiai „atyamestere”, bevezető előadásában, „Heraldika Szlovákiában” címmel, összefoglalta a terület legfontosabb jellemzőit. Áttekintette az utóbbi évtizedek szlovákiai heraldikáját, többek között említést tett a legfontosabb publikációkról, eddigi szerveződésekről, rendezvényekről. Hangsúlyozottan szólt a szlovákiai heraldikát legfelső szinten irányító, ellenőrző Heraldikai Bizottságról – ehhez hasonló szerv Magyarországon mindeztidáig nem jött létre. . .

Az előadás kitért a régebbi heraldikára is. Így szólt nemesi és egyházi címerhasználatról is. Novák professzor különösen fontosnak tartotta a különböző egyházak, illetve intézményeik heraldikai emlékeinek vizsgálatát, így pl. a címeres (jelképes) templom- és

plébániapecsétek, illetve iskolai címerek kutatását. Mindez sok, eddig nem ismert adalékot rejthet.

Végül a jelenleg igen aktuális településcímer-alkotás feladatairól, gyakorlati megvalósításáról, problémáiról emlékezett meg. Mind ismeretes, északi szomszédunknál, mintegy 3200 településcímer létrehozása van folyamatban.

Leon Sokolovský docens, a címerről, mint a segédtudományi kutatás sajátos tárgyáról beszélt. Rövid szimbólikai-, módszertani összeggést is adva.

Viliam Longauer különböző műemlékeken, kulturális emlékeken, azok berendezésén, mobil műtárgyakon megjelenő heraldikai emlékek nyilvántartásának kérdését tárgyalta. Erőteljesen hangsúlyozva a címerek gyakorlati jelentőségét a restaurálásoknál, a műemlékvédelemben.

Igor Graus, a falerisztika és a heraldika összefüggéseiről szólt, elsősorban Zsigmond király Sárkány Rendje vonatkozásában.

Peter Turay szfragisztikus, grafikusművész, a szlovákiai szfragisztikai gyakorlat aktuális kérdéseiről adott elő. Egységes, településenként természetesen eltérő címeres, felírtos községi pecsétek bevezetésére tett javaslatot.

Zdenko Alexy „A szlovákiai vexillológia” című előadásában ismertette a kérdés elmúlt évtizedekbeli helyzetét, történetét, tudományos eredményeit. A jelenlegi aktualitások keretében elsősorban a települések zászló- és lobogóhasználatát elemezte.

Libor Gottfried és *Luděk Linhart* érdekes előadással összekötött bemutatónak keretében számoltak be heraldikai (és szfragisztikai, diplomatikai, kodikológiai stb.) anyagok CD-n való bemutatásának jelenleg kialakult – színvonalas – csehországi gyakorlatáról, s annak alternatíváiról.

Karel Müller, a csehországi települések jelenlegi címeralkotási gyakorlatát ismertette.

Kónya Péter, eperjesi főiskolai tanár, a Magyar Országos Levéltárban őrzött Altenburger-Réső-féle pecsétgyűjtemény anyagának, a jelenlegi szlovákiai településcímer-alkotás keretében történő hasznosítási lehetőségeit ismertette. Különösen a sárosi példát említette.

Rašislav Maučura – széles forrásfeltárás alapján – Poprád város címerének fejlődéstörténetét mutatta be.

Frederik Federmayer, pozsonyi egyetemi hallgató a pozsonyi polgárcsaládok XVI–XVII. századi heraldikájáról, illetve genealógiájáról tartott előadást.

Lubomir Jankovič, a túrócszentmártoni Szlovák Nemzeti Könyvtár kutatója a heraldikai vonatkozású

„ex libris”-ek fejlődését mutatta be Szlovákiában a XVI–XX. században, gazdag diaanyag kíséretében.

Tamara Nešporová régész, a trencsényi Múzeum címeres kályhacsempéit ismertette. E középkori darabok lelőhelyei a trencsényi és más, környékbeli várak voltak.

Jana Oršulová, pozsonyi múzeológus, a betléri Andrassy-kastély főúri házaspárok címereivel ékesített, XIX században készült üvegablakainak bemutatását választotta témájául.

Robert Zemene, a Szent Benedek Rend szimbolikájáról beszélt.

Vladimir Rábik, „A kereszt a heraldikában” című előadásában elsősorban a kettőskereszt szlovákiai megjelenésével foglalkozott.

Bojan Radovanović, pozsonyi újságíró a komáromi ortodox szerb templom irattárának címeres pecsétlenyomataival, a templom címeres tyariumaival foglalkozott. Áttekintést adott Szlovákia vonatkozásában az ortodox – elsősorban – főpapi, papi, és katonai famíliák címerhasználatáról.

Ivan Gosiorovský, a mai szlovák katonai szimbólumokat összegezte.

Peter Zoričák, „A szlovák címer érmeken” címen tartott rövid összefoglalást a jelzett témáról.

A tanácskozáson elhangzott előadások, hozzászólások, megjegyzések alapján átfogó képet lehetett alkotni a heraldika és más történeti segédtudományok szlovákiai állapotáról. Az aktuális tárgykörök leginkább talán a kettőskeresztnek, mint szlovák heraldikai szimbólumnak a tárgyalása, továbbá a települések most folyó nagyarányú címertervezése, illetve a területi címerek küszöbön álló megalkotása voltak. A jelenlévő szakemberek az egyes kérdések felvetésénél nem minden esetben alakítottak ki egységes álláspontot.

Szokatlanul találtam, hogy az előadások legnagyobb része, mellőzve a különféle heraldikai tanácskozásokon megszokott diavetítést, vagy más módon való demonstrálást, csupán beszélt témájáról, nem mutatott képi forrásokat.

A tanácskozás keretében 1996. szeptember 6-án nyitották meg a trencsényi várban a „Heraldika na Slovensku” című, igen érdekes, állandó kiállítást.

Pandula Attila

EHRE UND EITELKEIT – ÖSTERREICHIS ORDEN VOM MITTELALTER BIS ZUR GEGENWART KIÁLLÍTÁS KORNBERGBEN

Az Österreichische Gesellschaft für Ordenskunde, az ausztriai Milleneum évében, 1996-ban rendezte 3. nagyszabású rendjel- és kitüntetéskiállítását, március 24–október 27. között. A pazar bemutatóra, amely az Osztrák-Magyar Monarchia (Habsburg Birodalom) falerisztikáját, mindezideig talán legátfogóbban mutatta be, a stájerországi Kornberg várkastélyában került sor, amely ma is a Bardeau grófok tulajdonában van, s kulturális- és kiállítási központként is működik.

Megjegyzendő, hogy a történelmi-, művészeti stb. látnivalókban rendkívül gazdag Ausztriában, ahol az 1000. évfordulót jeles kiállítások sorával is ünnepelték – s ezek közé tartozott a kornbergi bemutató is – igen nagy feltűnést keltett a régi elismerések jeles bemutatója. A kiállítás fővédnöke, az osztrák szövetségi elnök, Dr. Thomas Kleistl. A díszelnökségben, illetve magán a megnyitón is országos-, lokális-, tudományos-, egyházi-, katonai vezetők jeles köre vett részt.

A kiállítás teljes anyaga, magántulajdonból került bemutatásra, csupán 3 rendi díszöltözet, illetve 2 udvari ruha származott, a bécsi Kunsthistorisches Museum, Monturdepot-ból.

Megjegyzendő, hogy ilyen teljességben, sokrétűségben egyetlen közgyűjteményben sincs hasonló anyag, Ausztriában és másutt sem.

A kiállított rendjeleken, kitüntetésekén túl, rendi öltözetek, tokok, adományozási okmányok, Statutumkönyvek, rendi névjegyzékek, dokumentumok, katonai egyenruhák (kitüntetésekkel) egyaránt láthatók voltak. Nagyszámú történelmi ábrázolás, részben fénykép dokumentálta a rendjel- és kitüntetésviselési szokásokat. De jutott hely még, a kitüntetések körüli vizualitásokat kiegészítő – a századfordulóról való – karikatúráknak is.

A kiállításon láthatók voltak az I. és a II. Osztrák Köztársaság rendjelei – és kitüntetései is.

A várkastély 8 termében állították ki az anyagot.

Az kiállítás, az egyházi lovagrendek (Szuverén Máltai Lovagrend, Német Lovagrend, Jeruzsálemi Szent Sír Rend bemutatásával kezdődött. A következő teremben, néhány másolat idézte fel a későközépkori lovagi társaságokat. Az Aranygyapjas Rend emlékeinek gazdag sorozatát ugyanitt láthatta a közönség.

A következő teremben, I. Ferenc Józsefhez kötődő falerisztikai emlékek szerepeltek. E teremben egyébként a súlyponti téma a Katonai Mária Terézia rend, illetve az elismerések viselési szokásai volt.

Egy erkélyszobában szerepeltek a kiállítás válogatott legértékesebb darabjai egy speciális tárlóban.

Egy további teremben viselési képek, illetve karikatúrák voltak kiállítva.

A következő helységet a magyar királyi Szent István Rend és a császári osztrák Lipót Rend emlékei töltötték meg.

Egy egészen nagy teremben állították ki az összes további kitüntetést, illetve egy másik erkélyszobában újabb egyenruhák szerepeltek, kitüntetésszettel.

A kiállításon nagy számban szerepeltek, egykor jeles személyiségek által viselt rendjelek és kitüntetések (így pl. II. József, János főherceg, József főherceg, Frigyes Ágost szász király, Bourbon-Parma Mária Lujza bolgár királyné, I. Róbert pármái herceg, gróf Paar Eduard főhadsegged, gróf Rétsey Ádám tábornok stb. különböző rendjelei, kitüntetései). Minden bizonnyal, e körben a legfontosabb emlék volt, a Szent István Rend textil csillaga, I. Napoleon tulajdo-

nából, amelyet a waterlooi csatában zsákmányoltak (Hessen-Homburg Frigyes herceg, lovassági tábornok, ma is rokonsága, leszármazói őrzik ezt a rendkívül becses tárgyat).

Kornbergben, lényegében néhány kitüntetés kivételével szerepelt az egykori Habsburg Birodalom (Osztrák-Magyar Monarchia) valamennyi rendjele és kitüntetése. így pl. a Katonai Mária Terézia Rend különféle fokozatai, a Lipót nagykeresztjéhez való csillag gyémántokkal, a Cseh nemesi kereszt, Arany- és ezüst polgári díszkereszt 1813/1814., Erzsébet Terézia Katonai Alapítvány díszítményei, császári és királyi osztrák-magyar díszjelvény a tudományért és művészetért (miniatűr is), Katonai Erdemkereszt gyémántokkal miniatűr, Arany Jubileumi Emlékérem (1898), Nagy „Signum Laudis”-ok, Ezredtulajdonosi arany (miniatűr is) és ezüst Jubileumi Emlékérmek (1908.) és még lehetne sorolni a nagynevű ritkaságokat.

Némileg zavaró volt, hogy mindezzel szemben kiállítottak néhány kérdéses darabot is, s csupán egyeseknél fogalmaztak meg kételyeket (pl. Katonai Mária Terézia Rend csillag, – átdolgozott – Lipót Rend nagykereszthez való csillag gyémántokkal.

A kiállításon, különösen tanulságosnak találtam, hogy lehetőleg szerepeltettek, különféle eltérő időszakból való jelvényvariánst, előállítási, anyag stb. változatokat. Különféle miniatűrök, félminiatűrök stb. gazdag sorozata sem hiányzott.

Pandula Attila

AZ ÖSTERREICHISCHE GESELLSCHAFT FÜR ORDENSKUNDE 3. NEMZETKÖZI KONGRESSZUS KORNBERG, 1996. MÁJUS 16–19.

Az Österreichische Gesellschaft für Ordenskunde az idén tartotta 3. Nemzetközi Falerisztikai Kongresszusát. A rendezvényre, Kornberg várkastélyában került sor. A résztvevőknek így módja volt, az ugyancsak itt megrendezett, nagyszabású, falerisztikai kiállítás tanulmányozására. *Peter Ohm-Hieronymussen*, dán falerisztikus, Dánia rendjeleiről tartott előadást. A jelen sorok írója, a Szent István Rend jelvényeinek tipológiájával foglalkozott előadásában. *Josef Hrdy* Csehországból, Sprock gróf (csehországi) vadászrendjét ismertette.

A hazai szakemberek között, egyrészt országosan ismert, illetve helyi (stájerországi) szakemberek, egyaránt tartotak előadásokat. Hétfő előadás, sajtós megközelítésben foglalkozott falerisztikával pl. *Dr. Gerhard Wislinger* egyetemi professzor „Állam- és alkotmányjogi aspektusok a kitüntetésügyben, az idők során” címen érkezett. *Dr. Dieter A. Binder* egyetemi tanár, a Német Lovagrend szimbólumainak, utólagos használatával, különféle értelmezéseivel (félreértelmezéseivel) foglalkozott. *Dr. Karl Ur-*

schitz, stájerországi protokollfőnök, a Stájer tartományi kitüntetésekéről beszélt, s részletezte azok adományozási gyakorlatát.

Günter Erik Schmidt professzor, eddig alig érintett témát, az osztrák egyetemek kitüntetésait foglalta össze.

Fontos előadást tartott *Hartmut Rochowanski*, az ismert bécsi, falerisztikai kereskedő. Nagyszámú kitűnő diafelvétel – közöttük makródiák – segítségével

vel mutatott be az Osztrák-Magyar Monarchia rendeletei, kitüntetései tárgykörébe ismerté vált, sokszor igen jól sikerült hamisítványokat, illetve manipulációkat. Ezek döntő része az utóbbi években készült, tekintettel a megnövekedett vásárlói igényekre. Sajnos az itt részletezett dolgokból, egyeseket Magyarországon készítettek.

Pandula Attila

WERTNER MÓR EMLÉKÜLÉS 1996. június 8., Párkány

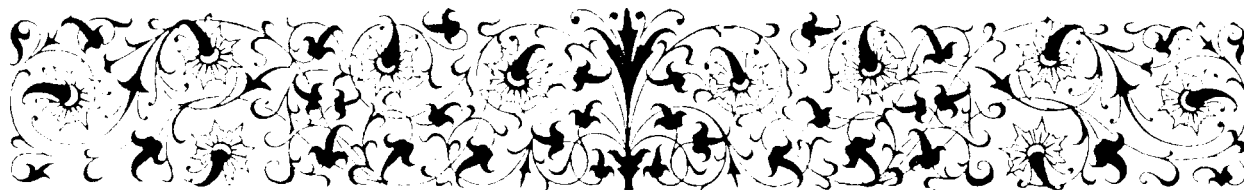
Wertner Mór (Spácza, 1849. június. –Párkány, 1921. június 8.) Temesváron járt gimnáziumban, 1872-ben a bécsi egyetemen szerzett orvosi oklevelet. Ezután, gyakorló orvosként több helyen működött. 1878-tól körzeti orvos Szencen. 1890-ben Pozsony vármegye tiszteletbeli főorvosának nevezik ki. 1894-től Muzslán, majd 1908-tól Párkányban, járási tisztiorvosként működött.

Orvosi tevékenységével párhuzamosan, 1874-től folytatott történettudományi kutatásokat. Kezdetben, orvostörténelemmel foglalkozott. 1884-től kezdődően elsődlegesen genealógiai kérdéseket vizsgált. Az 1890-es évektől kezdődően kutatásait archontológiai témakörökre is kiterjesztette. Eredményeit itthon- és külföldön (így Ausztriában, Németországban folyamatosan publikálta. Írásai megjelentek a „Századok”, a „Történelmi Tár”, az „Erdélyi Múzeum” stb. hasábjain. A „Turul”-ban 1884-től kezdődően, élete végéig közölt folyamatosan anyagokat. A középkori magyar – és magyar vonatkozású – családokkal kapcsolatos kutatásai alapján, nemzetközileg elismert szakembernek számított. Tagja volt a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság választmányának, különféle, külföldi genealógiai-heraldikai társaságnak levelező tagjuknak választották meg.

Több fontos, napjainkban is használt könyvet is írt. Így kiemelkedő munkásságából „A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig” I–II. (1891–1892), „A középkori délszláv uralkodók genealógiai története (1891.)”, „Az Árpádok családi története (1892.)”

Az egykor Párkányban élt, s az ottani izraelita hitközségi temetőben nyugvó Dr. Wertner Mór, halálának 75. évfordulóján, a miliecentenáriumi rendezvények keretében, 1996. június 8-án tudományos emlékülést tartottak, a ma Szlovákiához tartozó városban. A rendezvényt a Párkány és Vidéke Kulturális Alapítvány szervezte. A nagy elődöt és munkásságát mai szakemberek, Bertényi Iván, Kállay István, Püspöki Nagy Péter, Draskóczy István, Soós István, Kiss László, Szállási Árpád, Pifko Péter méltatták. A résztvevőket köszöntötte Ján Oravec, Párkány polgármestere is. A rendezvény során a temetőben, Wertner Mór helyreállított sírjánál is volt megemlékezés. Majd felavatták, megkoszorúzták Wertner Mór emléktábláját, a Fő utca 13. sz. ház falán. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság elnöke, Dr. Kállay István tanszékvezető egyetemi tanár Társaságunk nevében koszorúzott.

Pandula Attila

KÖNYVISMERTETÉS

AUE, HERBERT: Wappenschlüssel für Niederösterreich und Wien. Wien, 1995. 867 p.
(Heraldisch-Genealogische Gesellschaft „Adler”. Haarhof 4 a A-1014 Wien) – Alsóausztriai és bécsi címerkulcs

Gyakran előfordul, hogy a címertan kutatója, – olykor a hozzá segítségért forduló régész, művészettörténész kérdésén töprengve – azzal a problémával kerül szembe, hogy valamely címerkép, heroldalak ki(k)nek a címerében fordul elő. Minthogy a címereket tartalmazó heraldikai, genealógiai kiadványok a címertulajdonosok nevének betűrendjét követik, a heraldikus ilyenkor csak memóriájára támaszkodhat, ill. marad számára a „tűkeresés a szalmakazalban”: időtrábló módon lapozgathat a nagy forráskiadványokban, hogy legalább néhány, a kért címerábrázolást tartalmazó címerre bukkanjon.

A nemzetközi (főleg francia) szakirodalom már a múlt században feltalálta a „dictionnaire héraldique” műfaját, s napjainkban amikor a számítógépek a címerek szerelmeseinek a gondolkodásmódját is befolyásolják, egyre több helyen előtérbe kerül a címerkulcsok készítésének az igénye. Az „Adler” Heraldikai és Genealógiai Társaság ezért karolta fel a már megjelent „Stájerországi címerkulcs” hagyományait követő Herbert Aue alsóausztriai és bécsi címerkulcsának a kiadását. A tömeges forrásanyagra való tekintettel az új kiadvány csak két osztrák tartomány családi és egyházi címereit dolgozta fel, és csak azokat az ábrázolásokat közli, amelyek pajzsban szerepelnek. E (vitatható) módszernek köszönhetően a szintén fontos – a címerhasználat korai időszakában olykor a pajzsábrázolásainál is jelentősebb – sisakdíszek nem szerepelnek e címerkulcsban. Bekerültek a munkába a pajzsokon szereplő, a szakirodalomból ismert címereken kívül azok is, amelyeken sírköveken, templomablakon vagy akár portáldíszítésként található és azonosíthatóak voltak. Figyelembe véve, hogy a birodalmi szék- és főváros Bécsset, valamint környékét – még ha rövid ideig is – otthonuknak tekintő valamennyi család címerét igyekezett feldol-

gozni a szerző, már a könyv bevezetőjében is elismeri, hogy a teljességre való törekvés csak célként volt kitűzhető, de alig volt elérhető.

A munka a heroldalakok és a (külön tárgyalt) geometrikus képek bemutatásával kezdődik. Az üres mező (tarpajzs), az állatbőrökkel borított, sakkozott, mintázott, háromszögekkel osztott pajzs után az egyszer, kétszer, többször vágott (pólyás), majd az egyszer, kétszer, többször hasított, aztán a harántosztott, harántpólyás stb. pajzsok leírása, ill. az őket használó családok megnevezése következik. A címerképek sorába bekerültek a betűk és a hájzjegyek, a földi és égi jelenségek, a hadi- és vadászeszközök, a munkaeszközök, az emberi munka produktumai, a növények, az állatok, emberek, végül a képzeleti lények (kétfejű sas, sárkány, egyszarvú stb.), mindig az ábrázolásokat használó családok megnevezésével. Aue általában az egyszerűtől a bonyolultabb ábrázolás felé halad. Az embernél előre veszi a testrészeket (kéz, kar, láb, fej) utána jön a növekvő, majd a teljes emberi vagy asszonyi alak. Arra is kitér, ha egy osztott pajzsban több mezejében is előfordul a kérdéses címerkép. Az így is terjedelmes, nagy anyagot felölelő munka tömörítésére igen jó módszert alkalmaz: a leírásnál kiemelt római szám jelzi, hány mezeje van a kérdéses címernek. Ezt követően arab szám mutatja, hogy az éppen leírandó heroldalak, címerkép a többször osztott pajzs hányadik mezejében fordul elő. A bevezető igen ügyes kis rajzokkal bemutatja a pajzs gyakrabban előforduló felosztásait, s a beírt számokkal jelzi, a negyedelt, harántnegyedelt, pólyával, vágott, cölöppel hasított, stb. címerábráknál hol helyezkednek el a különböző számokkal jelzett mezők. De a heraldikai szakszavak, fém és színmegnevezések jelzésére is (betű) rövidítéseket használ. A nem szaktudósok számára gyakori probléma, hogy a címertanban a jobb-

és a baloldal felcserélődik. Az ebből adódó félreértés lehetőségét Aue úgy hidalja át, hogy a „jobb” helyett az elől (vorne) rövidítéseként vo. a „bal” helyett a hátul (hinten) rövidítéseként a hi. betűkapcsolatot használja. Így pl. a „IV2,3 Aufgerichteter Hund nach hinten gewendet” azt jelenti, hogy négy részre osztott (negyedelt) pajzs 2–3. mezőiben ágaskodó hátrafordított – azaz heraldikailag balra – a laikus szemével jobbra néző kutya látható. A leírásban mindig azok a mezők kerülnek előre, amelyek a fejezet élén megnevezett ábrázolást mutatják, de ezt követően megnevezett családi címer pajzsának többi mezejét is bemutatja a szerző. További eltérés a teoretikus heraldikai terminológiától, hogy a vágott pajzs, valamint a pajzsfő, ill. a pajzstalp nincs megkülönböztetve. (Ezt azzal magyarázza a szerző, hogy főleg a sírköveken elég pontatlanok a ránk maradt ábrázolások.) Ezért a pajzsfőt a „vágott, fent” a pajzstalpat a „vágott, lent” szakkifejezésekkel adja vissza, mintha (közepén) vágott pajzs felső vagy alsó mezejéről lenne szó.

A címerábrázolások leírásánál úgy rövidít, hogy a szokásos színben (fémmel) szereplő tárgyakkal elhagyja a színjelölést. (Ha egy korona arany, nem nevezi meg.) Ha a mezőben csak egy színű ábra szerepel, (rövidítve) először a címerkép, s aztán a mező színét írja le. Így egy vörös mezőben ágaskodó, arannyal koronázott ezüst egyszarvú mint „aufgerichteter, gekröntes Einhorn, Si-Ro” leírást kap. Persze bonyolultabb, szabályostól eltérő címerképeknél olykor kiegészítő, magyarázó pajzsokat közöl a leírás mellett. Ha szükséges (a rendelkezésére álló forrásanyagra támaszkodva) a heraldikai kézikönyvek fejtegetéseinél is részletesebb okfejtésektől sem riad vissza. Így a 240. oldalon elmondja: a telihold csak abban különbözik a naptól, hogy hiányzanak a sugárai. A leggyakrabban a holdsarlót alkalmazzák, mert az jellegzetesebb és dekoratívabb. A teliholdnak szemmet, orrt és száját gyakran önkényesen rajzolnak a művészek. Végül megkülönböztet (szarvaival) felfelé és lefelé fordított, növekvő és csökkenő holdsarlókat. Alsóausztria és Bécs egyaránt Magyarország közelé-

ben fekszik. Így a magyar történelemben fontos szerepet játszó német-osztrák családok (pl. a Fuggerek) mellett számos igazi magyar család köszön ránk a kötet lapjairól. A kevésbé híresek említés nélkül hagyva és „csak” a nevezetesebbeket felsorolva ott láthatjuk az Almásy, Bánffy, Batthyány, Erdődy-Pálffy, Esterházy, Festetics, Gersei-Pethő, Grassalkovics, Szentgyörgyi, Nádasdy, Orczy, (Székely névhez sorolva a) Széchy, a Zichy és a Zrínyi családok címeinek különböző ábrázolásait, s mivel a kötet a címerképek, mesteralakok szerint csoportosítva közli anyagát, a felsorolt családok – a kötet végén található névmutatón kívül – többször is előfordulnak.

Az érdekes címerkulcsot forgatva a historikus szemével nézve egyetlen komolyabb hiányosságot róhatunk fel: időtlen. Mintha valamennyi címerábra a jelenben élne, múltjuk nincs. Lehet, hogy ez a szemléletmód a szerző mérnöki végzettségének tudható be, de a historikus szemével jó lenne látni, hogy pl. a Festetics-címer különböző címerképei a család keszthelyi vagy tolnai ága által a XVIII. században nyert címeinek valamely korabeli, netán későbbi ábrájából kerültek a kötetbe, vagy esetleg a XX. századi hercegi címerből. Persze egy ilyen kifogással szemben rőtön felhozható ellenérv, hogy további adatok közlése olyan újabb könyvtári, levéltári kutatómunkát, publikálásuk olyan további nyomdai kapacitást igényelt volna, ami hosszú időre elhalasztotta volna a munka megjelenését. Különbözik is: ha egy-egy címerábráról megtudja az olvasó, hogy melyik család címerében található, a szakirodalomban már ő maga is tovább kutathat számára érdekes újabb adatok után.

Mindent összegezve, Herbert Aue címerkulcsa a gyakorlatban (főleg az osztrák kollégák számára) jól használható segédeszköz, amelynek egyes magyar vonatkozásai révén hazai heraldikusaink is hasznát vehetik. S végezetül a szomorú kérdés: Mikor fogjuk Európa más országait követni a több nyelvű terminológiai szótárak, heraldikai „kulcsok”, s más segédeszközök megjelentetésével?

Bertényi Iván

LOBKOWITZ, FRANTIŠEK: Encyklopedie řadů a vyznamenání. Nakladatelství Libri kiadása Praha 1995. 240 oldal, gazdag kisebbrészt színes – képanyag ISBN 80-901579 98.

A rendjelek és kitüntetések enciklopédiája különféle részekből áll. A rövid bevezető fejezetben (1–36. pp.) szó van a falerisztika fogalmáról, a legfontosabb rendi szimbólumokról, a rendjelek és kitüntetések

elkülönítéséről. A szerző áttekinti a falerisztika fejlődéstörténetét, így ír az egyházi- és a világi lovagrendekről, a katonai és érdemrendekről-, női rendekről-, érdemekről, kitüntetésekről. Olvashatunk vise-

lési szokásokról, az egyes rendi osztályokat jelképező insigniaik elkülönítéséről, rendi viseletekről, kitüntetősi okmányokról, illetve a rendjelekhez kapcsolódó rangemeléséről.

A kötet gerincét egy katalógus alkotja, ez két részből áll: az első szakaszban (37–191. pp.) 1918-ig bezárólag kapunk áttekintést a tárgyköréről. A második szakaszban (192–204. pp.) az 1918., utáni rendjelek, kitüntetések szerepelnek. A kötet rövid szakszótárt (205–208. pp.), sajnálatosan rövid bibliográfiát (209. p.), illusztrációjegyzéket (210–217. pp.) és különféle mutatókat is tartalmaz (218–238. pp.)

Az illusztrációk nagy része jól ismert rajz (Gritzer munkája alapján), illetve más művek képeinek reprodukciói is láthatók a kötetben. Sajnos, igen kevés a tárgyfotó, s ezek – különösen a színes képeké – minősége is kívánivalókat hagy maga után.

A szerző minden elismerésről közöl képet. Leginkább a legalsó két fokozat valamelyikét, de lánc, illetve csillag is előfordul.

Az enciklopédia, rövid címszavakban az egész világ falerisztikáját áttekinti. Különböző régi- és újabb államalakulatok elismeréseit közli. Az I. részben 52 európai ország 230-, 9 afrikai ország, 12-, 8 amerikai ország, 17-, 9 ázsiai ország, 26-, 1 óceániai ország 5 elismerését mutatja be. Közli 5 egyházi lovagrend 6 elismerését. A II. részben 26 európai-, 1 afrikai-, 2 amerikai-, 1 ázsiai ország főbb elismeréseiről kapunk rövid áttekintést.

A kötetben helyenként kis hibák is belecúsztak, így pl. az Osztrák-Magyar Erzsébet Rend osztályait pontatlanul adja meg a szerző. A kötetben – több helyen is – pontatlan az Aranygyapjas Rend alapítási dátuma. A Magyar Szent Korona Rend alapítási dátuma, illetve osztályainak száma is hibásan szerepel a kötetben.

Pandula Attila

LASLO, ALEXANDER J.: A Glossary of Terms Used in Phaleristics – The Science, Study, and Collecting of the Insignia of Orders, Decorations, and Medals.

Dorado Publishing kiadása Albuquerque, New Mexico 1995.

VIII. 58 oldal, rajzokkal illusztrálva ISBN 0-9617320-2-4

A bevezető fejezetben, a szerző szól a falerisztika fogalmáról, a szakterületen használatos kifejezésekről. Érdekes, összefoglaló táblázatot közöl a falerisztikai jelvények fő fajtáiról. Áttekintést kapunk, a rendjelek, kitüntetések, érmek, kitüntető jelvények, jelek fő változatairól. Az egyetemes falerisztika történetének legfontosabb állomásai, az ókori előzményektől kezdődően, a XIX. század elejéig terjedő időszakig szintén megtalálhatóak a műben. (I–VIII. oldal)

Ezt a követi maga a lexikon (1–58. oldal). Ebben 526 címszó és 172 utaló címszó olvasható. A szerző elsősorban a német szakirodalomban használatos terminológiából indul ki, az ott használatos kifejezéseket fordítja, angolra. Ezt az anyagot erőteljesen kiegészíti, elsősorban az angol–amerikai–francia falerisztikában használatos fogalmakkal. A címszavak között, általános falerisztikai vonatkozások is fellelhetők. Így pl. a szerző részletesen bemutatja a különféle keresztípusokat.

Osztrák–magyar-, vagy magyar vonatkozás igen kevés található a kötetben.

A szerző részletesebben foglalkozik a kitüntetések felfüggesztésével, a különféle szalagformákkal, viselési módokkal.

Bizonyos, a rendjelekben, kitüntetésekben megjelenő, heraldikai vonatkozásokat is megtalálhatjuk a lexikonban. Elgondolkodtató, hogy a kettőskeresztet a szerző, miért szerepelteti „szlovák kereszt” néven.

Több címszó taglalja a falerisztikai anyag állapotának, a különböző kondícióknak a kérdését.

A kötet anyagában, minden tekintetben kiemelt szerepet kap a III. Birodalom falerisztikája.

A magyar szakember, az amerikai szakterminológiáról jól tájékozódhat a munka alapján.

Pandula Attila

BEDDINGFELD, HENRY-GWYNN-JONES, PETER: Címertan – A mű eredeti címe: Heraldry Chartwell Books, Inc. A Division of Book Sales, Inc., New Jersey, 1993 C 1993 by Brompton Books Corp. – Fordította Végh István. Szaklektor Nyulásziné dr. Straub Éva. (Maecenas Kiadó, Budapest, 1994. 160 p., több mint 250 színes és fekete-fehér illusztrációval. ISBN 963-8469-09-9

Az olvasó olyan pazar kiállítású, album alakú szakkönyv magyar nyelvű fordítását veheti a kezébe, amelyet főállású heraldikus szakemberek, hivatásos brit heraldok írtak. Az angol Királyi Címerhivatal levéltári anyagára támaszkodva tárják elének a címertan világát. A könyv azért is fontos számukra, mert a magyar heraldikai szakirodalom többnyire csak a magyarországi és erdélyi címerekkel foglalkozik. Bár czay általános címertana is már egy híján száz éves. Így korszerű, általános összeurópai képet eddig csak eredeti, idegennyelvű címertani szakmunkák egybevetéséből szerezhettünk. Az angol heraldika ugyan kétségtelenül figyelemre méltó eltéréseket mutat a kontinens országainak címertanától, egyben mégis tökéletesen megegyeznek: a heraldikát tudománynak és egyúttal művészetnek határozzák meg, éppúgy, mint a Nemzetközi Heraldikai Akadémia: „Ars et Scientia”.

A könyv 8 fejezetre oszlik: A kezdetek, A heraldok, A heraldika tudománya, A heraldika művészete, Állatszörnyek, Állatok és növények, Uralkodói címerek, végül Nemzetközi heraldika.

Mindezekből csak néhány érdekesebb kiragadott gondolat felvillantására nyílik lehetőség a rövid ismertetés keretében.

Az európai heraldika bölcsője a franciaországi Anjou-tartományban ringott. Francia eredetű címer szavunk és ezzel egyidejűleg az oklevelekben rögzített első magyarországi címeradományok megjelenése épp Anjou királyaink idejére esik. Így hát magyar heraldikánk elindulása – némi nápolyi vargabetűvel ugyan – mégis az eredeti ősforrásból meríthetett.

A nyugati heraldok hierarchiája (persevant – herald – címerkirály) a középkorra visszanyúló, flandriai eredetű magyarországi céhrendszer belső rendi tagolódásával (inas=tanuló – legény=segéd – mester) tökéletesen harmonizál. És itt érdemes megjegyezni az ún. céhheraldika teljes egyenjogúságát az angol heraldikában. Illusztrálására a könyvben 8 XV–XVI. századi céhcímeradomány szerepel.

A badge, a címerjel speciális használata, a címer-törések genealógiai szempontú pontos szabályozása, a sisakdíszek és pajzstartók különféle, fokozatos megjelenítése, de legfőképpen a Királyi Címerhivatal

mai napig fennálló, több mint félezeréves szakmai működése az angol heraldika tudományának és művészetének rangos vezetőszerpét bizonyítja és biztosítja.

Az állatszörnyek, valamint az állat- és növényvilág ábrázolásának színes változatossága nemcsak nyolc évszázad kulturtörténetéhez járul hozzá értékes adatokkal, de a preheraldikus idők hiedelemvilágába is érdekes betekintést enged.

Az uralkodói címerek kialakulása, országcímerré válása, az ún. igénycímerek hosszú életbenmaradása – a patinás „The Times” napilap a mai napig I. György király XVIII. század eleji brit címerváltoztatát viseli címlapján – a történelmi folyamatokat, ha gyakran jócskán megkésve is, híven tükrözi.

Végül a nemzetközi heraldikában igazít el bennünket a könyv. Megkülönbözteti az ún. német, vagy germán középeurópai heraldikát nemcsak az angoltól, hanem a franciától és a spanyoltól is. Elsősorban az oromdíszek szinte elengedhetetlen alkalmazásával többnyire a címerképet ismétli meg. Az olaszban a középeurópai mellett a francia és spanyol hatás valamint néhány olasz specialitás (pl. lófej-pajzs) is kimutatható. A sisakjukat elhagyó, rangkoronás francia, valamint a széles, gyakorta keretes spanyol és portugál címerek mellett, szól ez a fejezet – többek között – a magyar címerek harciasságáról, a lengyelek egyedülállóan egyszerű heroldalakjairól és befejezésül az Európán kívüli heraldika kezdetben spanyol, majd teljesen angolszász, de a helyi adottságokat híven tükröző jellegéről.

A szerzők a következő optimista szavakkal zárják kötetüket: „Az amerikai heraldika túlélte a múlt angol-amerikai ellentéteit,... jelentősen hozzájárul a modern heraldikai alkotások létrejöttéhez.”

A könyvet Tárgymutató, Kép- és Szakirodalmi Jegyzék egészíti ki. Ez utóbbi sajnos feltűnően rövidre szabott, talán éppen a levéltári adatokon nyugvó igen gazdag képjegyzék miatt. Egyetlen németnyelvű kivételével, kizárólag századunk második felében megjelent angol nyelvű publikációk között válogat. Ezek közül is hiányoljuk pl. Thomas Woodcock–John Martin Robinson: The Oxford Guide to Heraldry (Oxford, 1988) és John Bromley–Heather

Child: *The Armorial Bearings of the Guilds of London* (London, 1960) című könyvét. Francia, spanyol, vagy olasz nyelvű munkát egyáltalán nem is említ. Hiányzik a könyvből az egyházi heraldika külön ismertetése, holott pl. Carl-Alexander von Volborth *Heraldiek* c. műve (Amsterdam, 1985) a római katolikus mellett az anglikánt is részletesen bemutatja. Ezenkívül nem érzékelhető elég világosan az ún. kommunálheraldika jelentősége, elsősorban a közigazgatási egységek címerei vonatkozásában.

Mindezek – a néhány jelentéktelen, főleg évszám sajtóhibát is ideszámítva – természetesen semmit sem vonnak le abból az üdítő élményből, amelyet a könyv nyújt, szakmabelieknek és érdeklődőknek egyaránt, nemcsak rendkívül gazdag, színes faksimile reprodukcióival és a fordításnak is köszönhető olvasmányosságával, hanem elsősorban sokrétű, ragyogóan szellemes, szélesre tárt, komplex kultúrtörténeti kitekintésével.

Nagybákay Péter

Bakoss Lajos hagyománygyűjtése (Karacs Zsigmond tanulmányával), Földesi füzetek I., Földes 1995.
ISBN 963 04, ISSN: 6037 8 1219-6541.

A karcsú könyvecske Bakoss Lajosnak, a Sárrett neves néprajzi gyűjtőjének a Magyar Nyelvőr hasábjain 1873 és 1896 között megjelent anyagát tartalmazza. A különféle köszöntők, gyermekversek, népdalok, mondókák, szólásmódok, kifejezések, tájszók, stb. értékes néprajzi anyagot alkotnak.

A családtörténész számára értékes adathalmaz a Földesen, illetve Székelyhidon gyűjtött mintegy 360, illetve 180 családnév. Az előbb helyen gyűjtött névanyagnak mintegy fele kihalt családnév, ami növeli a gyűjtés értékét, hiszen ezen neveket általában nem találhatjuk meg az anyakönyvekben. A székelyhidi nevek értékét viszont az a körülmény növeli, hogy in-

nen anyakönyvi adathoz jutni szinte lehetetlen. Érdekes – sehol máshol nem talált – névalak a Czondi (Szondi), hasonlóképp érdekes helynév a Szondizug. Ezen adatok hasznosak lehetnek az ország számos vármegyéjében elterjedt Szondi család – maig megíratlan – történetének feldolgozásánál.

Az adatokhoz Karacs Zsigmond a Bakoss család történetét, valamint a 11 izre, 50 személyre kiterjedő leszármazási táblát csatolta. Érdekessége a leszármazási rendnek, hogy a harmadik és negyedik iznél Szabó névre vált, és csak ez után tér vissza a Bakoss név.

Makra Zsigmond

PATTERSON, STEPHEN: Royal Insignia British and Foreign Orders of Chivalry from the Royal Collection. Meller Holberton Publisher kiadása London 1996. 208 oldal, nagyszámú, legnagyobb részét színes illusztrációval, történelmi fényképfelvételekkel. ISBN 1 85894 025 7

A világ egyik legjelentősebb rendjel- és kitüntetésgyűjteménye az angol uralkodóház tulajdonában van. Ennek leginkább említésre méltó emlékeiből, a dinasztia tagjaihoz kötődő falerisztikai kincsekről ad átfogó képet a kötet.

Az egyes rendjelek és kitüntetések országok szerint vannak csoportosítva, azon belül pedig viselési sorrendben.

Így szerepelnek: Franciaország (16–21. pp.), a Benelux államok (22–27. pp.), Olaszország, a Máltai Lovagrend (28–33. pp.), a Skandináv államok (34–41. pp.), Spanyolország (42–51. pp.), Portugália (52–59. pp.), Oroszország (60–69. pp.), Németország (egyes államok és az Osztrák-Magyar Monarchia és Ausztria is (70–85. pp.), Nagybritánia (86–117., 124–143. pp.), India, a Brit Birodalomban

(118–123. pp.), Brit Nemzetközösség (150–155. pp.), a balkáni államok (156–165. pp.), Közel-Kelet (166–173. pp.), Afrika (174–179. pp.), Távol-Kelet (180–187. pp.), Amerika (188–197. pp.). Külön fejezet foglalkozik Viktória királynő saját elismeréseivel (144–149. pp.).

A szerző igen érdekes áttekintést ad az egyes jelvények egykori tulajdonosairól, országok szerinti bontásban (198–204. pp.). Egy további összefoglalás olvasható felsorolásszerűen, angol uralkodók, illetve férjük, feleségük rendjeleiről, (205–207. pp.). Olvashatunk a jelvények előállításáról is egy listát (207. p.), amely nemzetközi összehasonlításban is tartalmazza, a XIX–XX. század legfontosabb kitüntetéselőállításait, közöttük ismert bécsi cégeket is. A 208. p.-n rövid, átfogó bibliográfia olvasható.

A kötetben nagyszámú kép (= művészeti ábrázolás, fénykép található, az angol uralkodóház különféle tagjairól (így Viktória királynőről, IV. György királyról), akik rendjeleket, kitüntetések viselnek. Illetve olyan ábrázolások is tanulmányozhatók, amelyek kitüntetési ceremóniákat örökítenek meg, megint más ábrázolásokon a kitüntetésviselési szokások tanulmányozhatók (esküvők, keresztelők).

A szerző, szép számban közöl – a legmagasabb rendjelekhez tartozó – adományozási okmányokat is.

Tekintettel arra, hogy a kötetben szereplő elismerések, egykor, világviszonylatban is a legelső, legelőbb rendjel- és kitüntetés tulajdonosok szűk köréhez, a brit uralkodóház különféle tagjaihoz tartoztak (így III. Vilmos, IV. György, Viktória, VII. Edward, V. György, a mai uralkodó, II. Erzsébet és családtagjaik stb.) nagyszámú, pazar különlegesség, unikális darab, világritkaság került, sok esetben először közlésre.

E rendkívül exkluzív kitüntetett csoport esetében a legmagasabb rendi osztályokat (fokozatokat) adományozták. Így nem ritkán, csupán államfőket, uralkodóházak tagjait megillető különleges változatok, rendi láncok stb. Egyes darabokat egykoron csupán 1-2 esetben adományoztak.

Így pl. egészen speciális darabok azok a jelvények – rendi csillagok –, amelyek a Térdszalag Rend jelvényét, illetve egy másik ország legmagasabb rendjének insígnáját egyesítik (dán Elefánt Rend, norvég Szent Olaf Rend, orosz Szent András Rend, porosz Fekete Sas Rend, szász-ernesztini Házirend. Különleges – „királyi” – darabok, a három legmagasabb portugál rendjel jelvényeit egyesítő elismerések.

Egyes rendjelekből, különféle időszakokból származó, különféle anyagokból készült, gazdag variáns-sorozatokat mutat be a szerző. Természetszerűen nagyszerű darabok láthatók brit rendjelekből. Így a Térdszalag Rend legkülönfélébb variációi ismerhetők meg (gyémántokkal ékesített, plasztikus, gemmával díszített, áttört, tömör stb. jelvények stb.)

Ugyancsak jeles darabok láthatók a Distel-, Szent Patrick-, Fürdő Rendekből is.

Egészen különleges összeállítás, a Brit Birodalom legmagasabb, indiai kitüntetések pazar sorozata.

Ugyancsak kiemelt ritkaság, a Brit királyi ház családi rendjeleinek gazdag sorozata.

Európai ritkaságok között megemlíteném, a dán Elefánt Rendet, a Hohenzollern Házirend láncát, a norvég Szent Olaf Rend láncát, a porosz Fekete Sas Rend láncát, a Svéd Szeráf Rendet, XIII. Károly Rendet, a spanyol Aranygyapjas Rend, ékkövekkel kirakott jelvényváltozatait.

Az Osztrák – Magyar Monarchia (Habsburg Birodalom) elismerései között megemlítendő, a magyar királyi Szent István Rend csillaga (Mortimer and Hunt, Londonban 1839/1854. körül készült sajátos, kvalitásos csillagvariánsa. – Albert herceg tulajdonából?). Az Erzsébet Rend, ékkövekkel kirakott példányát csak két alkalommal adományozták. A kötetben bemutatott jelvényegyüttes, Alexandra királyné volt.

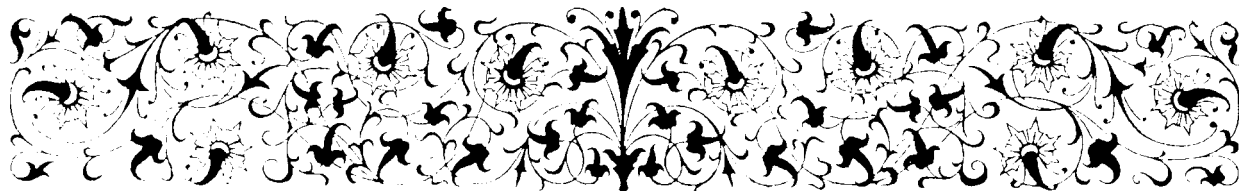
A kötetben, nagyszámú, különleges, egzotikus rendjel is tanulmányozható, így pl., a japán Krizantum Rend, Szent Korona Rend, az iráni Nesham Aftab Rend, a hawai I. Kamehameha Rend- és I. Kalakaua Rendek (illetve ezzel legmagasabb fokozatai, láncái).

A munka szerkezetében némiképpen zavaróan hat, hogy az adott fejezet tematikájától függetlenül, a fő szövegben közli – nagyobbrészt folyamatosan –, a lap jobb oldalán lévő hasámban, sokszor megtörve az egyes tételeket, a kötetben szereplő darabok katalógusleírását.

A kötet, amely egyébként, egy Párizsban megrendezett kiállítás kísérőköteté, pazar színes képanyaga, a közölt – javarészt eddig ismeretlen – anyag alapján, méltán tekinthető, az idei év, nemzetközi, falerisztikai könyvszenzációjának.

Pandula Attila

HAZAI ÉS NEMZETKÖZI HÍREK

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Forrástudományi és Dokumentációs szakosztálya 1996. március 24-én összejövetelt tartott, melyen Nyulásziné dr. Straub Éva Címereslevelek, mint a kultúrtörténet forrásai címmel tartott konzultációval egybekötött előadást.

Austriában, Stájerországban, a riegensburgi várban 1996. március 30. – október 31. között „Klar und Fest” címen nagyszabású kiállítást rendeztek a herceg Liechtenstein család történetéről. Ennek a jelentős európai arisztokrata – fejedelmi – családnak több tagja nyert magyar honfiúsítást. Néhány Liechtenstein hercegnek magyar felesége volt, maga a család pedig mindvégig jelentős szerepet játszott a Habsburg Birodalom (Osztrák-Magyar Monarchia) történetében. A különböző gyűjteményekből összeállított kiállításon sok magyar vonatkozással is találkozhatott a látogató.

1996. május 28.– június 7. között a budapesti Zrínyi Miklós Általános Iskola kiállítást rendezett Magyarországi városainak címereiből. A kiállítás szervezője és rendezője, Szanyi Dezső történelem-földrajz szakos tanár irányításával a diákok gyűjtötték össze a 193 magyar város közül 156 város ma használatban lévő címerét. E gyűjtemény került bemutatásra a Millecentenárium Fesztivál keretében.

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Forrástudományi és Dokumentációs szakosztályában a következő előadásokra került sor 1996. októberében és novemberében:

Október 12-én:

Szluha Márton: Tanulások a családtörténeti kutatásban.

Dr. Pandula Attila: Ismertetés különböző jeles falelisztikai eseményekről.

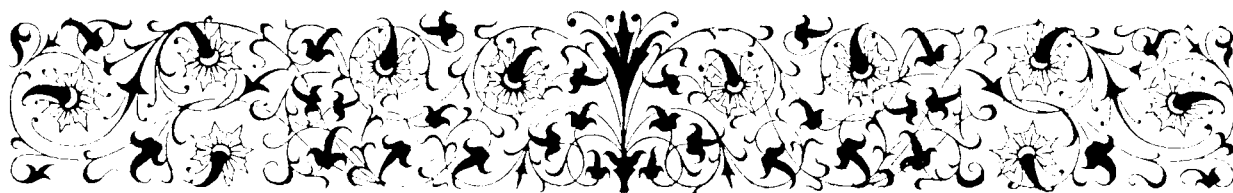
November 17-én:

Dr. Négyessy László: Mozaikok két ősi katolikus lovagrendről. (A Német Lovagrend és a Jeruzsálemi Szent Sír Lovagrend.)

A Nemzetközi Heraldikai Akadémia 1996. augusztusában tartott ottawai 22. közgyűlésén tagjai közé választotta Nyulásziné dr. Straub Évát.

II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai újratemetésének 90. évfordulója alkalmából, 1996. október 26-án tudományos előadások, irodalmi összeállítás hangzott el Kassán. Az évforduló kapcsán, október 27-én emlékkiállítás megnyitására is sor került, továbbá rekviem volt a kassai Szent Erzsébet Székesegyházban, koszorúzás a Rákóczi-kriptában.

TURUL (LXIX) No 3–4

ZUSAMMENFASSUNG

Tamás Emőd behandelt die Geschichte und die heraldischen Denkmäler der Familie Jakcs in den 14–15. Jahrhunderten, die ihr Adelsprädikat dem Ort Kusoly (Komitat Közép-Szolnok, später Szilágy) entnahm. Das erste bekannte Mitglied der aus niederen sozialen Schicht emporgestiegenen Familie wurde 1341 erwähnt. (Die früher angenommene Verbindung der Familie Jakcs mit der Nebenlinie von Egyedmonostor des Adelsgeschlechtes Gutkeled hat sich als fehlerhaft erwiesen). Der um 1380 verstorbene Jakcs war in den 1350–60-er Jahren der Gespan der Komitate Túróc und Moson. Seine Söhne, András, István und György waren Schatzmeister und in den Jahren 1398–1401 bekleidete der letztgenannte das Amt des königlichen Oberst-Schatzmeisters (*tavernicorum regalium magister*). Nach der sg. Erhebung der Baronen im Jahre 1401 wurde György seines Amtes enthoben und auch seine Brüder haben keine Verwaltungsposten mehr innegehabt, so entstand ein Bruch im Aufstieg der Familie. Aber die Söhne von György bekleideten schon wieder hohe Ämter. János wurde zum Gespan der Szekler (1424–1431), Dénes zum Bischof zu Várad (1424–1432), László zum Vojvoden von Siebenbürgen (1440–1441). In der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts gehört die Familie zwar durch ihre Besitzungen und Herrschaften zu den Notabilitäten Siebenbürgens, doch hatte keine wichtigere Ämter mehr. Das Familienwappen ist auf Siegeln, an Grabsteinen und Ofenkacheln erhalten geblieben.

Pál Ráiner beschreibt die Reliquien des Oberleutnants der ungarischen Honvéd-Armee der Jahre 1848–49, Imre Weinmann. Seine Gegenstände werden in der heimatgeschichtlichen Sammlung in Révfülöp, Komitat Veszprém aufbewahrt. Unter den Reliquien befinden sich die Teile von zwei zerstückelten k. k. Mi-

litärfahnen aus den Jahren 1773 bzw. 1792, die Entlassungspapiere des 1849 in die kaiserliche Armee als Soldat zwangsrekrutierten Weinmann aus den Jahren 1859–1860 bzw. sein Foto aus seinen älteren Jahren. Die zerstückelten Teile der k.k. Militärfahnen stellen in den ungarischen Sammlungen als eine Rarität dar.

Lajos Horváth referiert über den Epitaph des Kapitäns der Festungen Fülek, Szendrő, Hollókő, Somoskő und Ajnácskő, Mihály Serényi (gest. 1600), der zum zweiten Mal an den Orbán-Turm in Kassa (Kaschau, Košice) angebracht wurde.

Auf Grund einer Ofenkachel mit zweischwänziger Sirene von den Ausgrabungen in Ofener (Buda) Königspalast aus der Zeit Kaisers Sigismund liefert *Zsuzsa Pekár* – nach Untersuchungen von zahlreichen aus- und inländischen Beispielen – eine ausführliche und tiefgreifende Analyse über die Verbreitung dieser Darstellung, die zusammenfassend als Sirenengestalt der Romanik genannt wird, in der Heraldik und Ikonographie des Mittelalters. Mit der Einbeziehung der Texte von mittelaltärlichen Autoren, vor allem mit der Deutung der Visionen der Benediktiner Äbtissin, Hildegard von Bingen (1098–1179) versuchte die Vf. den zeitgenössischen Gedankeninhalt der zweischwänzigen Sirenen zu bestimmen. Nach ihrer Schlußfolgerung könnte diese Sirenengestalt letztendlich die katholische Kirche symbolisieren.

József Pozsonyi erörtert die Genealogie und Laufbahn einer Linie der Familie Semsey in den 19–20. Jahrhunderten. Übrigens ist die Familie am Ende des 13. Jahrhunderts nachweisbar und ihr wurde vom Kaiser Sigismund 1401 ein Wappen verliehen. Die erwähnenswerte Persönlichkeit der neueren Familiengeschichte dieser Linie war András Semsey (gest. 1814) Obergespan des Komitates Ugocsa (1797–1807), Personalis (1802–1808), königlicher Vizekanzler (1808),

Präsident der ungarischen Kammer (1808–1814). Sein Enkel, András (Andor) Semsey war ein ausgezeichnete Mineraloge. Nach ihm wurden die Mineralien Semsevit und Andovit benannt. Der k. u. k. Kämmerer und Parlamentsabgeordnete, László Semsey (1869–1943) wurde vom König Franz Joseph I. am 25 August 1907 in den Grafenstand erhoben. András Semsey (1897–1977) war königlich ungarischer Diplomat. Diese Linie der Familie Semsey lebt heute in Argentinien.

Sándor Kávássy beschreibt das Porträt des Rittmeisters und militärwissenschaftlichen Verfassers, László Jakkó von Félegyház und Zalárd (1781–1833). Das Porträt wurde vom Maler Mihály Prozma (alias Praznovszky) am 25 Jänner 1834 in Batiz verfertigt und 1896 von József Mály nachgemacht.

In der 7-ten Fortsetzung berichtet *Éva Nyulászi-Straub* über die seit 1980 in die Verwahrung des Ungarischen Staatsarchivs gelangten Wappenbriefe. Auch diesmal werden 10 Wappenbriefe aus den Jahren 1507–1783 beschrieben.

Szabolcs Vajay macht uns auf die neueren Eintragungen des ungarischen Hochadels im Genealogischen Handbuch Bd. XIX. Freiherren aufmerksam.

Attila Pandula gibt einen Überblick über die zahlreichen, qualitativ unterschiedlichen Vorträge des Symposiums, „Heraldik in der Slowakei“, das 5.–7. September 1996 in Trencsén (Trentschin, Trenčín) stattfand. Gleichzeitig wurde eine Ausstellung mit ähnlichem Thema in der Burg Trentschin eröffnet. – Derselbe Autor berichtet über den 3. internationalen Kongreß der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde, der 16.–19. Mai 1996 in Schloß Kornberg, Steiermark

abgehalten wurde. Gleichzeitig stellt er auch die dort veranstaltete Ausstellung „Ehre und Eitelkeit – Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart“ vor. Unter den aus Privatsammlungen stammenden Ausstellungsobjekten waren auch für die Ungarn interessante Gegenstände wie z. B. ein Textilstern des Heiligen Stephansordens aus dem Besitze Napoleons I. – Von ihm ist noch ein ausführlicher Bericht über die in Párkány (Štúrovo) am 8. Juni 1996. veranstaltete Gedenksitzung zu lesen, die dem Genealogen Mór Wertner (1849–1921) gewidmet wurde. Der studierte Arzt erwarb an der Universität Wien seine Diplom, war in der Gemeinde an der Donau als Bezirksamtsarzt tätig, wo er im dortigen jüdischen Friedhof auch begraben wurde. Neben seiner ärztlichen Praxis hatte er im Bereich der Genealogie bedeutende Forschungsergebnisse zu verbuchen. Seine bekanntesten Werke, wie *Die ungarischen Geschlechter bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*, *Die Genealogie der südslawischen Herrscher im Mittelalter*, *Die Familiengeschichte der Arpaden*, werden als einschlägige Nachschlagwerke auch noch heute verwendet. Als Mitglied der Ungarischen Heraldischen und Genealogischen Gesellschaft veröffentlichte er ab 1884 zahlreiche Aufsätze auch in **Turul**.

In einem Leserbrief von Margit Evva wird eine fehlerhafte Feststellung der Studie von Csaba Csapodi, Heraldik und Kodikologie (*Turul*, 1995. Heft. 3–4. S. 75–76.) richtiggestellt, wonach sich die im Aufsatz erwähnte Bibel ursprünglich wahrscheinlich nicht im Besitz von László Anjou befand, sondern dem Herzog Endre Anjou (1327–1345), dem ermordeten Bruder des Königs Lajos I. gehörte.

SUMMARY

Tamás Emőd describes the 14th-15th century history and coat of arms of the Jakcs family whose title of nobility refers to village Kusaly in Közép-Szolnok (later Szilágy) County. Coming from a lower social layer, the first member of the family was mentioned in 1341. (It is noteworthy that the previous connecting of the family to the Egyedmonostor line of the Gutkeled clan proved to be erroneous.) Died around 1380, Jakcs was lieutenant of Turóc and Moson Counties in the 1350s and 1360s. Out of his sons András, István and György were treasurers in the 1380s. The latter one, György was Lord Chief Treasurer in 1398–1401. Subsequent to the rebellion of the barons in 1401, György was removed from his

office and not even his brothers had any kinds of positions which caused a minor setback in the history of the family. However, the sons of György were again exalted to national dignitary positions: János was Comes Siculorum (Lieutenant of the Székelys) in 1427–1431, Dénes was bishop of Várad (1427–1432) and László was voivod of Transylvania (1440–1441). From the second half of the 15th century, due to their landed estates, they still ranked among the distinguished families of Transylvania but no longer held major positions. The family's coat of arms was preserved on tombstones, seals and stove tiles.

Pál Rainer describes the bequest of Imre Weinmann (1827–1905), a Hungarian lieutenant of the

1848/49 war of independence and revolution, deposited in the Révfülöp (Veszprém County) Local History Collection. The bequest includes minor fragments of two imperial and royal military flags from 1773 and 1792 that were cut into pieces, the discharge certificate of Weinmann from 1859/1860 who was enlisted in the Imperial Army in 1849 in punishment and a photo taken at his elderly age. Such imperial and royal flag pieces are unique to Hungarian collections.

Lajos Horváth presents the description of the epitaph of Mihály Serényi (†1600), captain of the castles of Füleke, Szendrő, Hollókő, Somoskő and Ajnácskő. The tombstone was fixed secondarily on the Orbán Tower of Kassa.

Based on the depiction of a stove tile from Castle Buda of the Zsigmond age (1387–1437), *Zsuzsa Pekár* analyses the Romanesque (approx. Norman) style nixie depictions of medieval heraldry and iconography. Using numerous foreign and domestic examples, she provides a very thorough and circumspect analysis. Based on the analysis of the texts of medieval authors, she also tries to identify the contemporary meaning / semantic context of nixies. The author on whom she relied primarily, was Hildegard von Bingen [1098–1179], a Benedictine abbess who had numerous visions. Accordingly, after all, the nix could symbolise the Catholic Church itself.

József Pozsonyi provides the brief, 19th-20th century history of one of the lines of the Semsey family. Dating back to the end of the 13th century, the family obtained its coat of arms from King Zsigmond in 1401. The following persons of this line of the family worth a mentioning: András Semsey (†1814) Chief Justice, Vice Chancellor (1808), President of the Hungarian Treasury (1808–1814), Lord Lieutenant of County Ugocsa (1797–1807) and one of his grandsons: András (Andor) Semsey, the renowned mineralogist (1833–1923) who gave his name to the minerals of semsevit and andorit. Furthermore, András Semsey, the diplomat (1897–1977) and László Semsey (1869–1943), imperial and royal chamberlain, member of parliament should be mentioned who was elevated to the rank of Count by King Ferenc József on August 25, 1907. Currently this line of the family lives in Argentina.

Sándor Kávássy describes a portrait painted by Mihály Prozma (or Praznovszky) on January 25, 1834 in Batiz and copied by József Mály in 1896. The portrait depicts László Jakkó de Félegyháza and Zalárd, hussar captain and military science writer (1781–1833).

Mrs. Éva Nyulászi-Straub continues to describe those letters patent of nobility with coat of arms that have been acquired by the Hungarian National Archives since 1980. The present study describes 10 letters from the period of 1507 to 1783.

Szabolcs Vajay presents the material relating to Hungary and the Hungarians of the 19th Baron Volume of the *Genealogisches Handbuch des Adels* ("New Gotha", Issue no. 110 of June 1996).

Great in number and different in quality, *Attila Pandula* reviews the lectures delivered at the Symposium on "Heraldry in Slovakia" held on September 5–7, 1996 at Trencsén (Trenčín). Connected to the subject of the discussion, an exhibition with a similar title was organised in the castle of Trencsén (Trenčín).

Held on May 16–19, 1996 in the fortified castle of Kornberg (Steirmark), the lectures of the 3rd international congress of the Austrian Order and Decoration Society are also reviewed by *Mr. Pandula*. He also provides information on the related exhibition ("Orders and Decorations of Austria from the Middle Ages to the Present Day"), which was also aimed at commemorating the 1000th anniversary of the existence of neighbouring Austria. The very rich collection of the exhibition originated almost exclusively from private collections. In addition, quite a few of the objects exhibited has Hungarian relations: e.g. the textile star of the Saint Stephen Order of Napoleon I,

Held on June 8, 1996 in Párkány (Slovakia), *Attila Pandula* describes the Mór Wertner (1849–1921) memorial conference. Buried in the Jewish cemetery of Párkány, Mór Wertner obtained his medical diploma in Vienna. Based in this village on the bank of the Danube, from 1908 onwards he was medical officer of the district. In addition to his medical activity, he was also renowned as a historian. His most famous books (*Hungarian Clans up to the Middle of the 14th Century*, *The Genealogical History of Medieval Southern Slavic Monarchs*, *The Family History of the Árpád House*) are still in use as general historical manuals. As member of the Hungarian Heraldry and Genealogy Society, from 1884 he regularly published studies in *Turul*, mainly on the history of medieval families.

In her letter to the editor, *Margit Evva* corrects a mistake noticed in the study of Csaba Csapodi (*Heraldry and Codicology*, *Turul*, Volume 68, Issue 3–4 of 1995, pages 75–76). It is probable that the Bible referred to on these pages was originally owned not by László Anjou but by the brother of our King Lajos I, Prince Endre Anjou (1327–1345), who was murdered in Aversa.

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

Ernödi Tamás: A Kusalyi Jakcsok származása és címere	57
Rainer Pál: Weinmann Imre 1848/1849-es honvéd főhadnagy hagyatéka	67
Horváth Lajos: serényi Mihály epitáfiuma	77
Pekár Zsuzsa: A román kori sellő megjelenése a középkori heraldikában és ikonográfiában (rajzok: ifj. Bogdán István)	78
Poczsonyi József: A semsei Semsey család XIX–XX. századi genealógiája	103
Kávássy Sándor: Jakkó László arcképéhez	107

2. Kisebb rovatok

Olvasói levél – Evva Margit	108
Címercslevél-gyarapodás a Magyar Országos Levéltárban. Összeállította Nyulásziné Straub Éva (rajzok: ifj. Bogdán István, színes fotó: Dér Gyuláné).....	109
Vajay Szabolcs: Az „Új Gotha” magyar anyagának további (harmadik) kiegészítése	113
Pandula Attila: „Heraldika na Slovensku” tudományos szimpózium Trencsénben.....	113
Pandula Attila: Ehre und Eitelkeit – Österreichische Orden vom Mittelalter bis zum Gegenwart (Kiállítás Kornberben).....	113
Pandula Attila: Az Österreichische Gesellschaft für Ordenskunde – 3. Nemzetközi Kongresszus, Kornberg..	116
Pandula Attila: Wertner Mór emlékülés	117

Könyvismertetés

Beddingfeld, Henry–Gwynn-Jones, Peter: Címertan (Ism.: Nagybákay Péter).....	118
Aue, Herbert: Wappenschlüssel für Niederösterreich und Wien. (Ism.: Bertényi Iván).....	118
Lobkowitz, František: Encyklopedie řadů a vyznamenání (Ism.: Pandula Attila).....	119
Laslo, Alexander J.: A Glossary of Terms Used in Phaleristics – The Science, Study and Collecting of the Insignia of Orders, Decorations and Medals. (Ism.: Pandula Attila).....	120
Békos Lajos hagyománygyűjtése. (Karacs Zsigmond tanulmányával) (Ism.: Makra Zsigmond).....	122
Patterson, Stephen: Royal Insignia British and Foreign Orders of Chivalry from the Royal Collection (Ism.: Pandula Attila)	122
Hazai és nemzetközi hírek, közlemények	124
Deutschsprachige Zusammenfassung (Ress Imre).....	125
Summary (Szaszko István)	126